CORNELIU DIMA-DRĂGAN ■ LIVIA BACÂRU

CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL

CORNELIU DIMA-DRĂGAN

■

LIVIA BACÂRU

CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL

CORNELIU DIMA-DRĂGAN ■ LIVIA BACÂRU

CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL

(UN UMANIST ROMÂN)

EDITURA ALBATROS

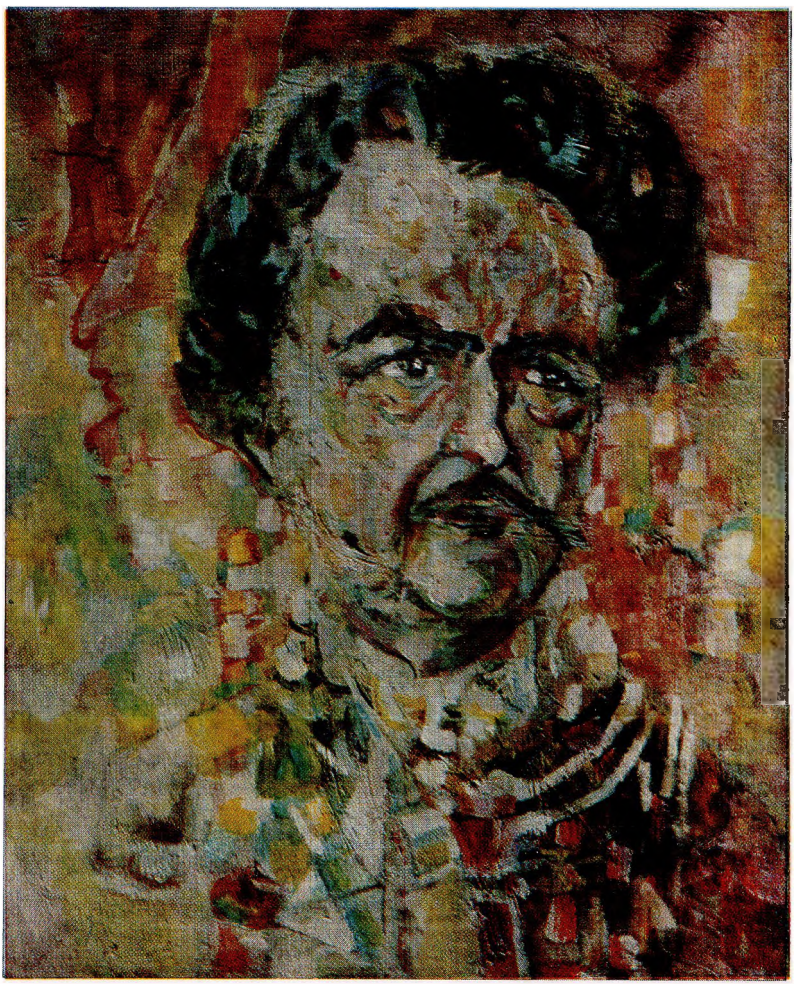

Eugen Drăguțoiu

Coperta de ALEXANDRU IONESCU-IAȘI

« E o pietoasă datorie pentru urmaşi, aceea de a deştepta suvenirea întunecată a măririlor trecute. Sub răsipurile timpilor, e o lucrare plină de farmec pentru omul cu iubire de ţară, de a cerceta faptele şi împrejurările vieţii acelor oameni cari au purtat odată, cu onoare, sarcina destinelor naţionale. În fiece colţ de pămînt, e plăcut lucru pentru dînsul, a reînvia umbra bărbaţilor vestiţi ce au trăit, s-au bucurat ori au suferit odinioară acolo, şi e încă mai plăcut cînd poate a se împresura cu priveliştea monumentelor şi obiectelor ce au fost mărturie la faptele, la luptele şi la simţirile lor. »

Al. Odobescu

I

LEGENDĂ ŞI ADEVĂR

La sfîrşitul veacului al XVIII-lea, banul Mihai Cantacuzino, descendent al marilor Cantacuzini din Ţara Românească, ispitit de fantastica istorie a neamului său, care cuprinde, într-o succesiune multiseculară, conducători de oşti şi împăraţi bizantini, negustori atotputernici la Poarta otomană, domni ai Ţării Româneşti şi Moldovei sau cărturari cu faimă europeană, a alcătuit o întinsă lucrare istoriografică, unică prin conţinutul ei în cultura românească veche, *Genealogia Cantacuzinilor*. Pentru asemenea temerară întreprindere, banul Mihai s-a îndreptat pentru lumină la învăţate cărţi latineşti şi în primul rînd la temeinica lucrare a eruditului francez Charles Du Cange *Historia Byzantina duplici commentario illustrata* (Paris, 1680).

Circulau însă în epocă şi multe « cărţulii fără seriozitate şi folos », care dădeau Cantacuzinilor descendenţe scandinave, romane sau elene bazate pe închipuiri şi « fantasmagorii istorice de erudit cu mintea încurcată ». Prudent, banul Mihai Cantacuzino se fereşte de asemenea «basme» amăgitoare, dar este atras, nu fără voie, în cursa întinsă de un dibaci falsificator de acte şi ranguri de neam cantacuzinesc, Radu (Rodolfo) Cantacuzino, fiu rătăcitor al domnului Ştefan, sugrumat la Stanbul, în anul 1716, şi nepot al stolnicului Constantin Cantacuzino [1].

[1] După tragedia de la Constantinopol, doamna Păuna, soţia voievodului Ştefan Cantacuzino, s-a refugiat, împreună cu cei doi fii ai săi: Radu(Rodolfo) şi Constantin, în Italia şi, ulterior, la Viena. Urcat în vîrstă, Radu (Rodolfo) a devenit general în armata austriacă, iar, la 1 februarie 1735, printr-o diplomă imperială falsificată îşi arogă « dreptul ereditar de Mare-Maestru al Ordinului

Rodolfo, acest hilar pretendent domnesc, care moştenise de la trecuţii Cantacuzini numai o nemăsurată ambiţie, a întemeiat, la începutul secolului al XVIII-lea, printr-o mistificată diplomă imperială, ordinul cavaleresc al Constantinilor, intitulîndu-se, pompos şi neverosimil în diplomele de înnobilare pe care le emitea: « Noi, Principele Ioan Rodolfo Cantacuzino, Angel, Flaviu, Comnen, descendent al lui Constantin cel Mare, al împăratului Constantinopolului Ioan VI Cantacuzino, moştenitor al Împărăţiei de Răsărit, duce al Ţării Româneşti, Moldovei şi Basarabiei, despot al Peloponezului, principe al Tesaliei, Macedoniei, conte de Epidaur, Corint şi de Ungaria, marchiz în Ilfov, Romanaţi, Teleorman, Suceava, Galaţi, Ialomiţa, Prahova şi Dîmboviţa, domn al Oltului şi Mehedinţilor, gospodar în Hotin şi Giurgiu, precum şi al Ocnelor de la Telega, de-o parte şi de alta a malurilor Dunării, baron de Mohilău, Zănoaga, Afumaţi, amîndoi Filipeştii, şi al altor posesiuni cantacuzineşti, prin Ucraina şi Ardeal»[1].

Spre a justifica nenumăratele titluri de nobleţe, el crezu că nu-i ajunge un tată voievod muntean, un bunic ce fusese cel mai învăţat român din vremea sa, un străbun care-şi stăpînise contemporanii prin munca şi cinstea sa, nici descendenţa recunoscută din doi împăraţi bizantini, de aceea amplifică « siraua » Cantacuzinilor bizantini şi neobizantini cu nume şi demnităţi necontrolabile din punct de vedere documentar.

Banul genealog acceptă fără rezerve şi falsa teorie a presupuselor origini franceze a familiei Cantacuzino, a cărei obîrşie ar fi de căutat în istoria familiei de Valois încă la începutul secolului al IX-lea. Plăcuta eroare a banului Mihai, dovedită prea lesne de toate cercetările ulterioare, îşi afla izvorul într-o tabelă genealogică lucrată cu erudită fantezie de către medicul grec Gheorghe Saul din Iaşi, spre mijlocul veacului al XVIII-lea. Şi aici se poate descifra însă intervenţia unui alt Cantacuzin, din vremuri mai de mult apuse, Teodor Spandugino Cantacuzino, « rătăcitorul stratiot, care, vorbind cu orice prilej de împărătescul său străbun, îşi căuta în Europa apuseană (în secolul XVI)

Constantinian» (vezi: N. Iorga, *Radu Cantacuzino*, Buc., 1933. Extras din *Analele Academiei Române*, Memoriile Secţiunii Istorice, Seria III, tomul XIII).

[1] O diplomă de înnobilare i-a acordat şi lui Inochentie Micu Clain. (Originalul se află la Filiala din Cluj a Bibliotecii Academiei.)

pîinea pribegiei cu sabia și condeiul». Pentru a se face mai bine privit în țara unde-și găsise adăpost (Franța) și de principele pe lîngă care-și căuta un rost (Henric al II-lea), el născoci legenda că « această a Cantacuzinilor familie se trage din cei 12 peri [1] de Franța » [2].

Nicolae Iorga, înarmat cu judecata limpede și tăria documentului, spulberă însă toate speculațiile pseudosavante ale trecutei genealogii, restituind contemporanilor imaginea clară a unei vechi familii bizantine, ai căror ultimi reprezentanți și-au legat viața și aspirațiile lor de soarta dramatică a țărilor românești, vreme de peste trei veacuri.

Primii Cantacuzini, atestați documentar, aparțin, în genere, castei militarilor, a conducătorilor de oști, care ocupa un loc important în viața Imperiului bizantin supus unor necontenite presiuni externe și clocotind de frămîntări interne, care solicitau intervenția hotărîtoare a armatei.

Buni strategi și cunoscători desăvîrșiți ai meșteșugului armelor Cantacuzinii acestor vremi se disting în toate bătăliile purtate împotriva dușmanilor Imperiului.

Un Cantacuzin, avînd înaltul rang de amiral al flotei imperiale, se ilustrează în luptele navale duse împotriva lui Tancredi Altavilla (1107), în timp ce urmașul său, generalul Ioan Cantacuzino, cade vitejește luptînd contra turcilor, în anul 1174.

Peste un veac, Manuil Cantacuzino comandă trupele împăratului Mihail Paleologul în războiul Moreei și sfîrșește în vîltoarea unei bătălii hotărîtoare din anul 1264.

Contemporan cu Manuil este și Ioan Cantacuzino « cel ce era paharnicu și Domnu Trachiei » (Traciei), în timpul împăratului Ioan Vatațes, și « carele au oșitu asupra Ghenoveziloru celor de la Rodos, pe la leatulu 1225 [3] de la Hristos ».

Va trece încă un secol și pe tronul marelui imperiu de răsărit va urca, prin intrigi și uzurpări, un reprezentant al acestei trainice familii, Ioan VI Cantacuzino. În tinerețe, ilustru comandant de oști, Ioan Cantacuzino își cucerise o asemenea faimă la Constantinopol, încît, rămas în anul 1341 tutore al fiului nevîrstnic al împăratului Andronic Paleologul al III-lea se grăbește

---

[1] Peri — pairi, mari vasali ai regelui Franței.

[2] *Historie et origine de Principi de Turchi, ordine della Corte, loro rito e costumi.* In Lucca, 1550, f. 10.

[3] corect: 1248.

să se proclame împărat în dauna moştenitorului legitim al tronului. Curînd, vîlvătăile unui crunt război civil cuprind întreg imperiul. Turcii, chemaţi în ajutor de ambiţiosul împărat de neam cantacuzinesc, îşi revarsă, pentru întîia oară, oştile crude şi nesăţioase pe pămîntul paşnic al Europei, ocupînd străvechiul oraş Gallipoli, adevărată strajă a Mării de Marmara. Vremelnic stăpîn al tronului imperial, Ioan Cantacuzino este silit însă de numeroşii săi adversari să abdice şi să-şi petreacă tot restul vieţii în meditaţii şi rugăciuni de sihastru la mănăstirile de la muntele Athos, sub numele monahal Ioasaf.

Îi urmă fiul său, Matei, pe care şi-l asociase la tron în anul 1354, într-o ultimă încercare de a pune capăt războiului civil. Dar Matei îşi sfîrşi curînd domnia într-o aspră captivitate, de unde izbuti să scape numai cu preţul renunţării, pentru totdeauna, la pretenţiile sale imperiale. Cel de-al doilea împărat bizantin de neam cantacuzinesc îşi petrecu apoi tot restul vieţii într-o frumoasă şi rodnică aplecare spre carte. El lasă posterităţii un neegalat comentariu asupra *Cîntării Cîntărilor*, care văzu lumina tiparului, la Roma, în anul 1624, într-o ediţie greco-latină comentată de teologul Vicentio Riccardo.

Căderea Constantinopolului aruncă pe multă vreme în întuneric pe cei rămaşi în viaţă din această familie, ca şi din celelalte ce înscriseseră numele lor pe pagini de luptă sau de intrigi şi duşmănii lăuntrice din istoria bizantină. După scurgerea acelor cumplite zile de apărare deznădăjduită a capitalei Imperiului bizantin, din luna mai 1453, Dimitrie Cantacuzino, care luptase sub zidurile oraşului pînă în ultimele clipe ale asediului, temător de crunta răzbunare a cuceritorului, Mahomet al II-lea, fuge în Ungaria. Atunci, au luat grabnic drumul exilului mulţi Cantacuzini, stabiliţi apoi în Italia, Cipru sau Creta.

Abia s-a stins ecoul sîngeroaselor lupte şi zgomotul de infern al uriaşelor prăbuşiri şi pe cerul înalt al Constantinopolului încep să se profileze tot mai semeţe şi tot mai multe turlele albe şi ghimpoase ale moscheelor. Un nou imperiu, înfricoşător de puternic, îşi arunca sulițele de foc şi blestem spre cerul înceţoşat de ruguri, tămîie şi incendii al Europei întregi.

Se părea că între învinşi şi învingători se căscase hăul unei prăpastii de netrecut. Treptat însă, cînd timpul şi nevoile potoliră avîntul distrugător al asaltului, iar puterea cucerită prin luptă se cerea consolidată prin raţiune, turcii se văzură siliţi să clădească

noul edificiu imperial apelînd la vechii și iscusiții constructori de odinioară.

Urmașii unor mari familii bizantine, care nu luaseră în timpul trecutei urgii drumurile mîntuitoare ale pribegiei, încep să se reafirme în peisajul economic, politic și social-cultural al Constantinopolului. Noii cruciați nu purtau nici zale, nici scuturi, nici lănci, ci mînuiau alte arme, mai subtile: isteţimea cugetului și oglinda fermecătoare a aurului. Din negoț, practicat pe scară internațională, vîrfurile conducătoare ale coloanei grecești din Istanbul dobîndesc averi fabuloase, iar cultura lor superioară, asociată cu o machiavelică dibăcie politică, le deschide drum către cele mai înalte dregătorii ale Imperiului otoman.

O asemenea personalitate financiară și politică era Mihai Cantacuzino, fiul viteazului stratiot, Dimitrie Cantacuzino, care «fiind în ajutorul florentinilor, a murit în anul 1536, și s-a îngropat la Pisa, în biserica Sf. Dominic». Pe lespedea de marmoră contemporanii au săpat cuvinte de laudă și recunoștință: «Aici se odihnește un erou, Dimitrie Cantacuzino, cinstea ostașilor și slava pămîntului grecesc ce este alt Aiax, ca Nestor și ca Odiseus». La același Dimitrie Cantacuzino se referă și prefața Bibliei din 1688, reliefîndu-i meritele de apărător al ortodoxiei, în fața tendințelor devastatoare ale turcilor: «Dreptu aceia și pre vreme lui sultanu Sulimanu, [1] fericitul strămoșul Măriei tale [2] Dimitrie Cantacuzino, cu multa lui înțelepciune au oprit și n-au surpatu păgînii bisericile Țarigradului, precum îl luoase cu sabiia».

Înzestrat cu o minte ageră și întreprinzătoare, Mihai Cantacuzino schimbă spada și scutul, moștenite de la părintele său, cu o îndeletnicire mai prozaică, dar aducătoare de averi fabuloase: prim furnizor (negustor) al curții imperiale. În această calitate, el și agenții săi comerciali străbat necontenit drumurile Europei de răsărit, aducînd cele mai diverse mărfuri cerute de luxul și desfrîul Porții otomane, și, în special, blănuri scumpe din Rusia.

El deținea încă de la începutul carierei sale financiare și privilegiul împărătesc de a exploata sarea din lacul Anchialos, de pe țărmul european al Mării Negre. Aici, la intrarea în golful

---

[1] *Soliman I Magnificul*, vestit sultan otoman (1520—1566).

[2] *Șerban Vodă Cantacuzino*, domn al Țării Românești (1678—1688), coborîtor din vechea familie împărătească.

Burgas şi-a ridicat Mihai Cantacuzino un palat impunător, cu splendide loggii veneţiene, deschise către întinderile albastre ale mării. Imense picturi murale, reprezentînd scene mitologice sau motive orientale, decorau sălile înalte ale palatului. Deprins cu fastul şi moravurile orientale, ilustrul descendent al Cantacuzinilor imperiali ducea la Anchialos o tihnită viaţă de demnitar otoman, la care adăuga însă rafinamentele de spirit ale Franţei medievale şi ale Italiei renascentiste. Între cei o sută de slujitori ai casei bogatului Cantacuzin se numărau majordomul, intendentul, secretarul particular şi, mai cu seamă, cîţiva copişti, care transpuneau pe pergament, pentru biblioteca stăpînului, operele marelui filozof al antichităţii, Aristotel, scrierile ştiinţifice ale întemeietorului medicinei, învăţatul grec Hippocrates, sau lucrările anatomistului Claudius Galenus.

Sprijinit de puternicul vizir Mohamet Socoli, părtaş de seamă la cîştigurile sale fabuloase, Mihai Cantacuzino devenise un personaj de vază al Imperiului. Spre el ţinteau, deopotrivă, admiraţia şi nădejdea poporului grec, aflat în lanţurile robiei otomane, şi invidia nemăsurată a înalţilor slujitori ai sultanului, care-şi vedeau astfel uzurpate propriile ambiţii de mărire.

Uimiţi de marea sa personalitate, în care se împleteau viclenia cu inteligenţa iscoditoare, ambiţia fără hotare cu compasiunea sinceră faţă de soarta tristă a poporului grec, rapacitatea cu generozitatea convertită într-o nelimitată pasiune pentru frumos în toate manifestările sale superioare, contemporanii — prieteni sau duşmani — l-au supranumit, cu invidie sau admiraţie, *Şaitan Oglu* (Fiul diavolului).

Influenţa sa politică se vădea, îndeosebi, în problemele interne ale patriarhiei ecumenice din Constantinopol şi în numirea sau mazilirea domnilor Ţării Româneşti şi ai Moldovei.

Din acele îndepărtate vremi, cînd atotputernicia Cantacuzinului de os împărătesc hotăra soarta domnilor din principate, coboară către noi, prin documente de epocă sau topită în fantastica imaginaţie a scriitorului Alexandru Odobescu, o poveste bizară.

După moartea grabnică a domnului Mircea Vodă Ciobanul, care « numai hulă şi ură îşi ridicase prin năpăstuirile sale», asupra ţării şi boierilor, deopotrivă, doamna Chiajna, văduva cumplitului voievod, ridică pe tronul Ţării Româneşti, prin intrigi şi multe pungi de galbeni risipite la Stanbul, pe bicisnicul său fiu, încă un copilandru, Petru, zis « cel Tînăr ». Cum apriga Mir-

cioaie avea şi două fete, care trecuseră de curînd hotarul de vis al copilăriei, se adresă patriarhului din Constantinopol, Ioasaf, cu rugămintea de a-i alege doi gineri de neam din rîndul marilor familii greceşti reînviate după prăbuşirea Imperiului bizantin. Patriarhul, ridicat în scaun cu sprijin cantacuzinesc, se gîndeşte ca una din fete, cea mare, să se căsătorească cu nepotul său, Stamate, descendent al Paleologilor de odinioară, cealaltă, care nu împlinise frageda vîrstă de 15 ani, urmînd a se însoţi cu Ioan Cantacuzino, fratele temutului Mihai Şaitan Oglu.

Tratativele fiind încheiate, mirii porniră către Bucureşti încărcaţi de daruri princiare.

Primul, nepotul patriarhului Ioasaf, era, în viziunea scriitoricească a lui Alexandru Odobescu, « tînăr, frumos, sprîncenat, cu mustaţa mică şi neagră, cu ochi de femeie, cu părul încreţit, nalt, spătos şi tras ca prin inel», în timp ce Cantacuzinul, trecut de 50 de ani, era « mărunt, neputincios şi gîrbovit, pare că d-abia purta capul său mare, pleşuv şi cărunt, cu obraji spîni, mezi şi slabi; dar buzele-i subţiri şi încreţite, ochii săi mici, vioi şi pătrunzători, nările-i largi şi neastîmpărate dovedeau acel duh sprinten şi isteţ, acea minte iscusită şi dedată cu intrigile şi cu batjocura, care sînt ca o însuşire a neamului grecesc».

Nunta se făcu cu mare fast în palatul domnesc din Bucureşti. La întoarcere, cînd convoiul nupţial al puternicului Ioan Cantacuzino se îndrepta spre Adrianopole, o ceată de slujitori ai doamnei Chiajna se furişă într-o noapte de popas în tabăra Cantacuzinului şi, luînd, nu fără voie, pe tînăra domniţă Maria, o readuse în Ţara Românească. Între timp, interveniseră unele neînţelegeri între mama fetei şi tomnaticul ginere ţarigrădean, şi aceasta hotărî desfacerea atît de neaşteptată a căsătoriei încheiate cu puţin timp în urmă în cetatea de scaun a Ţăriii Româneşti.

Nechibzuinţa Chiajnei avea să dezlănţuie o cruntă răzbunare din partea Cantacuzinilor. Patriarhul Ioasaf, mijlocitorul acestei căsătorii ciudate, caterisit şi îndepărtat din scaunul ecumenic, avea să-şi irosească ultimii ani ai vieţii în sihăstrie la Sfîntul Munte, iar cutezătoarea doamnă a Ţării Româneşti luă drumul lung şi de jale al exilului spre îndepărtata şi neprimitoarea Anatolie, împreună cu fiul său, Petru cel Tînăr.

În timp ce doamna Chiajna şi fiul său plăteau cu surghiunul o necugetată înfruntare a neamului cantacuzinesc, la Constantinopol steaua norocoasă a lui Celebi Mihai strălucea tot mai sus şi tot mai puternic.

Neguțătorul de blănuri și vameșul salinelor împărătești (salinis Turcis praefectus) devenise simbolul înălțării spre lumină a poporului grec. Patriarhul ecumenic, acest conducător spiritual al creștinilor din tot Imperiul otoman, era sub ascultarea sa, iar pe tronul țărilor românești ridica numai domnitori supuși voinței sale. Fiii săi purtau nume cu ample rezonanțe în istoria Imperiului bizantin: Andronic, Dimitrie și Ioan. Cînd, mînat de treburi politice sau comerciale, călătorea pe străzile Constantinopolului «călare pe cai scumpi, acoperiți cu bogate valtrapuri» și purtînd vestminte de preț și giuvaere moștenite de la strămoșii săi, opt ciohodari și ieniceri împărătești îl însoțeau pretutindeni. Toate familiile grecești, ridicate după marele cataclism, își împleteau, într-un fel, interesele cu Cantacuzinii. Una din fetele lui Mihai Cantacuzino, căsătorită cu un moștenitor al bogatului negustor grec din Adrianopol, Iacob Rally, se stabilise în insula Creta, atunci posesiune venețiană. Ea va fi mama lui Dionisie Rally, mitropolit de Tîrnovo, în 1597 și, ulterior, sfetnicul de taină al domnitorului Mihai Viteazul.

Cît timp insula Creta, acest bastion al libertății în Marea Mediterană, va rezista atacurilor otomane, ea va constitui un refugiu, în vreme de primejdie, pentru toți Cantacuzinii din țările române.

Mai tîrziu, în anul 1576, Andronic Cantacuzino, fiul cel mare al puternicului magnat constantinopolitan, se căsătorește cu fiica aceluiași Iacob Rally. Irina Rally aducea cu sine o zestre de 50.000 de galbeni. Nunta lui Andronic a scăldat în lumini feerice și a umplut de larmă și frămîntare multe zile palatul cantacuzinesc de la Anchialos, iar unul din marii prelați ai Bisericii de răsărit, Iosif Arghiropulos, mitropolitul Tesalonicului, a oficiat această căsătorie intrată de mult în legendă.

Abia s-au stins ultimele lampioane ale mirificei serbări nupțiale, și vorbele clevetitoare ale dușmanilor, «multe și înverșunate», au făcut să pălească, pentru scurt timp, dar suficient pentru a dovedi posibilitatea prăbușirii și a prevesti tragedia viitorului, faima lui Celebi Mihai Cantacuzino. Arestat pentru unele pretinse nereguli financiare în administrarea salinelor împărătești, Mihai Cantacuzino nu reușește să-și recîștige libertatea decît îndatorîndu-se a plăti, vreme de mulți ani, enorma sumă cu care potrivnicii săi l-au găsit, pe drept sau pe nedrept, dator față de împărăție.

Dușmanii rîvnitori de bogății, între care, pe primul loc, se situa însuși sultanul, îi urzesc în tăcere pieirea, deoarece puterea și ambiția Cantacuzinului crescuse așa de mult încît amenințau tihna stăpînitorilor. Se pare că o mare conspirație antiotomană, în care urmau să fie atrase și țările românești, se închega, cu sprijin cantacuzinesc. Bogățiile cantacuzinești și ale altor greci doritori de libertate erau puse în slujba acestui ideal.

Dezastrul cade însă ca un trăsnet, pe neașteptate.

Pretextînd amestecul în treburile interne ale țărilor românești și frămîntat de dorința de a spulbera tăria acestui rival, în bogăție și puterea spiritului, sultanul hotărăște, fără a cere sfatul vizirului Socoli, prieten al Cantacuzinilor, moartea lui Mihai Cantacuzino și confiscarea imenselor sale avuții în favoarea visterii împărătești.

În cea din urmă noapte a lui februarie 1578 din Istanbul pleacă pe furiș, spre Anchialos o solie de moarte: Capugi-bașa, Ali-aga, însoțit de cîțiva capugii, care știau frînge pîlpîirea unei vieți în strînsoarea aspră a frînghiei.

După trei zile de drum, oamenii crudului sultan ajunseră la Anchialos, la vreme de chindie. Prevăzător, Ali-aga trimise înainte doi capugii, care poposiră la castel ca niște drumeți ce merg cu porunci împărătești în Moldova. Oaspeții au fost întîmpinați cu bucurie și oarecare uimire, în marele salon de primire al palatului, de către bogatul amfitrion. La salutul binevoitor al lui Mihai Cantacuzino, trimișii împărătești rostiră cuvinte grele de înțelesuri: « Noi n-am venit nici pentru a prînzi nici pentru a bea, ci am venit pentru a executa voința sultanului ». O umbră de bănuială străfulgeră mintea agerului boier țarigrădean care încercă, politicos, să se retragă pentru cîteva clipe, suficiente pentru a se îndepărta de primejdie. Capugiii îl opriră însă pe un ton amical: « Mai bine stai înăuntru; ce-ai să faci afară? ». Bănuielile își dezvăluiră tragicul lor înțeles. Se așternu o tăcere prevestitoare de furtuni, întreruptă uneori de întrebările oaspeților și răspunsurile înghețate ale amfitrionului.

Cu zgomot și larmă de călăreți năvălitori, porțile se dară la o parte, iar Capugi-bașa, scoțînd din sîn porunca aducătoare de moarte, strigă către osîndit și către slujitorii săi: « *Emirbatișahum* (aceasta-i porunca sultanului), legați-l ».

Bătrînul Mihai Cantacuzino ceru călăilor săi o ultimă îngăduință: cea de pe urmă spovedanie în fața lui Dumnezeu și încheierea sumară a unui testament. Grăbit să îndeplinească porunca

împăratului, Ali-başa nu îngădui nici o clipă de răgaz, iar oamenii săi îl spînzurară, în grabă, de grinda de deasupra uşii [1].

În timp ce slujitorii porţii sigilau întreaga avere a celui ucis, pentru a fi vîndută la mezat, iar doamna Cantacuzinului, copiii ei cei mici, rudele şi toţi oamenii locuitori ai palatului de la Anchialos aşteptau îngroziţi, sub straşnică pază, sfîrşitul dezastrului, Andronic, fiul cel mare al osînditului pe nedrept, se furişă neobservat spre ţărm, unde aştepta, în clătinarea neadormită a valurilor, caiacul familiei. Însoţit de cîţiva oameni devotaţi pricepuţi în mînuirea velelor, Andronic părăsi, în noapte, ţărmul însîngerat al Anchialosului, îndreptîndu-se spre Constantinopol.

Aflînd înaintea sultanului vestea îndeplinirii funestei porunci, vizirul Mohamet Socoli, sprijinitor de vază al Cantacuzinilor, găsi căile cele mai lesnicioase de potolire a furtunii dezlănţuite împotriva acestei familii. Averile lui Celebi Mihai, de la Anchialos, Constantinopol şi de aiurea, fură confiscate şi vîndute la mezat, dar viaţa fiilor săi fu salvată, deşi Andronic avea să îndure cîteva săptămîni de *aspră condamnare* la galere.

Îşi ispăşi pedeapsa prin răscumpărare şi credincios exemplului tatălui său, Andronic porni să-şi refacă averile pierdute.

Un deceniu de tăcere se aşternu asupra numelui şi faptelor sale, răstimp în care Andronic Cantacuzino redobîndi, nu fără sprijinul socrului său, bogatul negustor din Adrianopol, încrederea Sublimei Porţi.

Din nou aveau să se înalţe în scaun, cu sprijin cantacuzinesc, domnitori în Ţara Românească şi Moldova. Astfel, Ştefan Surdul, presupus fiu al domnitorului Ioan Vodă cel Cumplit, cîştigă pentru un an (1591—1592) tronul Ţării Româneşti, căsătorindu-se cu una din fiicele lui Andronic, iar Aron Vodă, pentru a stăpîni în tihnă Moldova, primi la Iaşi, în 1593, cu mare fastat, o soţie cantacuzină ce venea de la Stambul cu alai împărătesc.

Legăturile boierului ţarigrădean cu ţările româneşti nu erau numai de ordin matrimonial. Ele aveau multiple implicaţii economice, mezatul domniilor fiind, pentru negustorii greci din Constantinopol, o neasemuită sursă de cîştiguri.

După numirea de către turci a unui nou domnitor, Andronic Cantacuzino, ca şi ceilalţi creditori constantinopolitani, însoţea pe voievod în ţară, unde, în aşteptarea restituirii, cu dobînzi,

---

[1] Pentru împrejurările morţii lui Mihai Cantacuzino, vezi şi: Emile Legrand, *Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire*, Paris, 1877, p. 1—15.

a împrumutului, primea diferite ranguri boierești, aducătoare și ele de frumoase venituri.

Țările dunărene ocupau un loc de frunte și în planurile de eliberare de sub jugul otoman, urzite în taină de cei mai de seamă reprezentanți ai lumii neobizantine. De aceea, Andronic Cantacuzino, care, după 1590, avea « trecere mare la Împărăție », sprijini, nu fără evidente interese politice, candidatura lui Mihai Viteazul.

« Pentru acum țineam Țara Românească pe numele Domniei-Tale, îi scria la 14 noiembrie 1593 Andronic Cantacuzino pribeagului domn moldovean, Petru Șchiopul, însă, *văzînd cerințele timpului* și zăbava Domniei-Tale și faima rea și ticăloasă a lui Alexandru-Voievod și intriga lui, pe care nu puteam s-o trec cu vederea, m-am ispitit și eu și *am făcut* pe Banul Mihai Domn al Țării Românești; am judecat că e mai bun el decît ceilalți păcătoși de bei, care nu arată nici un semn nici de la tată, nici de la mamă, numai păcătoși, necioplți și mincinoși, și argați, și nevrednici din toate punctele de vedere. Însă prin banul Mihai s-a mulțămit nenorocita țară și au mulțămit lui Dumnezeu, care i-a învrednicit și li-a dat un astfel de păstor bun, și creștin, și iubitor de săraci, și cu frica lui Dumnezeu. . . .»[1]

Momentul politic pentru declanșarea unei răscoale împotriva jugului otoman era deosebit de favorabil. În Europa se închega, la îndemnul Papei Clement al VIII-lea, o nouă ligă sfîntă, îndreptată împotriva expansiunii Imperiului otoman. În această nouă cruciadă antiotomană, țările românești aflate în vecinătatea nemijlocită a dușmanului aveau un rol important ca principală forță de șoc și teatru de desfășurare a operațiunilor militare.

Începea epoca glorioasă a lui Mihai Viteazul, care a unit pentru prima oară sub un singur sceptru cele trei țări românești — Muntenia, Moldova și Transilvania și a reaprins mistuitoarea flacără a luptei pentru independență națională.

Revolta domnului Țării Românești atrase după sine persecutarea capuchehaelelor sale la Poartă. Iane banul, unchiul voievodului, și ceilalți reprezentanți ai săi la Constantinopol au fost

[1] *Colecția de documente Hurmuzaki*, vol. 11, Buc., 1900, p. 373—374, doc. 519. Despre marea influență a boierului Andronic Cantacuzino la Poarta otomană îi scria domnitorului pribeag, Petru Șchiopul, tot în noiembrie 1593 și Ieremia al II-lea, patriarhul Constantinopolului: « Acum află Dumnea-ta că domnul Cantacuzino are acum trecere mare la Împărăție» . . . *Ibidem*, p. 370—371, doc. 516.

condamnați la moarte; înaintea executării sentinței au fost purtați cu ghel-mumia[1] pe străzile Istanbulului.

Iane banul de frica morții trecu la mahomedanism.

A împărtășit oare Andronic aceeași soartă?

Citînd pe Dimitrie Cantemir, *Genealogia Cantacuzinilor* acreditează ideea că Andronic a pierit la Constantinopol în ultimii ani ai domniei sultanului Murat al III-lea (1574—1595), împreună cu ceilalți reprezentanți și sprijinitori ai marelui voievod, Mihai Viteazul.

Sînt însă suficiente dovezi care atestă prezența boierului Cantacuzino în Țara Românească în anii 1595—1600.

După urcarea lui Mihai Viteazul pe tronul Țării Românești și începerea tratativelor pentru aderarea la liga antiotomană, Andronic Cantacuzino devine principalul sfetnic al domnitorului. Domnitorul însuși arăta o mare prețuire față de « vistierul Andronic », așa cum apare trecut numele său în documentele de epocă, ajutîndu-l să acapareze întinse moșii în județul Buzău.

Andronic Cantacuzino figurează printre semnatarii tratatului, încheiat, la 26 iunie 1599, între Mihai Viteazul și Andrei Bathory, iar la începutul anului 1600 este ispravnic de scaun în Moldova recent cucerită și alipită celorlalte țări românești.

Tot el negociază, în septembrie 1600, cu Mahmud, sarascherul de la Giurgiu, în calitate de vistier, dar și de sfetnic și preceptor al fiului marelui voievod. Chemat personal la discuții, Andronic ezită la început, apoi, încrezător în garanțiile morale date de interlocutorul său, pleacă la Giurgiu pentru a duce tratative în numele domnului. Drumul îi este însă fără întoarcere. Vorbele protocolare sînt date uitării, iar Andronic este întemnițat și trimis la Constantinopol.

O relatare tîrzie a domnului Mihail Racoviță, «a cărui mamă a fost fata Tomei Cantacuzino, fiul lui Andronic», prezintă împrejurările în care a pierit, ucis de turci, vestitul boier de neam cantacuzinesc: «... numitul strămoșu-său Cantacuzino, căzînd la Constantinopol în primejdie, nu putea a-și scăpa viața cu alt, fără numai să se turcească. Pe care mult l-au silit să-și schimbe legea, spre a-și scăpa viața, și nevrînd aceasta a o face, l-au omorît».

Nu este lipsit de interes nici raportul unui prelat rutean, aflat în Polonia în anul 1603, din care reținem informația privi-

[1] Îmbrăcăminte mortuară, de culoare galbenă, foarte asemănătoare cu pielea mumiilor.

toare la fuga lui Andronic din Constantinopol, la Viena, « împreună cu alţi bănuiţi » de sprijin acordat voievodului Mihai Viteazul.

Totuşi, anul şi împrejurările morţii sale rămîn încă învăluite în incertitudini.

Fiii săi, Mihai, Constantin, Dimitrie, Toma şi Iordache, sînt salvaţi de la primejdie de prietenii constantinopolitani ai acestei familii, care, « puindu-i într-o corabie, i-au trimis la Crit (Creta), unde avea tatăl lor o soră măritată, — în care vreme atunci insula Critului se stăpînia de Veneţieni ».

Cînd urgiile se domoliră, iar fiii celui de-al doilea Cantacuzin ucis mişeleşte din porunca sultanului se ridicară în vîrstă, porniră către ţările româneşti, hotărîţi să schimbe Constantinopolul, bîntuit de primejdii, cu pămîntul fertil şi generos al Moldovei şi Valahiei.

Radu Mihnea Voevod, stăpînind succesiv Ţara Românească şi Moldova, sprijini statornicirea în ţările româneşti a Cantacuzinilor pribegiţi în insula Creta. Toma, Iordache, Dimitrie şi Mihai se stabilesc în Moldova, primii doi fiind începătorii unor puternice familii boiereşti, din rîndul cărora s-a ridicat mai tîrziu domnul Mihail Racoviţă.

Singur Mihai revine ulterior la Constantinopol, iar fiul său, Dumitraşcu Cantacuzino, nevîrstnic la moartea părintelui, locuieşte o vreme în Ţara Românească, în casele unchiului său, Constantin, ajungînd apoi domn în Moldova.

Mînat de alte interese părăseşte Moldova şi Dimitrie Cantacuzino, care se stabileşte, pentru tot restul vieţii, în Crimeea, ţinut tătăresc, trecînd la mahomedanism.

În Ţara Românească, rămurosul neam al Cantacuzinilor este întemeiat de *C o n s t a n t i n*, ultimul fiu al vistiernicului Andronic.

Data naşterii lui Constantin, necunoscută de cercetările întreprinse anterior, ne este astăzi dezvăluită de duiosul epitaf grecesc, compus de către învăţatul său fiu, stolnicul Constantin Cantacuzino, în care i se precizează vîrsta: « *De cinci ori cîte treisprezece ani a trăit* ». Ucis la 20 decembrie 1663, Constantin Cantacuzino, fiul lui Andronic, se născuse deci în anul 1598 în Ţara Românească, în epoca de glorie şi speranţe a marelui voievod al neamului românesc, Mihai Viteazul.

Curînd, tragicele întîmplări de la sfîrşitul veacului al XVI-lea îl izgoniră în îndepărtata insulă din Mediterana, unde, ferit de ameninţarea morţii care umbrise îndeajuns casa Cantacuzinilor,

își petrecu, într-o atmosferă încărcată de elanuri renascentiste, anii senini ai copilăriei și adolescenței. Se întoarse în țară abia în vremea domniei lui Radu Mihnea (1611-1616), dar fiind încă prea tînăr pentru a intra în ierarhia boierească, continuă să studieze cu profesori de casă sau călători, tot pentru învățătură, în Italia.

În rîndul dregătorilor domnești este semnalat, întîia oară, la 20 aprilie 1625, în divanul lui Alexandru Coconul, cu înalta funcție de *mare postelnic*.

Pentru scurtă vreme a deținut și demnitatea de *mare paharnic*, după care revine la rangul anterior. Acum se căsătorește cu Domnița Elina, fiica cea mică a domnitorului Radu Șerban (1602—1611) și nepoata viitorului domn al Țării Românești, Matei Basarab.

Tînăr, instruit, purtînd numele unei familii ilustre, Constantin Cantacuzino postelnicul intră, prin căsătoria sa cu domnița Elina, în rîndul marii boierimi românești, cu vechi descendențe din Basarabii descălecători de țară.

La averea sa moștenită, dar mai cu seamă agonisită în anii de pe urmă, se adăugau imensele proprietăți funciare ale doamnei Elina. Pe aceste temelii, Constantin ridică din nou numele și faima neamului cantacuzinesc.

Drăghici spătarul, primul fiu al Postelnicului, reprezenta, pentru contemporani, simbolul înțelepciunii și cumpătării, Șerban urcă, prin ambiție și dibăcie, toate treptele măririi, pînă la scaunul Țării Românești, Constantin stolnicul se mulțumi a fi cel mai învățat om al vremii sale, spătarul Mihai ctitori bolnițe tămăduitoare și mănăstiri pline de frumusețe, aga Matei își sfîrși scurta sa viață între cărți și închinăciune, iar Iordache, prîslea familiei, încercă pana în tălmăciri pre limba românească și pieri în floarea vîrstei, în anii domniei lui Constantin Brîncoveanu.

Spre sfîrșitul veacului al XVII-lea, iscusiții pictori de la mănăstirea Horezu, ctitorie brîncovenească, însemnară, în fresce de o tulburătoare frumusețe, alături de minunate scene biblice, portrete de sfinți sau domni din anii începători ai țării sau din vremuri mai apropiate, chipurile acelora care ilustrară prin fapte neamul Cantacuzinilor.

Domnul însuși, însoțit de înalții săi dregători, privi cu încîntare, la 30 septembrie 1694, opera împlinită a zugravilor.

Cu aproape un an în urmă, la Sfînta Maria Mică (8 septembrie), cînd mănăstirea Horezu fusese tîrnosită de cel mai mare

arhiereu al ţării, mitropolitul Theodosie, domnul îşi arătase voia de a cinsti memoria strămoşilor săi zugrăvindu-le chipul în tinda marii biserici. Acum, pe peretele dinspre apus, în dreapta şi în stînga uşii de la intrare, două mari grupuri de personaje reprezentau familia Brîncovenilor şi a Cantacuzinilor, cu care domnul se înrudea prin mama sa, doamna Stanca, fiica postelnicului Constantin Cantacuzino.

De sus, din înălţimea solemnă a frescei, postelnicul Constantin, înveşmîntat într-un antereu albastru brodat cu flori argintii, peste care pictorul aruncase o mantie voievodală de lastră roşie cu margini de hermelină, privea cu îngîndurare. Alături, doamna Elina, trecută nu de mult în lumea amintirii, avea chipul umbrit de îngrijorare. Vălul alb, care-i cuprindea capul şi cădea, în valuri, pe umeri, îi imprima o notă de adîncă tristeţe. Hlamida verde, ţesută cu flori de aur şi argint ascundea o suavă rochie de tafta roz. Singurele ei podoabe, mărgelele de mărgăritar şi inelul cu piatră de rubin erau de o rară frumuseţe. Numai Drăghici spătarul, bunul între buni, care hulise mărirea cea deşartă, dar căzuse sub pisma celor răi, privea pe toţi cu blîndeţe şi seninătate. La stînga lui Drăghici firesc era să se afle al doilea născut al Postelniceştilor, fratele Şerban. Soarta îl urcase însă pe tronul Ţării Româneşti şi chipul său semeţ fu zugrăvit aparte, în rîndul domnilor Basarabeşti. Stirpea cea rodnică a Cantacuzinilor munteneşti continua dar cu portretul *biv vel stolnicului Constantin Cantacuzino*. Pictorul îl îmbrăcase cu o minunată dulamă de lastră roşie, căptuşită cu blană de cacom, iar antereul verde, brodat cu flori mari, negre era strîns pe mijloc cu un lat brîu roşu, ţesut cu discrete fire de argint.

În alaiul domnesc, venit să admire, în acel sfîrşit de septembrie al anului 1694, chipurile şi icoanele Hurezului, se afla şi stolnicul Constantin Cantacuzino. Mare îi fu bucuria cînd văzu isprăvită toată fresca familiei sale şi privirea cercetătoare stărui asupra fiecărui portret. Postelnicul era mai viu decît în gravura tipărită la Veneţia, cu aproape treizeci de ani în urmă, în timp ce doamna Elina părea mai degrabă zugrăvită nu în anii de pe urmă, ai bătrîneţilor şi multelor griji şi nevoi, ci în timpurile, acum îndepărtate, ale domniei lui Matei Vodă. Drăghici era aşa cum îl văzuse ultima oară, înaintea plecării la studii, în Italia, poate ceva mai îmbătrînit de grijile domniei lui Radu Vodă Leon, în vremea căruia şi pierise, se pare otrăvit de greci, la Constantinopol. Ajuns la propriul său portret, încercă, pentru

o clipă, un sentiment de mulțumire cînd își recunoscu chipul zugrăvit aidoma.

Fruntea înaltă, încununată cu unduirea molcomă a părului negru, fulguit ușor de trecerea anilor, se sprijinea temeinic pe două sprîncene late și stufoase. Sub veșnica lor semiobscuritate, luminată numai arareori de clipele de liniște și mulțumire, s-au rătăcit însă două cristale de cer, mereu aprinse, mereu strălucitoare, mereu vii. Pictorul încercase să ascundă oarecum și liniile albastre-vineții ale nopților de veghe, spaime, gînduri și neliniști, care asediau, vrășmaș, luminile ochilor. Un zîmbet îl făcu pe Stolnic să creadă că oamenii veacurilor viitoare îi vor cunoaște astfel mai puțin frămîntările sufletului. Dar suferințele și pasiunile lui se oglindiră atunci în cutele adînci ale obrazului, în arcul întors și moale al mustății, în buzele strînse, între care se afla strivit un început de zîmbet ironic. Fața plină și rotundă îl arăta totuși părtaș la toate plăcerile unui boier valah, care, închizînd coperta unui incunabul venețian sau punînd pecetea cu acvila bicefală pe o scrisoare cifrată către un mare monarh, cobora cu sentimentul tihnei și mulțumirii de sine în sala, pururi încărcată, a ospețelor. Nările largi și neastîmpărate dovedeau apoi un duh sprinten și nerăbdător, spăimos la mînie, dulce la mîngîieri, cinic și batjocoritor cu dușmanii sau spiritele mici, blînd și îngăduitor cu prietenii sinceri, perfid, cînd mintea o lua înaintea inimii, și generos, poate prea generos, cînd sufletul pornea să umble slobod.

Alături, fratele său Mihai, marele spătar, de care se apropiase cel mai mult, fiind mereu părtași la aceleași bucurii sau dureri. Mihai se dovedise mai hrăpăreț, mai dornic de avuții; Constantin îl determină însă să schimbe mereu multele lui averi în ctitorii de mănăstiri, schituri, școli și bolnițe tămăduitoare. Așa aveau a se naște mănăstirile Sinaia, Titireaciul, Colțea, iar pe lîngă acest ultim lăcaș de rugăciune, o școală și primul spital din Țara Românească.

Lîngă Mihai spătarul stătea, parcă retras și sfios, ultimul frate, Iordache, iar între ei, în al doilea plan, aga Matei, al cincilea vlăstar cantacuzinesc, tatăl ilustrului comandant de oști de mai tîrziu, spătarul Toma Cantacuzino.

Privi apoi chipurile frumos zugrăvite ale surorilor și citi încet, ca într-un pomelnic, șirurile albe de chirilicale aruncate deasupra: « *Marica Cantacuzineasca, Ancuța Cantacuzineasca, Ilinca Cantacuzineasca, Stanca Cantacuzineasca, muma lui Costan-*

din voevod, Bălașa Cantacuzineasca». Ultimul Cantacuzin pictat în tinda bisericii celei mari era biv vel stolnicul Pîrvu, feciorul fostului mare spătar Drăghici, și primul ispravnic al mănăstirii Hurezu, răpus și el din viață în vremea din urmă...

Noaptea timpului s-a așternut de atunci peste oameni și sufletele lor. Inscripțiile s-au înecat în ceața fumului de lumînări, chipurile zugrăvite s-au înnegurat, dar amintirea lor coboară mereu din file de cronică, din zapise și izvoade, din ceasloave și pisanii...

II

LA CURTEA LUI MATEI BASARAB

Răsunătorul ecou al unirii celor trei principate române, înfăptuită de Mihai Viteazul, dăinuia încă peste cuprinsul lor, dar clocotul viu ce cuprinsese ţările române în pragul noului veac se potoli curînd sub înnoita stăpînire otomană grăbită să se despăgubească, pe toate căile, pentru înfrîngerile suferite de la puternicul voievod. Vizirii continuau să vîndă tronul ţării pretendenţilor care ofereau mai mult şi să ceară, pe deasupra, peşcheşuri din ce în ce mai mari, stoarse, fireşte, din truda săracilor [1]. Cei mai mulţi domni numiţi de Poartă în Ţara Românească se ridicau cu sprijinul financiarilor greci din Constantinopol, asociaţi cu slujbaşii imperiului, în scopul stoarcerii de profituri cît mai mari.

Lăcomia Porţii otomane generă politica înlocuirii frecvente a domnilor, fiecare schimbare fiind izvor de noi cîştiguri. Marile puteri europene, martore ale acestui sistem, căutară şi ele să tragă oarecari foloase de pe urma lui. Începură deci să-şi susţină candidaţi la Poartă sau să-i înscăuneze singuri pe acei care le serveau planurile expansioniste, astfel încît treburile ţării erau rînduite mai mult din afară decît din lăuntrul ei.

Simion Movilă, cel dintîi domn după Mihai Viteazul, a fost înscăunat cu putere armată de poloni; Radu Şerban îl răsturnă cu ajutorul nemţilor care-l instalară nu fără mai multe lupte; veni apoi Radu Mihnea trimis de turci să fie cap ţării în locul lui Şerban hăituit de unguri şi de tătari. În treizeci şi doi de ani

[1] Săraci, denumire sub care cronicarii aminteau pe ţăranii birnici.

s-au perindat astfel, în scaunul valah, confirmaţi şi maziliţi de străini, şapte domni, în nouă domnii scurte, atît de scurte încît abia le ajungea vreme să-şi strîngă banii trebuincioşi pentru plata datoriilor făcute la cumpărarea domniei, pentru acoperirea haraciului, a ajutoarelor extraordinare impuse de campaniile Porţii şi a plocoanelor pretinse în toate ocaziile de mărimile Imperiului. Cum în această perioadă de început a restaurării puterii turceşti în Ţara Românească haraciul fusese fixat la suma de 32 000 de galbeni[1], celelalte cheltuieli cerute pe deasupra ridicau datoria ţării către Poartă la un total aproximativ de 100 000 de galbeni. Preţul tronului, ajuns şi el aproape de această sumă, era o datorie personală a candidatului către financiarii greci care-i clădeau din aur trambulina domniei, însoţindu-l apoi în ţară pentru a-şi recupera îndoit învestiţiile şi căpătuindu-se aici în dregătorii însemnate, cu deosebire în aceea de vistier[2]. Pe lîngă toate acestea, domnii, pîndiţi fără încetare de umbra mazilirii, căutau să strîngă teascul pentru a scoate încă ceva pe deasupra ca să aibă ei înşişi cu ce să-şi ţină casa în zilele întunecate şi cu ce să poată începe tocmeala pentru recîştigarea, a doua şi a treia oară, a scaunului pierdut. Faptele, pe care timpul le poartă cu sine pentru a-şi putea măsura trecerea, stau mărturie că mai toţi au plecat din domnie încărcaţi cu avuţii personale dobîndite din despuierea ţărănimii nevoiaşe.

Desele fluctuaţii în conducerea ţării, încurajate şi uneori provocate de turci, beneficiarii lor, se făceau toate pe spinarea acestei ţărănimi. Truda şi sudoarea ei se transforma în miile de galbeni sunători, buni de adormit simţurile ascuţite ale slujbaşilor Porţii, în boi graşi şi berbeci kivirgic cu seu bogat, bun de uns balamalele uşilor greu de deschis; în blănurile şi ţesăturile scumpe care luau calea Ţarigradului ca influenţi şi convingători emisari pe lîngă schimbătorii viziri şi atotputernicele sultane cu greu cuvînt la împărat.

Nenorociţii birnici, despuiaţi, jefuiţi cu lăcomie şi nerăbdare, urmăriţi şi hăituiţi fără omenie, se opuneau prin fugă, singura formă de protest ce le stătea la îndemînă. Ei îşi părăseau casele lăsînd satele pustii şi luînd drumul pădurilor ca să-şi păzească

[1] După A. D. Xenopol, *Istoria Românilor* (ed. 1929), vol. 8, p. 154 şi 166, un galben era echivalent cu un leu şi jumătate. Cu aproximativ 9—10 lei se putea cumpăra un bou, cu 5—6 lei o vacă, iar cu 1 leu o oaie.

[2] Unul dintre ei, boierul Pano, sprijinitorul lui Radu Mihnea în scaun, a fost răsplătit de el cu douăzeci şi patru de sate.

viața și să-și adăpostească bruma de avuție, cele cîteva vite pentru care dărnicia rodnicului pămînt al țării le oferea și acolo hrană, fără să le ceară în schimb nici bir, nici clacă ori slujbe pentru ocîrmuire, nici gloabă sau alte angării.

Nemulțumirea din țară creștea și își croia drum ridicîndu-se cu încetul la suprafață. Era de așteptat ca ea să izbucnească undeva, ceea ce se și întîmplă, pentru întîia oară în 1612, în timpul lui Radu Mihnea cînd, sub conducerea lui Bărcan din Merișani, cîțiva foști dregători băștinași puseră la cale suprimarea domnului, ca unul care vînduse grecilor înaltele demnități ale țării. Complotul eșuă dar opoziția internă continuă să se manifeste cu mai multă amploare și hotărîre împotriva domnilor grecizați, numiți de Poartă. Un al doilea complot urzit împotriva lui Alexandru Iliaș de Lupu Mehedințeanu, fost mare paharnic, căpitanul Buzdugan și Cîrstea vornicul, reprezentanții partidei naționale care ceruse ca domn pe Gavril Movilă, a izbucnit în 1618, folosindu-se de data aceasta și de țărănimea interesată să se scuture de jaful fără istov al dregătorilor și negustorilor străini. Poarta se grăbi să-l mazilească pe Alexandru Iliaș și să-l numească pe Gavril Movilă cel cerut de țară. Dar domnii care dobîndiră scaunul în următorii zece ani, nu făcură decît să sporească mulțimea grecilor din suita lor. Cînd în anul 1629 noul domn, Leon Vodă Tomșa, ceru boierilor să avanseze sumele necesare pentru plata datoriilor sale și pentru împlinirea haraciului, concedîndu-le dreptul de a le recupera ei de la birnici, lucrurile ajunseseră însă prea departe. Boierii, neavînd de unde plăti acele sume mari, s-au îndatorat la cămătari străini, dar nu și-au mai putut încasa banii, împiedicați fiind de băjenirea în masă a birnicilor, fugiți «care încătro au putut» ca să scape de noua năpastă căzută pe capul lor. Atinși astfel în interesele lor economice, boierii nu întîrzie să adopte și ei o formă de luptă apropiată de aceea a țărănimii, pribegind peste munți în Transilvania, unii de bună voie, împinși de planuri ascunse, alții goniți de răscoale locale aprinse de propriii lor rumâni.

În grupul celor fugiți se găsea și boierul oltean aga Matei ot Brîncoveni. Împreună cu spătarul Gorgan, acolitul său, trecu la Lugoj și pregăti o intervenție armată împotriva lui Leon Tomșa. Pornită din Caransebeș prin plaiul Vulcanului, această a treia mișcare era sortită eșecului. La sfîrșitul lunii august 1631, înfrînt și urmărit, Matei se retrase la Tismana și după o rezistență dramatică de cîteva zile luă din nou calea pribegiei. Luptele date de el au

avut totuşi un ecou întîrziat în mazilirea lui Leon Vodă, ca unul ce s-a vădit potrivnic intereselor ţării şi nedorit de partida naţională.

Bărbat matur, trecut de cumpăna anilor, înţelept şi dibaci, Matei găsi firele cele mai potrivite să se apropie de Abaza, paşa din Silistra, care, în schimbul unor bogate recompense, îi dădu, peste ştiinţa şi voia Porţii, domnia Ţării Româneşti. În acelaşi timp pornise spre Bucureşti Radu Iliaş, domnul numit de Poartă la mazilirea lui Leon Tomşa. El venea din Moldova, susţinut şi înconjurat de partida grecească şi urmat de oastea pestriţă a turcilor, moldovenilor şi tătarilor.

Împrejurarea conferirii paralele a scaunului ţării de către doi reprezentanţi ai aceleiaşi puteri turceşti îi dădu lui Matei prilejul ca, după sfaturile lui Abaza paşa, să-şi înfrunte competitorul într-o spectaculoasă luptă de două zile, desfăşurată la marginea Bucureştiului, între Plumbuita şi Dudeşti, o luptă urmărită, nu fără părtinire, de locuitorii mahalalelor care « se suiau pe garduri, de se uitau cum se bate războiul ».

Victoria dobîndită de Matei îl recomanda în faţa poporului ca pe un bun conducător de oşti, capacitate confirmată de altfel şi în cursul domniei sale, în cele cîteva regretabile lupte cu Vasile Lupu. În acelaşi timp, ea îi asigură şi investitura pe care trimisul Porţii, venit pentru Radu Iliaş, i-o făcu, de nevoie, cu toate însemnele domniei aduse la Bucureşti pe seama acestuia.

Solemnitatea intrării în capitală se desfăşură într-un blînd sfîrşit de octombrie şi crescu în amploare prin însufleţita participare a populaţiei, martoră a bărbăteştii întreceri în care « domnii se luptau alături cu soldaţii ». În aclamaţiile mulţimii, învingătorul deschise era unei domnii în timpul căreia, sub adăpostul păcii, economia ţării va înflori, tiparul va produce cărţi în limba română şi, peste toate acestea, rădăcinile sentimentului de neatîrnare vor răzbate adînc în conştiinţa neamului românesc.

Noul domn se instală în palatul reînnoit de el, pe care diplomatul suedez, Paul de Strassburgh [1], îl găseşte « uimitor de elegant », iar călătorul turc Evlia Celebi [2] îl compară cu o fortăreaţă socotind că are la două sute de odăi.

---

[1] Paul de Strassburgh, trimisul regelui Suediei la curtea sultanului Amurat, care, în drum spre Constantinopol (1630—1632), trece prin ţările noastre şi le descrie în notele sale de călătorie.

[2] Evlia Celebi, călător turc din sec. al XVII-lea. În jurnalul său de călătorie, printre ţările din Europa, Asia şi Africa, vizitate de el, figurează şi Ţara Românească a cărei situaţie socială şi economică o descrie.

În primele decenii ale veacului al XVII-lea, Bucureștii se întindeau pe ambele maluri ale Dîmboviței, cu deosebire pe cel stîng, cu majoritatea caselor construite de paiantă avînd un singur cat și acoperișul de șindrilă, cu multe prăvălii ale meșteșugarilor și negustorilor al căror număr sporea o dată cu apariția unor ramuri noi, specializate. Viața economică se concentrează în jurul curții domnești, în Tîrgul de Sus [1] și Tîrgul de Jos [2], pline de ateliere, prăvălii, și dughene, magazii și pivnițe pentru depozitarea produselor naturale și meșteșugărești care făceau obiectul schimbului pe piața internă și externă.

Tot în preajma curții erau așezate palatele marilor dregători și boieri, singurele construcții de piatră alături de biserici și hanuri. Mai încolo, printre întinse grădini, stăteau risipite mahalalele: cea a mănăstirii Sf. Troiță, mahalaua Calicească, cea a Sîrbilor și cea a Tabacilor. Cîteva ulițe mai mari dobîndiseră nume proprii. Printre ele uliția Turcilor, uliția Mică, uliția Curții și uliția Domnească. Pe întinderea orașului, după mărturia lui Paul de Alep [3], existau vreo 6 000 de case și vreo 40 de mănăstiri și biserici. Numărul locuitorilor trebuie să se fi ridicat la peste 20 000 cu toate că, după aprecierea lui Evlia Celebi, Bucureștii ar fi avut 12 000 de case care adăposteau vreo 50 000 de oameni (chiar 100 000 după altă afirmație, desigur exagerată, a lui Pietro Deodato [4]. În pofida vieții economice ce se desfășura aici și a întinderii și înfățișării Bucureștilor, Matei Basarab se gîndi să-și strămute reședința la Tîrgoviște.

Schimbarea capitalei, deși nu era o acțiune categorică, făcea parte din măsurile politice ale domnului, semeț și cutezător în relațiile sale cu Poarta. El prefera să fie cît mai departe de Constantinopol. Evita chiar să se ducă acolo răscumpărîndu-și cu bani absența atunci cînd împrejurările oficiale obligatorii îl chemau sau cînd, pentru desele campanii turcești, era invitat

---

[1] Tîrgul de Sus — locul pe care se găsesc azi clădirile Poștei centrale și ale Băncii Naționale.

[2] Tîrgul de Jos — locul cunoscut azi sub numele de Piața de flori.

[3] Paul de Alep, arhidiacon sirian, secretarul patriarhului Macarie al Antiohiei. Valoroasele informații din perioada trecerii lor prin țara noastră sînt cuprinse în: *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române, 1635—1658*. Teză pentru licență în istorie de Emilia Cioran, Buc., 1900.

[4] Pietro Deodato, nume sub care este citat misionarul catolic Bogdan Deodat Baksici, episcop de Gallipoli, invitat la București în anul 1640, la sfințirea bisericii catolice. Despre trecerea sa prin Țara Românească a lăsat o interesantă relatare.

să vină cu oaste. El își întemeia sistemul politic pe cunoașterea adîncă a corupției din Imperiul otoman. « Turcului cu o mînă să-i întinzi darurile și cu cealaltă să-i arăți sabia » suna înțeleptul său principiu și prin aplicarea lui a ajuns să moară în scaun de bătrînețe, ceea ce rar se întîmpla cu domnii țărilor românești. De aceea, părăsi primul și cel mai mare oraș al țării și porni, cu toată curtea și oastea, printre codrii întinși, pe drumul ce-i ducea spre cel de al doilea, dar nu mai puțin însemnatul oraș de sub munte, spre palatul asupra căruia străjuia, de două sute de ani, Turnul Chindiei.

Tîrgoviște era la începutul veacului al XVII-lea locul de întîlnire a marilor drumuri de negoț care au dat și numele porților de intrare în oraș: a *Cîmpulungului*, pe unde soseau și călătorii din Brașov veniți prin Bran și Rucăr, a *Argeșului*, a *Bucureștiului* și a *Dealului*. Ele erau tot atîtea căi de pătrundere a feluritelor mărfuri ce curgeau necontenit la tîrgurile săptămînale sau la bîlciurile tradiționale și umpleau orașul de larmă și de lumea pestriță a vînzătorilor și cumpărătorilor. Se întîlneau aici, ca și în alte mari orașe ale țării, mulțime de meșteșugari și negustori indigeni sau străini. Dintre aceștia, Paul Strassburgh îi notează numai pe italieni, greci, turci și armeni, pe cînd alte izvoare îi adaugă și pe evrei, ruși, unguri, sași, poloni, cazaci și lituani.

Răscruce a drumurilor care suiau de la Dunăre spre Moldova și Transilvania, Tîrgoviște funcționa ca centru de tranzit pentru mărfurile de export și import, rol aducător de însemnate venituri. Pe aici treceau produsele din țară așteptate cu nesaț de străinătate: grînele, renumitele vite albe, caii, oile, porcii, mierea și ceara, untul și brînza, pieile, blănurile, lîna, vinul și lemnul, apoi sarea, silitra, potasa și arama. Tot aici intrau, unele pentru a rămîne, altele pentru a trece mai departe spre Polonia, Rusia, Lituania și Ungaria, produsele de lux destinate bogaților, aduse de corăbii turcești, venețiene, genoveze, rusești și egiptene, de pe îndepărtate meleaguri: țesături fine și mătăsuri de Stambul, India, Alep și Veneția; stofe din păr de cămilă, covoare orientale, perdele; brîuri de mătase, argint și aur; fire de brodat, giuvaeruri, arme, oglinzi, cristale și argintării; untdelemn, cafea, lămîi, portocale și mirodenii. Într-un loc anume se adunau mărfurile de Sibiu și Brașov: unelte agricole și meșteșugărești, fier, cuie de șindrilă, ceaune, căldări, talere de cositor. În apropierea lor se îngrămădeau cizmele, cojoacele, curelele, hamurile și

frînghiile aduse de meșterii unguri. Pe piață se mai găsea sticlărie de la fabrica tîrgovișteană și produsul numeroaselor prisăci din regiune, lumînările de ceară, « ultimul cuvînt în ce privește tehnica luminatului ».

Circulația intensă a chervanelor încărcate, poposite aici între etapele mari ale călătoriei lor, pentru a se odihni și a drege stricăciunile roților, potcoavelor și coviltirelor, a atras după sine apariția caravanseraiurilor și hanurilor construite, după obiceiul vremii, cu ziduri întărite, cu local de vamă, iar de jur-împrejur cu portice și galerii ce adăposteau prăvălii închiriate meșteșugarilor și negustorilor de mărunțișuri (parvalia), cărora, în schimbul chiriei, li se garanta și paza mărfurilor. Aceste locuri de popas se aflau, de obicei, în apropierea porților de intrare în cetate, pe șleaurile care veneau din patru direcții și convergeau spre centru, încrucișîndu-se în preajma curții domnești, încinsă cu două rînduri de ziduri înalte.

Călătorul care se îndrepta spre Tîrgoviște găsea la capătul drumului, pe malul Ialomiței, un oraș cu o frumoasă poziție, înconjurat de livezi întinse, vii și grădini, străbătut, după cum notează Paul de Alep, de străzi lungi, mult mai largi și mai drepte ca ale Bucureștilor. El îl compară în întindere cu Alepul și Damascul, arătînd că are case mari și frumoase și mahalale întinse. Tot atunci, Pietro Deodato socotea că Tîrgoviște are 7000 de case și 40 000 de locuitori, pe cînd Ștefan, mitropolitul Țării Românești, le sporește numărul la 60—65 000. Dacă se mai ține seama că în oraș existau ca la 70 de biserici și mănăstiri, se poate ușor imagina că avea o înfățișare demnă de reședință domnească, aleasă de Matei Basarab, pe lîngă motivele politice, și pentru plăcuta odihnă ce-i oferea palatul înnoit de el, al cărui acoperiș de țiglă smălțuită policromă strălucea de departe, sub razele soarelui ori în bătaia ploii, deopotrivă.

Pe sub larga poartă boltită, cu înaltă clopotniță deasupra, rădvanul pătrundea în curtea întinsă și, trecînd pe dinaintea monumentalei biserici domnești se oprea în fața pridvorului de intrare în palat. O ușă grea de stejar se deschidea pe lunga sală acoperită care lega cele două vechi corpuri de clădire, moștenite, unul de la Mircea cel Bătrîn, altul de la Petru Cercel. La parter era întotdeauna forfotă mare. Aici, în zece încăperi, își aveau locuințele slujitorii domnului și curtenii și tot aici erau adăpostite și cancelariile domnești în care lucrau, aplecați pe pupitre, diecii, grămăticii și logofeții ce întocmeau corespondența

curții ori trudeau cu migală să copieze vreo carte poruncită de doamna iubitoare de literatură și artă.

La catul de sus te întîmpina liniștea. Acolo se afla locuința domnească în care nu se putea intra decît pe o scară exterioară. Încăperile largi primiseră de curînd, în locul vechilor tavane din grinzi groase de lemn, bolți cu arcuri zvelte ale căror capete se sprijineau pe console de piatră. Pereții erau împodobiți cu plăci de ceramică, cu stucaturi aurite ori cu tencuială pictată în mai multe culori. Sobe mari de teracotă smălțuită răspîndeau o căldură plăcută în vreme de iarnă. Lăzi grele cu ferecături de alamă și fier, mese de stejar pe care se odihneau sfeșnice cu lumînări de ceară, scaune cu spătare înalte și brațe sculptate în vrejuri, polițe cu vase de argint, talere și cupe lucrate în filigran umpleau încăperile, iar covoarele și perdelele scumpe creau o ambianță primitoare și odihnitoare.

Pe latura răsăriteană a palatului s-au construit loggii și un pridvor deschis din care se vedea, aproape, frumoasa grădină cu vechea clădire a băii, refăcută acum de domn; în zare se profila măreața siluetă a mănăstirii Dealului.

Întreaga clădire a palatului se sprijinea pe uriași stîlpi subterani, susținători ai bolților din pivnițele de vin și de alimente. În pereții groși, zidarii lăsaseră dese firide pentru așezarea opaițelor și construiseră tainițe fără număr.

În nord-vestul așezării domnești se ridica, secular, Turnul Chindiei, pentru paza și apărarea ei în caz de primejdie. De pe terasa lui se deschidea o privelițe frumoasă asupra întregului oraș de scaun.

Pe una din largile uliți ale Tîrgoviștei, poate pe Ulița Mare, poate lîngă metohul Golgotei, pe unde avea și locuri cu pivnițe de piatră, se va fi aflat și casa postelnicului Constantin Cantacuzino.

Dregător vechi al țării, mare postelnic încă sub domnia lui Alexandru Coconul (1625), el dobîndi în vremea lui Matei Basarab un prestigiu nemăsurat. Unul din firele de legătură ale viitorului domn cu Abaza pașa a fost, fără îndoială, Postelnicul, ajutat de întinsele lui relații și nu mai puțin, de vaza și respectul de care se bucura din partea turcilor. « Sfetnic de credință » al domnului în tot cursul vieții acestuia, pentru a fi mereu în apropierea lui, Postelnicul își clădi case mai întîi în București [1], apoi

[1] Pe actuala str. Apolodor, la nr. 13.

la Tîrgoviște și pe urmă la Filipeștii de Tîrg, un adevărat palat în care își petrecea cel mai bucuros ceasurile de răgaz. Cercetările arheologice mai recente asupra caselor boierești din București, arătînd că « ele au păstrat de-a lungul secolelor stilul tradițional românesc », plasează construirea casei Cantacuzinilor în jurul anului 1630 și stabilesc că ea « avea o pivniță mare, iar deasupra era prevăzută cu o serie de camere cu bolți și arcuri de descărcare ». În schimb descrierea palatului din Filipești, rămasă de la Paul de Alep, poate da o imagine vagă a gustului înalt și rafinat, a eleganței și confortului, a simțului estetic cu care a fost clădit, după unii pe la 1635, după alții pe la 1641, asemănîndu-se fără îndoială și cu celelalte reședințe cantacuzinești.

Acest palat din Filipești, sat « mare, populat, cu apă din abundență și cu grădini, notează călătorul, e compus din ziduri princiare ce te uimesc, mai frumoase decît acelea din capitală. El are o delicioasă baie caldă de marmoră frumoasă la care apa se aduce pe roate din rîul ce servește de asemenea, prin nenumărate canaluri, la irigațiunea livezilor și grădinilor. Odăile sînt după modelul celor din Constantinopole ».

După săpăturile arheologice făcute mai tîrziu la unele case cantacuzinești, frumoasele « palate » s-au dovedit a fi construcții masive cu unul sau două etaje. Un turn mai înalt decît restul clădirii avea rol de ax central în jurul căruia erau dispuse încăperile principale de la parter și etaje. La intrare, palatele aveau scări exterioare duble, mărginite de balustrade sculptate cu motive orientale și protejate de stîlpi mari de piatră.

Pe dinafară, sub larga poală a acoperișurilor de șiță ori de țiglă policromă, pereții erau și ei tencuiți în culori. Etajele erau marcate de frize combinate din arcuri în acoladă, cu ciubuce groase, în relief, deasupra. La casele din Filipești, aceste arcuri erau colorate în verde pal și îmbrățișau, în deschiderea lor, stele cu opt colțuri de culoare verde închis. Ferestrele boltite și ușile cu mari praguri de piatră erau încadrate pe dinafară în chenare late, tot de piatră, sculptate cu frumoase motive florale.

Deasupra intrării stătea pisania în slove chirilice.

În interior, sălile și odăile de locuit aveau bolți sprijinite pe stîlpi centrali sau console de piatră crescute parcă din zidurile groase. Poalele bolților erau împodobite cu arabescuri și ghirlande în stil oriental, lucrate în frescă, cu predominarea culorilor albastru deschis, roșu puternic și negru. În unele încăperi, fondul pereților era de culoare roșie. Altele aveau stucatură bogat aurită.

Pardoselile se așezau din cărămizi patrate, poligonale ori hexagonale, sau din lespezi de piatră.

Între zidurile groase, printre coșuri, pe sub pardoseli, erau construite cu mult meșteșug numeroasele ascunzători, acele tainițe împrumutate din arhitectura turcească, cu intrări și ieșiri plasate în locuri neprevăzute. Mascate de scări, contraforturi sau coșuri, ele serveau de adăpost lucrurilor de mare preț din casă. Sobe și cămine largi din teracotă completau interiorul încăperilor.

Mobilierul trebuie să fi fost asemenea celui din palatul domnesc de la Tîrgoviște. S-au găsit, printre ruine, fragmente de candelabre cu stema Cantacuzinilor, de vase de Murano, de porțelanuri de Sèvres și de ceramică turcească emailată, martori tîrzii ai luxului de odinioară și ai relațiilor întinse pe care le va fi avut cîndva familia. Este sigur că Postelnicul a angajat pentru construirea caselor sale numai meșteri vestiți, cum făcea și pentru mănăstirile ctitorite de el, înălțate, spune tot Paul de Alep, de un meșter « ce lucrase și în Moldova la mănăstirile lui Vasile Bei », un « constantinopolitan de origină, numit Enaki și arhitect de curte al beilor moldoveni ».

Urmărirea firului evenimentelor petrecute după schimbarea veacului, reconstituirea mentală a curții lui Matei Basarab și a caselor cantacuzinești, reînvierea clocotitoarei vieți economice și culturale a Tîrgoviștei acelor decenii sînt elemente principale pentru reînchegarea cadrului în care s-au născut și au crescut cele douăsprezece mlădițe ale postelnicului Constantin Cantacuzino și ale domniței Elina. Din șase fii și șase fiice se pot însemna cel puțin șapte care și-au împletit strîns întîmplările vieții cu tulburata istorie a Țării Românești din vremea lor.

Drăghici, primul fecior, născut în jurul anului 1630, a moștenit o fire dreaptă, blîndă și plină de milă pentru popor. După moartea năpraznică a tatălui său el i-a fost continuatorul, fiind socotit « stîlp al Valahiei » care, spune *Genealogia*, « și-a cîștigat acel prost norod al Valahiei, încît și pînă acuma (1787, n.n.) a rămas părerea între ei, de zic cum că l-au omorît la Poartă fiindcă turcii, peste haraciu au cerut să se dea din țară și cîte o mare sumă de copii la împărăție și el neîngăduind a se face acest obicei l-au dus la Constantinopol și de viu l-au jupuit de piele ». Legenda oglindește sentimentul de gratitudine al țăranilor față de generozitatea lui și se întemeiază pe realitatea dureroasă a morții sale timpurii, întîmplată la Constantinopol în timpul unei

misiuni politice. Nu o moarte silnică, ci una «de la Dumnezeu» l-a răpus în 1667, cînd avea mai puțin de patruzeci de ani, lăsînd în urmă șapte copii, rod al căsătoriei sale cu Păuna, fata marelui spătar Diicu Buicescu, bogat boier din Olt, candidat la domnie după moartea lui Matei Basarab. Dintre aceștia, singur Pîrvu, cel mai mic, a continuat activitatea politică în ramura Cantacuzinilor Mărgineni întemeiată de tatăl său, și tot el a fost firul prin care a trecut mai departe numele familiei, fiind singurul cu urmași.

Prin înțelepciunea și judecata lui cumpănită, cel mai mare dintre Cantacuzini își cîștigase o deosebită vază în țările vecine. Cunoscîndu-i influența, principele Rakoczi îi acordă, în 1658, pe numele Traian Cantacuzino de Filipești, și titlul de nobil transilvan și-i dă hrisov de privilegii descriindu-i amănunțit blazonul pe care poate să-l folosească «atît la oaste cît și la jocurile de suliță, la ceartă, la toate exercițiile ostășești și la adunările nobililor, la pecetie, la jale, la covoară, la inel, la calcan, la cort, la case și la mormînt». Herbul acesta nu-l va fi folosit Drăghici decît în drumurile lui la curtea principelui, căci prefera oricînd stema familiei lor cu vulturul bicefal bizantin, moștenit de la neamul imperial al tatălui său, și corbul cu crucea în cioc, doveditor al descendenței domnești a mamei sale. Stema aceasta împodobea casele, inelele și toate lucrurile Cantacuzinilor munteni, ea stătea deasupra pisaniilor de pe fruntea caselor și ea împodobea și lespezile de pe mormintele celor dispăruți din familie.

Corpul lui Drăghici, adus de ai săi în țară, se odihnește și astăzi în biserica din Comana [1], împreună cu bunicul său, Radu Șerban voievod și cu fiul său, Constantin, așezați toți trei în aceeași groapă peste care grija urmașilor a așternut, mai tîrziu, o piatră de marmoră. Sub nelipsita stemă cantacuzinească, slovele se înșiră mari și drepte, în veșnica așteptare a împlinirii golurilor dintre ele: «Această una piatră aceste trei țărîne acopere. A bătrînului Șărban Basarab Voevod. A lui Drăghici Cantacuzino vel spătar, de fată nepotu-i și a lu Costandin vel peh. [2]. iubit fiiu lui Drăghici pre carii cum viiața în dragoste sîngelui i-au legat. Așa morté aice aducînd... cilor i-au răposat carii și creștinește, cu dreptate cu dragoste, cu milostenii și cu toate bunele fapte trăindu s-au săvîrșit moșu la anul de la Hs. spăsi-

[1] Comana, astăzi în jud. Ilfov, pe apa Argeșului.
[2] peh., prescurtare de la paharnic.

toriul..., în vîrstă... nepotul la... de vîrstă... fiul la... de vîrstă...»

Şerban, al doilea fiu, s-a născut în anul 1634, dată neîndoielnică, mărturisită de piatra sa de mormînt pe care s-a însemnat că în anul morţii, 1688, avea vîrsta de 54 de ani. Plin de calităţi dar şi de o ambiţie fără măsură, în ianuarie 1679 dobîndeşte scaunul Ţării Româneşti pe care izbuteşte să-l stăpînească pînă cînd i se curmă firul vieţii. Din căsătoria lui cu Maria, fata lui Gheţea comisul, i-au rămas cinci copii. Una din cele patru fete, Casandra, a ajuns mai tîrziu doamnă a Moldovei, ca soţie a învăţatului domn Dimitrie Cantemir. Beizadeaua Iordache, singurul fiu al fostului domn, a tînjit mereu după tronul ţării, şi, după ce a ţinut un timp bănia Olteniei cu care-l învestise împărăţia austriacă, a sfîrşit în 1739, la Sibiu, unde fugise dinaintea oştilor turceşti intrate în Craiova.

În viaţa lui Şerban, desfăşurată sub semnul neprevăzutului, se împletea strîns elementul romantic cu cel fabulos. Frumos, impunător, nu lipsit de vitejie şi de spirit ascuţit, el a picurat în toate acţiunile sale acel strop de aventură care contopeşte realitatea în legendă. Episoadele fantastice presărate de-a lungul vieţii acestui fiu voluntar şi impulsiv l-au îndepărtat oarecum de familie, asemănîndu-l mai curînd cu un erou de baladă decît cu vlăstarul unei case de nobilă descendenţă. Totuşi, epoca lui de domnie a rămas marcată în istoria ţării prin cîteva acţiuni militare şi culturale remarcabile.

Despre Constantin, cel de al treilea fiu, s-a crezut un timp că este născut în anul 1650. O pleiadă de istoriografi şi scriitori români [1], în frunte cu N. Iorga, au adoptat această ipoteză care a persistat peste unele încercări sporadice de a o corecta [2]. În ultimii ani, cercetătorii au stabilit pe bază de argumente valabile că el s-a născut mult mai devreme, în jurul anului 1640 [3].

Noua dată se confirmă printr-o justă plasare în timp, bazată pe o interpretare logică, a evenimentelor cruciale trăite de familie şi de el personal. Dacă se ia ca exemplu numai unul din aceste evenimente şi anume căsătoria părinţilor săi, se ajunge la con-

---

[1] Sextil Puşcariu, G. Călinescu, N. Cartojan, C. C. Giurescu şi alţii.

[2] P. V. Năsturel. *Neamul boierilor Pîrşcoveni şi încuscrirea lor cu Cantacuzinii din ramura marelui spătar Drăghici Cantacuzino*, Buc., 1906.

[3] I. Ionaşcu, *Din viaţa şi activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino* (1640—1716). În: *Studii*, tomul 19, nr. 4/1966, p. 633—650.

cluzia că ea nu putea avea loc în anul 1641—42, ci mult mai înainte, cum a socotit N. Iorga în virtutea unor afirmații greșite ale banului Mihai Cantacuzino genealogistul familiei. Pînă în acel an erau născuți copiii mai mari, vreo cinci, după care urma Constantin, între anii 1638—1639, dar mai curînd în 1640. Acest copil, a cărui viață va fi cuprinsă în paginile ce urmează, va deveni « cea mai cuprinzătoare și totodată uimitoare minte din Țara Românească în secolul al XVII-lea ».

În primii ani după Constantin văzu lumina zilei Mihai, viitorul spătar, fratele și prietenul său apropiat, cu care în toată viața lui s-a înțeles și s-a sfătuit. Învățat, umblat prin întreaga Europă, Mihai era pasionat mai ales de geografie și arhitectură. Fiind cel mai bogat dintre frați, el a putut să-și satisfacă gustul pentru construcții, ctitorind « multe și frumoase zidiri » printre care și spitalul Colței cu minunatul turn de la intrare. Căsătorit de trei ori, spătarul avu cinci fete și un singur băiat, tot Mihai, care nu-i seamănă întru nimic, fiind, cum spune *Genealogia*, « un prea prost om ».

Deși activ, întreprinzător și deosebit de cult, Mihai este citat mai rar în acțiuni independente pe tărîm politic. Numele și persoana lui au fost mai întotdeauna alăturate de acelea ale Stolnicului Constantin. Fire diferită de aceea a fratelui său, cu un puternic simț de acaparare și cu mare dragoste de avere, este ciudat cum de Spătarul a rămas toată viața umbra și ecoul Stolnicului, sfîrșindu-și zilele o dată cu el.

Al cincilea frate, Matei, și-a înscris numele în istorie nu atît prin faptele sale, cît prin acele ale fiului său, Toma spătarul, citat adesea pentru cotitura provocată în soarta campaniei turco-ruse din anul 1711. Născut în 1648, nici dregătoria de agă, nici viața lui scurtă nu i-au îngăduit lui Matei să strălucească printre celelalte nume ale familiei.

Înalt, subțiratec, cu mustața coborîtă, el este zugrăvit în fresca de la Hurez, fără expresie de viață pe chipul ascetic. Moartea lui prematură, la numai 37 de ani, lăsă al doilea mare gol între frații Cantacuzini, la aproape două decenii după dispariția lui Drăghici. Referindu-se mai mult la însușirile omului decît ale dregătorului, inscripția de pe lespedea mormîntului său, așezat în dreapta pronaosului bisericii din Cotroceni, ține să-l menționeze și pe moșul dinspre mamă, pentru a-i sublinia înalta descendență: « Supt această marmură zace țărîna lui Matei biv vel agă, feciorul bătrînului Costandin Cantacuzino biv

vel postelnic şi al Elinii fetei bătrînului Şerban Basarab Voevod, pre carele, încă în floarea vărtutei şi a bărbăţiei lui, cruda moarte l-au stins; şi nu puţine lacrămi, nu mică jale tot rodului lui şi la toţi căţi l-au cunoscut au lăsat. Căci l-au ştiut bun, blînd, milosărd şi în toate şi pururea cu frica lui Dumnezeu, toţi aii lui 37 ci au avut i-au trecut; şi s-au săvărşit în al şaptelea anu al domnii frăţine-său Şerban voevod, la dechemvrii 23, leat mira 7194[1685]».

În sfîrşit, ultimul cocon, Iordache, « prîslea» familiei, care se născuse în anul 1651, ajunse pînă la rangul de mare spătar în zilele lui Şerban voievod, şi se stinse la vîrsta de 41 de ani, lăsînd o singură fată, Maria. Ca frate mai mic, fiind şi plăpînd din copilărie, fusese iubit şi ocrotit de cei mai mari. În 1672 cînd îi prigonea Grigore Ghica Vodă pedepsindu-i în închisoare cu bătaie la tălpi, în fiecare zi timp de o săptămînă, Constantin îşi folosi tăria morală şi nobleţea firii pentru a lua asupră-şi, fără să scoată un geamăt măcar, şi cele o sută de lovituri destinate firavului său frate. Chiar Şerban cel pătimaş şi tiranic îi arăta afecţiune şi încredere, însărcinîndu-l cu misiuni politice delicate la curtea austriacă. Reţinut ca garant la Viena, după moartea fratelui său, Iordache reveni în ţară abia după trei ani şi după ce mai stătu două luni cu familia sa se stinse, în 1692, îngropîndu-se la Cotroceni, lîngă ceilalţi şi acoperindu-se cu piatra în care, sub acvila bicefală, s-au săpat cuvintele: « Supt această marmură zace ţărîna lui jupan Iordachie Cantacuzino biv vel postelnic, carele cu cinste, cu bune faceri şi cu toate cele căzute, ca unul blagorodnic şi de mare neam ca aceluia s-au cuvenit, toată viaţa lui au trăit. Deci sosindu-i ceasul, ş-au plătit şi el datoria cea de obşte la anul de la spăsenia lumii 1692 iunie 8, umplănd vărstă de ani 41 şi răpăosînd în zilele nepotului său de soră, Io Costandin Băsărabu voevodu, aicea la mănăstirea Cotrocenilor aducăndu-se s-au astrucatu la anul de la zidirea lumii 7200 [1792], meseţa iunie 8».

În lungul şir al feciorilor se află risipite şi fetele Postelnicului. Ştirile rămase despre ele sînt destul de puţine şi confuze. Genealogiştii se contrazic uneori, cînd e vorba de numărul şi numele lor. Anul naşterii nu este cunoscut decît aproximativ în cazul Stancăi, mama viitorului domn Constantin Brîncoveanu.

Cea mai mare a fost Maria, măritată întîi cu Creţulescu vel logofăt, apoi cu Pană Filipescu vel spătar. În anul 1698 ea nu mai era în viaţă.

A doua fată, Stanca, s-a măritat cu Papa Brîncoveanu, fiul vornicului Preda din Brîncoveni, cel mai bogat boier muntean al acelor timpuri. Căzînd capul lui Preda în timpul răscoalei seimenilor (1655), ea rămîne văduvă, cu trei copii mici: Barbu, Matei şi Constantin, fiul care va ajunge în 1689 în scaunul Ţării Româneşti. După moartea tatălui său, acest cocon este luat la curtea cantacuzinească unde Stolnicul s-a îngrijit de creşterea lui, după cum se înţelege dintr-o mărturisire făcută mai tîrziu de el şi redată de Anonimul brîncovenesc în cronica sa: « Că eu tată n-am pomenit, de vreme ce am rămas mic de tată, fără cît pe dumnealui tata Costandin l-am cunoscut părinte în locul tătîne-meu ».

Data naşterii Stancăi este uşor de precizat o dată ce vel logofătul Radu Greceanu scrie în *Viaţa lui Constantin Brîncoveanu* că în 1699 ea a avut 62 de ani. Aceasta înseamnă că a văzut lumina zilei în preajma anului 1637, după fratele său Şerban şi înaintea lui Constantin. Căsătoria cu Papa Brîncoveanu, prin 1650, i-a încheiat copilăria la vîrsta de 13—14 ani, cum se obişnuia pe acele vremuri, devenind mamă a trei copii, între 1651—1653 şi îmbrăcînd haina cernită a văduvelor la vîrsta de numai optsprezece ani. Din respect pentru familia şi numele celui care i-a fost soţ, n-a vrut altă căsătorie. Matei, fiul ei mijlociu, a murit de mic, înainte de anul 1659, iar Barbu, cel mai mare, n-a trăit nici el decît pînă în preajma anului 1674 [1]. Rămasă numai cu Constantin, a trăit mereu în preajma acestuia, în mare cinste, bucurîndu-se de prosperitatea lui şi de mulţimea nepoţilor ce o înconjurau. Aproape de sfîrşitul veacului se stinse, părăsind numeroasa familie brîncovenească. Cronica descrie cortegiul care o petrecea, cu mare pompă, de-a lungul ţării, spre gropniţa de la biserica mare din Brîncoveni, rezidită de fiul ei pe locul celei mici şi vechi « de moşii lui Matei Băsărabu voevod şi al Predii Dvornic făcută ».

Domnul porunci ca lespedea ei de marmoră să fie împodobită cu splendida stemă a Cantacuzinilor, iar inscripţia să cuprindă, pe larg, pomenirea neamului din care cobora şi a celui cu care se unise prin căsătorie, ea fiind « fata lui jupan Costandin din vechiu şi împărătescu rod Cantacuzino biv vel postelnic, a Doamnii Ilincăi, featii bătrînului Io Şerban Basarab Voevod, jupîneasa lui jupan Papei Brîncoveanul post., feciorul lui jupan

[1] Ambele date din Viaţa lui Costandin Brîncoveanu de Radu vel logofăt Greceanu, ed. 1906, p. 254—256.

Predii Brîncoveanului biv vel vornic şi mumă blagocestivului Domnu Io Costandin Brîncoveanul Basarab voevod, carea, cu mari blîndeaţe, cu multe milostenii şi nespuse alte bunătăţi trăind şi umplînd vîrsta ei de ani (66) [1], den cari 44 văduvă săracă de soţul ei i-au petrecut creştineşte, s-au săvîrşit la anul de la zidirea lumii 7207 şi de la Spăsenia ei 1699, fevruarie 10, într-al unsprăzecelea anu al Domniei fiiului său mai sus numitului Io Costandin Brîncoveanul Basarab Voevod".

Pe lîngă Maria şi Stanca, genealogiile amintesc pe Ancuţa, Ilina, Bălaşa şi o Florică. Succesiunea naşterii lor nu este cunoscută, iar pentru cea din urmă nici numele nu pare a fi sigur, căci în unele locuri este menţionată simplu *fată*, fără nici un adaos.

Ancuţa, măritată cu Stoian comisul, a născut un fiu, Istrate, care a adoptat patronimicul Florescu întemeind familia cunoscută sub acest nume.

Ilina a devenit soţia banului Vintilă Corbeanu. Despre celelalte două nu se ştie dacă au fost măritate şi cu cine anume.

Succesiunea apariţiei celor din noua generaţie cantacuzină din Muntenia, începută cu Drăghici şi încheiată cu Iordache, a fost scoasă la lumină din încîlceala datelor nesigure şi contradictorii, mai ales cu ajutorul celor cîteva pietre tombale citate şi aici, al căror cuprins a izvorît, fără îndoială, din durerea şi sensibilitatea sufletească a Stolnicului. Marmora mută, lespedea tăcută, a fost de data aceasta martora cea mai grăitoare a vieţii, a naşterii celor care zac în pulbere sub neclintirea ei. Prin tălmăcirea dreaptă a cifrelor săpate în luciul rece, cititorul se află purtat înapoi spre anii şi zilele cînd Postelnicul primea, cu bucurie, în braţele lui încă unul şi încă unul din vlăstarele sale. Cu fiecare copil creştea mîndria şi puterea ramurei munteneşti a Cantacuzinilor întemeiată de Constantin, urmaşul direct al lui Andronic.

Această puternică stirpe, care timp de cîteva decenii va stăpîni pămîntul şi destinele ţării, va fi consemnată în cronici sub numele de *Şaitaniceşti*, [2] după strămoşul atotputernic la Poarta otomană, ori de *Postelniceşti*, după tatăl legat prin destinul său tragic de patimile pămîntului românesc.

---

[1] In N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. II, p. 73, s-a completat greşit golul de pe piatra tombală căci nu la 66, ci la 62 de ani a murit Safta. Însuşi autorul Inscripţiilor mărturiseşte că a luat vîrsta din manuscrisul lui Radu Greceanu (Bibl. Acad. mss. 548) unde este scris clar 62.

[2] Neculce, ed. 1932, p. 62.

III

TEMELIILE CUNOAȘTERII

Copilăria vlăstarelor cantacuzinești se scurge în perioada pașnică a domniei lui Matei Basarab, în preajma curții domnești din Tîrgoviște cu atmosfera ei pătrunsă de multiple preocupări culturale, într-o vreme cînd umanismul își deschidea drumuri în Țara Românească.

Succesiunea nașterii lor i-a grupat pe fiii Postelnicului doi cîte doi. Drăghici cu Șerban, Constantin cu Mihai și Matei cu Iordache. Apropierea aceasta, firească prin identitatea preocupărilor, s-a menținut de-a lungul vîrstei jocurilor, a învățăturii și a marilor răspunderi. Cei mai legați au fost, totuși, frații mijlocii, Constantin și Mihai, ei doi urmîndu-se unul pe altul pînă și în dramaticul lor sfîrșit.

Locul nașterii lui Constantin trebuie să fi fost Tîrgoviște, unde Elina Cantacuzino se afla cu siguranță în anii 1639—1640 și iată de ce: familia Postelnicului, venită cu el o dată cu mutarea domniei, locuia și vara și iarna în noua capitală, căci casa de la Filipești a fost terminată mai tîrziu. Unele cercetări plasează construirea ei abia în anul 1641, deci după nașterea lui Constantin. De București, ca sediu principal al familiei, nu putea fi vorba în acea vreme, fiind destul de îndepărtat de orașul de scaun unde Postelnicul era obligat să-și îndeplinească înalta dregătorie. De altfel, știrile rămase aduc certitudinea că instrucțiunea fiilor mai mari, Drăghici și Șerban, s-a desfășurat tot la Tîrgoviște. Cum treburile casei și educația copiilor erau, după obiceiul vremii, conduse de Postelnicească, cum primii ei născuți, deși erau la o vîrstă încă fragedă, începuseră învățătura, ea va fi stat mereu cu dînșii pentru a-i supraveghea și îndruma de aproape.

Anii de copilărie ai coconilor Postelnicului sînt asemenea unui duios tablou, cu contururi creionate de cîteva izvoare scrise, dar ale cărui culori, estompate de îndelungata vreme trecută peste ele, se cer întregite de închipuirea celui care-l contemplă.

Cum creştea un fiu de domn cu o jumătate de veac mai înainte, ne-o spune Nicolae Iorga vorbind despre Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul. « Pînă tîrziu îl înconjurau femeile curţii şi numai cînd venea tîrzia vîrstă a învăţăturii se chema un dascăl dintre călugări sau preoţi pentru a face cunoscut viitorului stăpînitor românesc cetitul, scrisul şi oarecare socoteli. » Constantin s-a bucurat, în cei dintîi ani ai vieţii, de o educaţie desăvîrşită în casă, echivalentă, dacă nu chiar superioară, aceleia a unui cocon domnesc. În privinţa etapei instrucţiunii legată de dascăli aduşi din afară, multe se schimbaseră în jumătatea de veac trecută de la copilăria beizadelei Ştefan. În urma infiltrării primelor elemente umaniste în Ţara Românească s-a produs o descătuşare din vechile precepte pedagogice, s-a creat o nouă mentalitate care nu mai considera ştiinţa de carte ca un « meşteşug », ci ca o cale de eliberare din apăsarea unui ev întunecat plin de torturi şi ruguri, de lupte şi robie. Apoi, cînd părintele însuşi era un mare iubitor de cărţi, iar fiul vădea o înclinare deosebită spre studii, altfel se desfăşurau anii de învăţătură.

« Femeile curţii » în apropierea cărora micul Constantin, *Dinu* [1], cum îl răsfăţa Postelniceasa, a început să înţeleagă şi să dezlege rostul lucrurilor, primind potrivite răspunsuri la mulţimea primelor întrebări, nu erau fiinţe obişnuite, ci două nobile femei a căror icoană luminoasă a răzbătut prin secole: Elina, iubitoarea şi înţeleapta mamă, şi blînda, duioasa rudă lipsită de bucuria unei mlădiţe din trupul ei, cealaltă Elină, doamna ţării.

Născută în anul 1611 la Suceava, în timpul pribegiei părinţilor săi, postelniceasa Elina, cea de a doua fiică a lui Radu Vodă Şerban, a avut un naş de bun augur pentru instruirea ei viitoare, pe Atanasie Crimca, mitropolitul moldovean, ctitor al Dragomirnei, făuritorul atîtor meşteşugite icoane şi gingaşe miniaturi din vechi manuscrise.

Foarte curînd după naşterea fiicei sale mai mici, fostul domn plecă, împreună cu familia, la protectorul său Rudolf, împăratul

[1] Sub acest nume apare în fresca din paraclisul palatului cantacuzinesc din Măgureni.

Austriei, stabilindu-se la Viena cu speranța zadarnică a recîștigării scaunului Țării Românești. Uneori petreceau un timp și la Tyrnavia (Sîmbăta Mare), însă educația domnițelor Ancuța și Elina sau Ilinca, așa cum i se spunea în casă, s-a făcut mai mult în preajma curții habsburgice din Viena, unde tatăl lor însuși ținea cu destulă cheltuială o curte domnească de modă apuseană, din care nu lipseau, pe lîngă dregători, slugi și profesori, nici doctorul, duhovnicul și bufonul.

În afară de creșterea aleasă dobîndită în acel cadru aristocratic, domnița Ilinca era înzestrată cu trăsături morale deosebite. Nobilă și fină, ea deveni după căsătorie o soție blîndă și iubitoare, o mamă pe cît de duioasă, pe atît de pricepută. Mediul în care a copilărit, educația și instrucțiunea de factură apuseană o ajutară ca, sub aparențele unor patriarhale preocupări gospodărești, să creeze în casele ei aceeași atmosferă de distincție ca la curțile princiare, poate fără rigiditatea etichetei de acolo, să conducă și să supravegheze de aproape instruirea fiilor săi de către profesorii străini chemați la Postelnic în acest scop.

Casa, familia și curtea Postelnicului au stat mereu sub influența puternicei personalități a Elinei Cantacuzino, în tot cursul vieții sale încheiată, după o lungă văduvie, la vîrsta de 76 de ani. Respectată, ascultată și iubită de cei, destui la număr, crescuți pe lîngă fiii ei, și de alții mulți adăpostiți la curtea cantacuzinească, chiar și de unele doamne ale țării, era atît de apropiată de ei încît toți i se adresau cu numele de *mamă*. Ceilalți din preajmă-i, de la rumânii de pe moșii, pînă la mitropolitul țării, o cinsteau cu titlul de *Doamnă*.

Cea mai mare parte a copiilor a moștenit multe din frumoasele și nobilele ei trăsături de caracter. Poate numai Șerban, viitorul domn, s-a abătut de la caracteristica familiei prin firea lui impulsivă și un simț de acaparare foarte accentuat care, spre adînca durere a bătrînei mame, nu i-a ocolit nici pe propriii săi frați. Dincolo de aceste scăderi el avea însă incontestabile calități de diplomat și organizator dovedite în timpul domniei sale, prin pregătirea luptei pentru independență, prin cîteva bune măsuri administrative și prin sprijinirea și ocrotirea dezvoltării culturale a Țării Românești.

Moștenirea cea mai prețioasă lăsată de Elina Cantacuzino și preluată în cea mai mare parte de Constantin, « fiu iubit al mamei sale », a fost marea dragoste pentru obiditul, dar dîrzul popor al țării în care însuși Postelnicul fusese «moștean ».

Cealaltă Elină, doamna lui Matei Basarab, fiică a postelnicului Radu Năsturel ot Fiereşti[1], era ea însăşi o Basarabă după viţa mamei sale Despa Calomfirescu. Pînă la vîrsta de patrusprezece ani, cînd deveni soţia lui aga Matei ot Brîncoveni, primise în bogatul palat al nobililor săi părinţi « o foarte îngrijită creştere»; printre altele, învăţase împreună cu fraţii ei, dar mai ales cu Udrişte, cel mai mic, limba greacă, slavonă şi latină. Pe aceasta din urmă o folosea şi în scrisorile ei personale către Rakoczi, principele Transilvaniei, bun prieten cu domnul ţării, pe care le iscălea « Helena Principissa Valachiae ». Pe lîngă toate acestea, mai dobîndise în copilărie şi cunoştinţe de literatură şi de istorie. Însumarea acestor calităţi, lucru destul de rar, mai ales pentru femeile epocii, o plasa printre persoanele culte ale ţării. Sprijinul dat de doamna Elina la ridicarea culturală a Munteniei a rămas consemnat în prefeţele şi dedicaţiile cărţilor tipărite din îndemnul şi cu cheltuiala ei.

Era atunci o perioadă cînd condiţiile economice interne, rezultate din echilibrata şi paşnica domnie a lui Matei Basarab, înlesneau, iar cele externe, generate de prozelitismul catolic şi calvin, cereau imperios crearea unor asemenea mijloace de cultură. Ele erau chemate să răspîndească cunoştinţe şi să sprijine, deocamdată sub formă ecleziastică, lupta pentru unitatea etnică a neamului ameninţată de dogmele religioase divergente, cu aspect desnaţionalizant.

Una din cărţile cu largă răspîndire în răsăritul ortodox a pornit de la curtea din Tîrgovişte şi este rod al muncii lui Udrişte Năsturel care a tradus-o din latineşte în slavoneşte cu ajutorul sorei sale, a doamnei Elina. Lucrarea se intitulează *Imitaţia lui Christos* şi este atribuită scriitorului mistic german Thomas de Kempis. Această colaborare a doamnei este mărturia bunelor sale cunoştinţe de limbă latină. Ce altceva ar fi putut să demonstreze şi frumoasa inscripţie biblică săpată în latineşte pe piatra care, în 1653, îi acoperi mormîntul? « *Homo natus de muliere brevi vivens tempore repletur multis miseriis, qui quasi flos egreditur et conteritur et fugit velut umbra.*» *(Iov. cap. 14)* [2]

Singurul fiu, Matei, pe care, l-a născut doamna Elina, s-a stins la o vîrstă fragedă. Sufletul ei bogat îşi revărsă atunci bună-

[1] Azi Herăşti, jud. Ilfov, pe apa Argeşului.

[2] Omul născut din femeie, în timpul scurt cît trăieşte, este plin de multe necazuri, care ca şi floarea răsare şi se trece şi dispare ca umbra.

tatea asupra copiilor altora. Adoptă un fiu al fratelui său Udrişte, rămas văduv. Copilul avea numai cîteva săptămîni cînd îi murise mama. Doamna care-l botezase şi-l crescuse pînă la şaptesprezece ani, trăi durerea de a-l pierde şi pe el în anul 1652. Din dragostea maternă, necheltuită pe deplin de blînda doamnă, se împărtăşi, printre ceilalţi fii ai Postelnicului, şi Dinu care cîştigă multe învăţături izvorîte din cultura şi pasiunea ei pentru datinile şi arta românească.

Pe lîngă comorile sufleteşti transmise cu dărnicie de aceste femei alese, viitorul cărturar se adăpa şi la alte izvoare ale cunoaşterii.

Din întreaga viaţă a stolnicului Constantin Cantacuzino, vîrsta învăţăturii este cea mai puţin cunoscută. Nici scrisori, nici documente, nici scrieri ale contemporanilor n-au dat amănunte despre copilăria şi adolescenţa lui. Numai din tîrzia *Genealogie a Cantacuzinilor* răzbate spre vremurile noastre faima sîrguinţei lui transmisă din generaţie în generaţie: « Numitul Stolnicul Costandin Cantacuzino din copilăria sa a fost dat cu totul asupra învăţăturii: la limba elinească era un mare filosof ».

În anul 1646, Dinu se afla la vîrsta cînd abia îşi începea călătoria pe lungul drum al învăţăturii, fără ca ochii lui senini să poată întrezări măcar una din vitregiile, încercările şi dramele pe care acesta i le pregătea în desfăşurarea sa. Deocamdată găsea că împletirea buchilor este o joacă mai atrăgătoare decît cele cunoscute de el mai înainte. Se ducea şi acum să privească învîrtirea domoală a roţilor care îndemnau apele Ialomiţei să gonească prin grădina cea mare, pe numeroase canale, lăsînd în brazde mult dorita reveneală şi alergînd mai departe spre frumoasa baie de marmoră atît de admirată de toţi oaspeţii Postelnicului. Se mai ducea la heleşteul plin de peşti, cu apă limpede adusă din rîu tot cu ajutorul roţilor. Copilul ştia, desigur, că toate acestea erau izvorîte din mintea luminată a tatălui său despre care Paul de Alep va scrie mai tîrziu că a fost « singurul om în această ţară care se gîndi a umplea heleşteele şi fîntînile cu ajutorul apeductelor ». Îi plăcea, firește, să se uite şi la slujitorii care învăţau şoimii să prindă pasărea din zbor; uneori întîrzia îndelung naintea tainicelor zugrăveli din biserică încercînd să le descifreze înţelesul.

Toate erau lucruri minunate, dar acum se simţea mai atras de mirifica lume a scrisului şi cititului în care presimţea cheia cunoaşterii tuturor fenomenelor din jur, dezlegarea tuturor

întrebărilor răsărite în tînăra lui minte din vorbele celor mari ce i se strecurau în urechi pline de tîlcuri greu de pătruns. Cu adîncă dorință și nepotolită sete de a ști începu, așadar, micul Dinu primele zile de învățătură în casa lor din Tîrgoviște.

Cine va fi fost cel dintîi dascăl al său nu se știe. Poate un călugăr învățat de la mănăstirea Dealu, ori Govora, ori Cîmpulung, poate unul din cei mulți de la mitropolia din Tîrgoviște, întinsă și fastuoasă, comparată de călătorii străini cu o curte princiară italiană.

Cum se vor fi desfășurat lecțiile lui este iar destul de greu să se arate căci nicăieri n-a rămas consemnat cum decurgea în acea perioadă procesul de învățămînt în Țara Românească. Ajutîndu-ne de cîteva izvoare contemporane, românești sau străine, vom încerca aici o reconstituire care să dea viață orelor sale de studiu și să urmărească, în mișcare, fermecătorul tablou al zborului spre alte și alte tărîmuri de cunoaștere a acelei minți tinere însetată de adevăr și de frumos.

Se știe că, în general, ciclul inferior al învățămîntului îl constituia atunci așa-zisul colegiu, cu o durată de cinci ani, din care primii trei erau dedicați studiului limbilor latină și greacă, iar ultimii doi, retoricii. Ciclul superior, așa-numitle « umanități », dura în total șapte ani, în care se făceau timp de trei ani studii filosofice, iar timp de patru ani, studii teologice. Aceasta era *universitatea*. (La școala din Tîrgoviște este atestată existența primei părți a ciclului superior, cu o programă apropiată de aceea a *colegiilor academice* apusene.)

Tradiția impunea ca mai tîrziu, după terminarea colegiului, tinerii să călătorească, fiecare după posibilitățile sale, pentru a cunoaște lumea și a-și desăvîrși studiile. Fiii de nobili plecau însoțiți de slujitori, cu cai buni și cu pungile pline de bani. Cei de origine modestă își luau drept tovarăși un toiag rezistent și un sac cu schimburi. Popasurile lor în marile orașe durau atît cît le trebuia să deprindă mai bine o limbă ori să învețe o materie nouă, pentru care în țară la dînșii nu se aflau profesori, cum era cazul în Muntenia cu matematica, astronomia, științele naturii și, în general, științele pozitive. Unii din tinerii proveniți din părțile de răsărit ale Europei mergeau la academiile apusene, în Italia, Franța, Olanda, Germania, Anglia. Atrași, fie de renumele universității de acolo, fie de faima unor cunoscuți profesori, ei treceau dintr-un oraș într-altul, pînă cînd pregătirea lor atingea nivelul cerut pentru obținerea titlului de doctor.

Studiile unui tînăr durau pe atunci, dacă împrejurările nu-l sileau să facă și întreruperi, în jurul a douăzeci de ani.[1] Dacă tînărul, dintr-un motiv oarecare, pierdea cursul normal al învățăturii, putea să obțină titlul universitar abia în jurul vîrstei de treizeci de ani.

Desigur că, pînă să ajungă în colegiu, elevii aveau de făcut primii pași în împărăția necunoscută a scrisului și cititului. Inițierea începea și atunci tot în preajma vîrstei de șapte ani, cînd cei mai săraci începeau să învețe în chiliile unei școli mănăstirești. Pentru cei de neam ales se aducea în casă un dascăl, de obicei un « călugăraș » cu vocație de pedagog care nu întotdeauna corespundea așteptărilor. S-a întîmplat ca preceptorii să fie criticați în public pentru lipsa de interes față de educația copiilor. N. Iorga citează dintr-o veche predică: « Se cuvenea să se încredințeze vre-unui supraveghetor și pedagog, ca să se îngrijească de copii și să nu-i lase să se amestece cu cine se întîmplă, ca să-i învețe cîte tind spre virtutea sufletească și trupească, iar ei, lăsîndu-i în voia lor, îi fac să-și caute numai de jucăriile lor, de poveștile și datinile păgînești, de caraghiozlîcuri și de stricăciuni».

Cei mai mulți dascăli de casă găseau însă mijlocul de a se apropia de sufletul copilului, introducîndu-l, ca într-o joacă, în lumea nouă a slovelor. Înainte de toate, sub privirile pline de așteptare ale discipolilor, ei scriau pe foițe un lung șir de semne încîrligate în capul căruia puneau invocația simbolică a crucii, în rostire *cruce-ajută*, cu care începeau toate lucrurile. Era primul semn de scriere și de citire învățat de elevi și o dată obișnuiți cu el îl foloseau toată viața. Cu el se deschidea și alfabetul chirilic, și cel grecesc și cel latinesc. El stătea la începutul și sfîrșitul tuturor textelor scrise, a pisaniilor, a zapiselor, a foilor de zestre și a epitafurilor.

Foițele umplute cu semnele scrierii erau prinse apoi de un băț și dascălul, luînd lîngă sine pe micul ucenic, începea, plin de răbdare, să-i citească *cruce-ajută*, *buche*, *az*, *ba*, apoi celelalte slove, arătîndu-le în același timp cu un condei de lemn. Copilul repeta după el o dată, de două ori, de multe ori, pînă cînd putea să recite, fără poticnire, întregul alfabet.

---

[1] Pantelimon Ligaridis, unul din bunii profesori ai veacului al XVII-lea, născut pe la 1609—1610, a devenit doctor abia la sfîrșitul anului 1636, după o necurmată învățătură, ajutat și de o înclinare firească spre studii și de o adîncă pasiune pentru cărți.

Cînd elevul său ajungea să cunoască literele și să închege cele dintîi silabe, profesorul cerea unui caligraf să scrie foarte frumos, pe o bucată de pergament, un vers sau o frază care nu era nevoie să aibă vreun înțeles, dar trebuia, în schimb, să cuprindă toate literele. O astfel de frază model pentru limba latină suna cam așa: *Gaza frequens Lybicos duxit Karthago triumphos.* [1] Cu îngrijitul și alesul izvod mereu înaintea ochilor, elevul se silea să reproducă litere cît mai asemănătoare însușindu-și de mic și caligrafia.

Cititul îl învăța pe psaltire și pe alte cărți sfinte pe lîngă care, spune N. Iorga, « i se punea în mînă, pentru exercițiu și învățătură pe de rost, cîte o socoteală de cronologie, a anilor trecuți de la Facerea Lumii și alte date capitale . . . »

Tabelele cronologice folosite la exercițiile de memorizare erau greoaie și monotone. Trebuia, probabil, un timp destul de lung ca să poată fi recitate fără greșeală: « De la Adam pînă la potop, 2262 ai, de la Adam pînă la Avram, 3332; de la Avram pînă au ieșit jidovii din Eghipet, 505; iară de la Adam pînă atunce, 3837 . . . » și se urma așa pînă « în zilele noastre ».

O dată trecut peste treptele de început ale limbii materne, discipolul începea migala plină de folos a învățăturii cuvintelor din graiul altor neamuri.

De la început, Dinu va fi făcut și el obișnuitele exerciții de scriere și citire a literelor alăturate în silabe, apoi în cuvinte, așa cum făceau pe vremea lui toți cei ce învățau carte. Dar pentru el sarcina era întreită. Proaspătul discipol trebuia să învețe trei feluri de scriere: *chirilica*, folosită în virtutea tradiției din veacurile trecute, *greaca*, statornicită aici abia de cîteva decenii prin intermediul dregătorilor, slujbașilor și mai ales al cărturarilor greci din suita domnilor anteriori și, în sfîrșit, *latina*, prezentă pe monumentele de piatră ale strămoșilor, mereu folosită de cancelariile domnești în corespondența lor cu apusul, cunoscută de mulți boieri cărturari din țară.

Un martor coborît din veacuri trecute vine să facă dovada întreitei strădanii a înzestratului elev. Este cartea lui Manuel Moschopulos, *De ratione examinanda orationes libellus* . . . Lutetiae, 1545 [2], vechi volum trecut prin mîinile cîtorva generații de

[1] În traducere aproximativă: Cartagina adesea a repurtat triumfuri libice în Gaza.

[2] Cartea se află astăzi în Biblioteca Academiei.

discipoli care şi-au început învăţătura în casele Cantacuzinilor. Scoarţele de pergament tocite şi scorojite poartă urme şterse de scriere, ilizibilă astăzi. O dată deschisă, cartea înfăţişează cititorilor modesta pagină de titlu fără ornamente, avînd în mijloc iscălitura autografă a fostului proprietar, un Ioannes Milotius care face însemnări şi în interior, datîndu-le: Veneţia, 1609. Deasupra, imediat sub titlu, folosind cerneala neagră pe care a preferat-o pînă la bătrîneţe, Dinu a scris greşit, dar cu mîndrie, poate prima oară în viaţă, mult rîvnita formulă: *Ex liRis Constandinum Cantacuzenum* 165[0]. Încă şovăielnic în scrisul latin, el pune anul omiţînd cifra zero, aşa cum învăţase în celelalte scrieri, chirilica şi greaca, unde, nefolosindu-se cifre arabe, numerele erau alcătuite din slove-cifre, cîte un semn literal pentru fiecare valoare.

Cu toate că însemnarea este scrisă îngrijit, cu litere aplecate cît se cuvine spre dreapta şi frumos rotunjite, vădind neîntrerupte exerciţii de caligrafie făcute în timpul învăţării alfabetului latin, se mai oglindeşte oarecare nesiguranţă în cunoaşterea lor. Majuscula *R* înscrisă de îndrăzneţul « posesor » al cărţii în locul literelor *br* este o dovadă că încă nu-şi însuşise pe deplin alfabetul. Nici cu gramatica latină nu era cu totul împăcat la acea vreme, o dată ce nu ştia încă să facă acordul cum trebuie [1].

Şi totuşi, în însemnarea făcută de Dinu pe acea carte veche din biblioteca părintească, pe cînd avea abia zece-unsprezece ani, se poate descifra, în faşă, nepotolita sete de cărţi pe care viitorul bibliofil o simţise din copilărie. Ex libris-ul din 1650 va fi deschizătorul unui lung şir de mărci de proprietate înscrise pe mulţimea cărţilor cumpărate de el în străinătate şi aşezate cu dragoste în rafturile fără număr ale bibliotecii din Mărgineni sau în larga odaie de lucru din casa bucureşteană.

Tăcutul martor ne îmbie să-i cercetăm mai departe scoarţa îngălbenită pe dosul căreia, sus, în colţul din stînga, Dinu a copiat cu aceeaşi cerneală, un grup de semne simbolice, purtîndu-şi pana pe liniile lor subţiri cu emoţie şi nestăpînită dorinţă de a le cunoaşte. Sînt semnele celor douăsprezece constelaţii străbătute de soare în cursul unui an, simbolul zodiilor, acele etape lunare în temeiul cărora solomonarii preziceau viitorul oamenilor tîlcuind legături mistice între ziua lor de naştere şi steaua ce o stăpînea.

---

[1] Corect: Ex libris Constantini Cantacuzeni (Din cărţile lui Constantin Cantacuzino).

De unde le-a copiat şi ce l-a îndemnat s-o facă?

Grafia semnelor, comparată cu reprezentarea lor tipărită pare a fi simplificată şi convertită spre buchile slavoneşti şi literele greceşti cu care tînărul găsea că se aseamănă de aproape. Este sigur că ele n-au fost reproduse după o tipăritură, ci după unul din nenumăratele manuscrise de astrologie aflate în biblioteca Postelnicului în care înşişi copiştii vor fi perpetuat uşoarele alterări de transcriere făcute de înaintaşii lor. Ni-l putem imagina pe prodigiosul elev cum, după ce deprinsese bine cititul, a început să răsfoiască, pe faţă sau pe furiş, tomurile de astrologie « împrumutate » din rafturile bogate. De la o vreme le căuta anume pentru a se desfăta în ceasurile libere. În această lectură particulară se întrezăreşte sîmburele pasiunii viitorului cărturar pentru studiul corpurilor cereşti, continuat ca violon d'Ingres de-a lungul întregii sale vieţi.

Interesul pentru astrologie i s-a născut, probabil, şi mai devreme asistînd la unele discuţii ale celor mari în legătură cu tainele cerului. Era atunci vremea cititorilor în stele, pomeniţi şi de pravilele româneşti ale veacului al XVII-lea. Curţile domnilor şi ale marilor boieri nu se puteau lipsi de prognozele lor fără de care nu întreprindeau nimic. Cuvintele *zodie*, *planetă*, *zile rele*, *zile bune* aveau rezonanţe magice şi-l ispiteau cu deosebita lor putere de atracţie, îndemnîndu-l să încerce a le cunoaşte, a le pătrunde înţelesul, convins, atunci ca şi mai tîrziu, că cercetează tainele unei adevărate ştiinţe.[1] Aşa a început să facă însemnări pline de farmec pentru el, note şi exerciţii prin care, sub stăpînirea unui imbold lăuntric, a învăţat să cunoască cu mintea tot ce se petrece dincolo de ceea ce putea vedea cu ochii.

De pe grupul de simboluri zodiacale, privirea alunecă mai departe, pe aceeaşi faţă a scoarţei şi descifrează mai multe încercări de condei făcute de alte mîini printre care aceea a unui Toma Cantacuzino, viitor nepot de frate al lui Dinu, care-şi scria numele cu trăsături artistice şi-şi verifica tăietura penei alcătuind din cîteva linii subţiri gingaşe flori invoalte. Alte însemnări cuprind forme diverse de scriere a aceluiaşi cuvînt grecesc *yios* sau începuturi tipice de scrisori.

Dintre toate adnotările puse în lungul şi latul foilor, scrisul pueril al lui Constantin Cantacuzino aduce luminoasa şi nepre-

[1] Mai tîrziu, astrologia a fost considerată o pseudo-ştiinţă bazată pe speculaţii mistice.

țuita verigă care-i leagă copilăria de restul vieții. Duioasa mărturie ni-l evocă pe viitorul stolnic, copil încă, aplecîndu-și fruntea senină asupra cărții lui Moschopulos ca să ne lase în ea, scrisă de mîna lui, dovada că în anul 1650 nu-i erau străine nici româna, nici greaca, nici latina.

Postelnicul, « inițiatorul și protectorul învățămîntului umanist de tip occidental greco-latin », nu putea omite din proiectele de formație a fiilor săi studiul unor limbi străine, mai cu seamă că el însuși, în afară de română, vorbea cel puțin trei din ele: greaca, turca și araba, pentru aceasta din urmă avînd chiar « slăbiciune », cum se exprimă Paul de Alep. Este aproape sigur că el cunoștea și limba italiană încă din copilărie cînd fusese refugiat, împreună cu frații săi, în insula Creta. Trebuie să fi cunoscut și latina din studiile și călătoriile făcute în străinătate pînă la vîrsta de 27 de ani, cînd apare ca dregător în divanul Țării Românești. Numai așa se poate explica interesul manifestat pentru cărțile scrise în această limbă, prezente în biblioteca sa din Mărgineni care fusese « întemeiată cu multă cheltuială și multe cărți, elinești, latinești, franțuzești, turcești ».

Instrucția coconilor cantacuzinești trebuia dusă dincolo de posibilitățile unor dascăli de casă, de aceea, Postelnicul făcu uz de legăturile sale întinse ca să le creeze o modalitate de a studia în orașul de scaun, pe lîngă materiile cerute de o treaptă superioară a învățăturii și cele cîteva limbi străine care stăteau la baza culturii lor.

Dintr-un raport al misionarului catolic Pietro Deodato Baksici reiese că în Tîrgoviște exista pe la 1640 o școală de limbă și cultură slavă furnizoare de preoți, de dieci și caligrafi bine pregătiți pentru cancelaria domnească, de cărturari tipografi și corectori de cărți din mîinile cărora au ieșit alesele tipărituri din timpul domniei lui Matei Basarab. Necesitatea întemeierii unei asemenea școli era impusă de împrejurările născute atunci din desfășurarea firească a evenimentelor istorice. În timpul domniilor dintre Mihai Viteazul și Matei Basarab, limba slavonă folosită ca limbă de cult, dar necunoscută poporului român, începu să decadă și, în scurt timp, decăzu în așa măsură încît nici preoții cei care oficiau slujba n-o mai înțelegeau.

Pe de altă parte, propaganda calvină își întinsese lungile antene în Transilvania și acționa, prin mijlocirea limbii, pentru a atrage pe românii de acolo în mrejele ei. Trecînd munții ea se înfiltră cu încetul și în Țara Românească, în Bulgaria, Serbia,

Polonia, alături de propaganda iezuită și amîndouă lucrau cu perseverență, uneori nu fără folos, la slăbirea principiilor dogmatice ale ortodoxismului. În intenția de a oferi și țărilor învecinate mijloace de luptă împotriva reformei, Matei Basarab inițiе retipărirea de cărți religioase în limba slavonă cerute, se pare, pînă la Sfîntul Munte. Planul conceput de Matei Basarab semăna cu un soi de « cruciadă » cu luptători care în loc de arme mînuiau pana, dogmele și tradiția. Nici una din ele nu se putea dobîndi decît în urma unei pregătiri superioare.

Acestea au fost împrejurările care au dus la întemeierea școlii de limbă și cultură slavă din Tîrgoviște, menționată în raportul misionarului catolic Baksici. În anul 1654, la moartea lui Matei Basarab ea mai era în ființă. Nu se știe dacă Dinu i-a urmat sau nu cursurile. Este de crezut că, datorită strînselor legături dintre familiile Cantacuzino și Năsturel, Postelnicul va fi fost îndemnat de învățatul logofăt Udriște să nu-și lipsească fiii de această posibilitate. Se poate, așadar, ca cel puțin unii din ei să fi fost elevii dascălilor de slavonie. În programa acestei școli însă nu figura limba latină. Absolvenții ei trebuia să o învețe peste munți, cu profesori transilvăneni. Sporadic, vor fi fost și în Muntenia preceptori de casă, recrutați dintre misionarii catolici, căci se întîlnesc cunoscători de limbă latină și printre reprezentanții vechii boierimi. Între ei se numără frații Elena, Cazan, Șerban și Udriște Năsturel ot Herești care au învățat în acest mod, cum singur mărturisește cel din urmă: « Cînd am ajuns la vîrsta adolescenții, am dobîndit în același timp în inima mea, prin grația lui Dumnezeu, o mare și aprinsă dragoste pentru limba latină, înrudită în chip evident cu a noastră, în așa fel că, neavînd aproape alte gînduri în cuget și inima mea, zi și noapte fără încetare, eram aprins pentru limba latină și pentru învățarea ei. A mers așa pînă cînd un profesor care învăța înțelepciunea și știința a binevoit să adape setea inimii mele care ardea de dragoste pentru învățătura acestei limbi . . . »

Greaca era și ea absentă din programă așa că și pentru această limbă lipsea posibilitatea desăvîrșirii cunoștințelor dobîndite cu dascălii de casă. Se simțea nevoia creerii, în orașul de scaun, a unei instituții anume pentru treptele mai înalte ale instrucțiunii. Nevoia aceasta o împlini postelnicul Constantin Cantacuzino prin înființarea la Tîrgoviște a unei *schola greca e latina*, prima școală cu orientare umanistă din Țara Românească.

Limba latină, ca obiect de studiu, a fost predată pentru întîia oară în Țara Românească, la această *schola* creată în anul 1646. Organizată după modelul colegiilor iezuite, ea funcționa cu două cicluri, cel inferior cu « clasele gramaticii » și cel superior în care se preda retorica și logica. Ridicată pînă la nivelul unei academii, ea asigura absolvenților săi o pregătire suficientă pentru a-și putea urma studiile universitare.

Orașul de scaun al Țării Românești era, așadar, un centru de cultură din care porneau spre vestitele *alma mater* apusene, tineri cu o bună pregătire rezultată, înainte de toate, din spiritul de abnegație și din munca plină de răbdare a dascălilor și magiștrilor care și-au cheltuit aici prețioși ani de viață îndeplinind o nobilă datorie, atît de bine înfățișată în frumoasa deviză a vechilor scriitori: « Altora slujind, ca lumînarea mă topesc ».

IV.

DASCĂLII

Ziduri vechi, chilii boltite, pergamente, pene de scris şi călimări de aramă, toate răsar în minte cînd glasul rosteşte cuvîntul cu iz istoric, *dascăl*, iar imaginaţia zugrăveşte îndată chipul unui bărbat îmbrăcat în vestmîntul sobru al monahilor, cu rasă întunecată şi cauc, cu barbă şi plete, avînd înfăţişare cumpănită, plin de răbdare şi înţelepciune. În veacul lui Matei Basarab, Tîrgovişte adăpostea un însemnat număr de dascăli. Fiind oraş de scaun, mulţi dregători s-au stabilit cu familiile acolo şi, nu puţini din ei, şi-au angajat pe lîngă copiii lor cîte un călugăr învăţat, chemat de la vreo mănăstire cu activitate culturală bine cunoscută.

Mai sus decît ei, pe treptele unei instrucţiuni superioare, stăteau profesorii străini, aduşi anume de dincolo de hotare sau veniţi singuri să se căpătuiască aici, cu totul deosebiţi de mulţimea dascălilor de casă. Cei veniţi din ţările catolice apusene, îmbrăcaţi în rasă şi glugă, dacă erau călugări, în reverendă şi pălărie cu boruri largi, dacă erau preoţi, nu purtau barbă şi vorbeau mai mult latineşte. Alţii, veniţi din orientul ortodox, aveau ţinuta îngrijită, aerul distins şi o mare predilecţie pentru controverse dogmatice cu cei dintîi.

Mai rar se întîlneau profesori mireni, laureaţi ai universităţilor din răsăritul sau apusul Europei, care îşi consacrau timpul liber elaborării, sprijinirii sau traducerii unor opere juridice, teologice ori filosofice.

Unora ca aceştia li se datorează viaţa culturală înfloritoare din timpul copilăriei lui Dinu. Activitatea lor a dat suflet nou

tiparului românesc din Muntenia, şcolilor mănăstireşti din ţară şi celor superioare din capitală şi chiar legăturilor diplomatice cu ţările învecinate, acceptînd de multe ori complicate misiuni cu conţinut politic, sub masca neutră a relaţiilor eclesiastice.

Pe cîţiva dintre ei, Dinu i-a cunoscut de aproape, adăpîndu-se la izvoarele ştiinţei şi înţelepciunii lor. Şi, cu toate că timpul a şters amănuntele înfăţişării şi firii celor care l-au educat şi instruit, vom încerca să le reînviem personalitatea, închegînd din cîteva crîmpeie de viaţă cunoscute tabloul viu al activităţii lor şi al influenţei pe care au avut-o asupra şcolii româneşti şi, mai ales, asupra formaţiei lui Dinu, vlăstarul Cantacuzin cel cu alese însuşiri.

Udrişte Năsturel, prea-învăţatul cumnat al lui Matei-vodă, a fost considerat, nu fără temei, creatorul *şcolii slavoneşti* din Tîrgovişte, dar rolul pe care l-a avut nu este încă pe deplin lămurit. Fost-a el profesor sau numai iniţiatorul şi protectorul ei? Un singur lucru este neîndoios că el a înfiinţat-o, i-a sprijinit activitatea şi chiar dacă n-a funcţionat ca profesor, a lucrat tot timpul în interesul discipolilor şi, în general, al tinerilor români. Cunoscător al limbilor slavonă, greacă, latină şi rusă, pe lîngă cea română, făcea şi îndemna să se facă traduceri, preocupat să pună la îndemîna elevilor texte folositoare, cum este acel *Imitatio Christi* al lui Toma de Kempis, tipărit în anul 1647 la mănăstirea Dealu. N. Iorga a subliniat « caracterul net didactic şi educativ » al acestei traduceri, deci nu încape îndoială că marele cărturar a făcut-o în dublu scop: al instrucţiei, socotind că opera a fost pentru el însuşi, în adolescenţă, « învăţătoarea cea mai iscusită », şi al educaţiei religioase de care tineretul avea atunci imperioasă nevoie ca să poată rezista prozelitismului calvinist.

Întreaga sa activitate îl înfăţişează pe Udrişte Năsturel, savantul logofăt, ca pivot central al şcolii de limbă şi cultură slavonă din Tîrgovişte. În jurul lui s-a desfăşurat toată existenţa ei şi de numele lui sînt legate alte cîteva nume amintite de cercetătorii mai tîrzii, ca unii ce ar fi putut ţine lecţii acolo. Un *Grigorie*, un *Teodor* sînt citaţi alături de « dascălul *Daniel* de la mitropolia din Tîrgovişte » şi de *Staico* grămăticul. Despre acesta din urmă nu se ştie încă dacă a fost şi profesor de slavonie ori a lucrat numai ca traducător, dar este sigur că activitatea lui cărturărească a fost pusă în serviciul tinerilor care învăţau în oraşul de scaun.

Dacă școala n-a durat prea mult (ea este atestată de documente între anii 1640—1655), a avut totuși un rol însemnat în viața culturală a Țării Românești. Roadele ei s-au transmis peste veacuri, atît prin actele de cancelarie a lui Matei Basarab, scrise cu « o caligrafie elegantă și o ortografie exactă », cît și prin cele vreo cincizeci de cărți tipărite pînă la începutul deceniului al nouălea de specialiștii formați în sînul ei.

Numele aceluia care l-a îndrumat pe Dinu rămîne sub semnul îndoielii. Nu se poate contesta că viitorul stolnic a învățat slavona, deși nu i s-au găsit însemnări care să o confirme. Ipoteza că ar fi fost elevul lui Grigore sau mai degrabă al aceluiași Teodor care era și « profesor al copiilor lui Udriște Năsturel » este verosimilă deoarece dascălul a părăsit Tîrgoviște abia în anul 1652 cînd Dinu trecuse peste treapta inițierii în slavonă. Este greu de presupus că el ar fi aprofundat această limbă, atîta vreme cît nimic nu ne dovedește că ar fi avut o asemenea preocupare. Probabil că o dată ajuns să stăpînească scrisul și cititul într-atît cît să se descurce în slavonește, tînărul elev și-a consacrat timpul studiului limbilor greacă și latină, cheile cunoașterii valoroaselor opere ale clasicilor antichității.

Shcola greca e latina, întemeiată în 1646 din străduința postelnicului Constantin Cantacuzino, se va fi adăpostit în scurta ei existență tot la mitropolia tîrgovișteană. Posibilitatea de a-i prezenta pe profesorii ei este, din păcate, limitată căci numai doi din aceștia ne sînt cunoscuți: *Ignatie Petriți*s și *Pantelimon Ligaridis*. Deși Ligaridis a fost organizatorul școlii, se cuvine ca Petriți̧s să fie pomenit primul, ca unul ce funcționa ca dascăl în Tîrgoviște înaintea venirii celuilalt.

Cercetătorii presupun că după 1640 a existat în orașul de scaun o « școală a gramaticii » în care viitorii elevi ai lui Ligaridis vor fi învățat, timp de trei ani cît cerea programa, clasele de gramatică pentru limbile greacă și latină și își vor fi însușit și cele două limbi îndestul ca să poată urmări cursurile de logică și retorică ale eruditului profesor. Cel care ținuse aceste clase fusese, probabil, Petriți̧s. Ipoteza se sprijină pe interpretarea dată de unii istorici singurului izvor din țară care consemnează numele celor doi dascăli și dă cîteva date despre ei. Este vorba de o însemnare mai tîrzie a unui fost elev al lor, Daniil Andrean Panonianul, viitorul mitropolit al Țării Românești, cuprinsă

în prefața la *Îndreptarea legii* sau *Pravila cea mare* tradusă de el și tipărită la Tîrgoviște în anul 1652. [1]

Petriș trebuie să fi cîștigat o autoritate morală deosebită în înalta societate tîrgovișteană, o dată ce activitatea lui de profesor este asociată cu aceea a lui Ligaridis, figură de mare prestigiu cărturăresc. Acesta, la rîndul lui, va fi recunoscut meritele și cultura lui umanistă dacă a acceptat să colaboreze cu el la depistarea izvoarelor bizantine necesare întocmirii *Pravilei*, pentru care mitropolitul Ștefan îl citează în a doua prefață a cărții.

În afară de știrea, aflată în însemnarea lui Daniil, că Ignatie Petriș era hiot, se mai știe că el era un foarte bun caligraf care a lăsat, în biblioteca Patriarhiei din Ierusalim, cîteva lucrări copiate de el, că în anul 1670 a scris *Dighenis Acritas*, o prelucrare după epopeea bizantină cu același nume și că mai are și alte lucrări originale rămase în manuscris.

Din puținele date biografice descoperite pînă acum se poate conclude, așadar, că Petriș, cel mai vechi dintre profesorii școlii umaniste din Tîrgoviște și unul dintre primii dascăli ai lui Dinu, trebuie să fi avut o bună pregătire ca să poată desfășura întreita activitate de profesor, jurist și literat.

Pantelimon Ligaridis este mai bine cunoscut datorită corespondenței sale cu Congregația de Propaganda Fide și scrisorilor unor personalități ale timpului care s-au ocupat îndeaproape de dînsul.

Născut, tot în insula Chios, pe la 1609—1610, el era, după părinți, de confesiune greco-catolică. Apartenența religioasă l-a îndemnat să-și urmeze studiile la colegiul iezuit Sf. Atanasie din Roma unde a stat pînă în septembrie 1636 cînd și-a luat doctoratul în filozofie și teologie. Evenimentul a produs mare vîlvă din cauza excepționalei pregătiri a candidatului, înzestrat, pe deasupra, și cu un deosebit talent oratoric. Timp de aproape cinci ani a ocupat apoi catedra de retorică a vestitului colegiu.

---

[1] În prefața adresată lui Ștefan, mitropolitul Ungro-Vlahiei, Daniil, i se adresează astfel: « . . . voii cu toată inema, cu blagoslovenia și îndemnaré Sfinției tale, a prepune aciastă Îndreptare de lege dă pre limba ellinească pre limbă proastă rumânéscă. Nu doară dăin nevrednicia prostimei mele, sau dă veîntr-o învățătură învățată, fără numai cît m-am ispitit a linge pre din afară puținel Grammatica și Syntaxisul, ce cu toată minté, înțelepția, arătaré, su-puneré și îndreptaré, a cuviosului întru ieromonahi kyr Ignație Petriți și a lui Panteleimon Ligaridi, dascăli desăvîrșit amîndoi de la Hio, vestiți și foarte iscusiți întru toată dumnezeiasca scriptură ».

Alţi cinci ani i-a petrecut la Constantinopol luptînd pentru crearea unei academii greceşti pe care izbuteşte să o înfiinţeze în iunie 1644 sub propria sa conducere. Existenţa ei a fost însă de scurtă durată. Ligaridis, reprezentant de vază al culturii greco-latine, fusese trimis de Congregaţie, ca sub aparenţa unor activităţi didactice să lucreze pentru unirea cu Roma. Cunoscut ca un înverşunat oponent al filozofiei neoaristotelice, care favoriza curentele de reformă, el căpătase misiunea să ridice împotriva şcolii lui Teofil Coridaleu, adeptă a acestei filozofii materialiste, o academie cu caracter spiritualist, încadrată în dogmele bisericii şi departe de orice amestec cu « ereziile » calviniste.

În septembrie 1644, nu fără amestecul lui Vasile Lupu, ajunge patriarh al Constantinopolului Partenie II, un discipol al lui Coridaleu, învinuit de Ligaridis, cu cîtva timp mai înainte, că ar fi încheiat un acord secret cu ambasadorul olandez în vederea înfiinţării unui colegiu protestant în capitala otomană. Anatemizat de noul patriarh, prins în încleştarea curentelor opoziţioniste din mijlocul intelectualităţii constantinopolitane, Ligaridis văzu prăbuşindu-se tînăra sa academie şi închizîndu-i-se, deocamdată, toate drumurile în occident. Din lipsa unei alternative, primi atunci invitaţia de a veni la Iaşi, dar avînd poate rezerve faţă de Vasile Lupu care nu era străin de înlocuirea patriarhului, acceptă propunerea Postelnicului şi se stabili la Tîrgovişte. Din scrisorile contemporanilor s-a putut reconstitui, că plecînd la 16 octombrie 1646 cu destinaţia Iaşi, el se afla la 24 noiembrie al acelui an« în Valahia, ca profesor al fiilor postelnicului Cantacuzino şi salariat de acesta cu 50 de reali pe lună şi toată întreţinerea, inclusiv îmbrăcămintea ».

Instalat în oraşul de scaun, Ligaridis depune multă stăruinţă şi osteneală ca să înfiinţeze şcoala greco-latină pe care va fi dorit să o înfăţişeze Romei ca pe o compensaţie pentru academia eşuată.

Organizată, cum s-a mai arătat, după modelul colegiilor iezuite, şcoala avea atît «clasele de gramatică » cît şi «umanităţile » împărţite între cei doi dascăli. Mai mult ca sigur că Petriţis, cu o pregătire mai modestă, a părăsit vechea şcoală a gramaticii ca să se ocupe de elevii din primii ani, iar Ligaridis şi-a desfăşurat erudiţia şi înflorita oratorie la cursurile de retorică şi logică pe care le ţinea în limbile elină şi latină. Dintr-un raport al său, adresat Congregaţiei din Roma, se cunoaşte că neobositul profesor avea în clasele sale doisprezece elevi, fii ai celor mai de seamă familii din ţară.

Documentele vremii nu consemnează cînd și-a încheiat existența *schola* lui Ligaridis. Dar, fiindcă după mai mulți ani de pregătire, *Îndreptarea legii*, la care colaborase și el, a fost tipărită în 1652, s-a născut ipoteza că, la acel prilej, profesorul trebuie să fi fost în țară deci, mai ținea cursuri la școala sa, cu cei doisprezece discipoli despre care scria cu doi ani mai înainte, sau cu alții mai tineri care le luase locul.

Deși poziția cîștigată în Tîrgoviște era bună, Pantelimon Ligaridis a căutat să plece cît mai curînd din Muntenia unde se simțea ca surghiunit. Convertit la ortodoxism, el va deveni monahul Paisie numit mai tîrziu mitropolit de Gaza și se va duce la Moscova mînat de ambiția fără seamăn care l-a purtat dintr-o capitală într-alta și l-a ridicat pînă aproape de scaunul de patriarh. Înainte de a pleca însă, vestitul profesor a potolit, cu multă rîvnă și folos, setea de învățătură a tinerilor munteni care i-au audiat cursurile, formînd la « nucleul academic » din Tîrgoviște pe primii umaniști din Țara Românească.

Refăcut din calcule cronologice, din știri mărunte și din însemnări împrăștiate prin cărți, timpul petrecut de Dinu cu acești doi profesori poate fi urmărit cu destulă ușurință.

Cînd a luat ființă *schola* el împlinise vîrsta de șapte ani și începuse a deprinde semnele scrierii și citirii. Trecînd peste *cruce-ajută*, *buche*, *az*, *ba*. . ., a ajuns curînd în primele clase ale lui Petriți care, văzîndu-i deosebita aplecare spre învățătură, l-a îndrumat cu drag și cu răbdare pe cărările înguste ale celor dintîi noțiuni de gramatică greacă și latină.

În ce fel învățau tinerii timpului limba latină în școală sau în casă aflăm din amănunțita biografie a lui Nicolae Bethlen, cancelarul Transilvaniei, a cărui copilărie a fost contemporană cu a lui Dinu. Firește, nu tuturor li se impunea, cum făcea un anume profesor de peste munți, să-și repete lecția la masă, într-un chip cu totul ciudat. De cîte ori le era sete, trebuia să se scoale în picioare și să rostească în latinește o *vocabula* [1] învățată în acea zi, cu corespondentul ei în limba maternă și ca prin farmec li se turna de băut. Dacă uitau cuvintele sau semnificația lor, răbdau de sete și poate și de foame, terorizați de asprimea procedeului.

Profesorii cu pregătire mai înaltă adoptaseră o metodă care depășea limitele obișnuite ale predării și însușirii mecanice a mate-

[1] vocabula = cuvînt.

riei şi, mai mult ca sigur, luminaţii dascăli ai lui Dinu o vor fi aplicat şi în timpul învăţăturii lui.

Într-o încăpere cu destinaţie de clasă pentru elevii mulţi, puţini, doritori să înveţe la acelaşi magistru, lecţiile decurgeau într-o atmosferă de fervoare deosebită. Împreună cu tovarăşii săi, Dinu era pus să-şi copieze zilnic, pe două coloane, cuvintele noi cîte încăpeau pe o foaie de caiet in-octavo şi apoi să le înveţe acoperind cu o bucăţică de hîrtie, cînd coloana în latineşte, cînd cea în limba maternă. Elevii repetau cuvintele la nesfîrşit plimbînd hîrtiuţa pe ambele coloane, de sus în jos şi de jos în sus, după care se ascultau între ei, apoi îi asculta profesorul. Pe lîngă aparenţa, vecină cu comicul a unei clase în care toţi citeau cu voce tare producînd o zarvă uşor de imaginat, patronată de la înălţimea catedrei de un onorabil magistru, sistemul aducea totuşi un dublu folos tînărului discipol. Transcrierea cuvintelor constituia pentru el o neîntreruptă exersare a caligrafiei, iar sîrguincioasa lor repetare ducea la însuşirea unui important bagaj de *vocabula* care, foarte curînd, se dovedea suficient pentru a putea trece la construirea de propoziţii mai dezvoltate: *phrases*.

Dinu, mai dotat decît ceilalţi, acumula, paralel cu lexicul, şi cunoştinţele de gramatică. Pătrunse mai întîi în tainele prefacerii cuvintelor prin trecerea lor prin noi şi noi forme: *masculinum, foemininum; declinatio, comparatio, conjugatio*. Apoi, cînd profesorul consideră că elevul său cunoaşte îndestul regulile de gramatică, începură exerciţiile de compunere: *stylus*, cu aplicarea tuturor cunoştinţelor acumulate pînă atunci. Erau scurte fabule, istorioare şi povestiri cu conţinut moralizator sau anecdotic, plăcute lui şi deci uşor de învăţat, aşa încît nu e de mirare că i se putea cere să scrie pînă la zece compuneri pe zi. Uneori el trebuia să construiască singur o povestire cu ajutorul cîtorva cuvinte date, alteori îi dicta însuşi magistrul cîte o bucată şi cu acest prilej căpăta deprinderea de a scrie şi repede şi frumos. Urma apoi corectarea lucrărilor făcută, la început, de profesor, iar mai tîrziu, chiar de el, ceea ce îi dezvolta spiritul de observaţie şi îi dădea, în acelaşi timp, satisfacţia creaţiei şi încredere în propriile sale cunoştinţe.

Dinu trecu uşor şi peste această treaptă a învăţăturii şi începu cu sîrg rodnica perioadă a însuşirii materiilor pe bază de *questiones et responsiones* [1]. În scurtă vreme el umplu nenumărate caiete cu

[1] questiones et responsiones = întrebări şi răspunsuri.

întrebări și răspunsuri așezate pe două coloane paralele. Însușirea lor o realiză prin aceeași metodă a acoperirii cu hîrtiuța, cînd a întrebării, cînd a răspunsului, citindu-le cînd de sus în jos, cînd de jos în sus, apoi spunîndu-le pe dinafară. Noțiunile de logică, metafizică, retorică, teologie și celelalte erau strecurate prin firul subțire al acelor *questiones* și *responsiones* care prelungeau timpul de predare, dar repetatele *lectio*, *relectio* și *expositio* [1] duceau pînă la urmă la memorizarea lor.

Înainte ca discipolul său să pornească pe coasta cu greu urcuș a unor studii superioare, magistrul îl mai iniție și în arta versificației, corolarul însușirii unei limbi străine. După cîteva noțiuni de prosodie și metrică, Dinu încercă să alcătuiască distihuri pe subiecte date. Fiind unul din elevii cei mai abili, ajunge să construiască pînă la șasezeci — optzeci de distihuri pe zi, mînuind pentametri și hexametri cu o desăvîrșită măiestrie.

Analizat retrospectiv, acest mod de predare a diverselor arte ar părea și primitiv și limitat. Cu toate acestea, la vîrsta de treisprezece ani elevii erau în stare să susțină, în fața unor comisii prezidate de savanți ai vremii, examene destul de grele în limba latină.

Același procedeu trebuie să se fi folosit și pentru predarea lecțiilor de limbă greacă, mai cu seamă că inițierea a fost făcută tot de modestul Petriș.

Zborul necurmat al timpului îl trecuse pe Dinu din copilărie în adolescență, înălțîndu-i talia, schimbîndu-i chipul din rotund în prelung și dînd ochilor săi adîncimea cunoașterii. În preajma anilor 1651—1652, el era un tînăr învățat care, îndrumat de dascălul Grigore sau Teodor, ori poate chiar de ruda sa, cărturarul Udriște Năsturel, ajunsese să se descurce bine în vechile texte slavone. Terminase și cele trei clase de gramatică și sintaxă cu ajutorul « iscusitului » dascăl Petriș. Urma ceasurilor petrecute împreună cu el a rămas în însemnările lăsate pe unele cărți cantacuzinești folosite ca manuale de-a lungul cîtorva generații ale familiei. Despre una din ele s-a scris mai înainte ca despre primul martor al preocupărilor științifice manifestate de Dinu la o vîrstă timpurie. Alta, volumul III al ediției greco-latine din *Opera* lui Basilius Magnus [2], cuprinzătoare lucrare legată în coperte de piele cu ornamente gravate, poartă pe prima foaie însemnarea de

[1] lectio, relectio și expositio = citire, recitire, expunere.

[2] Vasile cel Mare, episcop de Capadocia, sfînt al bisericii ortodoxe (n. 329 — m. 379).

posesor a lui Ignatie Petriţis, în limba greacă, iar pe a doua, cunoscuta marcă de proprietate, în limba latină, a tînărului său elev: *Ex libris Constantini Cantacuzeni.* Pe foile 587—589 sînt marginalii făcute în greceşte de profesor, dar, printre ele, este şi o însemnare de studiu a discipolului, referitoare la unele cuvinte din text ca: *proslipseis, vothinon, tas endeixeis, andrani* ale cărui sinonime le trece, cu cerneală neagră, pe marginea cărţii: *fantasias ; vothron, lakkon ; tas emfaseis ; adrani, asthenis.* De aici se poate presupune că în timpul cît a învăţat la *schola* cu dascălul de greceşte, cunoştinţele lui Dinu ajunseseră destul de avansate.

Cartea îi va fi fost dăruită de Petriţis deoarece, cu obişnuita-i minuţiozitate, el şterge de pe copertă semnătura grecească a acestuia şi-şi trece ex-libris-ul latinesc pe foaia următoare, de data aceasta corect, cu un scris viguros şi hotărît. Făcînd şi o comparaţie între însemnarea sa de proprietate scrisă în 1650 şi aceasta din urmă, se vede limpede cît a evoluat în scurtul timp dintre ele şi ipoteza că, încă la Tîrgovişte fiind, l-a avut profesor şi pe Pantelimon Ligaridis devine admisibilă. Această posibilitate îşi are temeiul în împrejurarea că vestitul profesor, avînd la *schola greca e latina* numai catedra de retorică şi logică pentru ciclul superior al colegiului, prelua discipolii de la clasele de gramatică unde se presupune că făcuseră « serioase studii pentru a stăpîni atît de bine cele două limbi moarte » încît să poată urmări cursurile sale ţinute în greacă şi latină. El îşi preda materiile în cei doi ani care constituiau ciclul superior al colegiului. Ca urmare, Ligaridis, în cei 6—7 ani cît a stat în Tîrgovişte, va fi avut trei serii de elevi. Informaţia unică pe care ne-o lasă în scrisoarea sa din august 1650 către Congregaţia de Propaganda Fide « că ţine de la sosirea în Ţara Românească, *de patru ani,* catedrele de retorică şi logică » şi că are în aceste clase « un efectiv de 12 tineri aparţinînd celor mai mari familii din Ţara Românească », nu exclude ipoteza că a scos mai multe serii de absolvenţi.

Dacă se mai ia în considerare şi părerea unor cercetători că Ligaridis a rămas în Tîrgovişte pînă în anul 1652 ca să asiste la tipărirea *Îndreptării Legii* la a cărei întocmire a participat şi el, atunci posibilitatea ca Dinu să-l fi avut profesor şi pe dînsul, măcar pentru un timp cît de scurt, devine aproape certitudine.

Ţinînd seama de extraordinara dotare a tînărului discipol, rămasă aproape legendară în tradiţia familiei, se poate considera că în 1652, după şase ani de învăţătură urmaţi pînă atunci, a ajuns să stăpînească bine limba latină pe care, după plecarea lui Ligaridis,

o va continua cu alt profesor, ca s-o desăvîrșească apoi în pribegie, la Brașov, cu Martin Albrich, rectorul colegiului evanghelic de acolo.

Cei treisprezece ani ai lui Constantin marcau una din răscrucile vieții sale. Anii de școală, rămași în urmă, îi deschiseseră înainte orizontul larg al științei. Biblioteca de la Mărgineni nu-i mai închidea, ci-i dezvăluia tainele universului. Fiecare carte devenise un dascăl iubit cu care viitorul cărturar petrecea ore pline de încîntare uitînd de timpul destinat odihnei și sorbind cu nesaț comoara cuprinsă în scoarțele ei.

Bogatelor cunoștințe stoarse din neîntrerupta lectură, Dinu le-a adăugat tot ce a putut strînge în acei ani, pașnici încă, de la cărturarii care nu lipseau din preajma curții tîrgoviștene. Unii băștinași, alții numai în trecere pe acolo, fiecare era purtător de alte și alte lucruri noi pentru el. Asistînd și la nenumăratele controverse religioase dintre clericii ortodocși, catolici și protestanți, primiți cu bunătate de generosul domn Matei Basarab, începu să cunoască dogmele lor și intuiția lui precoce îl avertiză că va trebui să se ridice deasupra acestora, să le judece și să le cîntărească liber de raționamentele abstracte și artificioase ale teologilor.

Atent la fenomenele din jurul său, el urmărea cu un ascuțit simț de observație viața, manifestările și creațiile izvorîte din vibrațiile sufletului chinuit al poporului român. Nebănuite frumusețí descoperea în cîntecele lui pline de durere și de poezie, desăvîrșită artă găsea în sculpturile și țesăturile ieșite din mîna lui măiastră și adîncă înțelepciune îi dezvăluiau proverbele și zicătorile vechi cît și poporul. Astfel se apropie cu și mai multă dragoste și înțelegere de mulțimea obiditilor simțind că în mintea lui încolțește undeva o dorință, încă nelămurită deplin, de a le limpezi nobila origine, vechimea și dreptul la neatîrnare.

În conștiința copilului din 1652 prindea contur formația umanistă, desăvîrșită mai tîrziu în țările Apusului, dar începută aici, în cadru românesc, cu rădăcinile adînc înfipte în pămîntul străbun al țării.

V.

MAGISTRUL ALBRICHIUS DIN CORONA

Din liniștita și senina vîrstă a copilăriei lipsită de umbrele grijilor, Dinu trecu într-o adolescență tulburată de evenimentele care zguduiră țara întreagă, iar pe el îl făcură să încerce primele dureri ce i-au rănit adînc plăpînda lume a sentimentelor, nedezbrăcată încă de duioșia copilăriei, nestăpînită încă prin voință bărbătească.

Curtea domnească, în preajma căreia crescuse, începu să fie cutreierată de seimenii care cereau lefuri întreite după victoria de la Finta, iar domnul, ce zăcea bolnav de rana primită în bătălia de acolo, fu nevoit să asiste neputincios la intrarea lor în palat și în propria sa odaie ca să-i caute și să-i pedepsească pe Ghinea vistierul și Radu armașul, socotiți de ei principalii vinovați pentru neplata acelor lefuri.

Buna și blînda doamnă Elina, cea care-l învățase atîtea lucruri minunate, se stinge în august 1653 cu inima îndurerată și înspăimîntată de întîmplările prin care trecea și este așezată să se odihnească în biserica domnească din Tîrgoviște sub piatra cu frumoase inscripții latinești și slavonești.

Peste o lună, domnul, mai întremîndu-se, ieși din oraș cu cîțiva boieri și se duse pînă la Argeș. La înapoiere găsi porțile zăvorîte de seimenii care-l ținură afară trei zile, flămînd și înfrigurat, pînă le făgădui lefurile cerute de ei. Abia așa putu să intre din nou în palatul său, dar, doborît de slăbiciune și mîhnire, mai trăi, bolnav și trist, doar cîteva luni. În duminica de 9 aprilie 1654 închise ochii și bătrînul domn al Țării Românești ale cărui virtuți sînt atît de bine cuprinse în scurta însemnare făcută asupra lui de Miron Costin cronicarul moldovean: «... omu fericit preste

toate domniile acestei țări, nemîndru, blînd, direpț om de țară, harnic la războaie așea neînfrîntu și nespăimat, cît poți să-l asemeni cu mari oșteni ai lumii.»

Moștenirea unei domnii care lăsase țara îmbelșugată, bine apărată și gospodărită, cu vistieria plină și cu vecini împăcați, îi reveni lui Constantin Șerban, fiul lui Radu Șerban, unchi dinspre mamă a lui Dinu. Contrar așteptărilor, Cantacuzinii își mutară sediul principal la Filipești. Înțeleptul Postelnic, «nepohtind nici o boerie, ce rămîind mazil» se retrase din slujba de la curte prețuind mai mult viața netulburată din conacul de țară decît pe aceea de curtean la cumnatul său. În schimb, introduse acolo, în dregătoria de vel cămăraș, pe Dumitrașcu, nepotul de frate crescut de dînsul alături de fiii săi, prin intrigile căruia va ajunge mai tîrziu la nedreaptă moarte.

Mutarea la Filipești se produse, probabil, foarte curînd după înmormîntarea lui Matei Vodă, căci Postelnicul nu se afla printre curtenii care, în ziua de 22 mai 1654, alcătuiau alaiul ce însoțea pe noul domn la București, unde se ducea să-și primească steagul de domnie sosit de la Poartă. El petrecea în liniștea palatului său de pe apa Prahovei unde a doua zi, marți, 23 mai, îl primea, ca pe un vechi prieten, pe Macarie, patriarhul Antiohiei.

Înalta vizită va fi fost și pentru Dinu un prilej de noi cunoașteri, adăugate la învățătura pe care o continua acolo.

Strămutarea casei Cantacuzinilor, din capitală în satul lor, nu aducea schimbări în obiceiurile familiei și mai ales nu modifica întru nimic proiectele făcute de Postelnic pentru continuarea și desăvîrșirea învățăturii fiilor săi. Desigur că și în palatul din Filipești el va fi adus profesori aleși care împărtășeau numeroșilor coconi îndrumările cuvenite vîrstei fiecăruia. Bogata bibliotecă în care adunase pentru ei o întreagă avere, le era acum deschisă și nu arareori părintele îi găsea acolo pe cei patru fii mai mari, adînciți în cercetarea tomurilor groase. Pe Dinu însă îl va fi întîlnit mai totdeauna, cînd nu era cu profesorul său, mistuit într-un colț al sălii lungi, citind și făcînd însemnări, interesat de cunoașterea oamenilor și faptelor din trecut.

Zilele tihnite n-au ținut însă decît din vară pînă-n iarnă. Fierberea seimenilor dăduse în clocot și se revărsa în lung și în lat peste întreaga țară. Împreună cu dorobanții, scrie Miron Costin, «au abătut la casele boierești, cu arme fărmîndu-i înaintea ochilor giupîneselor lor și cuconilor, făcînd rîs pre multe locuri de fămeile lor, jecuindu casele și averea».

Postelnicul nu trecuse prin viaţă cu ochii închişi şi ştia întotdeauna să se folosească de învăţăturile strînse din întîmplările zbuciumatei sale tinereţi. Nu în zadar turcii îl considerau ca un oracol înţelept şi cuvintele lui trăgeau greu în cîntarul Porţii. El prevedea şi de această dată unde şi cum va sparge nemulţumirea care cocea mocnit în sînul seimenilor. De aceea făcuse, încă din ianuarie al acelui tulburat an 1655, un legămînt faţă de Gheorghe Rakoczi, cu condiţii reciproce cuprinse în frazele de încheiere a documentului: «... şi ce voi auzi, au de bine, au de rău, au de vre-un viclean al Mării Sale, au ver de ce vrăjmaş al Mării Sale, au în taină, au aiave, cu toate prilejurile a da de ştire Mării Sale nu voi înceta. Însă şi eu cu fraţii miei de mila Mării Sale a lui Craiu să nu fim lipsiţi. De fraţii miei carii săntu în Moldova încă feleduescu cum Mării Sale lui Craiu şi Mării sale lui Ştefan Voevod vor fi direapte slugi şi pre Măriilor Sale nu-i vor vicleni, ce ca pre milostivi domni şi stăpîni vor avea pre Măriilor Sale. Spre care lucru, pintru mai mare credinţa iscălit-am cartea mea şi cu obiciuită pecetea mea o am şi întărit. U Bucureşti, meseţa Ghenarie, leat 7163 (1655)».

Legămîntul îi deschise calea peste munte, în Transilvania, al cărei principe îi dădu la mînă, în ziua de 28 februarie a aceluiaşi an, un hrisov ce asigura întregii familii « ca la întîmplările de nevoie» să se adăpostească acolo. « Oricînd va avea el trebuinţă, scrie în hrisov, în vreme de răzmeriţă au pace, să poată trece cu cele ce se ţin de casa lor şi cu averea lor să se mute pentru odihna vieţii lor. Pentru care poruncim cu milostivire şi cu toată a noastră credinţă ca, oricînd mai sus numitul boier Constandin Cantacuzino va pofti să-şi trimită soţia, copiii sau avere a lui de la Valahia în ţara noastră, sau însuşi va vrea să vie, să li se dea lor sau averilor lor volnicie slobodă şi voie în oraşe...»

Sosise acum vremea ca numeroasa familie Cantacuzino să se folosească de privilegiile astfel obţinute pentru a se feri de primejdia tulburării iscată de seimeni. Nu apucase încă să mijească primăvara cînd, cu avutul încărcat în harabale ea luă drumul muntelui şi trecu, furişat, prin Bran, spre Braşov unde, pe lîngă protecţia principelui, îi aşteptau vechi prieteni şi rude cu mare vază în oraş, printre care Diicul Buicescul, fost candidat la scaunul Ţării Româneşti. El se refugiase aici încă din mai 1654 cînd Constantin Şerban, numit domn, îl însemnă la nas ca pe un concurent periculos. Acest Diicu se încuscrise de curînd cu postelnicul măritîndu-şi fata, pe Păuna, cu Drăghici, cel mai mare dintre fiii aceluia. Se poate

bănui că bogata casă a Buicești-lor le-a fost deschisă pentru așezare și odihnă la capătul drumului greu și lung, plin de multe și neprevăzute amenințări.

Dinu, abia păşit peste pragul copilăriei, era înzestrat cu înțelepciunea timpurie dată de cărți și de mediul în care crescuse. Înțelegea deci gravitatea evenimentelor și pătrundea în adîncul lor, iar mintea lui încerca să lege și să dezlege păinjenișul firelor țesut de cauzele și urmările acelor nemulțumiri care-i porniseră și pe ei pe calea băjeniei. Trăi înfrigurat zilele pline de nesiguranță ale călătoriei, căci ele îi prilejuiră și emoția cunoașterii unor locuri și oameni noi și cîștigarea primelor mari experiențe de viață.

Era pentru întîia oară că trecea hotarul Țării Românești, de aceea, după ce caravana, întîrziată cîtva timp la vamă pentru formalitățile cerute, pătrunse dincolo, Dinu urmări cu multă luare aminte toate cîte i se perindau pe dinaintea ochilor, încercînd să cuprindă tot ce era altfel în această țară nouă, devenită pentru oarecare vreme locul său de adăpostire și de viață. Treceau prin sate cu altă înfățișare decît cele lăsate în urmă, cu case mai mari împrejmuite cu zid, cu piețe largi în centru predominate de biserici impunătoare. Cu toate acestea el nu se simțea stingherit. Tot drumul căuta să-și lămurească sentimentul de liniște care-l cuprinsese aici deși era în pribegie. Abia cînd intrară în Brașov, acel oraș întins care, privit de la ferestrele rădvanului, i se înfățișa altcum decît și-l închipuise, cu clădiri vechi înalte și lungi, cu multe ferestre la stradă, fără pridvoare, dar cu uriașe porți boltite pe sub care intrau carete și căruțe în curțile interioare înconjurate pe toate părțile cu ziduri înalte ca niște cetățui, abia atunci lui Dinu îi deveni limpede ce anume îl făcea să se simtă la largul lui în această țară nouă pentru el. Era limba românească, rostită mai domol, dar vorbită peste tot, de-a lungul drumului parcurs de ei și aici, în mijlocul lumii pestrițe și cosmopolite care forfotea pe străzi. Inima i se umplu de bucurie și-i dispăru, de la început, orice umbră de întristare. Se simțea ca acasă. Era acasă.

Și prin seninul străveziu al acelui început de martie, gîndul lui tînăr încercă să străbată spațiul și să dea ocol pămîntului întins departe spre răsărit, apus, miazăzi și miazănoapte și cu ochii minții desenă largile hotare ale limbii românești. Dorința de a cerceta originile și întinderea neamului său, mîndru și viguros i se înscrise mai adînc în conștiință și deveni țința spre care vor converge toate străduințele lui viitoare.

Foarte curînd după instalarea lor în orașul de peste munți, Dinu își reluă învățătura întreruptă din cauza evenimentelor tragice din Țara Românească. Aici, la Brașov, își perfecționează el cunoștințele de limbă latină, le lărgește și le aprofundează pe cele de gramatică, retorică și logică și începe studiul unor noi discipline care îl uimesc prin bogăția lumilor ce le cuprind.

Tatăl său purta mare grijă ca el și fratele Mihai, aflați la cea mai prielnică vîrstă, să-și continue învățătura, de aceea, prin relațiile care nu-i lipseau nici aici, căută să găsească, fără întîrziere, un profesor potrivit pentru dînșii. O personalitate de vază a orașului, judele Michael Hermann, îi recomandă pe Albrich, preceptorul propriilor săi fii, dintre care Martin ,cu trei ani mai mic decît Dinu, va rămîne prieten cu el și, în timpul studenției, vor sta, la Padova, în aceeași cameră. Martin Albrich era transilvănean, născut la Mediaș dintr-o familie de sași ale cărei origini pornesc din comuna Frîua [1]. Gimnaziul îl urmă în Slovacia, la Banska — Bystrica, după care trecu în Moravia, la școala din Iglau. Studiile superioare și le făcu în Germania, la vestitele universități din Leipzig și Wittenberg de unde se întoarse cu diploma de magistru al artelor liberale [2] și al filozofiei. Numit profesor la gimnaziul din orașul său natal, fu chemat foarte curînd la Brașov ca educator al copiilor lui Michael Hermann. Personalitatea pregnantă și cultura sa vastă îi deschiseră calea spre funcția de rector al colegiului evanghelic din oraș pe care o îndeplini din 1655 pînă în 1660. În această perioadă faima sa era înveșnicită în epode adresate lui de contemporani:

« Et voce et calamo celebrem praeclare Magister
Te esse, Schola in propria nostra Corona docet
Vox tua largitur Nomen tibi docta celebre
Exprime sed calamo, et perpetuabis idem » [3]

glăsuiește una din ele și ea nu face decît să schițeze calitățile magistrului brașovean. Într-adevăr, ca autor al mai multor lucrări

---

[1] Frîua (Frauendorf), astăzi Axente Sever.

[2] Cele șapte arte liberale erau însușite de studenți de-a lungul a două cicluri ale învățămîntului scolastic. În primul ciclu, *trivium*, se învățau: gramatica, retorica, dialectica. Într-al doilea ciclu, *quadrivium*, erau studiate: aritmetica, geometria, astronomia și teologia.

[3] Coroana noastră (Brașovul), prin propria școală demonstrează că tu, strălucite Maestre, ești celebru atît prin cuvînt cît și prin condei. Cuvîntul tău erudit îți conferă un nume celebru; exprimă-te dar și prin condei și îl vei menține tot așa.

pe care le tipări în acești șase ani în tipografia lui Hermann, protectorul său, deși stăpînit de spiritul teologic ce predomina atunci în activitatea literară a cărturarilor sași, el demonstrează largile sale cunoștințe în domeniul filozofiei și istoriei.

Martin Albrich a avut strînse relații cu Constantin Cantacuzino postelnicul față de care manifesta o deosebită considerație. Poate că, pe plan secundar, urmărea și scopul de a întreține, ajutat de acesta, oarecare legături cu personalități ale lumii ortodoxe, cu gîndul să le atragă în dezbateri de doctrină religioasă. Din textul unei dedicații, datată 7 decembrie 1655 [1], pe care i-o adresează Albrich sub titlul: Magnifico Generosissimoque Domino D. Constantino Cantacuzeno Wallachiae Magnati, Domino suo gratiosissimo [2], reiese limpede că influentul postelnic i-a deschis unele căi spre aceste personalități, deoarece se știe că rectorul brașovean a avut legături cu numeroși prelați ortodocși și chiar cu patriarhul din Constantinopol.

Cert este că în timpul petrecut la Brașov, probabil în urma deselor discuții cu caracter dogmatic, el a fost obiectul insistentului prozelitism al cărturarului sas, care o mărturisește el însuși într-o altă dedicație pusă pe cartea lui Ossiander referitoare la controversele dintre confesiuni [3]. Scrisă de mîna lui, pe interiorul copertei posterioare a cărții, elocventa dedicație are următorul conținut: « Ad meliorem inquisitionem veritatis coelestis mittet hinc Librum Magnifico ac Generosissimo Domino Constantino Cantacuzeno. Anno MDCLV 31 Aug. [4]

Un cuprins asemănător are și dedicația din 7 decembrie 1655, amintită la început, mult mai amplă, tipărită în introducerea unei disertații susținută « in celebri Gymnasio Coronensi » sub președinția lui Albrich, dedicație în încheierea căreia acesta dă glas nădejdilor sale de a convinge pe distinsul boier român despre adevărurile dogmei protestante: « Sic fiet certe, ut, si non primo

---

[1] Epoda și dedicația se află la începutul cărții *Disputatio Theologica. De invocatione sanctorum*, Coronae, Typis Michaelis Hermanni, 1655.

[2] Magnificului și multmilostivului Domn D. Constantin Cantacuzino, dregătorului Valahiei, Domniei sale mult slăvite.

[3] Luca Osiander, *Enchiridion controversiarum quae Augustanae confesionis Theologi habent cum Calvinianis*, Witebergae, Typis Wolffgangi Meisneri... 1614.

[4] Spre o mai bună cercetare a adevărurilor cerești trimit această carte Magnificului și milostivului domn Constantin Cantacuzino. Anul 1655, 31 aug.

statim momento, tandem tamen, in anima M. T. veritatis amantissimo, bona nostra causa triumphet» [1].

Speranţele lui Albrich erau însă, de la bun început, o utopie. Ele se născuseră, poate, din interesul pe care Constantin Cantacuzino, profund cunoscător al teologiei ortodoxe, îl manifesta faţă de doctrina evanghelică în scopul analizării *ex professo* a asemănărilor şi deosebirilor dintre cele două religii creştine. În afara acestui interes cu aspect informativ, nobilul bărbat nu vădea nici o dorinţă de a-şi schimba legea străbună şi rămase pînă la capăt ceea ce fusese şi pînă atunci, un stîlp al ortodoxismului în sud-estul Europei.

Textul integral al celei de a doua dedicaţii aduce mărturia sentimentului de admiraţie al tînărului profesor faţă de magnificenţa casei Cantacuzinilor. Împletit cu conjunctura braşoveană din anul 1655, el duce la concluzia că Martin Albrich era apropiat acestei case şi apropierea putea fi dată numai de misiunea de încredere cu care-l însărcinase Postelnicul. Acesta, deşi intransigent la stăruinţele lui de a-l converti, îi preţuia însuşirile deosebite, seriozitatea şi pregătirea temeinică şi nu ezită să-i încredinţeze pe înzestratul său fiu, Constantin, pentru a-i desăvîrşi învăţătura.

Lecţiile se vor fi desfăşurat în particular, acasă la Cantacuzini, deoarece nu putea fi vorba de înscrierea elevului la colegiul evanghelic, din cauza scrupulelor religioase ale ambelor părţi.

Cînd s-au cunoscut, Albrichius [2] avea douăzeci şi patru de ani, iar discipolul său patrusprezece, diferenţă destul de mică pentru a crea între ei raporturi întemeiate pe alte principii decît cele cu care se obişnuise Constantin în Ţara Românească. Fără să piardă nimic din autoritatea şi prestigiul său, acest profesor îi era apropiat, ca un frate mai mare şi înţelegîndu-i setea de cunoaştere, îl îndruma cu dragoste spre cele mai potrivite izvoare ale ştiinţei.

Deprins, în trecut, cu dascăli mai vîrstnici a căror învăţătură o primise aşa cum i se oferise, Dinu se găsea acum în faţa unui magistru tînăr care prin lecţiile lui îi ajuta să adîncească lucruri ce nu-i mai erau străine, îl îndemna să-l urmărească cu spirit critic şi să-i pună întrebări atunci cînd învăţăturile lui nu i se păreau deslușite. Aspectul de colocviu al lecţiilor se datora lui Albrichius

[1] Desigur că, dacă nu chiar din primul moment, totuşi în cele din urmă cauza noastră cea bună va triumfa în sufletul mult iubitor de dreptate al Măriei Tale.

[2] Forma latinească a numelui Albrich, adoptată de profesor, după cum se obişnuia în mediile savante ale epocii.

care, prin comunicativitatea lui, îl încuraja, îl invita la discuții. Deși vorbea cu eleganță și erudiție, el aducea în expunere atitudinea și gesturile fostului student al universităților germane, nu de mult părăsite de el, păstrîndu-le încă atmosfera în întreaga lui ființă. Discipolul își observa cu atenție profesorul, primul său profesor format la școlile din centrul Europei și, cu tendința proprie adolescenței, și-l luă drept model, dîndu-și toată silința să-și însușească ceea ce i se părea mai demn de urmat în personalitatea lui. Îi plăcea stilul lui de muncă, sobru și disciplinat, seriozitatea și moderația lui dar, înainte de toate, se lăsa furat de expunerile frumoase și convingătoare prin care-i infiltra în conștiință o nouă înțelegere a lumii, pe principii mai largi, adoptate în mediul Wittenbergului, îi forma un spirit universal, sursă a nenumăratelor posibilități de desăvîrșire a omului.

Surprins, la început, că noul său preceptor i se adresează numai în latinește, Dinu se obișnui curînd și treptat își îmbogăți și el vocabularul manifestînd o nespusă mulțumire cînd vorbea această limbă veche cu rezonanțe românești. Prin mijlocirea ei cutreierară împreună splendida lume a clasicilor, prilej de care Albrichius se servi pentru a da elevului său, nu numai cunoștințe ample în domeniul beletristicii, filologiei, istoriei și filozofiei, ci și noțiuni de științe exacte. Mai cu seamă studiul Georgicelor lui Virgiliu le servi, așa cum se obișnuia pe atunci, ca o bună bază de plecare pentru a-l introduce în disciplinele, noi pentru el, ale astronomiei, geografiei și fizicei. Textele alese din Homer, Pindar, Sofocle, Euripide reconstituiau în mintea tînărului viața oamenilor din antichitate, frumusețea și simplitatea lor, înalta ținută morală și dragostea de patrie care-i însuflețea.

Arta poetică a lui Horațiu reprezenta pentru elev o treaptă superioară de perfecționare în tehnica poeziei, iar poemul complex al *Metamorfozelor* lui Ovidiu, pe lîngă conținutul lui filozofic, îmbogățea sfera disciplinelor abordate prin intermediul *Georgicelor*. Lirica aceluiași strălucit poet îi oferi lui Constantin trăirea unor puternice emoții atunci cînd descoperi în versurile *Tristelor* și *Ponticelor* nu numai frumusețea poetică, ci și mulțimea știrilor despre locurile și oamenii de pe malul apusean al Mării Negre. Preocupat de ideea cercetării originii și dezvoltării poporului român citi cu nesaț descrierile autentice ale marelui poet. De altfel, pe lîngă însușirea cu rîvnă a tuturor materiilor de studii, sîrguinciosul discipol manifesta o atracție neobișnuită pentru istorie, fapt pe care-l observase de la început magistrul Albrichius, el însuși

viitor autor de cronică. Căuta deci să-l formeze temeinic în analiza unor opere istorice, de aceea întîrziară mai mult asupra operelor lui Xenofon, Tucidide, Titus Livius şi Plutarh, inspirîndu-i în acelaşi timp spiritul de cercetare modernă şi îndemnîndu-l spre studiul critic al izvoarelor.

Această înclinaţie deosebită a elevului său nu-l împiedică pe profesor, dimpotrivă, ca pe un fervent adept al spiritului universal, îl stimulă să-i prezinte cîţiva din filozofii şi savanţii Europei apusene, care, animaţi de concepţii umaniste, deschiseră lupta împotriva scolasticismului şi puseră la temeliile ştiinţei studiul faptelor şi al realităţilor.

Tînărul discipol cunoscu astfel spiritul enciclopedic al lui Erasmus din Rotterdam, al lui Pierre de la Ramee zis *Ramus* a cărui aritmetică o avea pe masă, a lui Descartes, creatorul geometriei analitice şi descoperitorul principiilor optice geometrice, şi nu-i rămaseră străini nici reprezentanţii umanismului din Transilvania printre care Nicolaus Olahus, Joannes Honterus, Gasparus Heltaus, Michael Halicius, Laurentius Toppeltinus.

Perioada braşoveană a învăţăturii lui Dinu i-a lărgit orizontul lumii spirituale, i-a eliminat şovăielile începutului şi i-a concretizat proiectele de viitor, hotărîndu-i odată pentru totdeauna preocuparea ce-i va domina viaţa: cercetarea şi elaborarea istoriei neamului său.

Magistrul Albrichius, cu o personalitate mai pregnantă decît a celorlalţi profesori braşoveni care, eventual, îl vor fi ajutat şi la pregătirea elevilor săi particulari, a observat de la început pasiunea lui Dinu pentru studiu. Străduindu-se să-l iniţieze în domenii variate şi să-l poarte prin lumea savanţilor mai vechi sau contemporani, el a altoit pe vigurosul trunchi al umanismului autohton, zămislit în conştiinţa discipolului său, primele mlădiţe de umanism apusean care, mai tîrziu, vor da preţioase roade spre folosul ţării şi al poporului românesc.

VI.

DUȘMANI ȘI PRIETENI

Cînd vor fi plecat Cantacuzinii din Brașov spre Tîrgoviște? Din izvoarele existente se știe sigur că, în decembrie 1655, ei mai erau acolo și, cum în țară tulburările nu se potoliseră, este greu de crezut ca Postelnicul să fi părăsit curînd locul de refugiu și să se fi înapoiat în țară, unde familia lui ar mai fi fost încă expusă primejdiilor.

Este mai întemeiată presupunerea că ei au stat în Transilvania pînă la începutul anului 1658, cînd a fost mazilit Constantin Șerban, ruda lor. La 5 ianuarie 1658 el trebui să părăsească tulburata lui domnie în timpul căreia, făcînd zadarnice eforturi de a restabili și echilibrul în țară, a încercat să se mențină în scaun printr-o neîndemînatică politică de duplicitate dusă și față de seimeni, și față de Racoviță, și față de Poartă, pînă cînd căzu el însuși în firele păinjenișului pe care-l țesuse. Fostul domn nu părăsește totuși speranța de a reveni și, retrăgîndu-se în Transilvania, cu cîțiva boieri credincioși, începe să înnoade acolo fire noi cu ajutorul cărora să-și poată realiza proiectele.

Scaunul Țării Românești însă era pregătit, deocamdată, pentru alt domn trimis de Poartă, pretins fiu al lui Radu Mihnea, care dăduse turcilor peste prețul de 200.000 de lei [1] și falsa promisiune că se va turci. Cronicarii i-au consemnat «înșălăciunea» doar în două rînduri ce cuprind caracterizarea politicii lui viitoare: «Și gura făgăduia lor acestea, iar den inimă gîndea, deaca va apuca domniia, să se scoale cu armă asupra turcilor, să-i bată și să fie el împărat.»

[1] Vezi echivalențe valorice la pag. 25.

Noul înscăunat crescuse și trăise patruzeci de ani în mijlocul grecilor și turcilor țarigrădeni, printre care se aciuase fugind de la tatăl său cămătarul Iane Surdul. Fusese botezat Franți, la Constantinopol însă își zicea Gioan bei, iar ca domn își luase numele de Mihnea. Figură de aventurier, mînat de temperamentul său impulsiv la fapte fără cumpăt, el avea o întinsă cultură, dar fiind lipsit de echilibru psihic, declanșă în cei aproape doi ani de domnie cîteva acțiuni dezastruoase pentru țară.

Cu toate că foarte curînd după instalare își îngăduie extravaganța de a-și lua titlul de arhiduce, încoronîndu-se în această calitate, cu mare fast, la Catedrala din Tîrgoviște și cu această ocazie mai cere de la Poartă și anexarea Moldovei, Transilvaniei și Silistriei, Mihnea Vodă reușește să cîștige încrederea boierilor țării. În cronicile muntenești se spune despre el: « Deci cum s-au așezat aici, în scaun, în București, trimis-au la boieri preste munte cărți cu jurămînt. Și au venit toți cu jupînese cu tot de s-au închinat lui. Așijderea și toată țara. Că să bucura toți de dînsul și le părea bine, gîndind că iaste credincios turcilor și el va purta grija țării și o va așăza ca să-și dea haraciul și să trăiască cu pace ».

Cît de îndreptățite erau aceste așteptări le-o va dovedi timpul și încă prea devreme. Dar, pînă atunci, ca la fiecare început de domnie, se făcură tocmele noi, dătătoare de speranță. La chemarea lui coborîră în țară boierii băjeniți în Transilvania și printre ei, după trei ani de pribegie, reveni la Filipești, cu toată casa lui și Postelnicul Constantin Cantacuzino.

Că faptele s-au petrecut așa, se cunoaște și din textul cronicii, care, descriind împrejurările, critice pentru boieri, din anul 1658, arată că pe acea vreme « ... era și Constantin Cantacuzino stari postelnicul, cu toată casa lui și cu gineri-său, Pană Filipescul biv vel spătar, iar cu casa lui, la satele lor de la munte, pre apa Praovei, den porunca Mihnii, lăsați cu voia lui și cu carte iscălită cu mîna lui, ca să șază ei acolo, să se odihnească cu bună pace, nebîntuiți de nimeni. »

Buna pace nădăjduită de Cantacuzino și de ceilalți boieri se transformă curînd într-o cumplită teroare izvorîtă din politica, lipsită de dibăcie, a zănatecului Mihnea. El căuta, pe de o parte, să atragă armata și pe dregătorii țării într-o răscoală antiotomană, cu totul nepotrivită acelor timpuri, iar pe de altă parte, simulînd fidelitate față de turci, umbla să pîrască la poartă pe boierii ce i se împotriveau, învinuindu-i că s-ar sustrage slujbelor impuse de împărăție.

Consecinţele acestei politici se concretizează într-o îndoită dramă pentru ţară, declanşată în momentul intrării în Muntenia a unei expediţii turceşti împotriva lui Rakoczi, la care trebuia să participe şi Mihnea cu oastea lui. Fără a judeca timpul şi condiţiile neprielnice, el plănuieşte să atace pe turci în tabăra lor şi *să-i taie*. Îngroziţi de urmările unei asemenea întreprinderi, boierii se opun, nu din loialitate faţă de Poartă, ci dintr-o conştiinţă limpede a represaliilor ce s-ar abate asupra ţării. Pentru a le evita, unul din ei, Pîrvu Predescu vistiernicul, aduce la cunoştinţa vizirului nesăbuitul proiect al domnului răzvrătit. Mihnea însă abate orice bănuială promiţînd lui Kader-Paşa 60 de pungi de galbeni « ca să mijlocească împăcarea între el şi pîrîşi» şi suprimă, fără nici o judecată, şaisprezece din boierii de seamă ai ţării, pentru motivul că ei s-ar fi arătat necredincioşi faţă de împărăţie. La început căzu capul lui Pîrvu vistiernicul, iar la sfîrşit al lui Preda Brîncoveanu vel ban, moşul viitorului domn, Constantin Brîncoveanu, pentru care Mihnea trimise anume « ... pre Dinca vel armaş, sîrbul de olac... în casele domneşti în Tîrgovişte», ca să-i ia zilele.

Paul de Alep care trecea atunci prin Ţara Românească, însoţindu-l pe Macarie, patriarhul Antiohiei, în călătoria sa spre Moscova, aflîndu-se în momentul tragic în cortul beiului, în discuţie aprinsă cu vistiernicul Pîrvu pentru nişte datorii, fu martor la sîngeroasa scenă a uciderii acestuia şi a celorlalţi boieri.

« Acum cînd beiul auzi de cearta noastră — relatează el — trimise să cheme pe vistier să vie în odaia sa din cort şi începură a vorbi împreună. Deodată o trupă de tătari înarmaţi apare pe neaşteptate venind pe o uşă mică din dosul cortului şi aşezîndu-se aproape de camera unde vorbea Beiul, aştepta cu atenţie. În acest moment, unul din prietenii mei ce avea cunoştinţă de taina Beiului, se apropie şi-mi zise, făcînd semn: « Ieşi afară, căci aceşti soldaţi au fost chemaţi de Bei ca să omoare pe vistier; să nu te sperii.» Nici n-am apucat să ies pe poartă, cînd se scoase un ţipăt şi urmă un zgomot spăimîntător: tătarii, tîrînd pe vistier din faţa Beiului, îl tăiară în bucăţi. Cei de faţă se îngroziră şi năvălind să fugă, cădeau unul peste altul. Dumnezeu să răsplătească pe acel prieten care m-a înştiinţat de această întîmplare.

Apoi au omorît pe Aga — cred că pe aga seimenilor — şi pe armaşul său iuzbaşa şi le-au aruncat trupurile afară...

A mai fost omorît postelnicul Istrati, vornicul Preda.

Dumnezeu să aibă milă de sufletul acestor două victime, omorîte de Bei fiindcă se auzise că complotau împotriva suveranului lor! Fără întîrziere, el luă în posesie toţi banii şi proprietăţile lor, din care dădu lui Paşa [1] ceea ce-i promisese. În această noapte a domnit mare spaimă în oştire.»

Ştirea năpraznicelor crime ajunse şi la Filipeştii Postelnicului, care, deşi ştia că Mihnea « au pohtit pre 2 coconi ai lui... anume Drăghici logofătul, i Şărban postelnicul, ca să se afle lîngă dînsul, cu slujbă dreaptă, precum s-au şi aflat, că pe Drăghici logofătul l-au trimis cu solie la Ardeal, iar Şărban postelnicul nici cît de dînsul nu să dăzlipia...», îşi luase măsurile de prevedere. Mai păstra încă în inimă un dram de nădejde că domnul cunoscîndu-i cinstea desăvîrşită nu-l va tulbura în tihna refugiului său. Dar iată că acesta, îndoindu-se şi de umbra lui, ca un vinovat ce era, începu să bănuiască şi casa Cantacuzinilor. Cronicarul muntenesc înscrie în letopiseţul său noua tragedie a acestei familii.

« Deci fiind Mihnea obidit pre o seamă de boiari, gîndit-au să nu fie acel lucru şi în ştirea lui Constantin postelnicul şi a gineri-său, Pană spătariul. Ci cu mare taină au poruncit la Odor căpitanul de au mers cu tîrgovişteni şi cu toţi plăieşii Ialomiţii să prinză pre aceşti ce scriu mai sus. Şi neştiind nimic de aceia, lovitu-i-au fără veste, marţi dimineaţa, avgust 16 dni, 7166. Gonitu-i-au pre toţi munţii Praovei, 2 zile şi 2 nopţi, pîn le-au dăschis Dumnezeu calea şi au scăpat în cetatea Braşovului cu jupînese, cu coconi cu toţi. Şi nici pre unul n-au prins».

Şincai corectează informaţia în sensul că Odor nu i-a lovit fără ştire, « ci ei mai înainte prinzînd de veste au fugit preste munte la Braşeu şi d-acolo s-au dus la Moldova». Este mai demn de crezut că în acele împrejurări înţeleptul Postelnic îşi va fi organizat un serviciu de curieri care să-l vestească de primejdie ca să poată pleca din vreme. Şi iată-i, aşadar, din nou pe drumuri de băjenie.

În vîltoarea întîmplărilor de atunci, Dinu se găsea alături de tatăl său, la Filipeşti. Întors nu de mult din Braşov, cu învăţătura magistrului Albrichius proaspătă în minte, încerca acum să aprofundeze şi să interpreteze în lumina ei operele din biblioteca lor de la Mărgineni. Din plăcuta preocupare îl smulse brusc apropierea de Filipeşti a căpitanului Odor.

În tragica fugă pe drumurile de munte Dinu a fost mîna dreaptă a Postelnicului, organizînd împreună apărarea convoiului de răd-

[1] Kader Paşa

vane în care călătoreau, cu inima strînsă, doamna Elina cu fiicele şi fiii săi mai mici. El a alergat călare de-a lungul şirului de harabale şi trăsuri ducînd poruncile tatălui său, el a cercetat drumurile cele mai scurte pentru a ajunge cît mai repede la adăpost, el s-a îngrijit de informarea şi liniştirea celor din rădvane, într-un cuvînt el, cu înţeleapta lui tinereţe, a fost buna nădejd ea bătrînului Cantacuzin. În acest timp, cumnatul său, Pană Filipescu, s-a ocupat de olăcarii trimişi în tabăra de la Sibiu să-l vestească pe Şerban care, la timpul potrivit, a fugit de acolo îndreptîndu-se apoi şi el spre Moldova să-şi întîlnească familia. Pe Drăghici care era trimis de Mihnea în Transilvania, l-au întîlnit după ce au trecut munţii şi l-au luat cu dînşii.

Cetatea Braşovului îi întîmpină ca o veche şi cunoscută reşedinţă plină de amintiri. Dar, după popasul făcut în taină şi pe scurt, porniră îndată mai departe. Transilvania nu mai reprezenta pentru ei adăpostul sigur din trecut, căci noul principe, Barcsai, era ostil lui Rakoczi, vechiul lor prieten, iar acesta, la rîndul lui, încheiase cu Constantin Şerban, Gheorghe Ştefan şi Mihnea din Ţara Românească o fragilă alianţă în care urmărea fiecare un alt scop. Primii trei principi, văduviţi de scaune, nădăjduiau să le capete cu putere armată, ajutîndu-se unii pe alţii. Mihnea, cel de al patrulea aliat, nu se vindecase de vechiul gînd, de a domni fără tutelă otomană şi socotea că oştile lor împreunate îi vor zdrobi pe turci în Transilvania. Urmînd să devină cîmp de bătaie, acest principat nu era nicidecum locul în care s-ar fi putut stabili Cantacuzinii acum, de aceea după ce Braşovul rămase în urmă se îndreptară, cu mai puţină grabă şi ceva mai liniştiţi, spre Moldova, noua lor patrie vremelnică.

Cîmpia transilvană străbătută de pribegi se întindea largă între satele depărtate. Treceau printre mirişti năpădite de verdele ierbii, printre cîmpuri de trifoi înflorit şi de otavă fragedă mărginite de păduri tăcute. Văzută din înălţimea cailor şi de la ferestrele trăsurilor, priveliştea, peste care soarele sfîrşitului de august arunca umbrele prelungi şi piezişe ale căpiţelor de fîn, apărea de o tristă frumuseţe. De vină era poate şi starea sufletească a fugarilor care trecuseră prin ceasuri lungi de groază, strecurîndu-se pe strîmtele drumuri de munte, urmăriţi de aproape de cei care trebuia să le reteze firul vieţii.

Abia cînd începură să pătrundă printre dealuri urcînd şi coborînd pante dulci, la început, apoi din ce în ce mai pieptişe, pe serpentine croite de capriciile muntelui, se mai luminară gîndurile

pribegilor. Pasul lung al Oituzului, oferindu-le nebănuite frumuseți, îi trecu printre Carpați spre un adăpost mai sigur. Drumul întortocheat îi scoase printre măguri deasupra Bacăului unde cu siguranță îi vor fi întîmpinat cei doi frați ai Postelnicului, venerabilii Toma și Iordache, cărora, cu patru ani în urmă, postelnicul le mîntuise viața [1].

Iată-i, așadar, așezați în casele din Iași ale fraților moldoveni așa cum se află scris într-o mai tîrzie *Poveste de jale* întocmită de un martor ocular al omorîrii postelnicului.

« Cînd Mihnea s-au întîmplat în Țara Românească
Scîrba pustietății, și el ca să domnească,
Pre toț boiarii cei fruntaș vrut-au ca să-i omoare,
Ca să lucreze ce ar vrea, precum lui i se pare
Pre șaisprezece boiari mari îndată i-au închisu,
Și într-o noapte i-au omorît și casele li-au stinsu
Atuncea Cantacuzino, cu multa înțelepție,
Au cunoscut, și au pribegit, cu a sa avuție,
Și în Moldova au trecut, cu toată casa lui.
Unde mergînd el, ș-au găsit pre cei doi frați ai lui,
Pre Toma și Gheorghie, cei ce era slăviți
Șapte luni în casa lor șăzut-au tot slăviți. »

Perioada petrecută în țara vecină a fost crucială pentru fugari în multe privințe și a constituit punctul de plecare al unor evenimente de adîncă tragedie, dar și de înaltă slavă a Cantacuzinilor munteni.

---

[1] Evenimentul se întîmplase în vremea lui Gheorghe Ștefan, confirmat domn al Moldovei la 27 septemvrie 1653, care « ...den boierie fiind învrăjbit cu Toma vornicu și Iordache vistierul Cantacuzinii, dacă au luat domniea... i-au prins și i-au închis și i-au dat pre seama armașului celui mare, ce era atunci Grigore Habășăscul ca să-i omoare; iar armașul luînd daruri de la dînșii nu i-au omorît îndată, ci i-au mai zăbovit. Deci prinzînd veste Constandin Postelnicu, fratele lor Cantacuzinul, s-au rugat lui Constantin Vodă [Șerban] după ce s-au pus domn, să trimiță cărți la Ștefan Vodă cu rugăciune, pentru frățiea lui să nu-i omoare pre acei boiari; și au trimis de olac pre Badea Conteș Bălăceanu și într-o zi într-o noapte au ajuns la Iași și dînd cărțile lui Ștefan Vodă au chiemat pre armașul de l-au întrebat trăesc au omorîtu-i-au ? și zicînd că nu i-au omorît, i-au slobozit pentru voea lui Constandin Vodă ».

Neculce, în *O samă de cuvinte*, mai povestește că pe acel credincios olăcar poporul l-a poreclit Ușurelu, iar familia Cantacuzino l-a ținut în mare cinste.

Toma și Iordache, învestiți cu dregătorii vechi și de încredere, au deschis Postelnicului drumul spre curtea lui Ghica, urmașul în domnie al lui Gheorghe Ștefan, unde se curteniră și fiii săi mai mari Drăghici și Șerban. Legăturile dintre Ghiculești și Postelnicești se consolidară în acest răstimp, întemeindu-se pe considerație reciprocă și stimulate, poate, și de afectuoasa prietenie născută între Drăghici Cantacuzino și Grigoraşcu Ghica. Destinele acestor case s-au împletit de-a lungul a mai bine de șasesprezece ani (1658-1674), dar pașnica lor legătură, izvorîtă din sentimente înalte și cinstite, va degenera în dușmănie, devenind și pentru unii, și pentru alții sursă de mărire și prăbușire alternativă.

În anul 1658 însă, niciunul din pribegi nu prevedea furtunosul viitor ce-i aștepta și se simțeau cu toții liniștiți.

Tînărul Constantin, cînd nu-și însoțea părintele ori frații la curte, cutreera călare Iașul și împrejurimile, cu ochi avizi să cunoască și această țară, nouă pentru el. Rătăcind pe ulițele ieșene se oprea adesea între zidurile Goliei admirînd clădirea măreață a vechii biserici, ori dădea ocol ctitoriei lui Vasile Lupu, uimitoarea bijuterie a veacului, biserica Trei Ierarhi, cu mulțimea ei de brîie cioplite în piatră, în zeci și zeci de izvoare, a căror numărare nu izbutise niciodată s-o ducă la bun sfîrșit. De cîte ori ochii lui urmăreau măiastra împletire a sculpturilor, Constantin se gîndea cîtă frumusețe și desăvîrșire poate crea omul. Și cu inima strînsă, revedea în închipuire mîinile meșterilor care ciopliseră balustradele scărilor și stîlpii palatului din Filipești. Aspre, negre și butucănoase, degetele lor pipăiau cu dragoste piatra și lemnul scoțînd din miezul lor flori și vrejuri pline de gingășie și animale cu figuri expresive. Revedea aevea capetele de lei de la intrarea casei părintești urmărindu-l cu ochii vii de care în copilărie se temuse. Și iarăși mintea lui era cuprinsă de admirație pentru omul creator, pentru artiștii anonimi din țara lui, care făuriseră opere de artă pînă și din furca, fusul, lingura și căușul din casa lor.

De la îndelunga contemplare aluneca pe nesimțite la vechile lui întrebări legate de originea neamului său și pornea să caute izvoarele vii ale istoriei în povestirile oamenilor locului, despre faptele de mult petrecute în Moldova. Asculta cu emoție legendele străvechi și baladele bătrînești și mintea lui căuta cu înfrigurare să descopere sub măiastra țesătură, urzită din cuvintele vechi și frumoase, șlefuite de vreme, în care le-au îmbrăcat generații întregi de rapsozi populari, sîmburele de adevăr istoric de la obîrșia lor. Formația sa spirituală, completată, în mediul cu influențe apusene

al Braşovului, îl ajută să intuiască şi în tradiţiile locale surse valoroase de informaţie istorică şi nu odată se va folosi de ele cînd, mai tîrziu, va încerca să reconstituie, din mulţimea izvoarelor scrise şi orale, uriaşul mozaic al naşterii şi vieţii neamului românesc.

Relativa linişte în care Cantacuzinii petreceau pe pămîntul Moldovei se vădi a fi de scurtă durată căci alte zile tulburi şi primejdioase se abătură peste dînşii. În Muntenia Mihnea îşi continua urzelile împotriva boierilor urmărind să-i prindă şi pe ei. Dar fiind departe încercă să-i suprime pe căi ocolite « şi trimise pîră grea asupra lui Constandin postelnicul şi a gineri-său, Pană spătariul, cum sînt haini împărăţiei şi umblă amestecînd ţările. Şi au venit toţi boiarii de s-au închinat lui, iar el numai n-au vrut să vie. Şi dupre pîra lui, trimise Chiupriliul 2 capigii, de a luat de la Moldova numai pre Constandin postelnicul de l-au dus la vizirul. Iar gineri-său Pană au rămas. »

Călătoria la Ţarigrad în tovărăşia capigiilor, nu prevestea nimic bun Postelnicului, mai ales dacă se gîndea la soarta părintelui său Andronic şi a moşului său Mihai, amîndoi ucişi de turci. Familia, bîntuită de aceleaşi temeri, rămase în Iaşi într-o aşteptare fără nădejde:

« Eşit-au, dar, cu fraţi-ş, cu toată familiia,
Plîngere mare să făcia la toată politiia!
Neavînd nădiajde a-l mai vedea, şi să aibă mîntuire
Nu să putia îndura dă el, nici a să despărţire.
Decii aşa numai decît singur călătoreşte,
Lăsînd pre toţi alalţi ai săi, la Ţarigrad soseşte ».

O dată cu el mai soseşte la vizir o delegaţie de boieri trimisă de Mihnea cu pungi grele, ca să plătească preţ bun pentru capul bătrînului Cantacuzin.

La judecata desfăşurată în faţa divanului împărătesc, Postelnicul, de faţă cu trimişii lui Mihnea, se dezvinovăţeşte de pîra hainiei aruncată asupra lui şi-şi apără faptele demonstrînd de ce nu putea fi de acord şi colabora cu politica lui Mihnea, cu totul contrară principiilor lui. Judecata s-a încheiat cu eşecul delegaţiei muntene. Vechea consideraţie a lui Köprülü pentru Constantin postelnicul crescu în această împrejurare în aşa măsură, încît el refuză cele « o sută de povări de bani » trimise de Mihnea să plătească moartea lui, şi-l trimise liber la Iaşi. Amintita *Poveste de jale* încheie episodul

judecății cu o morală în care-și găsesc locul vechi proverbe din popor:

« Iar Dumnezeu l-au izbăvit, acasă-ș l-au adus,
Și pre vicleanul Mihnea Vodă foarte rău l-au
răpus.
Că cel ce groapa altuia să sape să brodească,
Acela într-însa va cădea, și nu să domirească!
Și cine răul altuia a face să gândească,
Nu știa, ticălosul, că la capul lui soseaște! . . .»

Cu toate că în aceeași *Poveste* se amintesc numai șapte luni de ședere în Moldova a casei Cantacuzinilor, revenirea lor în Țara Românească nu s-a putut întîmpla înainte de toamna anului 1659.

În primăvara aceluiași an, în aprilie 11, ei se mai găseau în Iași. La data arătată, Grigoraşcu Ghica îi dădea lui Drăghici Cantacuzino un înscris de garanție pentru veșnicia sentimentului de prietenie ce-i lega, un soi de certificat ciudat de care simțea nevoie mai mult beizadeaua, să-i fie proptea voinții și să-i acopere slăbiciunea firii care, mai tîrziu, îl va purta pe nedrepte și cumplite căi fără întoarcere.

În toiul verii, prin iulie, Țara Românească era străbătută încă de groaza măcelurilor lui Mihnea, care mai decapită un rînd de mari boieri, atrași de el în cursa unui mare și zgomotos ospăț domnesc, ca să le acopere răcnetele de moarte în sunetele trîmbițelor și tobelor.

De aceea nu este verosimil ca fugarii să se fi înapoiat acasă atîta vreme cît Mihnea stătea în scaunul Munteniei și-și cheltuia puterea domnească în fapte nebunești. Mai sigur pare a fi ca ei să se fi întors după plecarea lui, pe la mijlocul lui noiemvrie 1659, în tovărășia convoiului domnesc al lui Gheorghe Ghica ce se îndrepta spre București, rămas, din ordinul turcilor, singurul oraș de scaun al țării.

În noul divan domnesc nu figura Constantin postelnicul. Mulțumit că se află în țara lui, se retrăsese în « săhăstria » de la Filipești și petrecea mai bucuros prin satele sale decît în preajma curții unde venea în fugă și numai la chemarea domnului, cînd acesta ducea lipsă de sfaturi și îndrumări. Lasă în schimb, în apropierea lui Gheorghe Ghica, pe nepotul său bun Dumitrașcu Cantacuzino fiindcă:

« . . . pre el să nevoia ca să-l îmbogățească
Căci îl știa că e sărac și vrea să dobîndească ».

Pentru cinstea și numele unchiului său el se cuibări bine de tot la curte trecînd din dregătorie în dregătorie pînă cînd, după cum mărturisește *Povestea*,

« La toate, în casa domnului, el leagă și dăzleagă,
Ca cum ar hi fost sîngele, pre nimeni nu întreabă. »

Din curtea domnului făceau parte și tinerii Cantacuzini, fiii lui Constantin postelnicul, învestiți cu ranguri de boieri potrivite vîrstei și originei lor. Drăghici era vel paharnic, Șerban ajunse vtori logofăt, iar Constantin, cel mai mic, căpătase prima lui dregătorie, aceea de vtori postelnic pe care o stăpînea mai mult onorific, preocupările lui ținîndu-l depărtat de viața de curte. Educația sa cavalerească se încheiase și cunoștea, probabil, tot ce i se putea cere la vîrsta de douăzeci și trei de ani. Dacă asupra călăriei și meșteșugului armelor nu există îndoială, deoarece foarte curînd participă activ la luptele dintre turci și transilvăneni, se poate ca muzica și dansul să le fi cunoscut într-o măsură mai mică, dată fiind înclinația lui mai mult spre studiu decît spre viața de lume, ceea ce nu-l împiedica să fie un desăvîrșit interlocutor în societatea bărbaților și un elegant și prevenitor cavaler în aceea a femeilor.

Învățătura însă nu și-o încheiase, după cum nu o va considera încheiată niciodată în viață. Încerca fără încetare a mai completa lucruri vechi știute și a mai adăuga altele noi, pasionante. De aceea Constantin petrecea din nou în plăcuta pace a bibliotecii lor din Mărgineni, singuratic și preocupat, citea, citea și aluneca pe negîndite în meditații. Trecuse prin atîtea întîmplări grele și viforoase încît credea că viața îl învățase tot ce se putea învăța. Peste puțini ani va vedea însă cît de cumplit se înșelase.

Gheorghe Ghica domni foarte puțin. În cele nouă luni cît stătu în scaun încercă să readucă pe țăranii fugiți, să îndrepte, măcar în parte, haosul economic al țării, agravat de ciumă și foamete. Era o sarcină grea în sine, îngreuiată și mai mult de presiunile armate ale lui Constantin Șerban pentru redobîndirea scaunului țării. Turcii interveniră intrînd în țară, împreună cu tătarii, și jefuiră și ei ce mai rămăsese de pe urma prăzilor făcute de dorobanții și seimenii adunați din nou pe lîngă Constantin Șerban. Acesta fugi dinaintea oștilor trimise împotriva lui. Ghica

rămase domn însă nu mai putu strînge haraciul de pe spinarea ţării pustiite şi prin aceasta îl mînie pe Köprülü. La 1 septemvrie 1660, puternicul vizir îl mazili « prepunîndu-i că n-au fost vrednic să-şi tocmească ţara şi să-şi trimiţă haraciul la vreme. » Dus la Poartă şi închis, va fi înlocuit prea curînd de fiul său Grigoraşcu.

Împrejurările în care acesta deveni domn se legau strîns de numele cu mare vază al lui Constantin Cantacuzino postelnicul.

VII.

ANUL MARII TRAGEDII

După ce limpezi lucrurile la Ţarigrad, Constantin postelnicul se întoarse la Iaşi fără să prevadă că nu se va împlini anul pînă cînd va fi nevoit să revină în marele oraş turcesc, prea puţin iubit şi dorit de el.

În toamna lui 1660, vizirul, sătul de neîntreruptele tulburări din Ţara Românească, îşi propuse să le stăvilească prin crearea, dincolo de Dunăre, a unui paşalîc. Zăbava haraciului îl întărîtase şi făcuse să grăbească realizarea nefastului proiect. Dar, înainte de a-l porni pe ginerele său, Mustafa, în fruntea unei armate de patru mii de oameni, să se instaleze ca paşă în Bucureşti, Köprülü chemase la dînsul pe Constantin Cantacuzino, sub pretextul de a-i cere explicaţii pentru întîrzierea banilor aşteptaţi la Poartă.

Chemarea Postelnicului era o mărturie de netăgăduit a încrederii cu care-l învestise marele vizir. Dar ea ascundea încă o faţă a lucrurilor, cu un cuprins mai adînc şi mai hotărîtor. În virtutea aceleiaşi încrederi şi a înaltei consideraţii pe care i-o acorda boierului român, el voia să afle din gura lui cum s-ar desfăşura acţiunea proiectată şi ce urmări ar avea. Constantin postelnicul, cu ascuţimea de spirit moştenită de la şirul lung de mari Cantacuzini al căror urmaş era, înţelese uşor ce aştepta Köprülü de la el şi se folosi de acest prilej să apere nenorocita-i ţară de pacostea ce i se pregătea.

Cronica muntenească, după ce-l pune pe mîndrul boier să rabde fulgerele şi trăznetele mîniei vizirului descărcate asupra bătrînului său cap şi să asculte cum îl ameninţa să-i transforme

patria în raia turcească spune că « . . . deaca înţelese de aceasta, mult plînse şi să văeta pentru săraca de ţară, cum să-şi piarză legea, şi sfintele biserici să se facă meceturi turceşti . . . Şi cu mare groază deschise buzele lui, şi cu multe lacrămi i să ruga ca să milostivească încă o dată pre Ţara Românească, să le iarte greşalele, prinzîndu-se tare că nu vor mai face ce au făcut, ci va da haraciul împăratului la vremea lui şi ce-i va fi porunca vor face. Şi multe ca acestea zicea. Şi-i aducea aminte în tot chipul.

Atunce dede Dumnezeu de-şi conteni vizirul mîniia şi îndată opri pre gineri-său, Mustafa paşa, să nu vie aicea. Şi pentru voia lui Costandin postelnicul, au ertat pre Ghica vodă de moarte şi pre Ţara Românească de a lor greşeală . . . Avut-au săraca de ţară noroc pentru acel om bun, carele sta în toată vremea pentru binele ei şi-l durea inima de creştinătate şi de pămîntul ţării, ca să nu-l piiarză, că şi el era moşnean într-însa, cu case şi cu olate, ca şi alţi boiari . . .

După aceea vizirul porunci lui Costandin postelnicul să aleagă pre cine va fi voia lui să-l facă domn Ţării Româneşti. Şi au lăsat pre credinţa lui şi domniia şi ţara, ce-i va fi voia lui să facă şi să tocmească. »

Dezbrăcată de orice legendă şi părtinire, intervenţia de atunci a Postelnicului la Poartă, deşi nu venise acolo în calitate de dregător, constituia cea mai patriotică şi abilă diplomaţie posibilă într-un moment politic precar. Pornind pe un drum mai ocolit el reaminti puternicilor otomani cîte greutăţi au cu menţinerea ordinei în îndepărtatul paşalîc din Buda şi-şi arăta temerea că oricare ţară de peste Dunăre, adusă în dependenţă directă de împărăţie, le-ar crea aceleaşi supărări. Strîngînd cu îndemînare nodul argumentelor, el se referi mai de-a dreptul la ţările române care, zicea, « fiind puse sub ocîrmuirea directă a turcilor, trebuiau să înceteze de a da veniturile mănoase pe care ei le trăgeau acuma din ele. »

În sfîrşit, cînd mai demonstră că stăpînirea otomană nemijlocită ar atrage după sine numeroase răzvrătiri, întreţinînd o atmosferă de permanent război la care ar participa şi ţările învecinate potrivnice imperiului, marele vizir nu-i mai putu opune nici un alt argument şi, convins, porunci lui Mustafa să-şi oprească expediţia. Pe deasupra, crescînd şi mai mult sentimentul de admiraţie şi preţuire al marelui dregător turc pentru preaînţeleptul boier, îi încredinţă acestuia şi misiunea de a găsi un domn potrivit

pentru țară, căci Gheorghe Ghica fusese ridicat din scaun la 1 septembrie 1660 și dus, în obezi, la Poartă.

Postelnicul avea pe atunci doi feciori, cu învățătura și vîrsta cerută pentru ocuparea unui scaun. Drăghici logofătul, primul lui născut, împlinea treizeci de ani, Șerban postelnicul trecuse de douăzeci și șase, el însuși era încă la vîrsta cînd putea ține cu putere frînele unei țări, mai ales că înalta lui vază la Poartă i-ar fi fost un sprijin folositor. Cu toate acestea, propunerea lui fu departe de a aminti măcar vreunul din aceste nume. Mai mult, deși « grecii țărigrădeni aleargă la el cu mîinile pline » ca să le mijlocească domnia, Constantin Cantacuzino lepădă de la dînsul toate propunerile finanțate de ei și se opri cu alegerea la unul pe care-l știa că se născuse și crescuse la Iași, deci îl considera român, și credea că-l cunoaște prea bine. Alesul era Grigoraşcu Ghica.

În filele cronicii evenimentul este consemnat foarte pe scurt. « Deci fiind acolo și Grigoraşco, sin Ghicăi vodă, prinzînd de veste, mers-au el singur de au căzut la Constandin postelnicul cu multă rugăciune, ca să-l facă domn, făgăduindu-se că-i va fi ca un fiu bun și ce-i va zice va face. Constandin postelnicul i-au luat credința și să făgădui să-l facă domn, socotind că au născut la Moldova și acolo au crescut, și cum el va ști rîndul țării și-i va fi milă de săraci. Și-l jură pre sfînta evanghelie și-i făcu zapis cu mare legătură, cu a lui mînă scris ca să-l aibă ca pre tat-său și să-l cinstească cum să cade, măcar că Constandin n-au pohtit de la el nici să-i dea boerie, nici nimic, fără pace la casa lui să aibă.

Și așa, făcînd legătură, numaidecît l-au dus la viziriul, de i-au sărutat mîna, de domnie. Și au purces cu agă și cu steag, de au venit aicea în țară, dăscălecînd în Caracal, joi în zioa a lui sfeti Nicolae, dechemvrie 6 deni, leatul 7169. »

Dacă faptele ar fi analizate mai pe larg s-ar descoperi sub această simplă și sentimentală fațadă o împletitură de acțiuni cu multe sinuozități, pornită din rădăcini anterioare mazilirii lui Gheorghe Ghica. Dintr-un alt letopiseț rezultă că lăsînd acel domn pe fiul său zălog la vizirul « îi dete pe Constantin Cantacuzino sfetnic și chivernisitor. » Din această vreme pare a se fi născut proiectul de domnie al tînărului Ghica de care nu era străin Postelnicul. El prevedea că, datorită tulburărilor și sărăciei din țară, șederea în scaun a lui Ghica tatăl nu va apuca să împlinească anul, și pentru a nu-și lipsi familia și pe ceilalți

mari boieri de un domn care să le apere interesele şi în viitor, sfătui pe fiu ce şi cum să facă să obţină el puterea.

Şi totuşi, deasupra tuturor iţelor urzite la Poartă, ca de obicei, cînd era vorba de domnia Ţării Româneşti, rămîn limpezi două lucruri. Primul, că Postelnicul, deşi avea mînă liberă să-l aleagă singur pe domn, n-a căutat să se căpătuiască pe el, ori pe feciorii lui şi n-a urmărit să obţină profitul gras cuvenit mijlocitorului. Al doilea că nici atunci, nici mai tîrziu, el nu cere alte favoruri decît să fie lăsat în liniştea şi pacea casei sale. Atît de mult caută acest lucru încît ar părea că l-a făcut pe Gligoraşcu domn numai pentru a-şi asigura împlinirea acestei dorinţe. Însuşi zapisul încheiat între dînşii înainte de a-i obţine scaunul, pare să fi fost cerut de Postelnic ca să aibă la mînă o garanţie că nu-i va tulbura tihna de care avea nevoie, poate, mai mult pentru a putea dirija de departe trebile ţării decît a se odihni cu adevărat. Formula prin care se angajează domnul să-i respecte voia lasă impresia că a fost strecurată sub condeiul lui Gligoraşcu de-a dreptul din gura protectorului său: « dacă mă va dărui Dumnezeu cu domnia Ţării Româneşti, să nu aib a mesteca pe dumnealui la luatul banilor şi nici la chizăşii să nu-l pun pentru bani, şi dacă mă va dărui Dumnezeu să merg în ţară, nici la boierie să nu-l amestec şi nici o bîntuială să nu aibă de la domnia mea, ci să aibă a se repauza la casa lui ca o slugă bătrînă a noastră şi a ţării . . . »

Modestia lui şi puţina dragoste de fast o moşteni şi fiul său Constantin, care, cu tot rolul însemnat ce-l va juca mai tîrziu de-a lungul a trei domnii consecutive, va sta mereu în umbră, lucrînd în taină şi ferindu-se de glorie trecătoare.

După confirmarea lui Grigore Ghica şi intrarea sa în Bucureşti, la sfîrşitul anului 1660, Postelnicul va fi fost nevoit să petreacă un timp în capitală pentru a-şi mai îndruma protejatul pînă la îndreptarea situaţiei din ţară şi consolidarea domniei. Trebuia un cîrmaci bun ca să scoată la liman corabia ţării frămîntată de valurile foametei, ciumei şi ale imenselor datorii lăsate de Mihnea. Se întîmplă ca şi anii 1661 şi 1662 să fie rodnici şi îmbelşugaţi ajutînd poporul să iasă din nevoi, iar pe domn să se înfăţişeze la vreme cu haraciul.

Postelnicul, retras, în sfîrşit, la satul lui, se bucura de tihnă, dar continua să-şi păstreze buna înrîurire asupra domnului căruia îi rămase sfătuitorul cel mai apropiat.

Fără îndrumarea bătrînului boier, tînărul Grigore Ghica se considera « mut şi surd şi fără de om »; cu el alături, bizuindu-se pe experienţa şi înţelepciunea-i recunoscută, reuşi să scoată ţara din greu. Trecură aşa aproape trei ani.

În timpul acesta, în Transilvania, o nouă răscoală înlocui pe principele Barcsai, cel pus de sultan, cu Kemeny Ianoş, ales al nobilimii de acolo. Poarta nu putea răbda o asemenea înfruntare şi porni o expediţie de pedepsire la care au fost invitaţi să participe şi domnul Ţării Româneşti şi cel al Moldovei.

În miezul verii, pe la 20 iulie 1663, oastea lui Grigore Ghica porni să treacă munţii în ţara vecină, îndreptîndu-se spre cetatea *Uivarului* [1] încercuită de turci. Alături de domn se aflau cei trei feciori mai mari ai Postelnicului, slujindu-l « cu dreptate şi cu credinţă ». Drăghici şi Şerban, maturi şi umblaţi, porniră la drum liniştiţi, îndemnaţi de un puternic sentiment al datoriei. Constantin, cel mai tînăr, trecea însă printr-un complex de simţiri necunoscute lui pînă atunci. Era pentru întîia oară că se despărţea de familia lor, atît de strîns unită în toate împrejurările, şi tot pentru întîia oară se întîmpla să participe la o luptă adevărată, pe care o aştepta cu înfrigurare şi emoţie. Viaţa de tabără era ceva cu totul nou pentru dînsul. Întîmplările care au urmat îl făcură s-o guste din plin fiind silit să petreacă în mijlocul ei mai mult decît prevăzuse. Campania ţinu pînă spre sfîrşitul anului. Numai asediul Uivarului dură patruzeci şi trei de zile. « Şi au mai luat împrejur şi alte cetăţi şi sate şi coştee . . . »

Ţara era în vremea aceasta în grija a doi ispravnici de scaun, vornicul Stroe Leurdeanu şi vistierul Dumitraşcu Cantacuzino, doi miniştri în care Grigore Ghica avea încredere, cu atît mai mult cu cît se afla în preajma lor şi Constantin postelnicul, pe al cărui sfat domnul punea mare temei, socotind că la nevoie locţiitorii lui îi vor cere înţeleapta îndrumare.

Întîmplările de acasă au luat însă un curs cu totul neaşteptat. Caimacamii, « nălucindu-li-se că ar avea domnia », abuzară de încrederea acordată şi începură să năpăstuiască ţara cu noi « biruri şi nevoi » pe care Constantin Cantacuzino nu le vedea cu ochi buni. Plin de mîhnire, încercă în zadar să le oprească nesocotinţa şi lăcomia ca să împiedice o nouă ruinare a ţării, să prevină o nouă întîrziere a haraciului. Era în joc, pe de o parte, făgăduiala făcută de el înaintea vizirului la înscăunarea lui Grigore Ghica

[1] *Uivar* = Ocna Mureşului, judeţul Cluj.

vodă, cînd « se prinsese tare că nu vor mai face ce au făcut, ci vor da haraciul la vremea lui », iar, pe de altă parte, se înrăutăţea şi mai mult soarta ţăranilor măcinaţi de sărăcie şi ciumă, a birnicilor din a căror sudoare se năşteau bogăţiile pretinse de Poartă.

În biografia ce i-o schiţează, Nicolae Bălcescu [1] arată că Postelnicul, văzînd zădărnicia intervenţiilor sale, îl vestea pe domn de cele ce se petrec în ţară. « Aceasta simţind-o curtezanii, hotărîră să-l mîntuiască de un censor incomod ca să poată şi ei mai fără sfială prăda poporul. »

În urmărirea nefastului scop, cei doi miniştri au început să urzească în jurul bătrînului boier un perfid păienjeniş de intrigi. Acţiunea se ţesea pe două planuri paralele, în tabăra de la Uivar şi în capitala ţării.

Acolo, Alexandru Ghiorma, fiul banului ucis de seimeni, şi comisul Constantin Vărzarul se plecară uneltirilor lui Stroe Leurdeanu şi după îndrumările acestuia începură să urzească năvodul învinuirilor împotriva tinerilor Cantacuzini. În timp ce făţiş le arăta prietenie, în ascuns umbla cu vorbe că ei ar îndemna pe căpitani şi slujitori să-l pîrască pe domn la vizir pentru hainie şi să ceară în locul lui pe Şerban logofătul.

Dincoace, ispravnicii înşişi, atrăgînd de partea lor şi pe Maria, doamna ţării, destul de slabă ca să creadă că postelnicul « nu o bagă în seamă, luînd-o în rîs », concepeau scrisori calomnioase despre postelnic şi le repezeau cu olăcari pe adresa domnului. Gîndurile acestuia, tulburate de întîmplările petrecute în tabără erau deosebit de receptive şi primeau fără discernămînt înştiinţările din capitală. « Constantin postelnicul — scriau locţiitorii săi — nu-i lasă să strîngă bani din ţară şi adună el ilamuri de pre la cadii de la serhaturile din prejurul Dunării cum că Ghica vodă sparge ţara şi că aceste ilamuri vrea să le trimită la Constantinopole ca să-l mazilească. »

În *Povestea de jale* chiar Dumitraşco Cantacuzino este învinovăţit că l-a pîrît pe unchiul său plătindu-i cu ingratitudine pentru că l-a crescut şi l-a boierit, fără să-l deosebească de propriii săi fii.

Prins din două părţi de valurile uneltirilor, Grigore Ghica se stăpîni cu greu să nu acţioneze, cîtă vreme vizirul se afla în tabără cu ei, căci îi ştia pe Cantacuzini în mare vază la el. Amînarea, pentru un moment mai potrivit, a judecării conspirato-

[1] N. Bălcescu, *Postelnicul Constantin Cantacuzino*. Biografie. În: *Magazin istoric pentru Dacia*, Tom. I, p. 380—393.

rilor nu a făcut decît să învenineze şi mai mult mînia ce-i mocnea în suflet, reînnoită cu fiecare scrisoare sosită de la Bucureşti.

Grigore Ghica, scrie Bălcescu în biografia citată, « nu era lipsit de oarecare calităţi bune », dar pînă la urmă avu « nenorocirea să-şi dea încrederea la nişte oameni răi ».

Într-adevăr, la începutul domniei el reuşise să restabilească echilibrul economic şi politic al ţării lăsînd să se creadă că are calităţi de bun gospodar. În culisele rezultatelor bune se afla însă postelnicul Constantin Cantacuzino, înlocuind cu experienţa şi relaţiile sale iniţiativa şi hotărîrea de care Grigore vodă era lipsit. Un portret contemporan al domnului îl înfăţişează ca pe un om fără vioiciune şi dîrzenie, cu expresie pesimistă şi privire şovăielnică, un chip potrivit să îmbrace o fire slabă şi influenţabilă.

Departe de bătrînul său sfetnic, scăderile au ajuns să-i predomine acele « oarecare calităţi », şi, fără a se opune, se lasă jucat de sforile trase de ispravnici, convins că ceea ce face izvorăşte din propria sa voinţă care nu era, în realitate, decît îndărătnicie.

Teama de a nu-şi pierde domnia îi întunecase judecata în aşa măsură încît a uitat că atunci cînd i se dăduse scaunul ţării stătuse în puterea Postelnicului să facă pe altul domn şi n-o făcuse, ci îl sprijinise pe el neprecupeţind nimic. Uită şi de zapisul de veşnică prietenie pe care, cu cinci ani în urmă, i-l dăduse lui Drăghici, cu făgăduiala că « chiar de se va despărţi cu trupul de el, iar cu sufletul şi cu credinţa să fie nedespărţiţi unul de altul ». Ca fumul s-au spulberat toate din amintirea lui şi gîndul că Şerban cu fraţii săi erau primejdioşi i se înfiltră atît de puternic în minte încît dorinţa de a-i face inofensivi deveni obsedantă. Aştepta cu înfrigurare să plece din tabără şi să se depărteze de vizir, pentru a-i putea judeca.

În sfîrşit, toamna tîrzie aduse şi ziua plecării şi oastea porni să treacă munţii. Apropiindu-se de ţară, zice cronica, « la un loc conăcind pentru odihna amiezii », domnul s-a grăbit să poruncească lui Gheorghiţă Moldoveanu, vătaful său de aprozi, să aducă în faţa lui pe cei trei fraţi Cantacuzini, împreună cu Mareş şi cu Creţulescu, toţi învinuiţi că ar fi conspirat împotriva lui. În măsura în care ea poate fi reconstituită după cele cîteva amănunte date de cronică, scena trebuie să fi fost tragică: de o parte domnul lăsînd să-i răbufnească mînia înăbuşită pînă atunci, de cealaltă parte tinerii săi boieri, ţinuţi în picioare, ascultînd mustrarea-i aspră şi cuvintele grele de imputare.

Cronicarul, care va fi auzit de multe ori povestindu-se cum s-au petrecut lucrurile, dă viață acelui tulburător dialog:

« Iar Mareș fiind mai slovenet și mai îndrăzneț răspunse că nu sînt vinovați cu nimic. Grigorie vodă scoase vadnicii de față, căpitanii care vorbise cu ei, întru care era și Alicsandru, fecior Ghiormii Banul, și începură a zice.

— Așa, doamne, ne-au zis să mergem să te pîrîm la vizirul, și să pue pe Șărban logofătul domn.

Iar Mareș răspunse:

— Doamne, acest Alicsandru în zilele Mihnii vodă fiind postelnic mare, prea gura lui multă boierime s-au omorît, nefiind vinovați nimic, acum iar s-au apucat de aceea; ci de-l vei asculta Măria ta fă cu noi ce vei vrea, și va da seama înaintea lui Dumnezeu, iar noi nu sîntem vinovați.

Și dentr-acel ceas i-au dat Grigorie vodă în seamă vătafului de aprozi și cu alți slujitori, de i-au dus tot în pază pînă aice în țară ».

Zile în rînd oastea străbătu munții luptîndu-se cîteodată cu viscolele și frigul înălțimilor, apoi începu să coboare pe văile apelor spre Craiova. Drumul trecea acum prin așezări mai mari în care, uneori, se opreau pentru odihnă. De fiecare dată, cîte un pîlc de oșteni se desfăcea din grosul armatei și se abătea pe drumuri lăturalnice, împrăștiindu-se prin sate.

Cei cinci arestați călăreau tăcuți mai departe, între aprozi, fiecare cu gîndurile sale. Constantin, surprins încă de nedreapta asprime a domnului, se gîndea cu mîhnire cît de mult se deosebea drumul lor de întoarcere, de acela de plecare la oaste. Atunci, în toiul verii porniseră cu capul sus, alături de Grigore Ghica, însoțiți de bunele urări făcute de doamna Elina și de bătrînul Postelnic, care ținuse să-i petreacă o bucată de loc. Acum, în pragul iernii, se întorceau sub pază, cu mîndria rănită de atitudinea dușmănoasă a fostului lor prieten care nu le îngăduia nici un fel de justificare și refuza să-i mai vadă.

Gîndurile mohorîte îl copleșiră și nu vedea cum s-ar putea deznoda lanțul intrigilor în care fuseseră prinși. Mai avu o tresărire de speranță cînd, în apropierea Craiovei, își văzu părintele ieșind în întîmpinarea domnului, căci, vestit de cele întîmplate, se grăbea să-i ceară eliberarea feciorilor săi, gata să-i dezvinovățească.

Ghica vodă era atunci sub impresia unei recente scrisori a lui Stroe Leurdeanu în care acesta își reînnoia acuzațiile și-l sfătuia « ca nemaiîntîlnindu-se cu Cantacuzino, cum va sosi în capitală să trimiță să-l omoare fără de veste ».

Cu multă încredere i se înfăţişă bătrînul boier socotind că nişte uneltiri duşmănoase uşor se pot lămuri, dar, spune cronicarul, « domnul i-au arătat un chip foarte posomorît, şi vorbind cam alăturea cu calea, i-au ponosluit pentru feciorii lui, că sînt răi şi vicleni, şi cum că au îndemnat pre căpitani şi pre slujitori să-l pîrască la vizirul, şi să rădice pe fie-său Şerban domn. Acestea auzind Constantin postelnicul tăgăduia că nu va fi aceea, ci vor fi pîri mincinoase, să nu le crează Măriea sa ».

Actul al doilea al intrigii se încheie cu această dramatică scenă în care, peste capul cărunt al vechiului şi cinstitului dregător al ţării s-au abătut cuvinte grele şi jignitoare izbucnite din mînia oarbă a domnului. Dacă văzu că nu dobîndeşte ascultare, Constantin postelnicul se retrase şi se întoarse la Filipeşti cu cei cîţiva însoţitori ai săi. Tot drumul încercă să se mîngîie cu gîndul că, dacă Ghica vodă nu va înceta de la sine să năpăstuiască pe nedrept casa Cantacuzinilor, cel puţin judecata arhiereilor şi boierilor ţării, la care voia să apeleze, va alege adevărul de minciună.

Fiii săi au fost duşi mai departe spre Bucureşti, dar cu pază întărită, căci acum treceau prin sate stăpînite de ei şi domnul se temea să nu intre în legătură cu ţăranii de acolo, care, la chemarea lor, s-ar fi ridicat să-i apere. O dată ajunşi în capitală se grăbi să-i închidă, dar, probabil cuprins de îndoială, peste puţin timp îi eliberă, nu fără a-l însemna pe Şerban la nas « de o parte », ca unul ce ar fi căutat să-i ia domnia.

Aflînd de această măsură, Stroe vornicul şi Dumitraşcu vistierul se alarmară ca nu cumva Postelniceştii, adunînd mărturii, să le dovedească vinovatele uneltiri. Trebuia să împiedice cu orice preţ ca ei să cîştige timp, de aceea recurseră la noi învinuiri pe care *Povestea* le enumără în cîteva din versurile sale:

„— Acum grăbeşte
Că bătrînul în acest ceas la toţi el porunceşte
Cu răvaşă şi scrisori, să vie să ne împresoare,
Şi ei, cu mic cu mare vin, pre noi să ne omoare!
Şi pre la turci au poruncit, să vie să cuprinză,
Că domnul — zice — e hain, să vie ca să-l prinză! »

Grigore Ghica îşi pierdu tot cumpătul din cauza pîrilor neîntrerupte care-i aţîţau ura împotriva Cantacuzinilor, tulburîndu-i spiritul şi paralizîndu-i voinţa. Asculta buimac imputările fără număr care i se aducea bătrînului său sfetnic şi în mijlocul larmei

ce domnea în palat, încerca să judece, de ce anume trebuie să-l omoare?

Dacă în acea dimineaţă de iarnă s-ar fi aflat lîngă dînsul un prieten care să-i liniştească gîndurile răscolite, să-i dea un sfat potrivit, să-i deschidă ochii asupra realităţilor, i-ar fi fost mai uşor să iasă din starea de amorţire a minţii şi poate că drama nu s-ar fi petrecut. Aşa, hărţuit de Stroe vornicul, de Dumitraşcu vistierul, de Maria doamna şi de martorii mincinoşi aduşi de dînşii, era incapabil să facă altceva decît ceea ce-i spuneau într-una, cînd unul, cînd altul din uneltitori:

« — Doamne, omoară-l, nu-l ţinia, că iaste rău de noi,
Că vei vedea măriia ta, că te-i căi apoi! »

Sperînd că o dată cu încetarea frămîntărilor din jurul său îşi va redobîndi şi el liniştea, domnul porunci închiderea Postelnicului la mănăstirea Snagov.

Abia rostite, cuvintele poruncii au fost prinse din zbor de uneltitori şi trimise mai departe la căpitanul de aprozi, iar acesta, fiindcă porunca era grabnică, îşi luă îndată o ceată de ostaşi şi porni în galop spre Filipeştii Prahovei.

Postelnicul Constantin, întors de la Craiova, începuse să facă demersurile necesare ca să se ţină divan în pricina lui, socotind că înaltul cler şi dregătorii ţării îi vor dovedi nevinovăţia. Spera să reabiliteze curînd cinstea casei sale şi plănuia să-şi scoată familia la liman liniştit, aşa cum a făcut la împrejurările furtunoase ale anilor de pribegie. Planurile lui se prăbuşiră îndată ce feciorii i se întoarseră de la Bucureşti şi-l văzu pe Şerban însemnat la nas. Veştile aduse de ei despre influenţa camarilei lui Grigore Ghica nu erau făcute să-l liniştească. Aflat în amurgul vieţii, renumitul Cantacuzin cunoscuse destui domni şi fusese de faţă la multe mînii ale acestora. Ştia că la cei cu voinţă dîrză mînia se topea mai degrabă decît la cei slabi de fire, cum era domnul de acum. De aceea fu cuprins de nelinişte şi gîndul îl duse la o nouă pribegie.

Era aproape de sărbătorile Crăciunului şi, la Filipeşti, era adunată, după o veche tradiţie, întreaga familie: feciorii, nurorile şi nepoţii. Seara se scurse liniştită, chiar cu oarecare veselie datorită reîntoarcerii feciorilor. Doamna Elina, deşi îngrijorată de cele întîmplate, nu-şi putea ascunde bucuria că, după atîta vreme de lipsă, îi vedea din nou în jurul ei.

La ora obișnuită, toți se retraseră, umplînd odăile vastului palat și, curînd, o singură lumină mai rămase arzînd. Era cea din odaia Postelnicului care-și rînduia hîrtiile, lăsîndu-se acum în voia mîhnirii sale. Stătea aplecat asupra mesei și cununa albă de păr ce-i împodobea nobilul cap, avea luciri argintii în licărirea palidă a lumînărilor. În jurul lui se lăsase liniștea. Casa în care dorise mereu să se odihnească, îi adăpostea în seara aceasta pe toți fiii și nepoții. Ar fi putut gusta mulțumit această pace dacă firea omenească n-ar fi fost atît de nestatornică. Revăzu în gînd figura posomorîtă a domnului și sufletul i se umplu de întunecate prevestiri.

Căutînd să îndepărteze presentimentul morții, ieși în loggie și privi un timp la sclipirea rece a stelelor ce acoperea cerul spre apus, apoi intră în casă și stinse lumînarea hotărît să grăbească adăpostirea familiei sale, la loc sigur, dincolo de munți.

În timpul acesta, ceata aprozilor se apropia de Filipești, venind dinspre Tîrgoviște, pe Calea Domnească. Căpitanul alesese dinadins o oră tîrzie pentru a nu trezi bănuiala sătenilor care, poate, l-ar fi împiedicat să îndeplinească porunca domnească.

Zidit pe colina din mijlocul satului, palatul se profila înalt și întunecat pe cerul vînăt. Privindu-l, căpitanul se înfioră. Avea impresia că zidurile împrumutaseră ceva din aerul semeț al stăpînului lor, și se simți intimidat de parcă însuși Constantin Cantacuzino s-ar fi aflat în fața lui, cu statura-i impunătoare, cu chipul nobil predominat de fruntea înaltă și ochii pătrunzători. Scuturîndu-se de acest sentiment copleșitor, el bătu în poartă și, curînd, li se deschise fără ca ai casei să se alarmeze, căci erau deprinși să se primească drumeți în casa lor la orice oră din zi și din noapte. Slugilor li s-a spus că Postelnicul este chemat la curte. Motivîndu-se graba chemării, ele au fost împiedicate să facă pregătirile obișnuite. Cîteva bănuieli răzlețe, trezite în mintea lor buimăcită de ciudățenia invitației tîrzii, n-au avut vreme să prindă contur mai precis. Pentru a nu neliniști pe nimeni, stăpînul lor, cu toate că fu poftit să-i însoțească *singur* pe aprozi, dădu plecării sale o aparență firească.

Dincolo de zidul palatului, în Calea Domnească, fostul mare dregător al unui întreg șir de domni era însă așteptat, în umbră, de un car cu boi. Văzîndu-l, își dădu seama de adevărata față a lucrurilor: era un proscris!

Unele din scrierile care povestesc sfîrșitul lui tragic spun că aprozii l-ar fi pus în obezi. Oricum s-ar fi întîmplat, drumul

trebuie să fi fost nespus de trist pentru cinstitul bătrîn, văzîndu-se înfruntat, umilit şi despărţit de ai săi. Mai încerca să spere că domnul se hotărîse a-l primi şi a-l asculta în odaia sa de taină, ca odinioară cînd îi cerea sfat şi sprijin la ceasuri de cumpănă, dar, cînd în lumina alburie şi pîcloasă a zorilor, sumbrul cortegiu coti spre Snagov, îşi pierdu şi ultima urmă de speranţă. Domnul, pe care *el* îl făcuse domn, nu-i mai acorda nici o întrevedere, nu voia să-i primească dezvinovăţirile, nu voia măcar să-l judece. Constantin Cantacuzino îl cunoştea prea bine pe Grigore Ghica pentru a-şi da seama că el ajunsese numai un mijlocitor al voinţei camarilei de la curtea sa.

Nici feciorii lui nu mai puteau face nimic pentru el, viaţa lor însăşi fiind în primejdie. Familia sa întreagă era ţinta invidiei şi urii cîtorva boieri şi chiar a domnului pentru vaza la care ajunsese prin numele şi averea ei, mai ales în urma încuscririi cu alte mari familii de boieri. Cele vreo două sute de sate pe care le stăpîneau erau răspîndite pe o mare întindere a Ţării Româneşti şi rumânii lor puteau oricînd constitui o armată primejdioasă pentru inamici. Această putere nu convenea tuturor şi s-au găsit destui intriganţi care să conlucreze la distrugerea familiei Cantacuzinilor.

Cînd cu inima obidită Postelnicul pătrunse în curtea mănăstirii, în biserică se făcea slujba de dimineaţă. Ceru să fie spovedit şi împărtăşit apoi petrecu ziua rugîndu-se în genunchi, la icoane. Egumenul, presupunînd că marele boier va trebui să stea la Snagov doar pînă va mai « trece urgiia domnului », apoi va ajunge iar la « cinstea cea dintîi », vrînd să-i cîştige bunăvoinţa, poruncise, spune *Povestea :*

« Să facă ospăţ boiarului ca să-l mai îmbuneaze
Şi de multă inemă rea ca să-i mai alineaze ».

Boierul însă nu primi să pună în gură nici măcar un strop de apă.

Ceru numai îngăduinţa să-şi odihnească trupul pătruns de frig şi oboseală, şi rezemîndu-şi tîmpla de căpătîiul patului din chilie, aţipi. Se resemnase.

În acea zi, Stroe vornicul şi Dumitraşcu vistiernicul fiind înştiinţaţi că Postelniceasa şi feciorii ei încercau, prin oamenii lor, să obţină de la Ghica vodă judecarea lui Constantin Cantacuzino, se înspăimîntară.

Aducerea acestuia în fața divanului domnesc i-ar fi dat posibilitatea să se apere scoțînd la lumină, în primul rînd, abuzurile săvîrșite de ei în calitate de ispravnici, iar în al doilea rînd, uneltirile prin care încercau să scape de mustrările sale și să preîntîmpine înștiințarea domnului despre toate acestea.

Cuprinși de groaza ca nu cumva să se întoarcă roata și să-i prindă pe ei dedesubt, cei doi dregători alergară la curte ca să grăbească pieirea bătrînului, scornind noi primejdii care i-ar amenința pe toți.

Convins că îndeplinește un act de înaltă voință, domnul rosti porunca de osîndire. Ea a fost trimisă de olac la Snagov, unde căpitanul puse să se aprindă lumînările în biserică și să se bată toaca. Postelnicul, trezindu-se din ușoara-i ațipire, se miră de această chemare căci era încă seară și nu sosise vremea utreniei, dar cînd fu invitat să meargă în trapezărie, înțelese. Înălțîndu-și fruntea, porni cu pași demni într-acolo.

Odobescu, încercînd în *Cîteva ore la Snagov* să refacă acea «*coloare locală*, acel parfum al timpului trecut care strămută pe cititor în mijlocul întîmplărilor povestite», descriind localitățile ce le-au servit de scenă, se ocupă de înfățișarea trapezăriei de la Snagov, «acea sală în care monașii, adunați la un loc și în tăcere, ca vechii agapi creștini, își luau cinele lor, pe cînd un frate mai tînăr și mai deprins la carte citea pe fiecare zi istoria sfîntului zilei».

În această încăpere intră bătrînul boier și îndreptîndu-se spre mijlocul ei căută să-și obișnuiască privirea cu întunericul dinlăuntru. Nu apucă să distingă limpede lucrurile din jurul său, căci mîini brutale îl legară într-o clipă de unul din stîlpi, înfășurîndu-i trupul înalt cu funii, de sus pînă jos. Constantin postelnicul nu regreta viața, dar în acele clipe suferi încă o dată o cumplită durere sufletească pentru nestatornicia și fățărnicia firii omenești. Doi călăi se grăbiră să-i scurteze suferința și, smucind de cele două capete ale lațului petrecut peste capul său albit, îi curmară firul zilelor. Constantin Cantacuzino încetă să mai simtă durerea nedreptăților și a umilințelor. Trecut peste hotarul vieții, rămase în picioare lîngă stîlp susținut de rețeaua de funii. Drept, cu mîndrul său cap înclinat, cu părul și cu barba strălucind argintiu în lumina făcliilor, părea că s-a oprit o clipă și, rezemat de stîlp, privește spre ușa deschisă, undeva, departe în zare.

Ucigașii s-au îndepărtat lăsîndu-l acolo pînă a doua zi cînd din porunca domnului l-au dezlegat și l-au predat familiei.

Vestit de Teodosie, mitropolitul țării, Grigorașcu Vodă se arătă dureros surprins de moartea sfetnicului său, tînguindu-se « că n-au știut cînd l-au omorît și cum a fost adormit, căindu-se și plîngînd moartea lui Constantin, blăstămînd pe Stroia... »

Înștiințați că li se îngăduie să-l ridice de la Snagov, Postelniceștii veniră a doua zi, ca să-l pregătească pentru ultimul drum. Elina postelniceasa plîngea fără glas asupra trupului drag, lăsîndu-și lacrimile să spele urmele vinete scrise de funii pe mîinile lui.

În mintea celor șase fii care, peste noapte, îl vegheau în biserica mănăstirii, durerea și revolta se schimbau una pe alta. Constantin privea la nobilul chip al tatălui său, încremenit în măreția morții, și un gînd îndîrjit i se cuibări în creer. El, Constantin, fiul care ducea mai departe numele postelnicului, era dator să ridice acest nume din înjosirea unei osîndiri fără judecată, să-l readucă la vechea sa cinste și să-i urmărească pe vinovați pînă cînd faima casei lor va fi restabilită în fața lumii întregi. Împărtășind fraților săi sentimentul înaltei datorii ce-i aștepta, lurară cu toții lîngă sicriul bătrînului Cantacuzin să nu-și găsească liniștea pînă cînd numele lui nu va fi spălat de înjositoarele și nedreptele învinuiri aruncate asupră-i de Stroe vornicul, cel pe care îl scăpase de două ori de la moarte, și de Dumitrașcu, nepotul său de frate, crescut și învățat de el în propria sa casă, unde mai ședea și acum.

În dimineața următoare, convoiul pornea pe poarta mănăstirii urmat de rude și prieteni. După ce ieși de pe drumul Snagovului și coti pe drumul mare, cei care-l însoțeau deveniră din ce în ce mai numeroși. Locuitorii satelor îi ieșeau înainte cu sfintele prapore ca să-l petreacă pe drumul fără întoarcere. Era o mare tristețe și jale de-a lungul întregului convoi și nu erau pleoape uscate în toată mulțimea aceea. « Toată țara îl plîngea, scriu cronicile, că au pierdut un stîlp mare care au sprijinit toate nevoile țării. Plîngu-l și săracii că și-au pierdut mila; plîngu-l carii au avut de la el multă căutare; plîngu-l și păgînii și creștinii și toate țările care l-au știut și care nu l-au știut, ci numai de numele lui au auzit, pentru multa înțelepciune și bunătate ce făcea în toate părțile. »

Fiind vreme de iarnă, cînd zilele sînt scurte și întunericul coboară pe neașteptate, în acea seară poposiră într-unul din sate, căci nu se cuvenea să petreci pe un mort în timp de noapte.

A doua zi porniră din nou și, curînd, sub lumina palidă a soarelui, sticliră în zare cele două turle ale mănăstirii Mărgineni în care clopotele vesteau, rar și jalnic, că ctitorul lor nu mai este.

Cei șase feciori ai boierului răpus îi ridicară sicriul pe umeri și-l purtară pînă la catafalcul înalt din mijlocul bisericii. De jur împrejur, sute de lumînări aprinse aruncau reflexe roșiatice pe mărețul iconostas din marmoră de Carrara, sculptat și zugrăvit din porunca celui dispărut. Candelabrele grele de argint aurit și frumoasa cruce de aur împodobită cu mărgăritare, dăruite de el, făcură ca prohodul să se desfășoare într-un cadru de o tristă splendoare.

Mitropolitul însuși, cu un sobor de arhierei, slujiră lung pogribania, apoi Constantin Cantacuzino postelnicu fu coborît în mormînt și lespedea de marmoră se închise peste dînsul.

Împovărată de tristețe lumea se scurse încet pe poarta mănăstirii și se împrăștie pe drumurile satelor. Din caretele care-i duceau spre Filipești, cei din familia lui, scufundați în durerea lor mută, zăreau prin ninsoarea care începuse aprinzîndu-se luminile caselor gîrbovite sub zăpadă. Glasuri subțiri de copii nerăbdători porniseră de timpuriu să colinde pe la ferestre. Era ajunul Crăciunului.

În palatul din Filipești se pregătise tristul praznic al morții la care luară parte rudele și preoțimea venită la înmormîntare. După ce luminile se stinseră și liniștea se înstăpîni peste sat, Constantin coborî călare la Mărgineni. Îl mîna o dorință nesfîrșită de a mai sta încă aproape de părintele său, și nicăieri nu-l simțea mai prezent ca în larga sală a bibliotecii de acolo, unde fiecare volum fusese atins de mîna lui. Pe masă rămăsese o călimară deschisă și un condei lepădat în fugă, părăsite de Postelnic într-un moment cînd alte treburi grabnice îl chemau. Simți oarecare mîngîiere să atingă acel condei și așezîndu-se, îl încercă ușor pe hîrtie. Scrisul porni aproape fără voie și cuvintele se înșirau unele după altele izvorîte nu din truda minții, ci din duioasa simțire a sufletului. Așa se născu epitaful biv vel postelnicului Constantin Cantacuzino, postumă mărturie a dragostei care-l lega și dincolo de moarte cu fiul ce-i perpetua numele și înțelepciunea:

« Aici zace, răpus de cruntă moarte, Constantin
Din stirpea, odinioară încoronată, a Cantacuzinilor.

Prin evlavie, înţelepciune, dreptate şi virtuţi,
Prin copii mulţi şi averi, cel mai bun printre nobili.
De cinci ori cîte treisprezece ani a trăit. Şi mai mulţi încă
Ar fi putut trăi de nu l-ar fi doborît pizmaşii
Acum cînd se întoarnă ţărîna din care a purces
Îl plîng cei ce-or muri şi ei, îl plîng şi ucigaşii.
Tu, trecătorule, grăbeşte, o lacrimă să verşi pe-al său mormînt».[1]

[1] Exprimăm pe această cale mulţumirile noastre lui *Mihai Carataşu*, pentru traducerea textelor greceşti, şi lui *Şerban Mironescu* pentru traducerea unor texte latineşti.

VIII.

LYCEUM PATAVINUM

De la moartea lui Matei Basarab se abătură asupra Cantacuzinilor, ca și asupra întregii țări, multe răutăți și neliniști. Ultima, cea mai sîngeroasă și mai nedreaptă, uciderea Postelnicului de către Grigorașcu Vodă zgudui în adînc sufletul tînărului Constantin. Cîteva cugetări și gînduri fugare, transcrise, în ungurește, pe filele galbene ale unei cărți aduse de la asediul cetății Ujvar[1], au păstrat pînă astăzi mîhnirea și durerea acelor clipe: « O, dacă aș putea avea aripi! Ca porumbelul dacă aș putea zbura! Mi-aș lua zborul către țări îndepărtate, aș pleca dintre acești oameni, o pustie aș căuta de-acum înainte, unde aș putea avea odihnă »!

Nu se împlini însă un an de la moartea plină de prevestiri tragice a Postelnicului și bicisnicul domnitor luă drumul pribegiei, înspăimîntat de furia marelui vizir față de înfrîngerile oștilor muntenești sub zidurile unor cetăți nemțești, asediate fără speranță.

Abia atunci se întoarse și Constantin din Moldova și se împreună cu frații săi, risipiți prin alte locuri de pază.

---

[1] *Az Daniel Propheta Könyvenek, az Szent iras szerint valo igaz magyarazattya, Mellyet rövid Praedicationban foglatt volt Kesckemeti A. Janos, az Patachi Ecclesiannak Lelki Pasztora, es abban az üdöben, Szemplin Varmegyeben levö Ecelesiaknak Seniora*, etc... Debreczenben, Nyomtattatot Rheda Peter altal, MDCXXI.

(Adevărata tălmăcire după Sfînta Scriptură a cărții profetului David pe care a cuprins-o în scurte predici Keczkemeti A. Janos, păstorul sufletesc al Eclesiei din Patak și senior al Eclesiei, care pe acea vreme era în județul Zamplen, etc... În Debrețin, tipărită la Rheda Peter, MDCXXI).

Venise, în sfîrșit timpul să urce în dregătorii (de cîțiva ani era tot vtori postelnic) ori poate se cădea să urmeze pilda lui Drăghici și Șerban, « frați mai mari, cu case și însurați de multă vreme și eșiți din casa părinților ».

Dorința de a-și împlini învățătura era însă mai puternică. Simțea în suflet o chemare, o presimțire a zborului spre necunoscut, de unde avea să se întoarcă mai plin de înțelepciunea lumii.

Privise doar în apele limpezi ale culturii antice și amintirea lor, frumoasă și ademenitoare, ca incantațiile divine ale sirenelor lui Odiseu, îl atrăgea, continuu, spre adîncuri.

Constantin plecă din București către Odrii (Adrianopol), la 12 martie 1665, alăturîndu-se alaiului care ducea haraciul datorat Porții de noul domn, Radu Leon.

Fratele Mihai îl însoți o bună bucată de drum. Apoi rămase singur. Convoiul ducător de bogății se scurgea încet către Dunăre pe drumul desfundat de zăpezile topite. Din cînd în cînd, se arăta cîte un pîlc de bordee și de case sărăcăcioase învelite cu paie. Aici sălășluiau oamenii pămîntului. Cu greu puteau fi numite sate asemenea așezări singuratice. Din loc în loc, pe marginea drumului, o cruce pusă în amintirea unui necunoscut căzut în război sau răpus de molimă trezea în sufletul călătorului gînduri pioase. Și erau multe crucile acestea ale deznădejdei, deoarece pămîntul țării era mereu călcat de turci, de tătari și de alți căutători de comori pe meleagurile românești.

O noapte de popas și convoiul porni din nou la drum. Către amiază ajunse la vadul Călugărenilor. Pe aceste locuri Mihai Viteazul zdrobise, la răspîntia veacului trecut, înfricoșătoarea oștire a semețului Sinan Pașa. Din desagii de călătorie, în care Postelniceasa grămădise « cămeși și alte borfușoare », Constantin scoase și răsfoi cu pioșenie o carte moștenită de la tatăl său. Era un manuscris din cronica versificată a mitropolitului Matei al Mirelor din Pogoniana, închinată faptelor de vitejie și speranță ale voievodului Mihai.

După aproape două săptămîni de drum, caravana haraciului ajunse la Adrianopol.

Pe atunci, Adrianopolul, reședința marelui vizir, era — după relatările unui călător englez, Edmund Chishull [1] — « un oraș

[1] Epigrafistul *Edmund Chishull* a făcut parte din suita lordului William Paget, ambasadorul Angliei la Constantinopol, însoțindu-l în călătoria sa

frumos şi compact, cu o întindere de aproape 5 mile în circomferinţă, ridicîndu-se uşor pe culmea unui deal de pe malurile rîurilor Hebru şi Tunsa». Cea mai impunătoare clădire era vechiul serai, ridicat într-o «cîmpie verde, la poalele oraşului» şi «înconjurat din toate părţile de pîlcuri de fagi şi ulmi, care îl fac să semene cu un parc imens». Clădirea seraiului era «construită din piatră simplă şi — spre uimirea străinilor — acoperită cu piele».

A poposit aici pînă la 15 iulie, apăsat mereu de nostalgia depărtării de ţară. Acum, pentru întîia oară, începe să-şi noteze, cu slove româneşti, fapte şi însemnări vrednice de luat în seamă, aşa cum, din bătrîni, se obişnuia să se umple cu scriere măruntă, din generaţie în generaţie, marginile albe ale unor cărţi vechi de rugăciune. Obiceiul cobora din veac. Constantin îi dă însă, fără să bănuiască, greutatea unui fapt de cultură, sensul unei eliberări de trecut. Prin *Caietul său de însemnări* [1], Constantin trecea de fapt din evul mediu bizantin, ascetic şi saturat de slavonism, în lumea agitată, plină de lumini şi umbre, de iluzii şi înfăptuiri, a Renaşterii.

Dorul de ţară, deşi nemărturisit, transpare din cadenţa însemnărilor privind ducerea treptată, unul cîte unul, a slujitorilor domneşti, către meleagurile dragi acoperite de depărtări: «Să să ştie cînd s-au dus Jupân Cluciariul i Gheorghe căpitanul de aici din Odrii, în Ţara Muntenească, Mai 8 dni zi Luni»; «Mai 16, dus Roşul, cumnatul lui Manolache vel Vameş, zi Marţie seara»; «Dus Mai 24 dni, dus în ţară feciorii vătafului de aprozi zi Miercuri».

Toate aceste însemnări sînt neimportante; le va uita, desigur, de îndată ce le-a aşternut pe hîrtie, dar atunci avea nevoie de

---

prin Ţara Românească, în primăvara anului 1702. Mai tîrziu, în anul 1747 a apărut la Londra jurnalul de călătorie al epigrafistului Edmund Chishull sub titlul: *Travels in Turkey and back to England.* Pasajele referitoare la călătoria prin Ţara Românească şi Transilvania au fost traduse şi publicate de Caterina Piteşteanu în *Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie*, vol. XVI, 1922 sub titlul — *Călătorie prin Ţara Românească* (1702) şi extras (Buc., 1923, 20 p.).

[1] În anul 1901, Nicolae Iorga a descoperit şi publicat cîteva fragmente din caietul de însemnări al stolnicului Constantin Cantacuzino. Însemnările se referă la perioada 1665—1669, răstimp în care tînărul cărturar român a fost plecat pentru studii la Adrianopol, Constantinopol, Veneţia şi Padova. (Vezi: *Operele lui Constantin Cantacuzino publicate de N. Iorga*, Buc., 1901, p. 2—3.)

ele pentru a-şi număra amărăciunile, pentru a-şi întoarce gîndul către cei dragi, lăsaţi la capătul drumului. Scriind, Constantin îşi umplea, cu timp şi amintire, singurătatea.

După aproape trei luni de tăcere, o scrisoare din ţară îi umplu sufletul de bucurie; emoţia s-a transformat în concizie: « *Venit-au Iunie* 3 *călăraş* ».

În iulie îl aflăm la Constantinopol. Fusese găzduit, de bună seamă, la Vlah Serai, în Galata, în casele ridicate de domnii ţării, pentru ei şi pentru capuchehaielele lor la Poartă.

Oraş al marilor contraste, Constantinopolul se înfăţişa vizitatorului străin ca un uriaş caleidoscop. Alături de fastuoase edificii ale fostului Imperiu bizantin ortodox se ridicau moschee cu minarete albe şi semeţe. Pe străzi şi în pieţe forfotea o populaţie eterogenă: turci cu turbane albe şi bărbi lungi, « mestecînd vorbe tainice cu mătăniile în mînă », vameşi zgomotoşi şi cu priviri agere, de păsări răpitoare, greci cu fes roşu de Barbaria, evrei cu fes galben şi haine negre, veneţieni cu pălării şi grai italian, vînzînd « postavuri de lînă, de mătase, de brocard de aur », negustori, croitori, cismari, cîrciumari şi bucătari francezi, ceasornicari genovezi, nemţi, vînzători de felurite mărunţişuri gospodăreşti.

O fascinantă atracţie avea pentru creştini monumentala catedrală Sfînta Sofia, transformată de turci în moschee. « Ea merită într-adevăr să fie văzută de orice călător — scria englezul Chishull — dornic să admire minunatele fresce lucrate în mozaic, podoabele ei arhitectonice din marmură, alabastru şi porfir, cupola imensă pe care se păstrează încă splendide picturi reprezentînd pe Hristos şi cei 12 apostoli ».

Privind catedrala Sf. Sofia, Constantin a avut desigur imaginea grandioasă a Bizanţului prăbuşit şi gîndul l-a purtat către acele veacuri, acum îndepărtate, cînd pe tronul marelui imperiu urcaseră doi Cantacuzini, Ioan al VI-lea şi fiul său, Matei.

La Constantinopol se înălţa însă, tristă şi înfricoşătoare, oglindindu-se în apele mişcătoare ale Bosforului, Cetatea celor 7 turnuri (Edicule,) transformată de turci într-o temniţă a pierzaniei. Mulţi români, domnitori sau boieri, şi-au aflat sfîrşitul în hrubele întunecoase şi umede ale acestei fortăreţe.

În timpul celor două săptămîni de şedere la Constantinopol avu mai puţin răgazul să cunoască şi mişcarea spirituală a cetăţii, dominată de grecii din Fanar şi de ambasadorii ţărilor apusene. Se va întoarce însă curînd şi pentru mai multă vreme.

Pînă atunci, plecă la Adrianopol, însoțit de un destoinic profesor de elină, ieromonahul Dionisie. «Cu ajutorul celui ce tună înalt și cu bună voința povățuitorului mieu dascăl chir Dionisie — consemna cu satisfacție în caietul de însemnări — am început tare spudia cărții, measița Avgust 3 dni zi joi, leat 1665, de la spăsenie, în Metohul Ierosalimului».

Înaintea împlinirii unui an de învățătură, Constantin rămîne fără profesor, dascălul Dionisie fiind răpus de bătrînețe și boală la 12 mai 1666. În august era de acum la Constantinopol și primea de la capuchehaia domnească, Lascarache Ruset Muselinul, «carne mertic, ocale 2»; a continuat să se bucure de acest sprijin pînă în preziua plecării sale spre Padova, 18 ianuarie 1667.

Acum apare în caietul de însemnări numele unui nou dascăl, «Gherasim Criteanul ieromonahul». *Gherasim Vlahos din Creta* (Cretanul) se număra printre cei mai învățați cărturari ai epocii. El este autorul unui foarte cunoscut *Manual de artă metrică* (prozodie), care a circulat în țara noastră în zeci de copii, precum și a numeroase «tălmăciri și cercetări» din Aristotel, în deosebi *Fizica*, în opt cărți. În bibliografia lui Vlahos întîlnim și scrieri despre genul epistolar, despre oratorie, logică și foarte multe discursuri (predici) ținute în fața credincioșilor ortodoxi din Veneția, mai ales. Pe drept cuvînt, Vlahos se intitula «chirix al sfintei evanghelii și profesor tuturor științelor în ambele limbi», greaca și latina.

Uimit de marea forță intelectuală a elevului său, Vlahos îl sfătui să-și desăvîrșească studiile la Padova, acolo unde învățase și el, cu ani în urmă. De altfel, bătrînul dascăl îl recomandă și nepotului său, Arsenie Calludis, rectorul Colegiului Cottunian din Padova.

Între timp, Constantin își făcuse intrarea și în cercurile diplomatice ale capitalei Imperiului otoman, cunoscînd pe abilul ambasador al Olandei, Collyer, «literat și amator al tuturor artelor frumoase», pe marele dragoman, Panaioti Nikussios, prieten adevărat al tatălui său, Postelnicul, pe viitorul mare dragoman, după moartea lui Nikussios, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, fost student eminent al Padovei, pe trimisul Angliei, lordul Winchelsea, de la care obținu o scrisoare de recomandare către consulul englez din Veneția, Jones.

La 13 ianuarie 1667, lordul Winchelsea îi scria și vărului său Sir John Finch, trimisul regelui Carol al II-lea Stuart la curtea marelui duce de Toscana, despre iminenta plecare în

Italia « *A Gentlemen of Valachia named Constantin Cantacusenos of the ancient Imperial Family* » [1], care « se gîndeşte să locuiască la Padova pentru cîtăva vreme şi dacă va avea nevoie de la domnia ta, te rog foarte mult să faci tot ce poţi pentru dînsul. Familia sa este una din cele mai mari ale boierilor sau nobililor din Valahia şi dispune acolo de un vast domeniu pe care lucrează nu mai puţin de 5 000 de robi, care sînt ţigani ».[2]

În baza bunelor relaţii cu lordul Winchelsea, tînărul Constantin depune, în preajma plecării, la 10 ianuarie 1667, o apreciabilă sumă de 400 « ughi » şi 500 lei, la tezaurierul Companiei engleze a Levantului din Constantinopol, Hedges: « Să se ştie că am lăsat la Jupînu Eghes, neguţătoriul englez şi cămărăşul toatei ţecii neguţătoreşti la Ţarigrad, galben de aur ungureşti patru sute şi lei 500, ca să mi-i ţie şi cînd îmi vor trebui să mi-i dea ». Tot acum lasă la o cunoştinţă din Constantinopol, dascălul Vartolomei, cîteva lucruri netrebuitoare: « o păreche de desagi cu nişte cămeşi şi alte borfuşoare, şi într-înşii lei 80, i galbeni de aur ungureşti 50, i venetici 12 ».

În dimineaţa zilei de 18 ianuarie 1667, cînd pîclele nopţii se topeau în apele calme ale Cornului de Aur, tînărul boier valah pornea într-o lungă şi temerară călătorie spre ţărmurile însorite ale Italiei. Ca bun creştin, invocă sprijinul « filantropului Dumnezeu » şi paza « cinstiţilor sfinţi şi arhiepiscopi », Athanasie şi Chiril, sub patronajul cărora se întîmplă să-şi afle purcesul.

Însoţit de cîţiva cunoscuţi, « părintele Vartolomei cel mic şi cu Loiz Athineul cîntăreţul şi cu Mihai », veni cu un caiac turcesc, pînă la « ostrovul de la Halki, pentru că acolo sta corabia de aştepta pe cei ce cu ea era să călătorească ».

Aflată numai la 12 mile depărtare de Constantinopol, spre sud, în Marea de Marmara, mica insulă Halki, care îşi luase numele de la minereul de aramă [3] aflat aici din belşug, era pentru navigatori un loc de liniştit popas înaintea marilor călătorii. Aici era ancorată corabia veneţiană *Madona de Rozario* sau *Corona aurea*, pregătită pentru un nou asalt al mărilor.

---

[1] Un boier din Valahia numit Constantin Cantacuzino (scoborîtor) din vechea familie imperială.

[2] Extras din lucrarea cercetătorului Paul Cernovodeanu — *Relaţiile Angliei cu ţările române în cadrul politicii sale orientale în perioada 1660—1714* (în manuscris).

[3] greceşte χαλκὸς (halcos) = aramă.

Sîmbătă, 19 ianuarie, « la două ceasuri de noapte », corabia cu nume de madonă ieşea în largul Mării de Marmara, cu toate pînzele umflate de vînt. Pe punte, căpitanul Bernard Martinenco, francez de origine, urmărea cu încordare manevrele de ieşire în larg.

Aproape o săptămînă străbătură în linişte Marea de Marmara, sosind la « străjile Mării Albe » (strîmtoarea Dardanele sau Hellespontus), « vineri Ghenuarie 24 ». Pe ambele maluri ale strîmtorii, dulci coline cultivate cu măslini şi viţă de vie încîntau privirile călătorului, iar din loc în loc, se ridicau de strajă, cetăţi cu turnuri şi bastioane, cu ziduri masive şi creneluri.

« Şi am şăzut aici — scria mai tîrziu călătorul valah — păn Duminecă, a treia zi, dupre obiceaiu ce au de opresc corăbiile creştine. Şi am purces iar cu al lui Dumnezeu ajutor şi otcărmuire Duminecă Gen[uarie] 26, în vreme de prînzu şi, numai ce am trecut cetăţile, avănd vănt împotrivă ». Spre seară, corabia plutea în apele calme ale Mării Egee. Departe, flăcările de purpură care incendiaseră orizontul se stingeau treptat în străfundul albastru-metalic al mării, iar întunericul izvora parcă de pretutindeni.

Urmară trei zile şi trei nopţi de călătorie şi *Madona de Rozario* ancoră în golful, ocrotit de furtuni, al unei vestite insule greceşti, Milo. Privită din vîrful muntelui Sf. Helic, ce domina cu autoritate depărtările, insula Milo părea o uriaşă potcoavă întoarsă către pămîntul învecinat al Eladei. Golful, care dădea insulei această formă curioasă, era pentru navigatori o adevărată oază, iar portul, pe care îl apăra de stihiile mării, devenise, după spusele unui savant francez contemporan, Pitton de Tournefort, « unul dintre cele mai mari din Mediterana », în stare să primească « toate navele care vin şi pleacă din Levant ».

Aici întîlni Constantin pe faimosul comandant al infanteriei veneţiene în războiul de apărare a insulei Creta, marchizul François Ghiron de Villa [1]. De teama unor atacuri piratereşti, destul de frecvente atunci în Mediterana, *Madona de Rozario* se alătură, pînă la Zachint, celor două corăbii militare de Malta ale marchizului Ghiron de Villa. Cu obişnuitu-i laconism, Constantin

---

[1] *Marchisul Ghiron — François de Villa*, general italian de origine franceză, mort în anul 1668. Însemnările sale de călătorie în Dalmaţia şi Levant au apărut, în 1668, la Torino: *Voyages du marquis Ghiron-François Villa en Dalmatie et au Levant, avec la relation des événiments de Candie.*

notă în caietul său: « am mersu pînă la Zachinth, avînd mare teamă de Barbarezi ».

Prinzînd vînt bun, corabia nu mai opri la Zachint, ci intră în apele capricioase ale Chefaloniei. O furtună « nu atît mare », care a ţinut doar trei ceasuri, încercă să-i înspăimînte, dar timpul se linişti apoi ca prin minune, de au « venit cu vreme lină » pînă la Ragusa, veche cetate de navigatori şi negustori.

Spre seară, marea începu să dea însă semne de neliniște, încît « ne-au venit vînt primos, şi aşa, toată noaptea den puţin la mai vîrtos suflînd », iar în zori se dezlănţui o furtună năprasnică. Marea se transformase într-un uriaş cazan în clocote. Valuri înalte, cît zidurile unei cetăţi, se ridicau şi se prăvăleau apoi, cu zgomot, în străfunduri. O clipă corabia se ridica pe culmile mişcătoare ale valurilor, apoi se prăbuşea pe povîrnişurile lor abrupte, într-o prăpastie de spumă. De fiecare dată, călătorul avea credinţa că marea îi va înghiţi în adîncuri, dar corabia se înălţa din nou deasupra, pentru a cădea iarăşi în vîrtejul marilor stihii.

Astfel trecură unsprezece ore de primejdie, pînă cînd *Madona de Rozario* reuşi să se adăpostească într-un golf liniştit, numit Campo Boldo. Au aşteptat două zile domolirea urgiei, iar « Vineri lîngă chindie sculându-ne, am mers un ceas de noapte la Rovin (Rovigno) », pentru a găsi probabil un pilot care să-i conducă pînă la Veneţia. « Aici am şăzut 2 zile, şi povaţă n-am găsit. Dupre aceasta găsind, ne-am suit mai sus la un liman, şi am şăzut 1 zi ».

Călătoria se sfîrşi la 19 februarie 1667, « zi frumoasă şi linişte ».

Madona de Rozario înainta încet spre locul de acostare, iar pînzele albe, umflate de vîntul atîtor furtuni, coborau în scrîşnetul înfiorat al scripeţilor. În larg sau mai aproape de ţărm erau ancorate corăbii venite de pe toate mările lumii. La chei, pîntecoase nave neguţătoreşti îşi revărsau bogăţiile purtate prin furtuni şi primejdii. Fregate uşoare şi rapide cu tunuri la bord aşteptau să plece spre Candia (Creta) asediată de turci. Iar printre vasele din port se strecurau necontenit bărci şi gondole.

« Aici în liman viind cu corabia — îşi amintea, mai tîrziu, Constantin — am mas într-însa, într-acea noapte. Şi miercuri la prînzu au venit şi ne-au luat şi ne-au adus aici în contumatia, Fev. 20, spre noi călătorii ». S-au scurs apoi treizeci de chinuitoare zile de carantină.

Abia la 23 martie 1667, tînărul Constantin, însoţit de oamenii, boierului Panos Pepanos [1], vechi prieten al familiei, străbătu în gondolă Canal Grande şi trecu pe sub arcadele celebrului pod Rialto.

La Veneţia, tînărul Constantin a rămas aproape o lună, minunat răgaz pentru a cunoaşte şi admira comorile de artă ale oraşului.

În piaţa San Marco, străjuită de turnul Signoriei, Constantin privi plin de încîntare faţada dantelată a Palatului Ducal, cu loggia sa imensă scăldată în lumini şi umbre. Nu vor trece mulţi ani şi la Afumaţi, Mogoşoaia, Potlogi sau Hurezu se vor deschide spre soare splendide loggii veneţiene.

Străbătînd magnificile săli ale Palatului, Constantin a fost adînc impresionat de cîteva inscripţii latineşti, pe care le transcrie în Caietul de însemnări, într-o frumoasă ortografie: « Scris este în casa ce şade prinţipul cu alalţi mari, în podina casei, întăi cum untri, pre uşa cea ce stă în faţă (aceaste provlime): « Robur imperii », mai mergînd puţin, este: « Nunquam derelicta », iar la mijlocul casei: « Republicae fundamentum », iar în fundul casei aceasta: « Gubernatores libertatis » [2]. Minunatele virtuţi ale Renaşterii avea să le descifreze Constantin şi în fresca lui Veronese, « Trionfo di Venezia », în « Paradisul » lui Tintoretto sau în impresionanta Sala del Magior Consiglio » [3]. Dincolo de caldarîmul de piatră al pieţei, marele sculptor şi arhitect Jacopo Sansovino înălţase, în 1559, minunatul edificiu al Bibliotecii San Marco, adevărat simbol al culturii renascentiste. Nicăieri

---

[1] *Panos Pepanos* era nepotul unui boier levantin, numit Dona Pepanos, stabilit în Ţara Românească probabil o dată cu postelnicul Constantin Cantacuzino, în anii 1611—1616. Stolnicul Constantin Cantacuzino a tradus în greceşte, la 12 septembrie 1677, testamentul lui Dona Pepanos, « *pentru priieteşugul şi rugăciunea făcătorului* » (vezi: *Operele lui Constantin Cantacuzino* publicate de N. Iorga, Buc., 1901, pl. 17). Atît Dona Pepanos cît şi nepotul său Panos deţineau întinse moşii în Ţara Românească (vezi: *Testamentul lui Dona Pepano*, publicat de N. Iorga în lucrarea citată, p. 13—18.) Despre Dona şi Panos Pepanos, macedo-români din Pogoniana, aminteşte indirect stolnicul Constantin Cantacuzino în *Istoria Ţării Rumâneşti:* « sînt dară aceşti Coţovlahi, cum le spun vecinii lor şi încă *şi cu dintr-înşii am vorbit* (subl. n.) oameni nu mai osebiţi, nici în chip, nici în obiceie, nici în tăriia şi făptura trupului, decît Rumânii... » (Ediţia Dan Simonescu şi N. Cartojan, Craiova, 1943, p. 60.)

[2] În traducere liberă: « Floarea imperiilor », « Niciodată părăsită »; « Temelia Republicii »; « Conducătorii libertăţii ».

[3] Sala Marelui Consiliu.

nu mai văzuse Constantin atîtea mii de cărți și manuscrise adunate laolaltă! Sufletul i se umplu de bucurie și teamă: bucuria de a se afla atît de aproape de zămislirile de vise și idei ale umanității întregi și teamă în fața tărîmului fără hotar al cunoașterii.

În preajma marilor minuni ale lumii, timpul își schimbă, ciudat, ritmul trecerii în infinit. De fapt, omul căzut în extaz uită să-l mai măsoare. Cînd, totuși, trebuie să se întoarcă în sine, constată, cu surprindere, că a încăput atîta timp, într-o clipă.

Așa i se păru și tînărului Constantin, cînd, la 18 aprilie 1667, « vineri despre prînzu », plecă spre Padova, întovărășit de « jupînul Pană », « Raul Santonin avucatul » și fratele acestuia, Ioan Antonie. Drumul spre Padova era atunci presărat cu multe și elegante vile în stil rustic, aparținînd demnitarilor și negustorilor bogați din Veneția. Călătorii au făcut și ei un popas de noapte la vila avocatului Raul Santonin, « la un sat ce se chiamă Mira ».

A doua zi ajung, în sfîrșit, în marea cetate universitară, despre care Miron Costin, tînărul învățat la înalte școli, din Polonia, pe care îl aflase deseori în casa unchiului său din Moldova, Iordache Cantacuzino, în vremea bejeniei, spunea cu neasemuită admirație: « cum era într-o vreme la greci Athina, acum Padova la Italia. »

De peste patru veacuri, Padova își purta prin toate țările Europei faima de tărîm al luminii, datorită vestitei sale universități [1], de la catedra căreia pledaseră pentru știință și adevăr înalte spirite ale Renașterii. Erau încă vii în memoria culturii prelegerile umanistului Francesco Piccolomini [2], precum și pledoariile pentru reabilitarea operei marelui Aristotel, falsificată de sfîntul Tomaso d'Aquino și de alți filosofi în sutană, rostite cu diabolică vervă de Pietro Pomponazzi [3], cel care nega viața de dincolo de moarte, și de *Cesare Cremonini da Cento* [4]. Un

---

[1] Primul nucleu al Universității din Padova a luat ființă în anul 1222.

[2] *Francesco di Niccolo Piccolomini*, mare gînditor italian, născut la Siena în 1520 și mort în 1604. A fost profesor de filosofie la universitățile din Siena, Macerata și Perugia, iar din 1560 pînă în anul 1601, la Padova.

[3] *Pietro Pomponazzi*, mare gînditor renascentist, născut la Mantova în 1462 și mort la Bologna la 18 mai 1525. A fost profesor la Universitatea din Padova în anii 1495—1510. Mare adversar al concepțiilor teologice și fidel interpret al filosofiei aristotelice.

[4] *Cesare Cremonini da Cento*, gînditor neoaristotelic italian, născut în 1550 și mort la Padova în 1631. A fost unul dintre cei mai eruditi interpreți ai filosofiei aristotelice, supranumit de contemporani « Aristoteles redivivus»

profund interpret al «Oracolului din Stagira», cum era supranumit marele Aristotel, a fost și profesorul Jacopo Zabarella [1], descendent al unei glorioase familii padovene, pe care regele Ștefan al Poloniei l-a invitat ca prim filosof al curții [2]. La Padova și-a ținut și *André Vesale* [3] celebrele sale lecții de anatomie, iar *Galileo Galilei* aici și-a inițiat discipolii în fantastica sa teorie cosmogonică.

Spre deosebire de alte universități, unde biserica cenzura cu severitate orice încercare de liberalizare a cugetului, la Padova domnea o mare libertate în expunerea ideilor politice și a opiniilor științifice. De aceea se răspîndise și un amar adagio latinesc: «*Patavinam tamen libertatem quoties meminerit, suspirant*» (Cine își amintește de libertatea padoviană, suspină).

De foarte multe privilegii se bucurau și studenții, în marea lor majoritate fii de nobili sau de negustori bogați. Ei veneau la Padova însoțiți de preceptorii lor sau de slujitori și duceau o viață veselă și cu desăvîrșire liberă de orice interdicție sau moralitate austeră.

«Pe timpul acela — avea să scrie marele aventurier din secolul al XVIII-lea, Giacomo Giovanni Casanova — studenții din Padova se bucurau de privilegii mari, iar pentru a-și păstra privilegiile ei săvîrșeau deseori crime. Vinovații nu erau pedepsiți, deoarece rațiunea de stat nu voia să se micșoreze, din cauza severității, afluența școlarilor care alergau din toată Europa la această faimoasă universitate. Maxima guvernului venețian era să acorde lefuri mari profesorilor cu reputație și să-i lase pe cei ce veneau să asculte cursurile în cea mai desăvîrșită libertate.»

Viața zgomotoasă și lipsită de restricții a studenților patavini fusese prezentată cu două veacuri în urmă și de umanistul francez Michel de Montaigne, între relatările unei lungi călătorii în Italia. Ca și atunci, studenții veneau la Padova nu numai să se instruiască în științele profane, ci să ducă o viață veselă, să cunoască

(Aristotel renăscut). A urcat înalta catedră a universității padovene pînă în ultimul an al vieții.

[1] *Jacopo Zabarella*, logician, filosof și cunoscut comentator al operei lui Aristotel; născut la Padova în 1533 și mort în același oraș la 25 oct. 1589. A fost profesor la Universitatea din Padova începînd din anul 1563.

[2] Vezi: *Lettera d'un padovano al celebre signor Abate Denina accademico di Berlino e socio dell'Academia di Padova.* În Padova, DDCCXCVI (1796), Per li fratelli Penada, p. 55.

[3] *André Vesale*, mare anatomist belgian, născut la Bruxelles, în anul 1514 și mort la 15 oct. 1564. A fost numit profesor la Padova în 1539.

obiceiurile și eleganța italienilor, să învețe meșteșugul armelor, călăria, muzica și alte arte cavalerești. Și astfel, timpul zbura pe negîndite, printre reprezentații teatrale « nella sala dei Giganti », banchete, lupte și turniruri. Uneori, în zile și nopți de carnaval, îmbrăcați în costume bizare, ei inundau străzile orașului dansînd și cîntînd canzonette și vesele madrigale.

La Padova ca și la Bologna studenții alcătuiau două grupări naționale: *citramontanii* și *oltramontanii*. *Citramontanii* proveneau din regiunile și cetățile italiene (Calabria, Sicilia, Florenza, Pisa, Lucca, Ravenna, Milano, Venezia etc.) sau din Grecia (Tesalonic), în timp ce *oltramontanii* veneau din țările de dincolo de Alpi: Franța, Spania, Anglia, Portugalia, Germania, Ungaria, Polonia, Boemia, Flandra. [1]

Prezența lor dădea orașului un aspect pitoresc, deoarece studenții aveau libertatea să poarte pe străzi, la cursuri sau la diferite manifestări publice, vestmintele specifice fiecărei națiuni, iar obiceiurile tradiționale se manifestau fără nici o opreliște.

Viața universitară a Padovei se desfășura în cadrul cîtorva colegii sau facultăți: *Collegium Jurisconsultorum* (Colegiul Juriștilor), *Collegium Medicorum et Philosophorum sive Artistarum* (Colegiul Medicilor și Filosofilor sau Artiștilor); *Collegium Theologorum* (Colegiul Teologilor) și vestitul *Collegium Graecorum* (Colegiul Grecilor sau Cottunian). Pendinte de marea universitate era și Academia *Delia*, destinată celor ce studiau arta militară.

Punctul de atracție al marii universități îl constituia însă *Collegium* sau *Universitas Artistarum*. Aici se predau cele mai diverse și mai interesante cursuri. Filosofia era studiată prin cîteva savante comentarii aristotelice: *Primum Metaphysicorum Aristotelis* (Metafizica lui Aristotel, cartea I); *Septimum Metaphysicorum Aristotelis* (Metafizica lui Aristotel, cartea VII); *Duodecimum Metaphysicorum Aristotelis* (Metafizica lui Aristotel, cartea XII); *Libros tres de Anima* (Cele trei cărți despre suflet); *Librum 1, 2 et 3 Physicorum* (Cărțile 1, 2 și 3 ale Fizicii); *Librum de Generatione et Corruptione et de Caelo* (Cărțile despre Naștere și Moarte și despre Cer).

Cursurile de medicină, intens frecventate de studenții tuturor colegiilor, erau grupate în două categorii: *medicină practică* și

[1] Andrea Gloria, *Monumenti della Università di Padova*, vol. 1, Venezia, 1884, p. 117.

medicină teoretică. Astfel, la *medicina practică*, toate prelegerile aveau un caracter experimental: *De Morbis particularibus à Capite ad Cor* (Despre bolile specifice ale capului și inimii); *De Morbis particularibus à Corde et infra* (Despre bolile specifice ale inimii și celelalte boli interne); *De Febribus* (Despre febră), în timp ce *medicina teoretică* se referă la *Aphorismos Hippocratis* (Aforismele lui Hippocrate) sau operele lui Galenus și Avicenna.

De o mare erudiție era cursul *Umanității greco-latine*, veritabilă sinteză a concepțiilor estetice din antichitate, deoarece analiza, pe larg, *Poetica* lui Aristotel, forma poeziei și tragediei la greci și romani, *Arta istorică*, cu interpretare din Titus Livius, și *Satira*, cu interpretare din Juvenal.

Multe cursuri se desfășurau *ad libitum*, adică la libera alegere a profesorului. Printre ele menționăm: *Matematica, Filosofia morală, Astronomia.*

Cursurile începeau la 1 noiembrie, printr-un tedeum oficiat la Basilica del Santo (San Antonio), la care participau rectorii colegiilor universitare, deputați și alți cetățeni de vază ai orașului, profesorii și studenții tuturor facultăților. Unul din rectori sau un student eminent rostea, în limba latină, un elogiu adresat Științei, după care se citea lista profesorilor și a obiectelor de studiu.

Anul universitar se încheia, în aceeași atmosferă solemnă, la 13 iunie, ziua sfîntului Anton, patronul Padovei [1].

În acest climat renascentist, unde se împleteau armonios aspirațiile către înălțimile amețitoare ale cunoașterii cu pasiunile pentru toate fermecatele plăceri ale vieții, Constantin își va desăvîrși uriașa sa personalitate.

A început prin a-și afla o găzduire potrivită cu starea sa de mare boier valah: « Deci, dac-am venit aici la Padova — își face însemnare în Jurnalul său de călătorie — negăsind îndată loc ca să stau cum vreau, întorcîndu-se Pană și cu soția-ș, eu și Necula al lui Bubuli am rămas aici singur în harul luminatului Ioan Filip Corniliei, ca să ne afle dascăl și loc bun de șezut ».

Primul său coleg de studii, Nicolae Bubuli, originar din insula Creta, era un vechi student al Universității. El venise la Padova încă din anul 1658, în calitate de bursier al Colegiului Cottunian, după absolvirea căruia frecventase *Collegium Artistarum*,

[1] Pentru viața universitară a Padovei, vezi: Nicolae Papadopulos Comnen, *Historia Gymnasii Patavini*, 2 vol., Veneția, 1726.

unde se înscria, pentru ultima oară, la 17 septembrie 1667, sub numele « D. Nicolaus Bubuli Cretensis. » La 26 iunie 1668 Nicolaus Bubuli obținea mult rîvnitul titlu de doctor în filosofie și medicină [1].

Peste cîteva zile, la 24 aprilie, se instala, în sfîrșit, « în casa popei ce-i zic Alviz Florie, care numai el ce mă ține în casă, luîndumă, dîndu-i pre lună 15 ducați, iar dascălul, iar într-aceste case șăzîndu, vine în orînduita vreme dă-m dă învățătură ».

Cînd a ajuns la Padova, anul de învățătură era pe sfîrșite, așa că se mulțumi să primească lecții de la profesori particulari.

Primul, cu care începu, chiar a doua zi, joi, 25 aprilie a învăța « cu toată ... mica putearea omenească, » se numea Antonio dall'Acqua « Academicul ». Deși nu ocupa o catedră universitară, Antonio dall'Acqua, doctor în drept civil și canonic și membru al unei academii napolitane, se număra printre cei mai de seamă profesori particulari din Padova. De la el Constantin a primit, timp de trei luni, lecții pregătitoare de italiană și bogate cunoștințe de etică, literatură, retorică și jurisprudență, domenii în care se manifestase, cu predilecție, mentorul său. De altfel, Antonio dall'Acqua tipărise de curînd un panegiric, intitulat *Il vivere pacifico* (Viața liniștită), închinat unui « Angelo Giustinian capitano. » Bibliografia lui avea să înregistreze, în anii următori, un tratat de etică, [2] o culegere de povestiri și cantonete, cu titlul *L'Anatomia delle passioni* (Anatomia pasiunilor) și un comentariu cu caracter didactic asupra Instituțiilor lui Justinian, apărut la Padova, în 1676.

Treptat, Padova începea să modeleze după tipare renascentiste gîndurile și faptele tînărului boier valah. Timpul și-l potrivea acum numai după calendarul « frîncesc » și străbătea ulițele orașului urmat de un valet, Statie, luat cu simbrie de 50 de ducați pe an, la 1 mai 1667. Renunță chiar la îmbrăcămintea sa aproape orientală, cu șalvari de atlas și antereu de brocard, încins cu un brîu lat, roșu, înnodat turcește. Avea acum pantaloni și haină de catifea, peste care arunca întotdeauna o vestă cafenie, cu nasturi mărunței și nenumărate butoniere tivite cu negru. Purta pălărie venețiană, cu boruri largi și ondulate, și cisme scurte, bogat ornamentate cu motive florale.

[1] Cf. Lucia Rossetti, *Constantin Cantacuzino studente romeno a Padova*, Padova, 1668, p. 152. (Extras din: *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, vol. I, 1968).

[2] *L'etica insana* (Etica nesănătoasă), *Padova*, 1671.

Intra deseori în prăvăliile librarilor (« stazionarij »), unde descoperea trebuitoare cărți de studiu și de desfătare a minții. Ajuns acasă, deschidea cu evlavie coperta legată în piele sau pergament și scria, pe pagina de titlu, într-o frumoasă ortografie latinească: *Ex libris Constantini Cantacuzeni.* Apoi, la lumina lumînărilor din cele două sfeșnice de argint citea încet, pe îndelete, subliniind pasagiile mai interesante. Uneori, își nota pe marginile albe ale filelor, în latinește, grecește sau italienește, reflecțiile sau observațiile sale de cititor atent și savant. Ajuns la sfîrșitul unei cărți voluminoase, pentru care numărase multe nopți de cetanie, își amintea dictonul, așa de plăcut odinioară latinilor: « Finit coronat opus, opus victoria finis [1] ». O dată a scris această înțeleaptă maximă pe forzațul unui tom de filosofie și cartea a rezistat tuturor încercărilor de peste veacuri, ducînd cu ea, din generație în generație, mesajul unui suflet tînăr, care se cufundase cu voluptate în apele limpezi, dar uimitor de adînci ale culturii antice.

Pentru Constantin lectura devenise un adevărat *modus vivendi.* Intrase în viață stăpînit de pasiunea cuvîntului, iar primele sale amintiri conștiente asupra lumii se contopeau cu întîile încercări de dezlegare a tainei tuturor tainelor, scrisul.

Cînd s-a ridicat însă la înțelegerea sensului limbii, copilul a simțit dorința de a scrie pe pagina de titlu a unei cărți grecești, nu cuvinte de joacă, așa cum s-ar fi cuvenit vîrstei, ci un ex libris, imperfect din punct de vedere gramatical, dar simbolic prin conținutul său spiritual. De atunci, din anul 1650, începea dar dragostea sa pentru cartea bună și frumoasă.

Cu adevărată religiozitate și după un ritual plin de enigmatice voluptăți își trecea, mult mai tîrziu, în *Caietul de însemnări* toate cărțile trebuitoare studiului și sufletului său: « 1667. *Iulie* 1. *Aici fac catalog de cărțile ce cumpăr, cîte și cîte cît, păn într-una, măcar cea mai mică.* »

O adevărată lume de gînduri, cu liniști onirice, adîncimi amețitoare, peisaje telurice, vîrfuri pierdute în nourii cunoașterii sau furtuni răscolitoare, de pasiuni și idealuri, se deschide în fața noastră. De la « Iliada și Odisia Omirului, greco-latină » și « Toate faptele lui Luchian în patru tomuri, » la « Adaghiile, adecă Parimiile » lui Erasmus de Rotterdam; de la comentatori savanți ai operei marelui Aristotel, precum Alexandru din Afro-

[1] Sfîrșitul desăvîrșește opera, opera este un triumf al sfîrșitului.

disia, Simplicius [1] sau Averroes, la logica lui Cesare Cremonini da Cento și Jacopo Zabarella și cartea « de ceriu » a ilustrului astronom italian, Paul Loredano. Și pretutindeni, în acest vălmășag de oameni, opere și idei, răsar gramatici și manuale de învățătură: « O gramatică a lui Manuel latinească », « O gramatică Lascari [2] grecească, « Pre un Calepin [3] », « Pre un ghimnasio patavin. » Un « Titolivio istoric » stă alături de « Elochiile Domnilor Veneției » și opera lui Horatius Tursellinus [4], iar poezia antică trăiește prin marile ei spirite: « Virghiliu », aflat în două ediții, Marțial și Horațiu. Bizanțul s-a rătăcit și el în această arcă a lui Noe cu *Instituțiile* legiuitoare ale unui împărat devenit legendar, Justinian.

Pregătit pentru temerara călătorie pe mările cunoașterii, Constantin sfîrși, la 22 iulie, studiile începătoare cu « Antonio de la Acfa Academicul », neuitînd să noteze în carnet cei 5 galbeni « venetici » dați dascălului său pentru trei luni încheiate de învățătură.

Peste o săptămînă, profitînd de liniștita vacanță padovană, începu temeinic studiul filosofiei cu « luminatul și mult știutul Albanie Albanez, care este începătura fireștii filosofii ».

---

[1] *Simplicius*, filosof grec neoplatanicia și vestit comentator aristotelic din sec. VI e.n. Mai importante sînt comentariile sale la *Fizica* lui Aristotel.

[2] *Constantin Lascaris*, filolog grec, descendent dintr-o vestită familie imperială bizantină, a trăit în sec. XV. Prima ediție din vestita sa *Gramatică grecească* a apărut la Milano, în 1476.

[3] *Ambrosio Calepino*, lexicograf italian din sec. XV, autor al unui celebru dicționar poliglot.

[4] *Horatius Tursellinus*, celebru istoric italian din sec. XVI.

IX.

ARISTOTELES REDIVIVUS

Albanius Albanesius nu era un savant împovărat de ani şi de erudiţie, aşa cum crezuse la început Constantin, ci un tînăr care nu împlinise atunci douăzeci şi şapte de ani. Îl văzuse pentru prima oară, la catedră, ţinîndu-şi prelegerea, în timp ce zeci şi zeci de studenţi ascultau fermecaţi curgerea cînd domoală, cînd învolburată a cuvintelor magistrului. Despre tînărul profesor padovan se spunea că ar fi în stare să refacă singur toate comentariile, noi şi vechi, asupra lui Aristotel, dacă s-ar fi pierdut. Ştia pe dinafară aşa de multe pasagii din marii filosofi, încît, spre marea uimire a auditorilor, cita întotdeauna numai din memorie.

Fiu al unui reputat profesor de medicină, Guidus Antonius, descendent dintr-o nobilă familie padovană, Albanius Albanesius îşi petrecuse primii ani de învăţătură într-un auster colegiu iezuit din Mantua. Cînd încă nu împlinise vîrsta de unsprezece ani, el ţinu, cu prilejul unei sărbători, o cuvîntare aşa de meşteşugit alcătuită, încît stîrni admiraţia tuturor ascultătorilor, şi în primul rînd a ducelui de Mantua, care participase la manifestare. La treisprezece ani, încheind învăţătura la colegiul iezuit, se întoarse la Padova, unde studiază singur, încă cinci ani, după care se înscrie la Universitate, urmînd filosofia şi medicina.

În 1666 era profesor la *Collegium Artistarum*, la catedra de logică aristotelică, *in tertius loco*, pentru ca la 9 decembrie 1667 să urce o nouă treaptă universitară, in *secundus loco*, fiind stipendiat cu apreciabila sumă de 100 de florini. La 24 iulie 1681 avea să ocupe prima catedră de logică, succedîndu-l pe Niccolo

Calliaco [1]. A continuat să predea filosofia aristotelică pînă în ultimii ani ai vieţii (1717), cînd datorită unei paralizii era adus la cursuri cu lectica de către numeroşii săi admiratori.

Asistînd la cursurile ţinute în mod magistral de Albanius Albanesius, Constantin începuse să viseze la posibilitatea de a-l avea ca profesor pe acest desăvîrşit cunoscător al filosofiei din toate timpurile. După multe insistenţe, Albanius Albanesius acceptă, iar tînărul său discipol se grăbi să înceapă lecţiile de *loghică*, sperînd să poată continua tot cu Albanesius şi celelalte capitole ale filosofiei: « a cărui Dumnezeu ce mai sus rog ajutoriu fie cu mine, ca să o şi sfîrşescu la el filosofia. »

Şcoala filosofică de la Padova avea, de aproape două veacuri, o nedezmînţită faimă europeană. La 4 aprilie 1497 filosoful epirot Nicolaus Laonicus Tomaeus a ţinut la Universitate o prelegere despre filosofia lui Aristotel, în care apela pentru întîia oară la un text original în limba greacă. Acest fapt a stîrnit mare entuziasm în epocă, fiind considerat începutul unei noi ere în învăţămîntul filosofic european.

Tot atunci, elenistul Marcus Musurus tipărea, în limba greacă, la Veneţia, în celebra casă de editare a umanistului Aldo Manuzio, opera marelui filosof al antichităţii însoţită de notele unui vechi şi obiectiv comentator al ei, Alexandru din Afrodisia.

Renaşterea inaugura astfel o adevărată cruciadă împotriva comentatorilor medievali ai filosofiei aristotelice: savantul arab Averroes şi sfîntul Toma d'Aquino. La Padova, tineretul începuse să citească pe Aristotel numai în ediţiile critice greceşti tipărite de Aldo Manuzio, iar profesorul Zimara, care preda filosofia aristotelică după comentatorii arabi, nu mai avea decît foarte puţini auditori [2].

Noua orientare în filosofie, cunoscută sub denumirea generică de *neoaristotelism* sau *alexandrism*, încerca astfel să restituie operei lui Aristotel miezul său materialist, îngropat vreme de secole în comentariile *scolastice*, reprezentînd teza oficială a

---

[1] Lucia Rossetti, *op. cit.*, p. 149—150. Pentru biografia profesorului Albanius Albanesius, vezi şi: Carolus Patinus, *Lyceum Patavinum*, Padova, 1682. Nicolae Papadopulos Comnen, *op. cit.*, vol. I, p. 187 şi Petre N. Haneş, *op. cit.*, p. 28—29.

[2] Atmosfera filosofică a Padovei este prezentată pe larg în lucrarea profesorului Cleobule Tsourkes, *Les débuts de l'énseignement philosophiques et de la libre pansée, dans les Balkans. La l'oevre de Theophile Corydalee* (1563—1646), Buc., 1948 şi ediţia a 2-a, Salonic, 1967.

bisericii catolice, sau *averroiste*, care se îndepărtau pînă la un punct de dogmele teologice, dar alunecau în mlaștina anchilozantă a metafizicii.

Din lecțiile de filosofie ale magistrului Albanesius Constantin află că principala problemă care preocupa și opunea pe filosofii celor trei curente: tomismul, averroismul și neoaristotelismul padovan era aceea a *nemuririi sufletului* [1].

Nemurirea sufletului era însă una din dogmele fundamentale ale religiei creștine și fusese acceptată ca un adevăr indubitabil de toți filosofii scolastici ai evului mediu. Nici un credincios, oricît de învățat era, nu se încumeta să pună sub semnul îndoielii viața fără moarte a sufletului omenesc. Așa predicau, în cărți sau din amvon, și clericii din Țara Românească.

Iată însă că, în secolul al XII-lea, un comentator arab al marelui Aristotel, Ibn Roșd, cunoscut în Europa sub numele său latinizat, *Averroes*, interpretînd în felul său filosofia Stagiritului a ajuns la concluzia că sufletul individual, al fiecărui om, nu este nemuritor, așa cum susținuse biserica: atributul nemuririi, al existenței fără sfîrșit, îl are numai sufletul « colectiv» al întregii omeniri. Acest suflet « colectiv » al umanității era, în concepția averroistă, independent de organele materiale ale omului, era inteligența sau « intelectul activ » prin care ne ridicăm la cunoștința ideilor generale, în timp ce *sensibilitatea*, precum și dorința și voința ce decurg dintr-însa și diferă atît de mult de la individ la individ, erau pieritoare, ca și trupul material de care erau organic legate. Inteligența este deci unică și impersonală, în timp ce sensibilitatea, cu funcțiile ei derivate, e multiplă și personală. În această situație, inteligența există în afară, dincolo de indivizii ce o posedă, fiind, cu alte cuvinte, o entitate cosmică de sine stătătoare, una și aceeași pentru toată umanitatea trecută, prezentă și viitoare. Contrar teologiei, care vorbea de existența altei vieți dincolo de hotarele morții, averroiștii considerau că oamenii, împreună cu sufletul lor individual, pier odată pentru totdeauna. Conștiința lor individuală nu poate supraviețui descompunerii organelor materiale ale corpului, de care este indisolubil legată. Numai partea imper-

[1] Pentru această amplă dispută filosofică, vezi: P. P. Negulescu, *Filosofia Renașterii*, ed. a 2-a, vol. 2, Buc., 1944, p. 24—78 și V. Papacostea, *Originile învățămîntului superior în Țara Românească*. În: *Studii*, 14, nr. 5, 1961, p. 1143—1145.

sonală a cugetării lor, adică « intelectul comun » sau « sufletul colectiv » trăiește veșnic, ca entitate cosmică. Averroismul făcuse un mare pas spre materialism, dar s-a oprit abia la începutul drumului, frînat de asprele canoane ale gîndirii idealiste.

Biserica a văzut totuși în tălmăcirea averroistă a aristotelismului o mare primejdie pentru dogmele sale tradiționale. De aceea a încredințat celui mai mare filosof al ei, *Toma d'Aquino*, misiunea de a readuce filosofia Stagiritului pe făgașul bunei credințe, mistificîndu-i sensul profund materialist. Speculînd grava eroare idealistă a averroismului — admiterea existenței unui suflet colectiv, identic pentru toată umanitatea — scolastica tomistă a demonstrat foarte ușor că între oameni există o mare deosebire din punct de vedere intelectual și inteligența nu e « separată » de individ, ci există în fiecare om și constituie partea cea mai înaltă a individualității sale sufletești. Nu există deci un singur suflet pentru întreaga omenire, ci atîtea suflete cîți oameni viețuiesc pe pămînt. Numai că acest suflet — încearcă să salveze mitul nemuririi celebrul « doctor angelicus » — are, după moartea omului, o existență extraterestră, într-o lume situată dincolo de granițele lumii materiale, în împărăția divinității. Toma d'Aquino are chiar îndrăzneala să afirme că aceasta este și părerea marelui Aristotel, pe care Averroes nu l-a înțeles.

Pînă la începutul veacului al XVI-lea, cele două curente filosofice stăpîneau spiritele profesorilor și ale studenților de la Universitatea din Padova. Toate disputele se desfășurau în limitele celor două modalități de a interpreta filosofia lui Aristotel.

Umanismul redescoperă însă textele originale ale operei aristotelice, aducînd astfel în climatul filosofic al Padovei aerul proaspăt și tare al cugetării libere.

Cel mai de seamă reprezentant al noii orientări a fost filosoful *Pietro Pomponazzi*, profesor la universitățile din Padova și Bologna în primele decenii ale veacului al XVI-lea. Într-o celebră scriere, *De immortalitate animae* (Despre nemurirea sufletului), publicată în anul 1516, Pietro Pomponazzi, plecînd de la Aristotel, a încercat să spulbere mitul, atît de îndrăgit de biserică, al nemuririi sufletului. Contrar tomismului și averroismului, el demonstra că inteligența nu este independentă de sensibilitate și de organele materiale ale corpului. Argumentarea sa, logică și savantă, pleca de la însăși definiția pe care o dădea Aristotel cugetării abstracte în cunoscuta sa scriere « *De animae* »

(Despre suflet): cugetarea abstractă, ca funcție superioară a inteligenței, era o « reprezentare sensibilă mai subtilă ». Sensul lăuntric al acestei definiții era în întregime materialist. Cugetarea abstractă operează cu idei generale, care nu pot lua naștere, și nici nu au conținut, fără imaginile obiectelor particulare, furnizate numai de simțuri. Astfel, cugetarea abstractă este determinată de sensibilitate și, prin mijlocirea ei, este legată de organicitatea materială a corpului omenesc. Ori cum funcțiunea caracteristică sufletului este cugetarea, atunci sufletul nu poate ființa fără simțuri și fără existența materială a organismului uman. De aici rezultă că sufletul este în întregime muritor și piere o dată cu întregul organism. Ce ar putea fi, în adevăr, un suflet care ar supraviețui corpului, după moarte? se întreba marele filosof neoaristotelic. O dată ce îi vor lipsi simțurile și, ca atare, nu va mai putea percepe nimic din realitatea înconjurătoare, un asemenea suflet, imaterial, suspendat în haos și neștiință, nu ar mai cugeta nicidecum, nu și-ar mai putea realiza funcția sa esențială și ar duce o existență de neimaginat, o existență care se confundă cu neexistența.

La apariție, cartea filosofului Pomponazzi a stîrnit o clocotitoare furtună de proteste din partea bisericii și a adepților averroismului. Studenții din Padova și spiritele luminate ale epocii au privit-o însă ca pe un mesager al liberalizării cugetului.

La intervenția patriarhului din Veneția, cartea lui Pomponazzi a fost arsă pe rug în piața publică. Tot atunci, fratele Ambrogio Fiandino, episcopul de Lessa, unul dintre cei mai înverșunați dușmani ai filosofului neoaristotelic, scria, cu răutate și dușmănie, despre Pietro Pomponazzi: « Cel mai ticălos dintre oameni, limbă ciumată și vrednică de a fi smulsă din rădăcină, plagă, pată rușinoasă, venin al neamului omenesc, bătrîn caraghios, profanator al naturii, nelegiuit, născut pentru ură, crescut pentru perfidie, instruit pentru dispută ».

Toate glasurile de prelați și călugări ce i se ridicau împotrivă, în scris sau din amvoanele bisericilor, își ascundeau, în spatele injuriilor, amenințărilor și invectivelor, neputința de a nărui, prin argumente, judecata profundă și grea a marelui filosof.

Spre a scăpa de urmările acestor furioase atacuri, care îl împingeau treptat spre marginea rugului Inchiziției, Pomponazzi a încercat să se pună la adăpostul teoriei adevărului dublu, potrivit căruia ideile sale erau adevărate numai din punct de vedere filosofic, nu și teologic. Unul din numeroșii săi adversari

în sutană a zis atunci cu cea mai neîmpăcată ură: « foarte bine, să-l iertăm pe Pomponazzi creştinul, şi să-l ardem numai pe filosof ».

Cugetările îndrăzneţe ale marelui filosof îl răscoliră profund pe tînărul Constantin, iar o umbră de întristare i se strecură în suflet gîndindu-se la persecuţiile şi umilinţele la care a fost supus acest temerar comentator al filosofiei aristotelice de către slujitori spirituali ai pontifului de la Roma, care « să amestecă » nu numai « la ale bisericii », « ci şi la cele mireneşti », cum va scrie cu indignare, mai tîrziu, în *Istoria Ţării Rumâneşti*.

Sub îndrumarea înţeleptului său profesor, Albanius Albanesius, Constantin cunoscu apoi operele celor care l-au continuat, în slujirea adevărului, pe Pomponazzi: *Gasparo Contarini*, *Jacopo Zabarella* şi *Cesare Cremonini da Cento*.

Ultimul mare reprezentant al peripatetismului padovan, *Cesare Cremonini da Cento*, născut în jurul anului 1550, urcase prima treaptă a ierarhiei universitare în 1591, cînd Senatul veneţian îl numise profesor *secondo loco* la catedra de filosofie a Universităţii. După moartea lui Francesco Piccolomini, în 1601, Cesare Cremonini, avansat profesor titular, cunoaşte o uluitoare popularitate, care depăşea cu mult graniţele Italiei. Savanţi italieni şi străini îi cereau sfaturi în probleme filosofice, iar regii şi prinţii îi păstrau portretul în palatele lor, aşezat la loc de cinste. Chiar marele om politic francez, cardinalul Richelieu, îşi procura, uneori cu mari sacrificii, manuscrisele şi tipăriturile filosofului padovan. Contemporanii îl numeau « Podoaba şi cinstea Universităţii din Padova », « Aristoteles redivivus (Aristotel renăscut), « Genius Aristotelis » (Geniu aristotelian), « Principes philosophorum » (Principe al filosofilor) sau « Lumen interpretuum » (Interpret al lumii). Poeţi şi oameni de litere din toate ţările i-au dedicat epigrame şi elogii, iar după moartea sa, în 1631, cîteva cetăţi italiene îşi disputau cinstea de a-l trece în rîndul cetăţenilor de onoare.

Faima aproape legendară a lui Cesare Cremonini se explică nu prin originalitatea sistemului său filozofic, ci prin « spiritul său larg şi simplu », cum scria un biograf al filosofului padovan [1]. Polemica cu iezuiţii şi gravele divergenţe cu Inchiziţia au contribuit, de asemenea, la creşterea popularităţii sale.

---

[1] Léopold Mabilleau, *Étude historique sur la philosophie de la Renaissance en Italie (Cesare Cremonini)*, Paris, 1881, p. VI (Prefaţa).

La începutul veacului al XVII-lea, cînd Cesare Cremonini ridica din nou spada pentru apărarea filosofiei marelui Aristotel, atacată cu maximă violenţă de iezuiţi, problemele nemuririi sufletului trecuseră pe un plan secundar, atenţia tuturor întorcîndu-se către explicarea fenomenelor naturii. Acum se studia, cu prioritate, *fizica* lui Aristotel, ori se vorbea pentru prima oară în mediul padovan de *experienţă* şi de realitatea percepută prin *simţurile noastre*.

Cremonini susţinea cu fermitate independenţa fizicii (deci a filosofiei naturii) faţă de teologie, iar de aici desprindea concluzia că lumea materială şi legile care o guvernează trebuie cercetate independent de existenţa lui Dumnezeu. Mergînd pe această linie, Cremonini a ajuns să nege chiar sensul conceptului de creaţie a lumii de către divinitate.

Dar, în afară de ideile sale filosofice înaintate, pentru care a fost urmărit toată viaţa de agenţii Inchiziţiei, Cesare Cremonini a luptat pentru apărarea operei lui Aristotel de toate încercările de mistificare, mai vechi sau mai noi, insuflînd discipolilor săi pasiunea de a cunoaşte filosofia Stagiritului în haina ei originală. Alungînd pe iezuiţi şi pe alţi falsificatori din templul sacru şi măreţ al filosofiei aristotelice, Cremonini deschidea astfel culturii europene largi drumuri către izvoarele limpezi ale cugetării antice. De aceea, scrierile sale au cunoscut în întreg veacul al XVII-lea o răspîndire uluitoare, fiind tipărite, în Italia sau în alte ţări, în zeci de ediţii. « O loghică a lui Tesar Cremonin », imprimată la Veneţia în anul 1663, cumpărase şi tînărul nostru cărturar.

Mai tîrziu, după întoarcerea în ţară, Constantin Cantacuzino va primi de la Veneţia şi o ediţie rarisimă a poemelor bucolice scrise de filosoful Cesare Cremonini în anii tinereţii, sub titlul *Le pompe funebre o vero Aminta e Clori* (Ferrara, 1591). Era dovada unei statornice preţuiri faţă de opera marelui gînditor padovan.

Paralel cu studiul filosofiei, început sub îndrumarea înţeleaptă a magistrului Albanesius, Constantin îşi alcătuieşte o cuprinzătoare bibliotecă de opere şi comentarii aristotelice. Unele au străbătut calea cea lungă şi rătăcitoare a neiertătorului timp, aducîndu-ne o fărîmă din neostoita dragoste a lui Constantin pentru cartea frumoasă şi plină de învăţături.

Iată-l dar pe cărturarul de acum trei veacuri răsfoind cu mare interes o carte, mult mai mică decît liturghiile şi evan-

gheliarele din stranele bisericești, legată într-o galbenă foaie de pergament. E *Fizica* lui Aristotel, tipărită în slove grecești și latinești la Lugdunum (Lyon) de către marele editor german Sebastianus Gryphius, în anul 1554.

Alături, pe masă, legat tot în scoarțe de pergament, un volum cuprinzînd comentariile filosofului Alexandru din Afrodisia asupra scrierilor lui Aristotel: *Analytica priora* și *Sophistica.* Ediția a apărut, după însemnarea de la colofon, la « Florentiae per haeredes Philippi Juntae Anno Domini MDXXI » (Florența, tipărită de moștenitorii lui Philipp Juntas în anul domnului 1521).

În caietul său de însemnări sînt menționate și alte două lucrări ale filosofului din Afrodisia: « una ce face pre cele 12 cărți Metafisicii lui Aristotel și altă carte ce face asupra meteorelor (In Meteora), iar ale lui Aristotel ».

Trăitor în al doilea veac al erei noastre, Alexandru din Afrodisia a lăsat posterității cele mai complete și obiective comentarii și interpretări ale filosofiei aristotelice. Renașterea a redescoperit operele acestui mare interpret al lui Aristotel, peste care biserica și averroismul aruncase de mult vălul uitării, deschizînd drum acelei furtunoase reconsiderări naturaliste a gîndirii aristotelice, care s-a numit chiar *alexandrism* sau *neoaristotelism.*

Se pare că stolnicul Constantin Cantacuzino este primul cărturar român care a cunoscut, în tipărituri de epocă, opera acestui generator al filosofiei renascentiste.

Spirit larg, neviciat de dogmatism teologic, Constantin a înțeles că pentru a fi universal în cunoaștere și liber în gîndire trebuie să cuprindă cu ochii minții tot ceea ce a produs mai reprezentativ spiritul umanității, în trecut și în vremurile prezente.

Aspirînd către aceste înălțimi ale cugetului, tînărul nostru cărturar adună în biblioteca sa *comentarii tomiste,* ca acelea ale Colegiului Conebriților, patronat de iezuiți, asupra unor celebre opere aristotelice: *De generatione et corruptione* sau *Etica* (Veneția, 1616) apoi *interpretări averroiste (Tomus octavus operum Aristotelis Stagiritae, ...cum Averroes Cordubensis duplici expositione,* Ventiis, 1560), și unele *studii peripatetice* contemporane: *Circulus Pisanus* sau interpretări vechi și noi asupra celor opt cărți ale *Fizicii* lui Aristotel scrise de Claudius Berigardus, profesor la Universitatea din Pisa și Padova, sau cîteva lucrări

despre *Fizica* şi *Cele trei cărţi despre suflet* ale Stagiritului, datorate unui cunoscut profesor padovan, Ioannes Cottunius, succesor al marelui Cremonini.

De mare preţuire se bucura în acest luminat secol de umanism *Logica lui Aristotel*, despre care Hegel avea să scrie cîndva cu admiraţie: « ...logica este o operă care face cea mai mare onoare profunzimii descoperitorului ei şi puterii lui de abstracţie ». Pentru a pătrunde mai lesne în miezul filosofiei aristotelice, Constantin a început prin a studia Logica; el a adăugat însă explicaţiilor simple ale profesorului său, lectura a numeroase tomuri de interpretări şi comentarii, între care şi acelea ale unui reputat filosof şi teolog spaniol, Franciscus Toletus, intitulate sugestiv: *Comentarii în universul logicii aristotelice* şi *Introducere în dialectica lui Aristotel* (Veneţia, 1596 şi, respectiv, 1597).

O influenţă hotărîtoare în formarea propriei sale concepţii filozofice a avut-o *dialectica* lui Aristotel şi teoria acestuia cu privire la diferitele forme de mişcare şi dezvoltare. Plecînd de la învăţătura aristotelică, stolnicul Constantin Cantacuzino va ajunge în a sa *Istorie a Ţării Rumâneşti* la ideea de legitate care guvernează natura şi societatea: « ...toate lucrurile cîte sînt în lume au şi aceste trei stepene (trepte) dupre ce se fac, adecăte urcarea, starea şi pogorîrea, au cum le zic alţii adăogarea, starea şi plecarea. Deci nici un lucru nu iaste carele să nu dea printru acestea, ci numai unele mai de grab, altele mai tîrziu le trec ». El sesizează şi natura dialectică a schimbărilor, a legăturii permanente între vechi şi nou: « Ci dară, cum zic filosofii, că toate cîte sînt în naştere şi stricăciune stau, adică una stricîndu-se şi putrezind, alta să naşte şi să face, cum vedem la toate seminţele: şi pînă nu putrezeşte una, nu naşte alta; şi pînă nu naşte alta, nu putrezeşte ceialaltă ».

Din lecturile acestor ani, continuate mereu la alte dimensiuni şi profunzimi, avea să se nască acea unică şi clarvăzătoare filosofie istorică şi politică a stolnicului Constantin Cantacuzino, cancelar şi sfătuitor de taină a trei domnii consecutive şi începător de drum în istoriografia românească.

Filosofia, istoria, politica şi însăşi viaţa sa cea spirituală şi-a clădit-o, ca un iscusit meşter, pe temelia nespulberată în veci a învăţăturii: « Că nici unul în lume nu iaste carele den sine numai să ştie şi nici unul nu au aflat nimic, pînă cînd n-au fost de altul învăţat. Nici nimeni nu să poate domiri de nici un lucru, de nu mai nainte au au văzut, au au auzit, sau au

cetit şi de nu ca acelea, asemenea cu acelia măcar cît de puţin şi nu de acelaş adevăr şi de lucru ce poftește neştine, au zis, sau au scris măcar cît de puţin şi de altele, ca numai să se poată altul deştepta spre gîndirea acelora şi a altor lucruri încă destul iaste». Iar acei care, cu generozitate, au fost semănători de fapte şi idei, pentru a ne bucura noi de atîtea roade şi belşug, « nemoarte mulţămite au auzit şi în bună pomenire au rămas».

Şi glasul recunoştinţei sale se întoarce atunci către Aristotel: « Precum şi Aristotel în cartea a dooa a Metafisicii, cap. 8, zice: har şi mulţămită să avem şi să dăm filosofilor celor bătrîni, carii numai ce au pomenit şi au scris de adevărul fiinţelor şi măcar că mai la multe n-au nemerit de a grăi de firile lor adevărul, iar încăş destul că tot au pomenit şi au zis cevaş, cît pricină de a cerca şi a iscodi adevărul alţii au dat».

X.

FARMECUL ȘTIINȚEI

Ca în fiecare an, la 1 noiembrie 1667, în Basilica del Santo din Padova se desfășura solemnitatea tradițională a deschiderii cursurilor universitare.

Între sutele de studenți veniți din toate colțurile Europei se afla și tînărul boier valah. Matricola generală îl menționează ca înscris la *Collegium Artistarum* la 17 septembrie 1667: « D. Constantinus Cantacuzenus Constantinopolitanus pupillus die dicta (17 septembris 1667) »[1].

Se hotărîse să urmeze cursurile universitare, fără a întrerupe însă lecțiile de logică și filosofie începute, la sfîrșitul lunii iulie, cu magistrul Albanius Albanesius.

Acesta îl sfătuise poate să se înscrie la Collegium Artistarum, iar acum, cînd rectorul, Giovanni Capello, citea lista materiilor și a profesorilor, Constantin se convinse definitiv că numai aici avea să audieze prelegeri de anatomie, chirurgie, medicină generală, matematică, astronomie, botanică, domenii de mare interes științific și de o stringentă actualitate în cultura veacului său.

Pentru completarea cunoștințelor juridice, necesare unui cultivat și abil om politic, avea să urmeze și cursurile de *Drept canonic* ale eruditului Jacobus Sala, de *Drept civil* ținute de Michael Pierucius Bondichius din Florența și mai cu seamă, prelegerile

---

[1] Lucia Rossetti, *Constantin Cantacuzino studente romeno a Padova*, p. 148.

Studentul care era înscris pentru prima oară în matricola Universității poartă denumirea de pupillus = minor, în sensul de începător.

despre *Instituțiile lui Justinian* ale unui alt profesor florentin, Joseph Marchius.

La *Collegium Artistarum* avea posibilitatea să frecventeze lecțiile de anatomie ale profesorilor Antonius Molinettus Venețianul, Petrus de Marchettis și Jacobas Pighius din Padova, care foloseau metoda experimentală a disecțiilor introdusă, tot la această universitate, cu un secol în urmă, de marele medic și anatomist André Vesale. Cum se desfășurau aceste foarte interesante demonstrații anatomice, interzise pretutindeni de biserică sub amenințarea arderii pe rug, ne putem imagina privind gravura pictorului Stefano Calcar, elev al marelui Tițian, imprimată pe pagina de titlu a lucrării lui Vesale — *De humani corporis fabrica* (Despre structura corpului omenesc, Basel, 1543). În fața unei asistențe înmărmurite, André Vesale, mînuind cu precizie lanceta, descoperă viscerele unui cadavru întins pe masa de disecție. Cîțiva studenți au coborît din băncile amfiteatrului pentru a urmări mai deaproape explicațiile magistrului. Un călugăr a plecat ochii în jos și mestecă în gînd rugăciuni de iertare. Alături, doi tineri au în fața lor o carte deschisă, probabil anatomia anticului Galenus. Cei mai mulți dintre ascultători s-au ridicat însă în picioare și privesc cu interes spre masa de disecție. Numai cîțiva au întors, pentru o clipă, capul nemaiputînd suporta sîngeroasa priveliște. Un schelet, probabil scheletul lui Jacob Carrar, preparat de Vesale pentru demonstrațiile anatomice, se profilează macabru la căpătîiul cadavrului.

Ca și în veacul al XVI-lea, cînd André Vesale și succesorul său, medicul italian Gabriele Falloppio, făceau celebrele lor disecții demonstrative, sfidînd toate amenințările Vaticanului, cursurile de anatomie experimentală erau un necontenit punct de atracție pentru studenții ambelor colegii universitare.

Înrudite cu anatomia erau și lecțiile de chirurgie ținute de Dominicus de Marchettis și de Franciscus Bassellus, unde cunoștințele teoretice despre răni (de vulneribus), despre ulcerații (de ulceribus), despre fracturi și luxațiuni (de fracturis et luxationibus) sau despre tumorile de orice natură (de tumoribus praeter naturam) erau completate cu foarte multe aplicații practice.

Școala medicală din Padova deținea întîietatea pe continent și în cercetările de *semiologie* (descrierea și diagnosticarea bolilor după simptomele lor), inaugurate în secolul care trecuse de către

Prospero Alpino, « medicus et botanicus celeberrissimus » și de *farmacologie* (compoziția și prepararea medicamentelor).

Cursurile de medicină practică ordinară și extraordinară, în care se prezentau simptomele și remediile pentru bolile de cap și de inimă și pentru stările febrile, erau încredințate unor valoroși medici practicieni, precum contele Hieronymus Frigimelica, profesor la Universitate încă din anul 1633, Georgius à Turre, Angelus Montagnanus, Hilario Spinello sau Joannes Fortis din Verona. Hilario Spinello era, în același timp, titularul unui curs special de farmacie, care avea o largă popularitate în rîndul studenților de la *Collegium Artistarum.*

Știința medicinei era studiată și sub aspect teoretic și istoric. Astfel, aforismele lui Hippocrates și conceptele lui Avicinna și Galenus constituiau obiectul a două cursuri: *medicina teoretică ordinară și extraordinară*, în timp ce învățătura marelui medic medieval Avicinna era prezentată și separat de profesorii Sebastianus Scarabicius Patavinus și Joannes Pompilius Scotus, savanți de notorietate mondială.

De la acești devotați slujitori ai anticului Esculap, tînărul venit din îndepărtate ținuturi danubiene va moșteni o neîntreruptă pasiune pentru știința cunoașterii și vindecării tuturor boalelor trupului omenesc. În călătorii de plăcere pe la casele cantacuzinești de pe valea Prahovei, în obositoare drumuri politice prin mai toate tîrgurile Țării Românești sau prin goane nebune și spăimoase, prin păduri și viroage, peste munți, în Transilvania sau Moldova, stolnicul Constantin cel înțelept purta cu sine o carte de sfaturi trebuitoare sănătății: *Amicus medicorum* (Prietenul medicilor), operă modestă dar utilă a doctorului Joannes Ganivetus, tipărită la 1550, în Franța, la Lugdunum. În aproape șase sute de pagini de măruntă scriere latinească, adunate într-o învelitoare de pergament, așa de mică încît încăpea lesne într-un buzunar tainic, autorul cărții consemnase cele mai trebuitoare învățături pentru tămăduirea rănilor, pentru lecuirea boalelor și pentru fabricarea medicamentelor. Cetită mereu cu interes, cartea s-a umplut treptat de nenumărate sublinieri și însemnări ale stăpînului ei, care, ajuns către anii bătrîneții, căuta de acum tot mai des alinare pentru suferința trupului său.

Uneori, cerea de la prietenul său, înălțat pe scaunul patriarhiei Ierusalimului, Hrisant Notaras, « alcîrmîz » și « iacint », din care prepara chiar el leacuri tămăduitoare, așa cum învățase

la Padova și din multele sale cărți. Prin anii 1707—1708, medicamentele « fabricate » de atotștiutorul alchimist erau folosite, în urma unei epidemii, de multe familii boierești din Țara Românească. « Medicamentul s-a făcut bun și nemăsluit, îi scria stolnicul Constantin Cantacuzino noului patriarh al Ierusalimului, Hrisant Notaras, la 3 septembrie 1708, și, cum pe aici bîntuie fel de fel de boli, paroxisme și disenterii, dacă nu chiar jumătate, însă o treime tot am împărțit din el. » [1]

O dată, călătorind cu gîndul pe întinderile noului continent descoperit de Columb în tovărășia unei faimoase lucrări despre tainele istorice și geografice ale Americii, intitulată *Novus Orbis seu Descriptionis Indiae occidentalis libri XVIII* (Lumea Nouă sau Descrierea Indiilor occidentale în optsprezece cărți) și imprimată la Lugdunum Batavarum (Leyda), în tipografia Elzevirilor, în 1633, află că popoarele băștinașe ale Mexicului foloseau, pentru vindecarea emoragiilor și bolilor nefritice, niște pietre prețioase (gemma), necunoscute de europeni. Surprins și interesat, fostul elev al profesorului de farmacie, Hilario Spinello, nota pe marginea albă a paginii: « *Gemma Antinephritice*: *has equidi* » (Pietre antinefritice: de căutat).

Ca un adevărat « iatrofilosof », deopotrivă cunoscător al medicinei și filosofiei, stolnicul Constantin Cantacuzino cerceta și doctrina științifică a marelui medic naturalist și filosof din veacul al XVI-lea, *Paracelsus*, în viziunea unui adversar quasi contemporan, *Thomas Erastus*, profesor la universitatea din Heidelberg. Cartea se intitula *Disputationum de nova Philippi Paracelsi medicina* (Discuții despre noua medicină a lui Philippus Paracelsus) și apăruse la Basel, în anul 1572. Se pare că exemplarul pe care a făcut stolnicul Constantin Cantacuzino obișnuitele sale notații de lectură fusese dăruit de autor, medicul german Thomas Erastus, unor pani polonezi, care, la rîndul lor, l-au cedat bibliotecii Colegiului iezuit din Camenița. În vara anului 1672, turcii, ajutați, fără voie, de două corpuri expediționare ale domnilor Țării Românești au cucerit însă cetatea Camenița de la polonezi, distrugînd și biblioteca Colegiului. Cîteva cărți, care au scăpat de pîrjolul Semilunii, au fost aduse în tabăra oștilor turcești, unde le-a aflat stolnicul Constantin Cantacuzino, care plecase din nou pe drumurile aspre ale pribegiei urmărit de dorința răzbunătoare a omorîtorului tată-

[1] Biblioteca Academiei, Fondul Gehedeon, pachet DCLXXXVI/109

lui său, Grigoraşcu Ghica Vodă. Uitînd de propria-i soartă de boier pribeag, pe urma căruia alergau pîrile şi banii de pierzanie ai nelegiuitului domnitor, Stolnicul nu a pregetat să ia asupra-şi povara acelor tomuri spulberate de năvala necruţătoare a spahiilor şi ienicerilor.

Ecoul prelegerilor magistrilor săi de la Padova răsună pînă tîrziu şi în paginile tratatului de *Chirurgie în trei părţi* (*La Chirugia distinta in tre libri*, Veneţia, 1679), ce i-a aparţinut. Era opera unui celebru medic al veacului al XVI-lea, *Leonardo Fioravanti* din Bologna, creator al unui balsam universal, pe bază de arsenic şi diverse plante aromatice, care-i poartă numele. Tratatul cuprindea « date foarte utile despre chirurgie », apoi sumare noţiuni anatomice, iar în partea a treia, « multe reţete medicale », inclusiv indicaţii de preparare a balsamului Fioravanti.

Tot pentru stolnicul Constantin Cantacuzino se copia la Iaşi, în anul 1682, un manuscris al fostului profesor de la şcoala grecească a mănăstirii Sf. Sava, Nicolae Kerameos, intitulat *Expunere pe scurt a părţii teoretice din cursul de medicină*, iar Ioan Mulaimes din Ianina, medic firesc la curtea domnitorului Constantin Brîncoveanu, îi închina lucrarea sa privind *Descrierea sumară a bolii idropice*: « . . . prea nobilului, măreţului şi înţeleptului arhon domn Constantin Cantacuzino mare stolnic, la 1694, luna Noemvrie, locuind în Bucureştii Valahiei ».

Paralel cu amplele cercetări de anatomie, chirurgie şi medicină generală, la Padova se dezvoltase învăţămîntul matematicii şi astronomiei. Spre deosebire de alte discipline, care urmau liniile directoare ale unui program tradiţional, cursurile de matematică şi astronomie erau concepute de titularii lor *ad libitum*, adică la libera alegere, ceea ce dădea prelegerilor o notă profund personală şi deosebit de atracţioasă. Seduşi de această libertate în exprimarea ideilor ştiinţifice, unică poate într-o epocă înrobită de teologism şi dogmatism mistic, savanţi de mare prestigiu european acceptau generoasa chemare a Republicii lagunelor de a urca la catedra de matematică a universităţii din Padova. Aşa a venit la Padova, în anul 1592, şi marele reformator al astronomiei şi părinte al mecanicii moderne, *Galileus de Galileis Florentinus*. De la început, Galileo Galilei s-a declarat adversar al scolasticii, care explica viaţa şi existenţa lumii prin voinţa şi puterea lui Dumnezeu, şi al peripatetismului de catedră, care dogmatiza învăţătura Stagiritului.

Dacă filosofii neoaristotelici ai veacului al XVI-lea au reuşit să înlăture vălul interpretărilor eronate aruncat de scolastică şi averroism asupra filosofiei lui Aristotel şi să caute în vechile manuscrise greceşti chipul real al marelui filosof, cei care i-au urmat s-au prosternat însă la picioarele colosului din Stagira, acceptînd ca un adevăr de necontestat şi teoria sa cosmologică. Potrivit acestei concepţii, între cer şi pămînt nu există nici o legătură materială, nici o asemănare de ordin fizic, deoarece « o tradiţie venită din antichitate şi transmisă posterităţii sub forma unei fabule, ne spune că astrele sînt zei şi că divinitatea învăluie întreaga natură ». Plecînd de la afirmaţia lui Aristotel, peripateticii considerau Pămîntul drept lumea nedesăvîrşirii şi nestatorniciei, a schimbărilor şi a « stricăciunilor », iar cerul, dimpotrivă, lumea formelor perfecte şi eterne, invariabile şi incoruptibile. Pentru a explica această teză aristotelică, peripateticienii veacului al XVII-lea considerau că există mari deosebiri între mişcarea corpurilor cereşti şi mişcarea corpurilor pămînteşti, cele dintîi avînd o mişcare circulară, perfectă şi continuă, iar cele din urmă o mişcare rectilinie, imperfectă şi întreruptă, posibilă numai în două sensuri: de jos în sus şi de sus în jos. De aceea, corpurile uşoare, ca aerul şi focul, tind către sferele superioare ale universului, iar cele grele, precum sînt apa şi pămîntul, tind către centrul lui. Şi fiindcă elementul cel mai greu, pe care îl cunoaştem, e pămîntul, trebuie să admitem că pămîntul stă în centrul universului, nemişcat, pe cînd toate celelalte elemente se mişcă în jurul lui, împreună cu sferele cereşti, care se rotesc veşnic după legile lor proprii.

Se ajungea astfel tot la concepţia fixată a lui Ptolemeu acceptată, ca un adevăr de neschimbat, şi de biserică.

Galileo Galilei descoperă însă, în 1599, pe cerul « inalterabil » imaginat de Aristotel, o nouă stea în constelaţia Săgetătorului, iar în 1604, cu prilejul apariţiei unui astru neobişnuit de strălucitor în constelaţia Şarpelui, ţine în Aula Magna a universităţii din Padova, în faţa unui auditoriu imens, trei conferinţe publice în care explica recentul fenomen ceresc prin prizma teoriei heliocentrice a lui Copernic.

Peste cîţiva ani, în 1609, Galileo Galilei avea să privească în abisul spaţiilor siderale cu prima lunetă astronomică din lume. Apoi, în memorabila zi de 21 august 1609, de pe terasa Campanilei din Piaţa San Marco, dogele Leonardo Donato şi toţi conducătorii Republicii au scrutat şi ei înmărmuriţi cerul

senin și înstelat al Veneției prin noul instrument creat de marele florentin, denumit, la început, « connochiale » și, mai tîrziu, « telescopio ».

După epocala experiență din 1609, Galileo Galilei își îndreaptă cu atenție telescopul spre astrul cel mai apropiat, Luna, pe care observă lanțuri de munți abrupți și numeroase cratere, iar Calea Lactee, opacă pentru ochiul omenesc, deveni, sub privirea savantului toscan, un conglomerat de stele mărunte ca nisipul mării.

Salutînd victoria omului în fața infinitului, poetul englez John Milton scria:

> « Se sprijină pe umerii săi uriașa sferă
> ca Luna al cărui glob îl vede savantul toscan
> prin magica sticlă a ochianului său
> cînd seara coboară peste Fiesole ».

Datorită lui Galileo Galilei secolul al XVII-lea s-a născut sub zodia fascinantă a Matematicii și Astronomiei.

Privind prin magica lentilă a telescopului, oamenii au încercat să descopere însă în stele nu numai legile naturii, ci și sensul viitorului lor, pe care-l sperau mai bun, mai pașnic, mai puțin sîngeros. De aceea au renăscut în acest veac și preocupările pentru astrologie, această falsă « știință » a dezlegării enigmelor omenești în mișcarea astrelor, în eclipsele de lună și de soare, în apariții fulgerătoare de comete, în căderile de meteoriți.

La Padova, matematica, astronomia și astrologia urcaseră împreună catedra universitară în persoana unui erudit matematician, astronom și astrolog italian, *Andrea Argoli* din Togliacozzo. Acesta fusese profesor la universitate pînă în anul 1657, iar operele sale erau neîncetat reeditate și citite cu interes de toată Europa cultivată. Argoli era autorul unor riguroase și exacte *Efemeride*, care dădeau un fel de calendar al fenomenelor cosmice și planetare pentru zeci sau chiar sute de ani. Bazate pe calcule matematice foarte precise, *Efemeridele* sale au fost consultate cu folos nu numai de contemporani, ci și mult timp după aceea. Stolnicul Constantin Cantacuzino avea și el o ediție apărută la Lyon în anul 1677, care cuprindea și o celebră anexă privind eclipsele de soare din tot secolul al XVII-lea. Stolnicul a cumpărat cartea de la un medic aflat la curtea domnească, pe nume Prochorus Primicerius, și a notat, alături de ex libris-ul primului posesor, cîteva cuvinte de cinste și de adevăr: « *fuit*

quodam nunc vero est ex Constantini Cantacuzeni, non reptus sed emptus »[1]

Sub influența mediului padovan, Constantin a citit și scrierile de astrologie ale profesorului Andrea Argoli, între care un adevărat tratat de astrologie medicală intitulat *De diebus criticis et aegrorum decubitu libri duo*[2] (Patavia, 1652), cu explicații privind legăturile tainice între organele corpului omenesc și mișcarea plantelor sau semnele zodiacale, și o altă operă asemănătoare, cu un titlu înșelător: *Ptolemaeus parvus*[3].

Dacă în anii mai tineri, Constantin credea, cel puțin în parte, în puterea oarbă a stelelor de a dirija destinele oamenilor, în 1712 se arăta sceptic față de « canoanele astrologiei », pentru că viitorul nu trebuie căutat în stelele de sus, reci și așa de departe, ci « la stelele de jos de pe pămînt », care tulbură toate « schismele astrologiei »[4].

După moartea lui Andrea Argoli, în 1657, cursul de matematică a fost încredințat profesorului Stephanus de Angelis Venețianul, care orientase prelegerile mai mult către geometrie, în timp ce catedra de astronomie și meteorele lui Aristotel a rămas multă vreme vacantă. Fără profesor titular era această disciplină și în toamna anului 1667.

Pentru început, Constantin nu-și poate împlini cunoștințele de astronomie decît prin lecturi personale. Ori la Padova circula o bogată literatură astronomică și astrologică care aparținea fie discipolilor lui Galileo Galilei, fie adversarilor săi, iezuiți sau filosofi peripatetici din școala lui Cesare Cremonini da Cento. Constantin oscilează între aceste două tendințe.

Dacă astronomul iezuit contemporan Joannes Baptista Riccioli combate vehement teoria lui Copernic în scrierea sa *Astronomia reformată*, tipărită la Bologna în anul 1665, opera profesorului de matematică de la Universitatea din Parma, Josephus Blancanus, intitulată *Sphera mundi seu Cosmographia demonstrativa* (Sfera lumii sau Cosmografia demonstrativă, 1653) se bazează pe cercetările marilor astronomi Tycho Brahe, Kepler și Galileo Galilei. Cartea cuprinde și o amplă descriere a instrumentelor de măsură

---

[1] A fost cîndva, acum este cu adevărat dintre cărțile lui Constantin Cantacuzino, nu furată ci cumpărată.

[2] Două cărți despre zilele critice și îmbolnăviri.

[3] *Micul Ptolemeu*, Lugdunum (Lyon), 1680.

[4] Documente Hurmuzaki, vol. 14, partea a III-a, p. 88, doc. 53.

a timpului sub titlul: *Constructio instrumenti ad Horologia solaria describenda* [1].

În primăvara anului 1668, după ce audiase aproape integral cursul profesorului Stephanus de Angelis Veneţianul şi citise încă multe cărţi de astronomie, Constantin nota cu satisfacţie, în caietul său de însemnări, începerea unor lecţii particulare de matematică şi astronomie cu profesorul *Valerianus Bonvicinus*: « Început-am la mult ştiutul şi luminatul Bonvici matematica, zi Luni, measeţa Aprilie 6, adică din partea matematicii gheometria, care sînt stihiile lui Efclid (Euclid), şi dintr-altă parte sfera care să zice *armiliaris*, care este a toatei lumi ».

Valerianus Bonvicius din Verona era, după cum singur se intitulează într-o carte tipărită în 1667, « *in Alma Patavino Archigymnasio Peripateticae Philosophice interprete* » [2]. Într-adevăr, el figura la catedra de Filosofie extraordinară, in secundo loco, de la 6 august 1661.

Valerianus Bonvicinus preda, în acelaşi timp, matematica militară şi astronomia la Academia Delia, secţie specială a Universităţii, creată în anul 1631.

Aici deprindeau fiii marilor patricieni ai Republicii meşteşugul complicat al armelor: « lupta cu pumnul, apărarea cu arcurile, cucerirea cetăţilor, călăria şi tehnica obţinerii victoriilor militare ».

Se poate presupune că tînărul nostru cărturar a participat şi el la lecţiile teoretice şi la aplicaţiile practice de la Academia Delia, unde şi-a însuşit temeinice cunoştinţe de tehnică şi strategie militară, pe care le-a aplicat cu succes în viitoarea sa carieră de prim diplomat al Ţării Româneşti. Astfel, se ştie că, sub îndrumarea sa, la Bucureşti se copiau în cele mai mici amănunte planuri de cetăţi şi castele şi se alcătuiau diferite dispozitive de luptă. S-a păstrat şi un manuscris italian privind arhitectura militară şi tehnica fortificaţiilor moderne, care a aparţinut stolnicului Constantin Cantacuzino, precum şi un tratat despre folosirea artileriei în operaţiunile militare, tot manuscris, purtînd ex librisul fiului său cel mai învăţat, Radu (Rodolfo) Cantacuzino.

---

[1] Descrierea modalităţilor de construcţie a instrumentelor de cronologie solară, a ceasurilor solare (Parma, 1654).

[2] Comentator (profesor) de filosofie peripatetică la venerabila Universitate din Padova.

Constantin se dovedi așa de sîrguincios în a pătrunde tainele matematicii și astronomiei, încît bătrînul profesor, Valerianus Bonvicinus îi oferi în dar una din lucrările sale de filosofie, recent tipărită de Paolo Frambotti, la Padova: *Lancis peripateticae* [1] (Patavia, 1667).

Vor trece aproape patruzeci de ani, răstimp în care cercetările de astronomie nu au fost niciodată părăsite, și fostul elev al profesorului Valerianus Bonvicinus va studia cerul senin al patriei sale cu un telescop (conocchiali sau occhiali) trimis în dar de Sir William Paget, ambasadorul Angliei la Constantinopol, la 11 iulie 1696. [2]

Marele cărturar inaugura astfel în sud-estul continentului european cercetarea științifică a bolții cerești.

În jurnalul de călătorie, Constantin amintește și de « dascălul Caludi », căruia îi datora un țechin.

Arsenie Calludis, nepotul distinsului său profesor constantinopolitan, Gherasimos Vlahos Cretanul, era atunci rector și profesor al vestitului Colegiu Cottumian din Padova, creat în 1658 ca o secție a Universității, destinată studenților greci. Colegiul era subvenționat din averea lăsată prin testament de fostul profesor de filosofie neoaristotelică, Joannes Cottunius, originar din Macedonia. Nu întîmplător, opera acestui discipol al marelui Cremonini era reprezentată, în biblioteca sa, prin cîteva lucrări fundamentale [3].

La rîndul său, Arsenie Calludis era autor al cîtorva prestigioase lucrări de teologie morală, în limba greacă, între care *Proschinitarul locurilor sfinte din Ierusalim* (Veneția, 1653), închinat lui Dabija Vodă, și o cunoscută culegere de *Cuvîntări panegirice*.

De Crăciun, Constantin își îngăduie cîteva zile de răgaz, pe care le petrecu în casele jupînului Panos Pepanos, iar spre primăvară veni din nou la Veneția spre a-și pune în ordine unele treburi financiare: « 1668, Fev. 15. Pus-am în lădișoara cea de nuc galbeni mici ungurești 62, și căte de doi 12, și galbeni venetici 2 dopii, întregi 8, și jumătate 7; aceștia ca să stea ».

---

[1] Cîntarul peripateticii.

[2] E. A. Tappe, *Documents concerning Rumanian in the Paget papers*. În: *The Slovonic Review*, 33, nr. 80, 1954.

[3] *De triplici statu animae rationalis* (Patavia, 1645); *Commentarii in ocoto libros Aristotelis Stagiritae de Physico auditu una cum quaestionibus* (Patavia, 1648) și *Commentarii lucidissimi in tres Aristotelis libros de anima* (Patavia, 1657).

Mai tîrziu, la 31 martie, cînd studiile se apropiau de sfîrşit, plecă de la părintele Alvise, urmînd să locuiască la « Signora Virghinia Romana », împreună cu un transilvănean, Martin Hermann. În matricola studenţilor germani de la *Universitas Artistarum*, într-o însemnare autografă din 12 septembrie 1667 acesta se intitulează: « *Martinus Hermannus eques Transylvanus* ».[1] Noul său coleg padovan era fără îndoială fiul cel mare al judelui Braşovului, Michael Hermann, care se arătase atît de binevoitor Cantacuzinilor în vremea bejeniei din 1655. Martin, care avea atunci numai doisprezece ani [2], studiase, împreună cu Constantin la acelaşi distins profesor de logică şi filosofie, Martin Albrich, rectorul colegiului evanghelic din Braşov. După obţinerea titlului de doctor în medicină şi filosofie, la 20 august 1668, Martin Hermann s-a întors la Braşov unde a ocupat funcţia de « verordneter Doctor » (doctor delegat). [3] Ulterior a devenit prim medic al oraşului, iar la 16 septembrie 1691 era menţionat în calitate de « doctor în medicină şi senator al Braşovului » [4].

Mai tînăr şi mai chivernisit (fusese o vreme bibliotecar al comunităţii germane din Padova), Martin Hermann preluă toate treburile gospodăreşti şi Constantin se arătă mulţumit că avea astfel răgazul să continuie în liniște temeinicele sale studii cu Albanius Albanesius şi Valerianus Bonnicinus, mai ales că îl părăsise de curînd şi valetul său, Statie, cel care îl scutise un an întreg de toate grijile mărunte, dar trebuitoare.

Cu tot laconismul lor, însemnările lui Constantin au păstrat şi amintirea unei porniri tinereşti pentru « Signora Virghinia Romana » care era, de bună seamă, foarte atrăgătoare la chip.

---

[1] Martin Hermann Transilvanul, cavaler. (Cf. Lucia Rossetti, *op. cit.*, p. 153).

[2] *Martin Hermann* s-a născut la 25 octombrie 1643. Data naşterii este înregistrată în *Excerpta ex calendariis Magistri Patri Mederi, pastoris Coronensis (1641—1664)*: « Anno 1643. Die 25 Octobris. Eodem nascitur filius domino Michaeli Herrmanno nomine Martinus » (Anul 1643, Ziua 23 octombrie. De asemenea [în acest an] s-a născut fiul domnului Michael Hermann, numit Martin). În: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, vol. 6, Braşov, 1915, p. 69.

[3] « Anno 1670. Nota bene. Den 2. Februarii hat Herr Martinus Hermann, verordneter Doctor, Hochzeit (Anul 1670. Nota bene. la 2 februarie Domnul Martin Hermann, doctor delegat, s-a căsătorit). În: *Quellen...*, vol. 6, Braşov, 1915, p. 194 (Tagbuch des Johannes Stamm).

[4] Cf. *Annotata historica ex scriniis Martini Ziegleri.* În: *Quellen...*, vol. 6, p. 232.

Mai tîrziu, un student din Lipsca avea să profite de bunătatea ei plecînd din Padova fără să plătească galbenii datorați pentru multe săptămîni de pensiune, deși jurase că va face neîntîrziat acest lucru.

Curînd veni și ziua Sfîntului Anton (13 iunie) cînd avea loc într-o sobră solemnitate încheierea anului universitar.

Peste puțină vreme plecă din Padova și colegul său, Martin Hermann, iar profesorul Valerianus Bonvicinus căzu fulgerător în umbra morții în plinătatea activității sale științifice, către sfîrșitul lui iulie.

Singur și profund întristat, Constantin se grăbi să sfîrșească lecțiile de filosofie cu Albanius Albanesius, iar peste cîteva zile, « vineri, august 10 », plecă definitiv din Padova, într-un rădvan încărcat cu atîtea lăzi cu cărți încît abia îl urniră din loc, în strigătele surugiului (il carrettario), șase cai bine odihniți.

În urma lui, orașul se cufunda treptat în depărtări. Acorduri prelungi de orgă îi picurau în suflet ca un balsam:

« Pataviam, Urbs doctiloquis sedes optissima Musis,
Magna loco, spatiosa fortis, placidissima caeli.
Temperie, muroque triplex, latissima fossis,
Et magnis celebrata viris » [1].

---

[1] Padova, oraș preaînvățat, lăcaș preabun pentru muze.
Mare prin întindere, puternic prin spațiu, foarte plăcut cerului.
Ridicat de demult, cu trei rînduri de ziduri, cu late șanțuri de apărare
Și vestit prin bărbații săi străluciți.

XI.

CĂLĂTOR PRIN EUROPA

La Veneţia, jupînul Panos Pepanos dăduse la tipar, cu toată a sa cheltuială, manuscrisele a două opere greceşti privitoare la epoca lui Mihai Viteazul: poema vistiernicului Stavrinos şi cronica în versuri a mitropolitului Matei al Mirelor. [1] « Amîndouă manuscrisele, arăta prefaţatorul ediţiei din 1668, ajunseră din întîmplare în onoratele mîini ale prea iubitorului de învăţătură şi prea cinstitului întru boieri Domnul Panu Pepanu din Pogoniana, compatriot şi foarte de aproape prieten al numitului Arhiereu [Matei al Mirelor]. Domnul Panu, cuprins de un nestins dor pentru faimoasa Ţară Românească, vru să-i dea un semn de iubire şi amintire, scoţînd şi cu mare generozitate dînd toate cele necesare, ca să vadă lumina aceste două poeme, scrise, parte spre eterna memorie a prea creştinului şi fericitului Mihai, parte spre lauda celor ce scăpară patria lor de suferinţele sub care gemea, cum şi spre lauda celor ce compuseră aceste poeme: căci drept este să se laude virtutea şi bărbăţia pe care o arătară acei oameni contra duşmanilor credinţei, ca să se îndemne şi alţii a le călca pe urmă ».

Constantin nu era, desigur, străin de aceste proiecte editoriale. Mai mult, se poate presupune că interesantul glosar isto-

[1] A. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol. 1, Buc., 1862, p. 281.

Ediţia princeps din 1668, apărută la Veneţia, în tipografia lui Nicolae Glykis din Janina a fost semnalată de cărturarul grec George Zaviras în scrierea sa *Teatrul elenic sau Grecia modernă*, Atena, 1874. Vezi şi: G. Dem. Teodorescu, *Scrieri neogrece despre români. Vistierul Stavrinos şi Mitropolitul Matei al Mirelor*. În: *Literatură şi artă română*, 1, nr. 1, 1896, p. 280.

rico-geografic în limba greacă, intitulat *Lexicon pentru cuvintele valahe, care le cuprind aceste istorii, în ordine alfabetică* şi anexat ediţiei din 1668 ar fi fost întocmit de tînărul cărturar. Mulţi ani mai tîrziu, Stolnicul îi va trimite şi generalului italian Ferdinando Marsigli un amplu indice de cuvinte şi denumiri româneşti, cu traducerea şi transcrierea lor în italiană, iar în harta Valahiei, tipărită la Padova în 1700, va însemna, în greceşte, locuri şi aşezări româneşti, cu importanţă geografică, istorică sau economică. [1]

Tot el pare să fi scris şi stihurile adresate lui Panos Pepanos: « Alt soare sublim, soare de ştiinţă, luceşte ochilor noştri; Pepano conduce carul acestei minuni a generaţiei noastre. Soarele naturii, pentru că deschide sînul pămîntului şi coace faptele lui, aduce consolare tuturor muritorilor; celălalt soare, pentru că a pus în lumină măreaţa imagine şi strălucitele fapte ale lui Mihai, încununează strădaniile lui Myreon, împlinind cea mai fierbinte a lui dorinţă ».

Constantin îşi încercase, de altfel, pana de versificator în frumosul epitaf al tatălui său. Gîndul ne poate duce însă şi mai departe în a-i atribui şi cunoscuta *Plîngere de jale*, al cărei original grecesc, tipărit la Veneţia, desigur, nu mult după moartea Postelnicului, nu s-a aflat încă, fragmentul care s-a păstrat fiind o traducere ulterioară, nu de tot meşteşugită a logofătului Radu Greceanu, făcută la cererea doamnei Stanca, mama domnitorului Constantin Brîncoveanu şi fiica cea mare a Postelnicului.

Cît a zăbovit Constantin la Veneţia şi care i-au fost faptele după 10 august 1668 este greu de aflat, deoarece însemnările se întrerup pînă la 23 iulie 1669.

O reîntoarcere la Padova pare oarecum exclusă, dacă luăm în considerare ultimele notări din jurnal, care consemnează încheierea definitivă a studiilor cu Albanius Albanesius în august 1668. De altfel nici matricola şcolară, descoperită recent în arhiva marii universităţi de către Lucia Rossetti nu-l menţionează student decît în anul 1667/1668.

---

[1] Vezi: Carlo Tagliavini, *Un frammento di terminologia italo-rumena ed un dizionarietto geografico dello stolnic Const. Cantacuzino*, Cernăuţi, 1927 (Extras din *Revista filologică*, 1, 1927, p. 167—184); Const. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*. În: *Revista istorică română*, 13, 1943, p. 1—27 şi *Bibliografia românească veche*, vol. 4, Buc., 1944, p. 26—27, nr. 33.

A rămas Constantin vreme de aproape un an la Veneţia? Sau a plecat într-o lungă călătorie prin Europa, urmînd exemplul atîtor rătăcitori pe drumurile cunoaşterii şi ale aventurii?

Un contemporan, italianul Cornelio Magni, nota într-o scrisoare datată 1672, dar publicată mai tîrziu, în 1679, la Parma: « El [Constantin Cantacuzino] are faima unor mari bogăţii şi însuşiri personale; se zice că are o mare experienţă a lumii deoarece a străbătut Italia, Franţa, Anglia şi a dat pretutindeni dovada unui senior de mare talent şi literat »[1].

Putem presupune că tînărul boier valah a întreprins acel « lungo giro » (lung ocol) prin Europa — după afirmaţia lui Cornelio Magni — în perioada rămasă obscură în jurnalul său de însemnări: 10 august 1668 — 23 iulie 1669.

O nouă călătorie prin Europa, după întoarcerea sa în ţară, în toamna lui 1669, pare, cel puţin pentru anii 1670—1672, cu totul neverosimilă. În luna mai 1670, Constantin s-a căsătorit cu moldoveanca Safta Buhuş, nepoata domnitorului Gheorghe Duca, şi, în aceste condiţii, nu mai putea fi vorba de o nouă şi lungă lipsă din ţară, unde este de altfel semnalat în toate împrejurările politice contemporane. Apoi, un hrisov domnesc din 25 noiembrie 1688 aminteşte numai de o singură călătorie peste hotare, mai îndelungată, a stolnicului Constantin Cantacuzino, în vremea studiilor. « Mai vărtos Constantin stol[nic] era dus la Veneţia pentru învăţătura cărţii »[2].

O dată stabilită vremea purcesului său prin Europa, după trecerea a aproape doi ani de temeinice studii în cetatea universitară a Padovei, vom încerca să reconstituim şi itinerariul acestei fructuoase călătorii.

---

[1] Quanto de piu curioso, e vago ha potuto rarcorre Cornelio Magni nel primo siennio da esse consumato in viaggi, e dimore per la *Turchia*. In varie lettere scritte in *Italia*, le quali principalmente includono l'esame della *Metropoli* di *Constantinopoli* de luoghi oggiacenti, e dell'*esercito Ottomano*, şi in marchia, come in campo Dedicata all'inclita citta'di Parma ma patria. (Ceea ce a adunat mai curios şi mai general Cornelio Magni în primii doi ani petrecuţi de el în călătorii şi popasuri prin Turcia, în diverse scrisori trimise în Italia, care cuprind, în principal, prezentarea oraşului Constantinopol, a împrejurimilor sale şi a armatei otomane, atît în cazărmi, cît şi în tabără. Dedicată gloriosului oraş Parma, patria sa). În Parma, Per Galeazzo Rosati, 1679, p. 433. Vezi şi: Nicolae Iorga, *Un călător italian în Turcia şi Moldova în timpul războiului cu Polonia*, Buc. 1910 (Extras din *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXXIII).

[2] Arhivele Statului, Bucureşti, Mănăstirea Radu Vodă, Pachet 25, document nr. 14.

Cornelio Magni știa, în 1672, că tînărul vlăstar cantacuzinesc străbătuse *Italia*, *Franța* și *Anglia*. Alte izvoare adaugă și *Germania*. Astfel, la 2 decembrie 1688, Hrisant Nataras îi scria stolnicului Constantin Cantacuzino, dintr-un îndepărtat oraș nemțesc, probabil Köln: « Acum ne-am împlinit dorința și am ajuns (ca să zic așa) la limanul mîntuitor, în țara germană, dar abia în 2 decembrie. Și care este lungimea drumului și ce s-a întîmplat pe lîngă drum de cînd călătorim de șaizeci de zile, sînt lucruri care de bună seamă nu-ți sînt necunoscute, *deoarece prea înțeleptul tău suflet a străbătut acest oraș* ».

Călătoria în Apus, inclusiv pe pămîntul Germaniei, este atestată și de un alt contemporan, vornicul Radu Popescu.

Întors în țară în toamna anului 1669, Constantin grăbește desfășurarea actului final al pedepsirii vornicului Stroe Leurdeanu, aducînd de la voievodul pribeag, Grigore Ghica, dovezile certe ale vinovăției: « răvășelele » (scrisorile) mincinoase adresate fostului domnitor, cu îndemnul de ucidere a Postelnicului. Relatînd aceste întîmplări, cronicarul Radu Popescu nota: « Și fiind Costandin stolnicul *în părțile Apusului, spre nemți și la Vieneția și pentr-alte locuri*, zicea să se fi înpreunat cu Gligore vodă și avînd vorbă pentru moartea tătîne-său, să-i fi arătat aceale răvășale ». Se confirmă, o dată mai mult, călătoria Stolnicului, « *spre nemți* » și « *pentr-alte locuri* », întreprinsă *înainte de sfîrșitul anului* 1669.

Drumurile sale europene sînt amintite, nu fără unele erori, și în *Genealogia* banului Mihai Cantacuzino: « După ce a urcat în vîrstă s-a dus în Europa, iar pentru învățătură, la Roma a învățat limba latinească și italienească, în care limbă era desăvîrșit spuder. El pentru practică a practicat cîțiva ani în Viena, în Veneția, în Varșovia și *pe la alte* crăii ale Europei ».

Genealogul din veacul al XVIII-lea credea că stolnicul Constantin Cantacuzino a studiat latina și italiana la Roma, deoarece în unele documente de familie se spunea, evident, în mod figurativ, că tînărul cărturar era « în partea Romei dus », subînțelegîndu-se astfel Italia. Celelalte afirmații sînt însă controlabile, sub aspect documentar, întrucît Stolnicul a fost, într-adevăr, și în Polonia, în primăvara anului 1675, trimis fiind de Duca Vodă.

Faima de mare călător prin Europa avea să dăinuiască și în succinta prezentare pe care i-a făcut-o, în 1720, Demetrius Procopius din Macedonia, în cunoscutul său repertoriu de biografii ale cărturarilor greci din epoca modernă: « *Constantinus*

Cantacuzenus Solnicus (sic) Vir egregius et linguarum Graecae, Latinae et Italicae gnarus, cujus intelligentiae patebant scripta extrernorum Philosophorum sanctorumque Patrum et Doctorum Ecclesiae ; totam fere Europam peregrinando lustravit» [1].

După cîteva luni de peregrinări prin străine meleaguri, Constantin s-a întors însă în vara anului 1669 la Veneţia. Reîntoarcerea ar părea inexplicabilă sau, cel puţin, bizară, dacă nu am afla, cu certitudine, motivele, din paginile unei tipărituri veneţiene ignorate de toate cercetările anterioare. Cartea, la care ne referim, se intitulează *L'eroina veneta overo La vita di Elena Lucretia Cornaro Piscopia* (Eroina veneţiană sau viaţa Elenei Lucreţia Cornaro Piscopia) şi a fost imprimată, de autorul ei, Antonio Lupis, în anul 1689 [2].

Elena Lucreţia Cornaro, a cărei biografie o semnează Antonio Lupis, reprezenta, pentru contemporanii acelui veac apus, un adevărat *Miracolo di Natura, non veduto in altro tempo, ne ritrovato in altro Dominio*» [3].

Într-un ev întunecat de prejudecata inferiorităţii femeii, îndeosebi pe scara valorilor intelectuale, apariţia unei tinere care la 25 de ani, alături de atributul unui chip angelic, cunoştea spaniola, franceza, latina, greaca şi ebraica, manifesta o neobişnuită înclinaţie către muzică şi aprofundase, la nivel academic, matematica, astronomia, filosofia şi teologia, reprezenta cu adevărat un miracol. În 1678, cînd abia împlinise vîrsta de 32 de ani, i s-a conferit, într-o magnifică solemnitate, dar contrar tuturor legilor scrise şi nescrise ale vremii, chiar titlul de doctor în filosofie al Universităţii din Padova.

« Datorită faimei marilor ei virtuţi — scria Antonio Lupis în lucrarea citată — se născuse în toate părţile lumii, în Spania, la Paris, şi chiar pînă la popoarele mai barbare, o frămîntare generală pentru a vedea şi a cunoaşte în realitate această minunată zeitate ieşită din spuma Mării Adriatice». Şi tînărul Con-

---

[1] Constantin Cantacuzino Stolnicul era un bărbat dintre cei aleşi, ştiutor de limbile greacă, latină şi italiană, cu mintea deschisă la scrierile filosofilor străini, ale sfinţilor părinţi şi ale învăţaţilor bisericii; *el călătorise aproape prin întreaga Europă.* (Vezi: Johannes Albertus Fabricius — *Bibliothecae graecae*, vol. 11, Hamburg, 1740, p. 784—785.

[2] Unicul exemplar cunoscut în ţara noastră din lucrarea lui Antonio Lupis a fost oferit Bibliotecii Academiei de către prof. dr. docent Şerban Cioculescu.

[3] Miracul al naturii, nemaivăzut în alte timpuri, nemaiîntîlnit în altă ţară.

stantin își sfîrșește călătoria, revenind la Veneția atras de enigmatica Elena Lucretia Cornaro.

Cu numele său, ortografiat cu unele erori, se deschide șirul ilustrelor personalități, politice sau științifice, care s-au aflat, în răstimpuri, în preajma divinei Elena Lucretia Cornaro: « *Constantino Cantezeno, addottorato nello Studio di Lovanio, si transferi in Veneția a questo oggetto* »[1].

Din context se poate deduce, cu oarecare aproximație, și perioada în care vizitatorii celebrei Elena Lucretia Cornaro au trecut prin Veneția. Astfel, al treilea menționat de Antonio Lupis, « il Cardinale Buglione », cu numele său complet, Emanuel-Theodose d'Albert de la Tour d'Anvergue de Bouillon, a ajuns la Veneția în primele zile ale lunii mai 1670, deoarece atunci « se întorcea de la Roma, unde participase la alegerea Papei Clement X », din 26 aprilie. Întrucît Antonio Lupis a făcut toate mențiunile de persoane în ordine cronologică, se poate deduce că « il Marchese D. Gioseffo Cortichios » și Constantin Cantacuzino au precedat în timp vizita cardinalului francez.

În aserțiunea sa, Antonio Lupis a strecurat și o informație tulburătoare: pretinsul doctorat al tînărului Constantin Cantacuzino la vestita universitate din Louvain (Belgia).

Este adevărat că, în veacul al XVII-lea, Universitatea din Louvain, în cadrul căreia funcționa și celebrul *Collegium trilingum*, înființat în 1518 din îndemnul marelui umanist Erasmus de Rotterdam, se bucura de un grandios renume european. Aici se studiau, la nivel academic, cele trei limbi considerate clasice: ebraica, greaca și latina. Nu este exclus ca orașul Louvain să fi avut o mare forță de atracție pentru acest « desăvîrșit spudeu » al limbilor greacă și latină și, într-un popas mai îndelungat din primăvara anului 1669, să fi ținut în *aula magna* a Universității o neștiută încă disertație, care i-a adus titlul de « *addottorato nello Studio di Lovanio* ». Chiar dacă informația lui Antonio Lupis este inexactă, în ceea ce privește doctoratul, ea atestă totuși o posibilă trecere a cărturarului român prin orașul Louvain. Această știre Lupis a aflat-o, desigur, din bogata corespondență a Elenei Lucretia Cornaro sau dintr-o posibilă întîlnire cu stolnicul Constantin Cantacuzino. De altfel, descoperirea unei alte lucrări a cărturarului italian în biblioteca mănăs-

[1] Constantin Cantacuzino, doctorat al Universității din Louvain, a venit la Veneția în acest scop.

tirii Mărgineni se poate explica numai prin interesul pe care îl manifesta Constantin Cantacuzino față de opera, relativ modestă, a prietenului său de odinioară. Cartea la care ne referim, intitulată *Il corriere*, cuprinde o culegere de ştiri cu caracter cultural din diferite oraşe italiene şi cîteva mari capitale europene: Viena, Praga etc., din anii 1691—1692 [1].

Cercetări ulterioare în marile arhive europene vor confirma poate ipoteza noastră privitoare la doctoratul stolnicului Constantin Cantacuzino. Călătoria sa prin Europa de la mijlocul veacului al XVII-lea este însă o certitudine.

Reîntors la Veneţia în vara anului 1669, Constantin are bucuria să găsească ieşite de sub tipar şi cele două cărţi, la care ostenise nu puţină vreme: *Povestirea de jale*, care avea să arate, într-un moment de răscruce pentru Cantacuzini, nedreapta şi silnica moarte a Postelnicului, şi cele două cronici greceşti versificate închinate memoriei unui mare luptător pentru libertatea românilor şi a altor popoare din Balcani, Mihai Viteazul.

După ce îşi împlini şi dorinţa de a cunoaşte pe Elena Lucretia Cornaro, tulburător miracol pentru oamenii veacului său, pe care nesfîrşitele elogii o considerau « ...una Manto celebre nell'Astronomia, una Erinna, e Saffo nella Poesia, un'Aspasia, e Diotima nella Filosofia, una Hildegarda nella Teologia, una Zenobia, et Amalasunta nelle lingue, latina, greaca, ebraica, egittiana [2], Constantin hotărî să se întoarcă în ţară.

---

[1] *Il corriere di Antonio Lupis*. Cosegrato al malto ilustre Sig. Zuane Carbonccini, pittor celebrrimo. In Venetia, Per Giovanni Battista Indrich, M. DC. XCII (1692).

[2] ...celebră ca Manto în Astronomie, ca Erinna şi Saffo în Poezie, ca Aspasia şi Diotima în Filosofie, ca Hildegarda în Teologie, ca Zenobia şi Amalasunta în limbile latină, greacă, ebraică şi egipteană».

Manto, prezicătoare vestită în mitologia greacă; *Sappho*, poetă din Grecia antică, sec. XVII î.e.n.; a cultivat o poezie a dorinţeior şi a disperării; *Erinna*, poetă contemporană cu *Sappho ;* moartă însă timpuriu, la numai 19 ani; *Aspasia*, fiica lui Axiochos şi soţia lui Pericle; prin spiritul şi graţiile ei a devenit una dintre cele mai vestite femei ale antichităţii: *Diotima*, preoteasă din Mantinea, oraş de frunte în Arcadia; după Platon, ar fi fost învăţătoarea lui Socrates ; *Zenobia*, regina Palmirei, soţia lui Odaenathos, care la 260 a luat domnia Siriei; după moartea lui, Zenobia a ocupat tronul şi s-a numit împărăteasa Orientului; *Amalasunta*, fiica lui Teodoric cel Mare, rege al Ostrogoţilor (sec. VI e.n.); *Hildegarda*, sfîntă a Bisericii de apus (n. 1098 — m. 1180).

Pe una din paginile răzlețe ale Jurnalului, din care timpul a smuls atîtea file, Constantin a scris atunci, în frumoase slove chirilice: « 1669, *Iuli* 23. *Purces-am ieșind den Veneția, zi Duminecă, într-ale lunii carii și la cîte semnează mai sus...* ». A sosit la Beci (Viena), primul mare popas pe calea întoarcerii, la 5 august. De aici se așterne din nou tăcerea asupra faptelor. Alte file din Jurnal s-au rătăcit în haosul înfricoșătorului timp.

XII.

STOLNICUL

Cît a zăbovit Constantin la Viena nu se poate şti. Trecuseră însă aproape cinci ani de peregrinări pe meleaguri străine, îndeajuns timp pentru ca dorinţa întoarcerii să biruie în sufletul şi faptele tînărului valah. Apoi, în ţară era de cîtăva vreme domnie nouă, blîndă şi prielnică pentru Cantacuzini. Domnul, Antonie Vodă din Popeşti, un bătrîn de peste şaptezeci de ani, era cu totul sub ascultarea ambiţiosului spătar Şerban Cantacuzino. I se făcuse chiar un tain zilnic, aminteşte cu ironie cronicarul Bălenilor, Vornicul Radu Popescu: « ...că atîta îi scurtase toate veniturile, căt nici dă mîncare nu era sătul şi dă băutură, că-i dădea cît vrea ei: în zi dă dulce, carne de vacă cu apă şi cu sare, în zi de sec, linte şi fasole cu apă şi cu sare... »

Un greu cuvînt aveau Cantacuzinii şi în divan, unde Mareş Băjescul, cuscru cu postelnicul Constantin, era mare ban al Craiovei, iar unul din ginerii boierului răposat, Radu Creţulescu, ocupa înalta funcţie de vel logofăt, şeful cancelariei domneşti. Armata ţării se afla sub conducerea marelui spătar Şerban Cantacuzino, în timp ce treburile politice ale principatului erau dirijate de Mihai Cantacuzino, marele postelnic. În toamna anului 1669 şi paza treburilor din lăuntru va fi încredinţată tot unui Cantacuzin, aga Matei, frate mai mic al spătarului Şerban.

De curînd, se încheiase şi lungul proces de reabilitare a memoriei tatălui său, ucis în 1663 din porunca domnitorului Grigoraşcu Ghica.

Abia încetaseră să bată clopotele de domnie nouă și, la 21 aprilie 1669, Vlădica Teodosie dăduse de știre, « tuturor boierilor, mari și mici, despre « nedreapta moarte ce s-a făcut » fericitului Constantin Postelnicul în zilele lui Grigorie-Vodă ».

De atunci, « feciorii răposatului Constantin Postelnicul împreună cu maica lor, jupuneasa Elina postelnicoasa » nu avură cias de odihnă, căutînd mereu să afle și să pedepsească pe « vînzătorul și ucigașul părintelui lor », vornicul Stroe Leurdeanu. Dar, după spusele mitropolitului Teodosie, « timplîndu-să toți biruitorii țării Domni străini, nu putură descoperi sîngele părintelui lor, de vreme ce unii ca aceia mai multe strîmbătăți făcea decît dreptăți ». Antonie Vodă hotărî însă ținerea unui divan al dreptății.

Ca o grindină cumplită căzu atunci asupra lui Stroe Leurdeanul învinuirea de omor: « acest spurcat Stroe Vornicul, încă din tinerețele lui, tot au fost lăcuit bine cu Constandin Postelnicul, și l-au ținut ca pe un frate, și pentru răutățile lui în multe rînduri au stătut să piară, iară Costandin Postelnicul, ca un creștin bun, din toate l-au scos. Iar el, fiind vasul dracului, nimic de acelea n-au băgat în seamă, ci în loc de bine au rădicat spre dînsul pizmă, nefiindu-i nimic greșit, și au început cu de-a dinsul a-l pără și a-l mozaviri pre ascunsu la acel Domnu Grigorie Voevod, aruncîndu-i asupră multe prihăni spurcate și nedrepte, pănă l-au prolăstit ca un diiavol ».

Neînfrînt, Stroe Vornicul « au prins bîha, cum că nu știe de acea știre nimic ». Atunci, boierii Cantacuzini citesc în Divan « o carte a lui Grigorie Voevod, carele îl da și îl mărturisea că el Stroe l-au îndemnat și i-au zis să-l omoare pe Costantin Postelnicul ». Din nou, cu semeție în glas, Vornicul Stroe « iar prinse bîha... zicăndu că-i este volnic el (fostul domn Grigorie Ghica) să scrie ce-i va fi voia ». Îl potoliră doar cele trei « răvășele scrise cu singură mîna lui la Costandin Comisul Vărzariul, în care răvașă scria tocma deplin vănzare și îndemnare a nu-l lăsa viu, ci a-l omoră », pe care i le puse în față Șerban logofătul. Abia acum Stroe Leurdeanul fu silit să recunoască faptele sale ucigașe și plecă cu rușine și ciudă pleșuvul său cap, în fața Marelui divan. Mitropolitul scoase apoi « sfănta și dumnezeiasca pravilă înaintea Divanului și căutăndu ce i s-ar cădea să pată pentru vina lui, adevărat alesu-i-s-au să ia plată după fapta lui, moarte pentru moarte, și pradă pentru pradă ».

Doamna Elina și ceilalți Cantacuzini au găsit însă pentru Stroe Vornicul o pedeapsă mai zdrobitoare decît moartea însăși. Ei cerură domnului să-i ierte viața, dar să hotărască închiderea condamnatului la mănăstirea Snagov, în călugărie fără voie, spre a-l afla mereu pătimaș pe locul unde a pierit, din urzeala lui, postelnicul Constantin Cantacuzino. Și « l-au pus într-un car cu boi — relatează plin de obidă Radu Popescu —, numai cu anteriul și cu nădragii și au pus niște priviți la car și i-au spînzurat răvășalele acelea și așa cu acea pompă l-au trecut prin tîrg și l-au dus la mănăstirea Snagovului, dar nu l-au omorît, ci fără voe l-au călugărit ».

Răvășelele osînditoare fuseseră trimise în țară de Constantin, care le obținu, cu promisiuni sau amenințări, de la fostul domn Grigoraşcu Ghica, aflat atunci în pribegie la Viena și Veneția. Cronicarul Ioan Neculce amintește chiar de o « jalbă la împăratul nemțescu », pe care ar fi făcut-o tînărul Constantin împotriva lui Grigoraşcu Vodă, pentru că « au închis pe tată-său, pe Constantin postelnicul, la mănăstire la Snagov și i-au făcut acolo multe cazne și i-au luat mulți bani, și l-au omorît ». La început, temîndu-se de discreditare în fața Curții imperiale, de dragul căreia trecuse și la catolicism, Grigore Ghica a negat toate acuzațiile. Numai că, mai abil, « Constantin Stolnicul s-au ajuns cu o slugă a lui Grigorie-Vodă, anume Ionașco Cap-de-gindă, și l-au scos marturn înaintea Divanului împărătescu, de au mărturisit cum că l-au omorît stăpînu-său, Gligorie-Vodă, fără nici o vină pe Costantin Postelnicul. De ce Gligorie-Vodă, dac-au văzut că mărturisește așa sluga lui, n-au avut ce mai răspunde, că s-apucasă de cap înaintea Divanului că i-i năpaste, ș-au rămas vinovatu ș-au căzut la-nchisoare și mare grijă ».

Se pare însă că zisa lui Neculce este doar o legendă, deoarece Constantin l-a întîlnit pe domnitorul pribeag nu la Viena, unde ajungea abia la 5 august 1669, mult după judecarea procesului Vornicului Stroe Leurdeanu, ci la Veneția, la sfîrșitul anului 1668, înaintea călătoriei sale prin Europa.

Cînd tînărul Constantin se întoarse în țară, probabil în toamna anului 1669, Antonie Vodă semnase și actul final al nevinovăției Postelnicului: cartea domnească din 18 iunie, destinată « *Ca să le fie de mare credință de pomenire lor și coconilor lor, și nepoților și strănepoților în veci* ».

Procesul, încheiat cu deplina reabilitare a Postelnicului cel bătrîn și călugărirea silită a vornicului Stroe Leurdeanu, precum

și neîntrerupta ridicare a familiei Cantacuzino au reaprins rivalitatea politică între grupările boierești. Vornicul Gheorghe Băleanu, împreună cu ginerele său Hrizea vistierul, « i Stoico păharnicul sîn Bărcan ot Bucșani, i Radul Știrbeiu ot Izvor și cu alții mai mărunți », înnoadă firele nevăzute ale unui complot, ce urmărea suprimarea conducătorilor partidei adverse: banul Mareș Băjescu, logofătul Radu Crețulescu și spătarul Șerban Cantacuzino. Complotiștii se adunau noapte de noapte în casa vornicului Gheorghe Băleanu, dar o trădare, plătită din belșug, sparge taina îndelungatelor urzeli. Cantacuzinii cer în grabă întrunirea marelui divan, care să judece și să pedepsească faptele Bălenilor. Dovezile prezentate de Cantacuzini, dornici să dea amploare acestui incident, nu par a fi suficient de concludente, deoarece domnul ia o hotărîre neașteptat de blîndă: « îndată am mazilit pre cei ce avea dregătorii și porunci tuturor cîți au fost la acel sfat spurcat să meargă la țară, să șază, la casele lor ». Era la începutul lunii lui noiembrie, văleat 7177, iar de la nașterea lui Hristos, anul 1669.

Martor la toate aceste întîmplări, care aduceau din nou pe prim plan rivalitatea între diferitele fațiuni boierești, Constantin nu intră, pentru moment, în vîltoarea luptelor politice, mulțumindu-se numai cu vechiul său rang nobiliar, mai mult onorific, *vtori postelnic* (al doilea postelnic), deși ar fi avut posibilitatea să urce treptele măririi. Rezerva față de conjunctura favorabilă Cantacuzinilor era determinată însă de conștiința clară a instabilității politice contemporane și, mai cu seamă, de preocupările sale cărturărești.

Anul 1670 îi aduse însă și alte plăcute griji. În casele unchiului său din Moldova, fostul mare vornic Iordache Cantacuzino, tînărul Constantin cunoscu pe Safta Buhuș, care îi deveni apoi soție credincioasă pînă la apusul vieții.

Cantacuzinii moldoveni se înrudeau, de fapt, cu Buhușeștii încă din vremea lui Dabija Vodă, cînd — după cum spune Neculce — un « hiastru al domnitorului », pe nume Lupașco, făcut de doamna Dabijoaia cu Buhuș, a luat pe fata vornicului Iordache Cantacuzino, făcînd « mare nuntă în curțile domnești ». Cu Dumitrașcu Buhuș vistiernicul, mort în 1667, doamna Dafina (Dabijoaia) a mai avut însă și o fiică, Anastasia, care a devenit, mai tîrziu, soția domnului Gheorghe Duca.

După zisa cronicarului Ioan Neculce, s-ar putea crede că Safta Buhuș a fost soră cu Anastasia și Lupașcu, deoarece

Duca Vodă îl considera pe Constantin Cantacuzino *cumnatul* său. Miron Costin ştia însă că Safta era numai *nepoată* Anastasiei, iar prin alianţă, şi a domnitorului. De aici s-a tras concluzia că soţia viitorului mare stolnic al Valahiei era fiica unui frate al doamnei Anastasia. Lupaşcu nu putea fi în nici un caz tatăl ei, deoarece se căsătorise abia în anul 1661, iar soţia lui era vară bună a Cantacuzinilor munteni. Doamna Ducăi Vodă mai avea însă trei fraţi, mai mari, din prima căsătorie a părintelui ei, vistiernicul Dumitraşcu Buhuş cu Ileana lui Ilie Buciuc paharnicul. Unul din ei, Alexandru hatmanul, a fost considerat ultimul mare erou al Moldovei, la sfîrşitul unui veac cotropit de ambiţii şi patimi mărunte. Căsătorit cu fiica spătarului Niculae Ureche, fratele cronicarului, Alexandru Buhuş a avut trei feciori şi două fete: Maria şi Catrina.

Nici Miron Buhuş (zis Buciuc) nu a avut, se pare, o fată cu numele Safta. Se poate presupune atunci că tatăl Saftei a fost *Niculae Buhuş*, primul fecior al vistiernicului Dumitraşcu Buhuş. Aşa se explică şi marele interes pe care îl purta Stolnicul Constantin Cantacuzino şi soţia sa mănăstirii Bisericani, din Moldova, căreia i-a dăruit în diferite rînduri cărţi tipărite în Ţara Românească, între care o ediţie completă din cele 12 Minee editate de Mitrofan în 1698 şi un exemplar din *Evanghelia* imprimată de Antim Ivireanul la Snagov, în anul 1697. Bunicul Saftei, vistiernicul Dumitraşcu Buhuş, se număra doar printre ctitorii mănăstirii, deoarece făcuse împreună cu Şoldan ogradă împrejur, pivniţa de sub cliserniţă şi cliserniţa, iar fiul său Nicolae, urmînd tradiţia familiei, înzestrase Bisericanii cu bogate odoare şi venituri.

Niculae Buhuş fusese medelnicer şi treti jicnicer (al treilea jicnicer) în vremea lui Vasile Lupu urcînd apoi treptele ierarhiei boiereşti pînă la cinul de vel stolnic, în 1663, şi de vel logofăt, după aceea.

În primăvara anului 1670, cînd tînărul Constantin se pregătea de nuntă, Nicolae Buhuş trecuse hotarele acestei lumi, de vreme ce încă de la 21 aprilie 1667, jupîneasa lui, *Aniţa*, fata comisului Furtună, îl pomenea într-un document, ca răpostat, deşi cu puţină vreme în urmă, la 7 martie 1667, el semnase un hrisov în calitatea de mare logofăt al Moldovei. Moartea s-a produs, de bună seamă, între 7 martie şi 21 aprilie 1667, lăsînd în tristă văduvie pe jupuneasa Aniţa, care avea să-i supravieţuiască încă mulţi ani (este menţionată şi în 1681).

Nicolae Buhuş a fost, în anii vieţii lui, şi un distins cărturar, cititor şi păstrător de cronici. De la el a aflat Miron Costin toate datele privitoare la Eustratie Logofătul, Simion Dascălu şi Misail Călugărul, cei trei vinovaţi de interpolarea în cronica vornicului Grigorie Ureche a « basnei » cu întîiul descălecat al ţărilor româneşti: « Cîtu mi se pare, bine nu ştiu, că n-am văzut leatopiseţul lui Evstratie logofătul, iară cum am înţeles de cîţiva boieri şi mai ales din Niculai Buhuş ce au fost logofăt mare, pre acestu Simion Dascălu, Istratie logofătul l-au făcut cu basnile lui şi Misail Călugărul de la Simeon au născut, cela fiiul cestalalt nepot » [1].

Nicolae Buhuş a mai avut, în afară de Safta, încă doi feciori: Ioan şi Gavril, şi o fiică, Irina, căsătorită cu Manolache Ruset clucerul. *Ioan* era în 1701 logofăt, iar în 1714, în vremea domniei lui Nicolae Mavrocordat, era hatman al Moldovei, în timp ce despre primul născut, *Gavril*, se ştie doar că la 5 noiembrie 1695 era pîrcălab. Irina, sora mai mare a Saftei, a murit la 7 februarie 1716, fiind înmormîntată în biserica din Borzeşti.

Nunta tînărului cărturar valah cu fiica cea mică a fostului vel logofăt Nicolae Buhuş a avut loc, de bună seamă, în curţile domneşti din Iaşi, deoarece mireasa era nepoată a doamnei Anastasia, soţia stăpînitorului de atunci al ţării Moldovei, Gheorghe Duca. Imediat după nuntă, la 28 mai 1670, domnul avea să dăruiască, « dumnealor lui Constantin Cantacozeno postelnicul » şi « jupăneasăi dumisale Saftei nepoata doamnei meale », satul Tămăşani din ţinutul Iaşilor. Duca Vodă adresa atunci o scrisoare domnească către vătămanul şi sătenii acestui sat: « Io Duca Voevod, domn şi stăpîn al ţării Moldovei scriem domniia mea la vătămanul şi la toţi sătenii din sat din Tămăşeani, dămu-vă ştire pentru rîndul vostru, că pînă acumu aţi fostu pe sama domniei meale şi vă dedeasăm pre sama coconilor nepoţilor domniei meale. Iar acumu v-am dat să hiţi pre sama dumnealor lui Costantin Cantacozeno postelnicul şi a jupăneasăi dumisale Saftei nepoata domniei meale. Pentru aciaea deaca veţi vedea cartea domniei meale, iar voi toţi ca să aveţi a asculta de dumnealui postelnicul la toate treabele ce va da învăţătură ca de un stăpîn ce vă iaste. Aciastă vă scriem domniia mea şi într-altu chipu să nu fie. În Iaşi, văleat 7178 mai 28 » [2].

---

[1] *De neamul moldovenilor*. În: Miron Costin, *Opere*, ediţie critică de P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 242—243.

[2] Bibl. Academiei, documente româneşti CLXXV/170 (inedit).

Sub rîndurile strînse ale scrisorii, domnul își trece titulatura voivodală « Io Duca Voevod », alături de frumoasa sa pecete, cu capul de bour, în roșu de chinovar.

Documentul, caligrafiat pe o netedă coală de hîrtie, împăturită în două, a fost încredințat apoi pentru veșnică păstrare postelnicului Constantin Cantacuzino.

Cuprinsă de bucurie, fiica fostului mare logofăt Nicolae Buhuș își încearcă, de îndată, pe spatele hrisovului domnesc, pecetea gravată în aur de pe inelul de nuntă. Pe foaia de hîrtie rămase o rotundă pată neagră, din care se alegea însă stema Cantacuzinilor, acvila cu două capete, încoronată, iar de o parte și de alta a coroanei imperiale se puteau citi două litere grecești: *S și K*, simbolizînd noul său nume, cu ample rezonanțe în istoria Bizanțului: « S[afta] C[antacuzino] ».

Safta Buhuș aducea astfel în familia Cantacuzinilor munteni, bîntuită de atîtea patimi și neliniști, calmul plaiurilor moldovenești, cu prinosul lor de înțelegere și omenie. Așa avea să-i fie sufletul, bun și pururea iertător, pînă la sfîrșitul vieții.

Patruzeci și șase de ani mai tîrziu, la 14 septembrie 1716, « Safta Stolniceasa răposatului Stolnecului Costandin Cantacuzino », avea să dea la mîna unei nepoate, numită tot Safta, o frumoasă scrisoare de bunăvoință, în care a picurat ceva din amintirile și amărăciunile sale de fată de boier moldovean, dusă pentru totdeauna departe de locurile natale, față de care sufletul se umplea mereu de o ciudată nostalgie: « Scrisoarea dată la mîna nepoatei Saftei, precum să să știe, că fiind și eu la logodna dumneaei, și fiind nepoată Safta mai mică, și luînd soție boiariu strein, neavînd temeiu aicea în țară, m-am rugat și eu de cumnatul Mihai Spătar de au dat nepoatei Saftei, un sat Cozleciul mai mult decît celorlalte surori, așa știu și mărturisesc cu sufletul mieu, care și părintele Sinaitul, și jupînul Anghelache Vornicul mărturisesc că știu. Septemvrie 14, 7225 ».

Safta, nepoata pentru care se rugase de cumnatul Mihai Cantacuzino să-i dăruiască încă un sat, era cea mai mică fată a Spătarului și soarta ei se asemăna atunci așa de bine cu cele întîmplate Saftei Buhuș în vara anului 1670, cînd doamna Anastasia stăruise pe lîngă domn să-i dăruiască acel sat din ținutul Iașilor. Numai că boierul de atunci, Constantin Cantacuzino postelnicul cel tînăr, nu era dintre acei fără « nici un temeiu », ci unul dintre marii stăpînitori de moșii din Țara Românească.

Bunătatea şi duioşia sufletului său, aplecat mai mult spre visare decît spre luptă şi dorinţi aprige de posesiune, s-au păstrat limpezi ca apele unui izvor din Munţii Neamţului, pînă în anii cei din urmă, plini de zbucium şi dureri.

Dacă la scrierea testamentului, 28 iunie 1719, averea i se împuţinase într-atîta încît a fost nevoită să golească toate sipetele şi « rădiţa cea cu hainele de moarte », spre a lăsa o cît de mică moştenire nepoţilor, dragostea ei caldă şi potolită se revărsă însă, ca întotdeauna, în duioase desmierdări: « nepotului Constantin să i se dea iişoara cea cu mărgăritariu... şi o părechiţă de brăţăruş, ceale cu zale, care le ştii. Un ineluş ce este cu zmaragdu şi pă de lături cu diamănţele, să-l dai Măriuţii. Şi-m pare că mai sîntu doao ineluşe: dintr-acelea, care vei socoti mai frumoase, să le dai lui Ioniţă. Brăţările ceale ce s-au scos de la Sibiu, acealea să le dai lui Mateiaş, că ştii că s-au crescut de mititel ».

Safta Stolniceasca se arăta generoasă şi faţă de oamenii simpli, cel mai adesea uitaţi şi năpăstuiţi: « Pentru biatele slugi ce sînt pe lîngă mene, mă rog, cum iaste baba Ioana, că mi-au slujit mult, măcar la o chilie, tot să-ţi fie milă de dînsa; şi de bieţii copii de rumâni să-ţi fie milă; şi biatele copile să le grijeşti cum li s-or cădea ».

După o viaţă lipsită de griji petrecută în preajma celui mai de seamă boier al Valahiei, soartea cea nemiloasă a aruncat-o dintr-o dată în durere şi singurătate.

La 25 februarie 1715, pieri pe neaşteptate, în floarea vîrstei fiul său Răducanu, care zăbovise mulţi ani la Padova şi Paris, pentru învăţătură. A fost înmormîntat la mănăstirea Cotroceni, ctitorită de Şerban Vodă.

Peste un an, în 1716 moartea seceră deodată pe fiul său cel mare, Ştefan, suit în scaunul Ţării Româneşti, alături de bătrînul cărturar, soţul ei de peste patruzeci de ani, Constantin Cantacuzino stolnicul. Ei n-au avut parte însă nici de un loc de îngropăciune, trupurile lor fiind aruncate, la adăpostul unei sîngeroase nopţi de vară, în apele Bosforului. Tot atunci căzu în văduvie şi fiica sa Maria, măritată după boierul Radu Dudescu, ucis, din porunca vizirului, la Adrianopol, împreună cu fratele Stolnicului, Mihai spătarul. Pustiită de atîtea tragedii, Safta îşi rostea cu greu şi cu durere cuvintele rugătoare ale testamentului: « Marii meale şi nepotului Constantin mă rog să-i fie milă de

sufletul mieu, dacă am fost rînduită de am rămas la atîta străinătate, că cu multă jale a inimii scriu aceste puţineale rînduri».

Stolnicul Constantin Cantacuzino a mai avut cu Safta încă o fiică, Ilinca, măritată cu State Leurdeanul, fiul vornicului Stroe Leurdeanu, cel care urzise, în 1663, moartea Postelnicului. Se pare că în 1701, cînd Ilinca s-a căsătorit, trecutele pizme fuseseră date uitării.

Vremea liniştită a domniei lui Antonie Vodă din Popeşti, în care tînărul Constantin începu să-şi rostuiască viaţa de boier valah, trecu însă prea repede. Ceasul reînnoirii domniei se apropia şi nestatornicul Grigoraşcu Ghica, care obţinuse iertarea Porţii pentru hainia lui de odinioară, se pregătea să intre din nou, ca stăpîn, în Ţara Românească.

Temători, Cantacuzinii trimit la Odrii în ianuarie 1672, «pă Costandin postelnicul Cantacuzino şi pă Gheorghe vornicul să cearce porţile, să vază ce vor afla». În urmă, venea domnul însoţit de marii săi dregători, care gîndeau, în ascuns, să-l schimbe cu acel Gheorghe vornicul, om mai tînăr şi mai înverşunat împotriva Bălenilor.

Alaiul domnesc se întîlni la Dunăre cu tînărul postelnic Constantin Cantacuzino, «şi întrebîndu-l ce au priceput la Poartă, au zis rău, că nu ne va fi pe voe ce gîndim şi au spus dă Grigorie Vodă toată povestea». Momentul politic era neprielnic, de aceea, prudent, postelnicul Constantin propunea fraţilor săi, în locul unei tentative fără sorţi de izbîndă de a-şi impune voinţa în faţa Porţii, grabnica întoarcere în ţară, spre a-şi pune la adăpost vieţile aflate în mare primejdie, precum şi nenumăratele lor averi.

Semeţ, fratele său, Şerban spătarul, care cunoştea numai lăcomia fără margini a turcilor, dar se arăta parcă neştiutor faţă de vicleniile grecilor din Fanar, zise atunci «că va face pod dă pangi de la saraiul rumănesc pînă la al viziriului şi tot îi va fi pă voe».

Răspunsul veni ca o sumbră prevestire: «Ci mergeţi dar şi veţi vedea». Convoiul porni iar pe drumurile troienite, spre Adrianopol, în timp ce Constantin, împovărat de gînduri şi negre presimţiri, grăbea spre Bucureşti. Mareş Băjescu încercă să-l ridice în scaun pe Gheorghe vornicul, aşa cum le-a fost înţelesul, zicînd, de Antonie Vodă, «că iaste bătrîn şi slab şi trebuie să fie mai tare». «Dacă le trebue lor om mai tare — spuse atunci marele vizir —, le voi da eu un domn cu mînă de

fier», şi trimise să-l cheme pe Grigoraşcu Ghica de la Istanbul. Văzînd mînia mocnită a vizirului, boierii îşi schimbară gîndul şi consimţiră să-l sprijine tot pe Antonie Vodă. Era însă prea tîrziu.

În ziua hotărîtă pentru căftănire, toţi partizanii Cantacuzinilor au fost arestaţi, în afară de Şerban spătarul, care se prefăcuse bolnav şi nu venise la ceremonia instalării noului domn.

De îndată, Grigorie Ghica trimise carte fostului ban Gheorghe Băleanu « să prinză pe Radul logofătul Creţulescul şi pă fraţii lui Şărban spătarul ce era la Bucureşti ». Solul domnesc ajunse în Bucureşti către miezul nopţii. În acest timp, banul Gheorghe Băleanu « strînse iuzbaşăi şi căpitanii de slujitori şi pă boierii carii se întîmplase aci » şi trimise pe Radu Năsturel cu o ceată de slujitori « la Costandin postelnicul şi la aga Matei şi la Iordache, de le-au ocolit casele şi i-au chemat la curte ». Cînd postelnicul Constantin întrebă care e pricina acestei neobişnuite chemări, i se răspunse doar că a venit « poruncă domnească ». Atunci au înţeles cu toţii că au apucat domnia acestei ţări Grigoraşcu Ghica, ucigaşul cel fără de milă al părintelui lor.

La curte, toate lumînările erau aprinse ca în vreme de ospăţ sau de zaveră, iar slujitorii umpleau odăile palatului domnesc. Matei şi Iordache au încercat să se strecoare printre gloate, dar au fost prinşi şi aduşi în faţa banului Gheorghe Băleanu, care-i mustră: « Matei, căci faci copilăreşti de nu şăzi! Dar domnul căci porunceşte să fiţi la opreală, nu doar că va să vă omoare, ci numai pînă va veni măriea sa, deci bun iaste D-zeu; vă va erta; nu vă teameţi, ci şădeţi; nu ne faceţi noao ruşăne! ». A doua zi veni poruncă de-i închise pe toţi « în turnul dă pre poarta de jos ».

La 20 martie 1672 intră în Bucureşti şi Grigorie Vodă. Triumfător, domnul aducea cu dînsul băgaţi în obezi pe ceilalţi partizani ai Cantacuzinilor, închişi din ordinul turcilor, la Adrianopol: Mareş banul, Gheorghe vornicul, Gheţea clucerul, Mihai Cantacuzino postelnicul, Stoian comisul şi doi căpitani, învinuiţi de a fi înjurat pe Panaiatache dragomanul « dă muiere şi de copii ». Pe aceştia din urmă i-au şi « tăiat denaintea porţii », chiar sub zidul turnului unde erau închişi prinşii de la Odrii. La scurt timp după sosirea domnului în Bucureşti, au fost trimişi la ocnă, fără nici o judecată, vornicul Gheorghe, fostul pretendent la domnie, clucerul Gheţea şi logofătul Stoica Ludescul, « care au fost slugă bătrînă la casa răposatului Costandin pos-

telnicul ». Pe ceilalți boieri popriți în turnul palatului îi scotea mereu în fața divanului, năpăstuindu-i să plătească din averile lor multe sute pungi de galbeni, pentru a acoperi datoriile imense ale visteriei domnești.

Îndemnat de Băleni și temîndu-se de răzbunarea Cantacuzinilor, pe care o cunoscuse îndeajuns în anii săi de băjenie, Grigorie Ghica încercă să-l aducă în țară, cu vicleșug, și pe spătarul Șerban, spre a da apoi pierzaniei întregul neam. Pentru cîteva pungi de galbeni cumpără din nou bunăvoința turcilor și spătarul Șerban luă, mai mult fără voie, drumul întoarcerii acasă. Dar abia trecu munții îndreptîndu-se spre Dunăre, că îl și întîmpină un trimis al doamnei Elina, care îi dezvălui planurile funeste ale domnitorului. Aflînd de caznele la care sînt puși frații săi din țară și de urzelile de moarte ale adversarilor familiei Cantacuzino, Șerban « să învîrtejî pre altă cale, pribegind în Moldova », unde domnea Gheorghe Duca. Domnul îi îngădui să stea retras la mănăstirea Hangu din munții Ceahlăului, pînă se vor potoli intrigile și se va putea întoarce, fără primejdie, la Adrianopol. Contemporanii au văzut însă, în spatele sprijinului pe care i l-a acordat Duca Vodă în toate împrejurările, și stăruințele doamnei Anastasia, pururea fascinată de figura semeață a spătarului Șerban Cantacuzino. Din multe primejdii avea să-l scoată, de acum înainte, privirea vulturească a ochilor săi și barba cu sclipiri negre, de abanos!

În timp ce Șerban Cantacuzino se sihăstrise la mănăstirea Hangu așteptînd un moment mai prielnic, mari chinuri și grele patimi se abătură asupra celor arestați de Grigorie Ghica, mai cu seamă după plecarea domnului cu oastea muntenească la asediul Cameniței, deoarece rămaseră ispravnici de scaun banul Gheorghe Băleanu cel bătrîn, vornicul Stroe Leurdeanu, fostul călugăr Silvestru de la mănăstirea Snagovului, și Hrizea vistierul. « Deci ei, ca niște răi tirani, fără știrea domnului, dederă învățătură Drosului armașul Mehedințul, răul spurcat, de-i scotea din turn pre acești boieri . . . și-i ducea afară den cetate, înaintea temniței, de-i bătea în toate zilele pre talpele picioarelor și-i spînzura de mîini cu sfoară, și-i muncea în tot felul, tîrîndu-i pre pămînt și pedepsindu-i cum le era voia ».

Adînc mișcat de suferințele fratelui său Iordache, mai mic și mai plăpînd, Constantin ceru atunci încuviințarea de a suporta și pedeapsa zilnică de o sută de lovituri a acestuia. Și astfel, vreme de o săptămînă, notează Del Chiaro, tînărul « addotto-

rato nello Studio di Lovanio » a suportat bătaia « fără a scoate un geamăt sau o lacrimă. » Era, într-adevăr, un « minunat exemplu de mărinimie, care distinge inimile nobile de cele josnice ».

Supliciul fraţilor Cantacuzineşti luă sfîrşit abia la reîntoarcerea domnului în ţară, în decembrie 1672. Făţarnic, Grigorie Ghica îi mustră pe caimacamii săi pentru neomeniile ce le făcuse, fără a da însă drumul victimelor. Între timp, Duca Vodă fusese mazilit, iar Şerban spătarul trecu munţii, în Transilvania, « la Ghiurghiu (Gurghiu), la un Lazăr Iştvan, boier mare al locului aceluia şi . . . prieten cu Cantacuzinii din ţara Moldovii, verii lui ». Susţinut de cancelarul Ardealului Ioan Bethlen, Şerban plecă, în primăvara lui 1673, la Adrianopol, urmînd un drum lung şi ocolit, dar fără primejdii, prin Haţeg, Caransebeş şi Ruşava. La Poartă, caimacamul Kara Mustafa, care se arătase prieten faţă de spătarul Şerban, obţinu de la vizirul Küprülü, chemat în mod special la un mare ospăţ, firmanul de eliberare a fraţilor Cantacuzino din temniţa lui Grigoraşcu Vodă. Un agă turc, însoţit de cîţiva slujitori, porni de îndată către Bucureşti, « şi fără veste au intrat în casele domneşti, unde şădea Gligorie Vodă » aducîndu-i porunca marelui vizir. Sfătuit de caimacam, care ştia prea bine vicleniile lui Grigorie Vodă, aga lăsase de pază la uşa turnului, unde erau ferecaţi fraţii lui Şerban, doi slujitori, « pentru ca să nu-i mute altundeva », precizează cronica Bălenilor. « Şi înţelegînd [domnul] de porunca împărătească, îndată trimise de-i scoase din turn pe aceşti boieri, de-i dede în mîna capigiului. Iar a doua zi, purcese doamna Elina cu toţi coconii ei şi cu toate rudeniile ei şi cu gineri-său Radul [Creţulescu], de s-au dus la Ţarigrad ».

Pentru Grigorie Vodă cam « fără nădejde i-au venit » aceste « întîmplări » şi « s-au turburat foarte », deoarece ştia prea bine că năpăstuiţii de odinioară nu vor avea odihnă pînă nu-i vor surpa iarăşi domnia. Momentul era cu atît mai prielnic, de vreme ce domnul avea să lipsească din ţară multe luni de zile, chemat fiind cu oastea la asediul Hotinului. Cu mare bănuială i se păru şi cererea turcilor de a-şi trimite doamna şi coconii drept ostatici la Poartă pînă se va sfîrşi războiul. De aceea, în ziua purcederii sale din Bucureşti, la mănăstirea Tismana cădea capul unui fost pretendent domnesc, Gheorghe vornicul, iar o solie încărcată cu multe sute de pungi pleca spre Adrianopol, pentru a obţine de la marele vizir moartea sau, cel puţin, izgonirea Cantacuzinilor. « Deci vizirul, văzînd jalba şi mai mult banii,

au făcut surgun pă Şerban spătariul, pă Radul Creţulescul, pă Costandin Postelnicul, fratele lui Şerban spătarul, la Crit ».

În Creta, Şerban şi Constantin « aveau rude din sora moşului lor, a lui Andronic Cantacuzino », în casele cărora petrecură în linişte cîteva luni de exil, aşa cum odinioară tatăl lor, Postelnicul, copil fiind, aflase ocrotire.

Ceilalţi « coconi » mai tineri — Mihai, Matei şi Iordache, împreună cu neodihnita doamnă Elina, maica lor, au rămas la Constantinopol. Mihai nu avea însă tihnă şi se alătură lagărului turcesc plecat spre Hotin, pentru a iscodi mai de aproape mersul politicii. Cînd ştafetele Paşei Husein se opriră la Isaccea cu vestea înfrîngerii armatelor turceşti sub zidurile Hotinului şi a hainirii domnului Ţării Româneşti, Mihai ceru, şi obţinu de la caimacamul Kara Mustafa ridicarea în scaunul Ţării Româneşti a mazilului Duca Vodă. « Atunci, alergă la Constantinopol cu vestea biruinţii, iar Duca, deacă a înţeles, foarte se bucură, făgăduindu-se cu mare jurămînt că va căuta de casele acestor boiari şi le va plăti datoriile şi, în zilele lui, nici un rău nu vor petrece, ci mult folos şi bine vor vedea de la dînsul ».

Domnul plecă fără zăbavă spre ţară însoţit de aga Matei Cantacuzino şi de Pîrvu logofătul, fiul lui Drăghici, « trimiţînd înainte pre Costandin slugerul, sin Stoica logofătul Ludescul, cu cărţi împărăteşti, ca să ţie scaunul după obiceai ».

Tot în acel timp, nestatornicul Grigorie Ghica, aducîndu-şi aminte de doamna şi coconii lui puşi la popreală în Constantinopol, se întoarse din hainia lui, cerşind milă de la marele vizir, deoarece se prefăcea a zice că el nu trecuse de bună voie în tabăra leşească, ci fusese răpit, iar acum venea smerit ca un rob la stăpînul său. I se îngădui să plece nestingherit la Constantinopol, nu fără a nutri speranţe de domnie nouă. Numai că de astă dată Cantacuzinii îi căutară sfîrşitul îmbiind pe doctorul său curant să-l otrăvească.

Şi în timp ce răutăciosul Ghica Vodă pierea de « moarte groasnică la Constantinopol », cei trei exilaţi din insula Creta se întorceau în ţară, « la casele lor, cu maica lor şi cu jupînesele lor şi cu toată cemetia lor întreagă ».

Duca Vodă îi răsplăti pentru credinţa lor dîndu-le noi şi mănoase boierii. Stolnicul Mihai este ridicat la rangul de mare spătar, la 11 februarie 1674, iar Radu Creţulescu reintră în divanul domnesc, la 7 iunie 1674, cu înalta demnitate de mare vornic.

Cantacuzinii, izbăviți de ucigașul Grigorie Ghica, se simt din nou în largul puterii lor și « să înalță iarăși și să măresc și poftesc pă domn să facă cele necuvioase, peste voea și peste putința lui ». Bănuitor, Duca Vodă căută atunci să opună semeției Cantacuzinilor pe adversarii lor, boierii Băleni, pribegiți în Transilvania. El chemă în țară pe toți boierii fugiți, și obligă pe Cantacuzini să cedeze în fața voinței lui, determinîndu-i chiar să se adreseze în scris, pentru împăcare, către Gheorghe Băleanu și alți boieri din tabăra adversă, aflați la Brașov și Sibiu. Nemulțumirea și neîncrederea față de domn încep să se cuibărească în sufletele Cantacuzinilor. Cu toate acestea, ascensiunea lor în viața politică a țării continuă, domnul nefiind încă suficient de puternic pentru a-i înfrunta. Acum intră în divan, cu rangul de *vel stolnic*, cel mai învățat dintre frații Cantacuzini, Constantin. Aceasta a fost « acea mai mare și mai dupe urmă a lui boierie », precizează Genealogia familiei, pentru că « nu era iubitor de boierii », iar « vieața și vremea sa o petrecea pururea cu dascălii, cu spudeii și cu bărbații procopsiți ».

Primul act domnesc în care Constantin este menționat cu titlul de mare stolnic al Valahiei datează de la 22 ianuarie 1675, cînd Duca Vodă procedase la o « remaniere » a divanului, spre a potoli murmurul Cantacuzinilor nemulțumiți de atitudinea sa tolerantă față de Băleni.

Prin hrisovul, frumos caligrafiat pe pergament de « Mihai fiul lui Stan logofăt din Tîrgoviște în orașul de scaun București, luna lui ianuarie 22 zile și de la Adam pînă acum curgerea anilor 7183 (7075) », Duca Vodă întărea biv vel căpitanului Barbu Bădianul, « cu feciorii lui cîți Dumnezeu îi va dărui », toate ocinile sale, cu satele, vadurile de moară, pădurile, rumânii și țiganii ce îi aparțineau. Domnul aduce, după obicei, și mărturia întregului divan: « Iată deci și martori punem domnia mea: Radul Năsturel vel ban (ridicat atunci de la rangul de mare logofăt), i pan Radul Crețulescu vel vornic, i pan Șerban Cantacozeno vel logofăt (chemat din nou în divan), i pan Vîlcu (Mogoșescu — Grădișteanu) vel vistier, i pan Lupașco vel spătar (Buhuș, fratele doamnei Anastasia, moldovean de origine), i pan Badea (Bălăceanul) vel clucer (intrat în divan tot în ianuarie 1675), i pan Lascarache vel postelnic, i pan Ventilă (Corbeanul) vel paharnic, *i pan Costandin Cantacozeno vel stolnic*, i pan Barbul (Milescu din Pîrîiani) vel comis, i

pan Barbul Filișanul vel sluger, i pan Pîrvul Cantacozeno vtori logofăt »[1]

Cu reintrarea Cantacuzinilor în divan, alături de unii reprezentanți ai partidei adverse Duca Vodă credea că stabilise un trainic echilibru politic, în stare să-i asigure liniștea domniei. Era însă numai un scurt armistițiu, acceptat fără voie de ambele părți, prielnic totuși pentru dibace urzeli de culise.

Speculînd teama domnitorului față de ambițiile de mărire ale Cantacuzinilor, Bălenii vor încerca să pună la cale, în decembrie 1675, uciderea, cu viclenie, a puternicilor lor adversari. Întors dintr-o nouă campanie împotriva leșilor, Duca Vodă « n-au mers în scaun, ci au descălecat la Cocorăștii din Grind, la casele Vladului comisul », deoarece în București bîntuia de cîteva luni o cumplită epidemie de ciumă. « Atuncea Șărban spătaru luatu-ș-au ziua bună de la Duca Vodă, de ș-au dus la casa lui ot Drăgănești, ca să se gătească de praznic », deoarece se apropia sărbătoreasca zi a sfîntului Nicolae. « Iar Mihai spătarul cu frate său Iordache, cu cumnatul lor Barbul Fărcășanul vistierul — relatează *Letopisețul Cantacuzinesc* —, era la casele lor, Mărginenii ot Praova, de gătea bucate pentru săraci, întru slava marelui Dumnezeu și întru pohvala sfîntului Nicolae, așteptînd să vie de la Cocorăști a doua zi, duminecă, și fratele lor Costandin stolnicul », care însoțise tabăra domnească în campania din vară. Nici o bănuială nu tulbura tihna boierilor Cantacuzini.

Numai că, Duca Vodă « cu sfeatnicii lui cei ficleni, cu mare taină, noaptea, gătiră ostași și trimiseră de olac unii la doamna Elina și la feciorii ei, ca să-i prinză; alții la Șărban logofătul, la Drăgănești », în timp ce îl băgară în obezi pe stolnicul Constantin și « pre Radul Crețulescu și pre alți oameni ai lor », aflați la Cocorăști. Surprins de neașteptata hotărîre domnească, Stolnicul nu mai izbuti să repeadă o veste către frații săi risipiți pe la casele lor în așteptarea ceasului de sărbătoare, așa că, pentru întîia oară, se crezu definitiv pierdut, în mîna unui domnitor fără scrupule, « iubitor de argint și prea lacom de bani ». Ar fi fost însă deajuns ca numai unul din frații Cantacuzini să scape din lațul întins cu atîta dibăcie, pentru ca mînia domnitorului să se transforme în teamă și neputință, deoarece Duca Vodă putea sacrifica fără remușcări oricare interese, pentru a-și apăra scaunul aducător de bogății. Și domnul făcea atunci, în parte,

[1] Bibl. Academiei, Documente românești, pachet CLXXXIV/34.

jocul partidei filo-greceşti, pe care o putea trăda însă cu uşurinţă, dacă interesele sale personale erau primejduite.

Noaptea celor mai triste gînduri şi fapte era pe sfîrşite şi, « pren vărsatul zorilor », oamenii domniei trimişi să-i prindă pe Cantacuzini « sosiră toţi, carii pe unde le era porunca ». « Pre Şărban logofătul îl găsiră în biserica lui, la utrenie, ascultînd sfînta şi dumneziiasca slujbă. Unii ocoliră biserica, alţii intrară înlăuntru şi groaznic îl apucară şi-l scoaseră afară şi-l duseră la mănăstirea ot Snagov, ca să-l omoare acolo, precum au omorît şi Grigorie Vodă pe tată-său, Costandin postelnicul ».

La Mărgineni, oştenii nu reuşiră să prindă decît pe spătarul Mihai şi pe mama sa, doamna Elina, deoarece Iordache şi Barbul vistierul, « scăpară den ochii lor » şi trecură la Braşov.

O întîmplare tragi-comică avea să-l scape şi pe fostul mare spătar Mihai Cantacuzino: « că şezînd el în căruţă prins şi ostaşii găsind bucatele sfîntului praznic toate gata, abătură într-însele a le mînca şi vin a bea. Iar Mihai spătarul rugă pre Dumnezeu şi luo pre sfîntul într-ajutor, făcînd semnul crucii, se pogorî din căruţă jos, şi aşa încetişor trecu pren mijlocul lor, pînă eşi din curte afară şi intră într-o casă nevăzîndu-l nimenea făr numai o saragea sîrb l-au găsit acolo şi l-au acoperit ».

Scăpă de prinsoare şi aga Matei, care fiind chemat de frate-său Şerban logofătul la Drăgăneşti află de primejdie înainte de a intra în sat de la un « oarecare creştin » ce « i-au eşit înainte, spuindu-i de toate cîte s-au întîmplat frăţine-său, lui Şărban şi îndată să învîrteji şi trecu pre Teleajăn în Ţara Ungurească ».

Planul suprimării Cantacuzinilor eşuă, iar domnul fu silit să elibereze pe cei prinşi şi să le dea suficiente asigurări pentru viitor. « Dar să rănise inema lor şi să răcise de către domn » — remarca analistul Radu Popescu — şi gîndul ridicării unui Cantacuzin în scaunul Ţării Româneşti deveni, de acum, stindardul luptei lor politice.

Cantacuzinii se ţin din ce în ce mai departe de domn, iar acesta sfîrşeşte prin a-i scoate din divan la sfîrşitul anului 1677. Logofătul Şerban Cantacuzino este înlocuit cu Chircă Rudeanu, iar Constantin Stolnicul, cu Alexandru Alexeanu. Schimbările afectează însă structura întregului divan, deoarece sînt înlăturaţi şi alţi foşti dregători: vornicul Vîlcu Mogoşescu Grădişteanu, spătarul Lupaşco Buhuş, comisul Vlad Cocorăscul, Stoica Bucşanu şi chiar Ivaşco Băleanu. Căutînd să neutralizeze ambele partide boiereşti din Ţara Românească, Duca a dat divanului

său o coloratură eterogenă, favorabilă însă scopurilor sale de îmbogăţire cu orice preţ.

Ultimul document în care Constantin Cantacuzino mai semnează cu titlul de *vel stolnic* este datat 30 decembrie 1677 [1]; ulterior, marele cărturar nu mai intră în componenţa divanului domnesc, preferînd liniştea studiului, împletită cu activitatea diplomatică pusă în slujba independenţei Ţării Româneşti. Străin de ambiţiile deşarte ale măririi, Constantin Cantacuzino va rămîne, pentru toată viaţa, în ierarhia dregătorilor numai *biv vel stolnic* (fost mare stolnic), deşi i se va oferi cîndva şi domnia Ţării Româneşti.

Abia amuţiră tunurile ultimei campanii neizbutite împotriva Cehrinului, şi oastea muntenească porni iarăşi, în primăvara anului 1678, să se desfăşoare pe drumurile înnămolite ale Moldovei. Se duceau din nou sub zidurile cetăţii Cehrin, spre a veni în ajutor oştilor turceşti conduse de războinicul vizir Kara Mustafa. Ca întotdeauna, Constantin Cantacuzino însoţea lagărul domnesc, unde cunoştinţele sale politice şi militare erau îndeobşte preţuite.

Rămas la Bucureşti, în calitate de caimacam, alături de Hrizea vistierul, Iordache Ruset şi Stoica paharnicul, Şerban Cantacuzino începu să surpe cu sîrg domnia lui Duca Vodă.

Se găsiră atunci destui adversari ai Cantacuzinilor care să scrie cărţi « cu mare pîră » lui Duca Vodă. Domnul plănui uciderea prea isteţului spătar de îndată ce se va întoarce în ţară, dar nu-şi dădu pe faţă intenţiile spre a nu stîrni bănuieli. « Atuncea fratele lui, Costandin stolnicul, fiind şi el acolo, în oaste, înţelease de acest sfat spurcat şi îndată trimise la frate-său, Şărban de-i făcu ştire pre ascuns. »

Aflînd de primejdia ce-l ameninţa, Şerban Cantacuzino purcese din Bucureşti « la mijlocul zilei cu jupîneasa lui şi cu toată casa lui întreagă», pînă la Coiani, « fiind şi maică-sa acolo şi frate-său, Matei aga. » Apoi « să ridicară de acolo cu toţii pînă ajunseră la Giurgiov şi grăbiră de trecură Dunărea pe la Ruşi », îndreptîndu-se spre Adrianopol, unde se afla atunci şi vizirul Kara Mustafa, « plîngîndu-se şi jăluindu-se de toate nevoile lor cîte au petrecut în zilele Ducăi şi de boiarii lui cei răi. »

Din tabără, Constantin stolnicul conducea în secret risipirea Cantacuzinilor şi a partizanilor lor în faţa mîniei fierbînde, dar

[1] Arhivele Statului, Buc., Fond Slobozia lui Enache, XIX/4.

din ce în ce mai neputincioase, a domnitorului. Radu Creţulescu, cu toată casa lui, fugi în Ardeal, urmat de postelnicul Pîrvul, feciorul lui, şi de paharnicul Vintilă Corbeanu, cumnat cu Şerban Cantacuzino. Tot Stolnicul îndemnă pe Duca să-l trimită pe Constantin Brîncoveanu, ce fusese vtori logofăt, pe urmele lui Radu Creţulescu, să-l întoarcă. Dar abia ajunge la Sărata, şi îl întîmpină « un pîrcălab al lui Şărban Logofătul », care îl abătu de la drumul Ardealului, îndemnîndu-l să se ducă după unchiul său, la Adrianopol. Mîhnit, domnitorul coborî grabnic de la Iaşi spre Focşani şi trimise înainte « pă Costandin stolnicul cu cărţi, să muncească, să întoarcă pe frate-său Şărban logofătul, că stolnicul Costandin îl credea Duca-Vodă, că-i era cumnat », precizează Neculce.

O dată ajuns însă la Adrianopol « şi împreunîndu-să cu fraţii, au dat răspunsul că nici unii nu să vor mai întoarce, ci să vor duce la vezirul. »

S-au întors totuşi « pe la Bobotează » cu domnul cel nou, Şerban vodă Cantacuzino, în timp ce Constantin Brîncoveanu îl instala pe Duca Vodă, din poruncă turcească, domn al Moldovei.

XIII.

ASEDIUL VIENEI

Seara, cînd forfota palatului de la Curtea Veche se potolea, cîteva lumini continuau să clipească într-o necontenită veghe, pînă tîrziu, dincolo de miezul nopții. Din cînd în cînd, printr-o tainică ușă laterală, pustie și nemișcată mai tot timpul zilei, se topeau în neguri, una după alta, umbre grăbite și misterioase. Atunci, poarta cea mare a turnului strivea un vaet scurt și un ropot de cavalcadă bătea ritmic și tot mai încet în timpanele depărtării. Uneori, veneau pe căile nopții, osteniți de drumuri, călăreți singuratici sau în pîlcuri. Toți urcau grabnic scările înguste de stejar, care duceau spre odăile luminate ale palatului domnesc. Peste toate cădea apoi fulguiala nevăzută a tăcerii, spulberată cînd și cînd de țipătul straniu al unei păsări de noapte sau de sforăitul cailor lăsați la odihnă ori înșăuați pentru drum.

Sus, în odăi, slujitori domnești, îmbrăcați în strae frînceşti sau orientale, scriau necontenit, aplecați peste pupitrele lor înalte și solemne ca stranele unei biserici. Unii, diecii de hrisoave, făceau să răsară din pana muiată în cerneală neagră sau roșie șiruri drepte de chirilicale, înflorate ici și colo cu împletituri sau dantele. Alții, secretarii de limbi străine, scriau repede, fără popasuri ornamentale, lungi epistole, în latină, italiană, maghiară, greacă, germană sau turcă. Mesajele secrete erau prefăcute ulterior în bizare combinații de cifre și litere, după anumite canoane de taină.

Pe aici au trecut, în răstimpuri, medicul Bartholomeo Ferrati, scriitor de limbă germană, Nicolae Folos de Wolf, fin cunoscător al limbii latine, Giovanni Candido Romano, care semna

în calendarele domnitorului Constantin Brîncoveanu, Ioan Frîncul sau Ioan Românul, cărturarul florentin Anton Maria Del Chiaro, Afenduli clucerul, scriitor și tălmăcitor din turcește, frații David și Teodor Corbea întocmitori de epistole latinești, slavonești, rusești.

Specialist în scrierea cifrată și în despecetluirea scrisorilor aflate în trecere prin Țara Românească era italianul Nicolae de Porta, secretar intim și bibliotecar al aceluia care conducea întreaga corespondență diplomatică a principatului, stolnicul Constantin Cantacuzino. Stolnicul, avea să mărturisească mai tîrziu Del Chiaro, « dirija corespondența domnului cu suveranii creștini și avea în grijă pe secretarii pentru limbile italiană, latină, germană, polonă, greacă și turcă ».

De cele mai multe ori, scrisoarea semnată de domnitor era însoțită de o epistolă mult mai completă a stolnicului Constantin Cantacuzino, care primea chiar mai multe răspunsuri și mai interesante decît « domnul și stăpînul întregii Ungrovlahii ».

La cancelaria domnească ființa și o secție de *cartografie* unde se întocmeau hărți și planuri de cetăți, castele, puncte fortificate etc. Astfel, lordul William Paget, ambasadorul Angliei la Constantinopol și principal mediator al păcii de la Carlowitz, a obținut de la Stolnic planul cetății Petervaradin.

Întreaga activitate diplomatică a Țării Românești era pusă sub semnul cunoașterii prealabile a tuturor fenomenelor și evenimentelor militare, economice și politice contemporane.

Stolnicul își crease în acest scop o foarte întinsă rețea de agenți și corespondenți, care acoperea, sub aspect informativ, întreaga Europă, de la Constantinopol la Londra și de la Veneția pînă la Moscova și Petersburg. Știrile urgente sau secrete erau aduse sau transmise de curierii speciali, aflați într-o perpetuă mișcare pe toate drumurile continentului, iar ambasadele sau misiunile de mare importanță erau încredințate, de regulă, unor membrii ai familiei Cantacuzinilor (Pîrvu, fiul lui Drăghici, Toma spătarul, fiul lui Matei, Ștefan sau Răducanu, fiii Stolnicului) sau unor persoane devotate lor trup și suflet, cum erau ardelenii David și Teodor Corbea.

Știrile curgeau neîntrerupt spre cancelaria domnească și prin acele *diarij* sau *giornali* editate periodic în Italia și Austria. De la Viena venea în mod curent o gazetă bisăptămînală tipărită în limba italiană, sub titlul *Il corriere ordinario* (Curierul obișnuit), iar din îndepărtatul oraș Fuligno (Italia) ajungea în Valahia,

săptămînă de săptămînă, jurnalul politico-eclesiastic intitulat *Foglio* (Foaia). În secolul al XVII-lea, mult prea bogat în fapte războinice, Europa era literalmente invadată de *avisi militari* (foi volante anunțînd victorii și înfrîngeri pe cîmpul de luptă) tipărite în Italia, Franța și Austria. Datorită caracterului lor efemer s-au risipit cu totul în timp, dar multe au circulat, cu siguranță și în țările românești. Stolnicul nu era străin de asemenea izvoare informative, deoarece le amintește, uneori, în corespondența sa.

Bune îndreptare pentru conducerea politicii externe erau și scrierile istorice, geografice, etnografice, sau care prezentau, în amănunt, trecute campanii militare. Nu întîmplător, curtea imperială de la Viena îi refuza în 1681 marelui dragoman, Alexandru Mavrocordat, cererea de a cumpăra unele lucrări de istorie și artă militară, deoarece « aceste cărți istorice nu e bine să ajungă în mîinile turcilor și în deosebi istoria lui Gualdi asupra celui din urmă război; ele ar putea, în ultimă instanță, « să-i dea Porții multe indicații și îndrumări folositoare. »

Stolnicul, ca și Alexandru Mavrocordat Exaporitul, era un diplomat de factură modernă; el gîndea întotdeauna actul politic într-o amplă retrospectivă istorică și cu o largă viziune a viitorului. Convins că aceasta este singura modalitate de a înțelege adînc sensul dezvoltării istorice și, ca atare, de a aborda în mod realist problemele complexe ale diplomației, stolnicul Constantin Cantacuzino îi scria patriarhului Ierusalimului, Hrisant Notaras, în iulie 1714: « Lucrul acela, chiar de s-a trecut, *dar nu e fără folos pentru cunoașterea și cercetarea împrejurărilor; pentru care și cetim istoriile celor vechi, cu toate că sînt înșirarea celor trecute, căci și prin ele căpătăm vreo lumină pentru cercetarea lucrurilor politice.* »

Biblioteca de la Mărgineni este o peremptorie dovadă a efortului său de călăuzire a prezentului prin asimilarea învățămintelor esențiale ale trecutului. E deajuns să răsfoim tomurile cunoscutului tratat de istorie universală — *Del mappamondo istorico*, operă capitală a italianului Antonio Foresti, *Cronica lumii* întocmită de Johannes Nauclerus și tipărită la Colonia, în anul 1554, sau scrierea monumentală a umanistului german Petrus Lotichius, închinată Războiului de 30 de ani și imprimată în trei volume la Frankfurt am Main, pentru a privi în apele adînci ale cunoașterii fără hotar, spre care a tins permanent marele cărturar în realizarea uriașului său plan politic de eliberare națională.

Intrase în arena politică încă din anii călătoriei de studii prin Europa, urmărind cu înverşunare pe omorîtorul tatălui său, domnitorul Grigoraşcu Ghica, pribeag, fără speranţe, la Viena şi Veneţia. Obţinuse atunci «răvăşelele» mincinoase, îndemnătoare la crimă, ale vornicului Stroe Leurdeanul. Întors de la studii, în 1669, se căsătorise în primăvara anului următor cu moldoveanca Safta Buhuş, nepoata domnitorului Gheorghe Duca, care îl răsplăti, o dată cu venirea în scaunul Ţării Româneşti, cu rangul de mare stolnic şi îl întrebuinţă în unele afaceri politice ale Principatului. Aşa a fost trimis, în 1675, cu o misiune secretă în Polonia, la Varşovia. Se pare că încercase să medieze pe lîngă regele Ioan Sobieski, încheierea păcii între Polonia şi Turcia. Cînd Duca Vodă, fire schimbătoare şi fără scrupule, încercă mişelnic să se răfuiască cu Cantacuzinii, Stolnicul îşi arătă din plin dibăcia şi calmul său de rafinat om politic, reuşind să-şi elibereze din prinsoarea de la Cocorăşti, rînd pe rînd, toţi fraţii şi pe nepotul, mai tînăr, Constantin Brîncoveanu.

Domnia fratelui său Şerban începu, în 1678, cu alese speranţe pentru Cantacuzini. Domnul avea nevoie de mintea limpezită de atîta învăţătură a Stolnicului şi, în primii ani, îl folosi în descifrarea complicatelor urzeli politice ale vremii.

Înfrîngerea turcilor la Hotin, în anul 1673, făcuse să pălească mitul puterii de neînvins a spahiilor şi ienicerilor. În faţa Europei se deschidea perspectiva unei noi cruciade creştine antiotomane, la care se gîndea cu stăruinţă mai cu seamă papa Inocenţiu XI. Europa era însă divizată şi, în locul unei alianţe antiotomane, Ludovic al XIV-lea a înjghebat, în 1675, o coaliţie eterogenă îndreptată împotriva Austriei. În acelaşi timp, ambasadorii Franţei în Orient lucrau în favoarea Turciei, militînd pentru o grabnică încheiere a păcii cu Polonia, şi sperau ca, pe această cale, să izoleze din punct de vedere militar şi diplomatic pe suveranul Imperiului romano-germanic, Leopold I.

Încetarea ostilităţilor era dorită şi de ţările româneşti, pentru care orice nouă campanie militară a turcilor însemna o sporire a obligaţiilor tributare, şi aşa foarte ridicate faţă de Poartă. În afară de corpuri expediţionare, care luau parte la lupte alături de trupele otomane, din ţările româneşti se recrutau şi miile de salahori necesari pentru construirea de poduri sau întărirea cetăţilor, iar nesfîrşite cirezi de vite şi mii de care de grîu se scurgeau neîntrerupt, spre îndestularea armatelor rătăcitoare pe întinderile Podoliei. Uneori, hoardele tătărăşti năpădeau întin-

derile acestei țări, și în urma lor rămîneau sate arse și pustiite, iar văile răsunau de țipete și bocete de pierzanie; erau bătrînii, nevestele și copiii tîrîți în robia fără de sfîrșit. « Numai în timpul celor din urmă cinci luni de zile — nota, la 10 mai 1679, un informator francez la Constantinopol — Marele vizir a stors de la domnul din Moldova și cel din Muntenia 700 de pungi, ceea ce nu-l împiedică de a mai continua față de dînșii acest sistem de despuiere. În adevăr, aceste două țări par a fi ajuns prin alchimie în posesiunea secretului de a face bani, încît afară de însemnate contribuții naturale de cai, berbeci, unt, sare, ceară miere și altele, pot să satisfacă setea de avere a turcilor și prin atît de mari sume de bani».

Alchimia la care se referea trimisul francez era de fapt contribuția de sînge și nevoi a țăranilor români, apăsați mereu de atîtea biruri și podvezi. Ei erau și ostași în armata sultanului și salahori la poduri și cetăți și cărăuși ai averilor dincolo de hotare și, mai cu seamă, ei erau producătorii acestor bogății, ei erau « țara», amintită adesea de cronicarii istoriei noastre de demult.

Pacea cu Polonia s-a încheiat în 1676, la Juravno, dar condițiile erau favorabile turcilor care continuau să stăpînească cetatea Camenița, acest bastion al cuceririlor otomane din răsărit.

Liniștiți din partea bătăiosului Ioan Sobieski, turcii avură răgazul să potolească zarva războinică a cazacilor, pentru a visa apoi la o mare bătălie împotriva Europei, prinsă în vîlvătaia unor războaie dominate de ambiții.

Stolnicul avea să dezlege de timpuriu gîndul ascuns al turcilor, chiar dacă peste țările românești se lăsase, pentru o clipă, aripa binefăcătoare a păcii. Deși, la 23 noiembrie 1679, îi scria contelui Mihail Teleki, cancelarul Transilvaniei, că nu poate aduce « nici un fel de vești de prin părțile acestea» observa însă în tabăra otomană o mișcare surdă, purtătoare de neliniște. Poarta manifesta un neobișnuit și bănuitor interes pentru evenimentele europene și « vedem că neamul turcesc — nota cu finețe diplomatul român — este harnic și știricesc de zor despre starea creștinilor», fapte ce « ne fac *băgători de seamă cu ce scop*». Turcii se străduiau să afle mai cu seamă intențiile Rusiei, care începea să se contureze ca o forță de temut în această parte a continentului, de aceea « o parte din oastea tătară se gătește ca în cursul acestei ierni să năvălească în provinciile ruseți...»

În fața acestor manevre turcești, care ascundeau în sine o intenție invadatoare, Teleki îi răspunde plin de îngrijorare că « Republica Polonă a trimis o circulară regilor și principilor creștini, cerîndu-le ajutor împotriva turcilor, dar solii ei au fost nevoiți să se întoarcă *re infecta*, deoarece nu doreau să se certe cu Poarta otomană. Acest lucru e cu atît mai penibil, cu cît turcii tind să se împace cu rușii ».

Regii și principii creștini nu aveau însă răgazul de a înțelege pregătirile turcilor. Abia în 1682, cînd turcii deveniră mai agresivi și își dovediră fățiș dorința de a pune capăt armistițiului cu Austria, Europa își întoarse fața spre răsărit și un fior de teamă se strecură în sufletele tuturor.

Dincolo de zidurile fostei capitale a Imperiului bizantin, o mare nesfîrșită de corturi otomane își fluturau în vînt steagurile semețe ale Profetului; în fața Hellespontului antic corăbii fără număr așteptau numai un vînt prielnic de plecare; din țările românești se adunau cu sîrg provizii pentru drum, iar pîlcurile de oaste adăstau în umbra pădurilor; lacomi de pradă, tătarii băteau nerăbdători pragul Prutului, la Fălciu.

Din nou, papa încercă prin cardinalul Buonvisi să clădească o cruciadă împotriva « păgînilor », bazat pe adeziunea Moldovei, Munteniei și Transilvaniei, iar contele Johann Quintin Jörger, consilier intim al împăratului Leopold I, dădea imbolduri cavalerești pentru formarea unui imaginar « imperiu oriental », alcătuit din Polonia, Moscova, Persia, Olanda, Vatican, Spania, Valahia, Moldova și Transilvania.

Țările române se aflau însă la o mare răscruce: vasalitatea față de turci le obliga să meargă alături de Poartă, speranța în dobîndirea independenței le îndemna însă la o solidaritate cu puterile creștine. Din păcate, între Moldova, Transilvania și Țara Românească nu exista o orientare politică unitară: Duca Vodă dorea să-și mențină, cu orice preț, scaunul domnesc, de aceea se pregătea de război cu sîrg; Mihail Apafi, craiul Transilvaniei, se arăta nehotărît, deși înclina mai mult spre imperiali, de teama unui gălăgios pretendent, Emerik Tököly (« regele curuților »), care poftea de la turci stăpînirea Ungariei; numai Șerban Vodă Cantacuzino, deși împlinea după cuviință datoriile față de turci, se declara hotărît să boicoteze, cu toate forțele, marele război al Porții. Nici el nu va trece totuși, pe față, de partea creștinilor, după cum bine era sfătuit de fratele său, Constantin stolnicul.

La 23 aprilie 1683, după un obicei preluat de la bizantini, oştile turceşti se puseră în mişcare, avînd în fruntea lor pe însuşi sultanul Mehmet IV, care se închipuia în visele sale de cuceritor un nou Baiazid Fulgerul.

Chemarea Porţii îi urni din loc pe tătari, care îşi începură obişnuitele lor drumuri de pradă prin Moldova şi Ţara Românească, în timp ce Duca Vodă coborî cu oastea la Focşani şi de aici spre Transilvania, iar Şerban Vodă trecuse Dunărea pe la Orşova. Pe la jumătatea lui iunie toate oştile se adunară în tabăra de la Alba Regală, sub comanda vizirului Kara Mustafa, care primise, la Belgrad, din mîna sultanului, steagul profetului, simbolul luptei împotriva puterilor creştine.

Curînd începu asediul Vienei, şi vreme de 63 de zile se întinse peste Europa, aflată în panică şi deznădejde, umbra înfricoşătoare a căderii Bizanţului.

În pădurea Schönbrunn de lîngă Viena, oştenii lui Şerban Vodă tăiau şi cărau, fără grabă, lemne pentru înjghebarea unui pod peste Dunăre, în timp ce tunurile lor refuzau să-şi reverse ghiulelele nimicitoare asupra oraşului asediat, deoarece fuseseră umplute cu paie în loc de pulbere.

Prin tabăra munteană, îmbrăcat în straie româneşti, trecea şi solul rezidentului Austriei la Poartă, Georg Kunitz, aflat atunci ostatic în lagărul turcesc, care ducea veşti şi îndemnuri de îmbărbătare celor asediaţi. Astfel, chiar Şerban Vodă ceru lui Carol de Lorena ca să sloboază cîteva lovituri de tun, de ameninţare, asupra contingentelor româneşti care lucrau de zor la podul de peste Dunăre. Atunci, în zorii zilei de 30 august, românii lăsară în grabă lucrul, «înspăimîntaţi» de artileria austriacă, iar podul, menit să închidă arcul de foc împotriva Vienei, rămase neisprăvit.

După sfîrşitul atît de dramatic al asediului, oştenii români îngropară, într-un loc ferit din păduricea Gatterhölzel, chiar lîngă cortul domnesc, o uriaşă cruce de stejar, pe care Şerban Vodă puse să se dăltuiască, în latineşte, frumoase slove de aducere aminte a devotamentului său faţă de creştinătatea aflată atunci în grea cumpănă: « *Nos Dei gratia Servanus Cantacuzenus, Valachiae Transalpinae Principes, eiusdemque perpetuus haeres ac Dominus, etc., ereximus crucem hanc in loco quavis die devotione populi et sacro honorato, in perpetuam sui suorumque memoriam, tempore obsidionis machometanae a Vezirio Kara — Mustapha*

Bassa, Viennensis, Inferiori Austriae, mense septembris die prima, anno 1683» [1].

Peste două săptămîni, regele Ioan Sobieski, venit cu o mare oaste în sprijinul celor asediaţi, obligă pe turci să-şi lepede în fugă nu numai steagurile cele semeţe ale profetului, ci toate tunurile şi proviziile, şi o dată cu ele, orice speranţă de a mai ridica din pulberea căderii visele de mărire ale Porţii otomane. Ziua de 13 septembrie 1683 marca în istorie începutul unui inevitabil declin, care a durat însă, spre paguba popoarelor din Balcani, aproape două veacuri.

La cîteva zile după despresurarea Vienei, locuitorii au fost martorii unei neobişnuite întîmplări: o fetiţă sărmană, plecată să adune vreascuri din pădurea Gatterhölzel, a descoperit uriaşa cruce de stejar, încrustată cu slove latineşti. Cînd taina cuvintelor dăltuite în lemn a fost dezlegată, crucea, devenită simbol al victoriei creştinătăţii împotriva Semilunei, a fost adusă în oraş, unde, în chip de troiţă, a devenit un sacru loc de pelerinaj. Legenda ei, însoţită, uneori, de frumoase gravuri, a fost răspîndită apoi în Europa de mai toate scrierile contemporane dedicate marei epopei a asediului şi despresurării Vienei.

Oştile aduceau în ţară şi multă pradă de război, răscumpărată de la tătari, în care se afla şi biblioteca unei mănăstiri cisterciene din preajma Vienei. O salvase de la distrugere poate Gheorghe Brancovici, fratele mai mic al mitropolitului Sava, prigonit şi ucis în Transilvania, din ordinul lui Mihail Apafi, pentru cutezanţa sa de a apăra drepturile de credinţă ale românilor. Gheorghe Brancovici se refugiase cu trei ani în urmă în Ţara Românească, unde obţinuse înalta protecţie a domnitorului şi prietenia cărturarului, Constantin Cantacuzino, în a cărui bibliotecă de la Mărgineni va găsi preţioase cărţi de îndreptare pentru plănuita sa cronică a slavilor din Balcani, intitulată *Letopiseţul slavonilor Iliricului.*

Pe una din cele mai frumoase cărţi aduse de la asediul Vienei, un masiv manuscris caligrafiat pe pergament în anul 1370 şi artistic ornamentat cu iniţiale lucrate în foiţă de aur

[1] Noi, Şerban Cantacuzino, prin graţia lui Dumnezeu Principe Domn şi Moştenitor al Valahiei Transalpine etc. am ridicat această cruce pe locul acesta, pentru rugăciunea de toate zilele a poporului la Sfînta Liturghie; apoi spre pomenirea continuă a noastră şi a neamului nostru, în timpul asedierii de către turci a Vienei, în Austria de Jos, sub vizirul Kara-Mustafa Paşa, în ziua de 1 septembrie 1683.

și roșu de chinovar, mîna deprinsă a stolnicului Constantin Cantacuzino, poate traducătorul în latinește a pisaniei de pe crucea lăsată în pădurea Gatterhölzel, a scris, în românește, cîteva rînduri emoționante: « *Ciastă carte veche și grea este adusă de oștenii noștri ce au oștit cu turcii la Beciu, de acolo luată,mergînd la anul de la spășenia lumii 1683, measeța mai, cînd creștinătatea au bătut toată puterea turcească, și i-au gonit cu mare rușine d-acolo, luîndu-le și toată avuția și armele; cap oștilor tuturor creștinești fiind Ioan al Treilea Craiul Leșăscu, din rodul Sobieștilor, și Carol duca al Lotaringhiei, ce era și cumnat fiind preaînălțatul Franțisc celui de-ntîi, împărat al romanilor, iar a turcilor era Vizirul Kara-Mustafa, iar împărat sultanul Ibrahim* ».

În rîndul celor foarte puține mărturii autografe păstrate de la marele cărturar, însemnarea din 1683 are o valoare și o semnificație cu totul aparte. Ea exprimă fără echivoc atitudinea antiotomană a stolnicului Constantin Cantacuzino, postulat al întregii sale activități de cancelar al domnilor Valahiei. Înfrîngerea turcilor sub zidurile Vienei, cînd au fost « goniți cu mare rușine », luîndu-li-se « și toată avuția și armele », deschidea țărilor românești perspectiva unei visate eliberări naționale.

Stolnicul nu era însă un politician naiv, care să creadă că libertatea va fi oferită poporului român de împăratul Austriei sau de regele Poloniei. El își dădea foarte bine seama că atît Austria, cît și Polonia țintesc să-și întindă granițele pînă la Dunăre, oferind țărilor românești nu independență, ci un nou stăpîn, de această dată creștin, dar mult mai periculos pentru existența noastră națională. Apoi, diplomatul român știa că Franța și Anglia nu doresc pieirea Imperiului otoman, care reprezenta stavila cea mai puternică în fața expansiunii habsburgice în sudul continentului, iar victoria de la Viena nu reprezenta căderea puterii turcești, ci numai o serioasă limitare a ei.

Singura politică favorabilă intereselor românești era atunci *lupta pentru păstrarea unui perpetuu echilibru între Poarta otomană și puterile creștine, aflate în ofensivă.*

După despresurarea Vienei, victoriile armatelor imperiale împotriva turcilor se vor succeda cu repeziciune. La începutul anului 1688, ocuparea Ungariei de către austrieci era un fapt împlinit, iar soarta Transilvaniei fusese pecetluită, deși bietul

principe, Mihail Apafi, mai încerca să oprească înaintarea impetuoasă a cătanelor nemțești spre culmile împădurite ale Carpaților.

Atîta vreme cît tunurile nemțești băteau departe, în ținuturi străine, Șerban Vodă își putea manifesta din plin atașamentul față de politica împăratului Leopold, sperînd chiar în refacerea, sub sceptrul său cantacuzinesc, a imperiului prăbușit al Bizanțului. Dar, după cucerirea Budei, în septembrie 1686, tendințele expansioniste ale Austriei deveniseră o reală amenințare pentru Țara Românească, iar domnul Valahiei încercă să consolideze situația sa de *aliat* al Imperiului, prin încheierea unui tratat, care să reglementeze relațiile cu Austria și să evite astfel cucerirea principatului de armatele împăratului Leopold. Tratativele începură în primele luni ale anului 1687, cînd Șerban Vodă primi de la Viena, prin abatele Del Monte, un lung mesaj imperial, prin care i se promitea « secura protectione », în schimbul unei adeziuni totale și fățișe față de Liga sfîntă. Prudent, domnul răspunse că țara sa nu este pregătită pentru o acțiune deschisă în favoarea alianței creștine, deoarece nu poate fi protejată de armatele imperiale, aflate mult prea departe, iar în vecinătate nu are nici un aliat mai puternic cu ajutorul căruia să respingă o invazie turco-tătară. Singura soluție era numai rămînerea în așteptare, pînă cînd imperialii vor cuceri Timișoara și vor aduce la ascultare deplină Transilvania, unde ar putea găsi un loc sigur de refugiu, la vremuri de nevoie, iar chezășia de credință pe care i-o cerea împăratul în încheierea mesajului trimis consta în dorința de libertate a românilor, manifestată, atunci și în trecut, cu aceeași ardoare.

Dacă răspunsul domnesc tempera în mare măsură zelul protecționist al Austriei, adeziunea Țării Românești la alianța creștină fiind condiționată de atîția factori încă de neîmplinit, el oferea totuși Imperiului prețioase informații privind evoluția evenimentelor politico-militare la sud de Dunăre. Știrile despre puținătatea puterii turcești, obținute din sursă sigură, erau un puternic îndemn pentru continuarea ofensivei începute în toamnă, la Buda.

Între timp, stolnicul Constantin Cantacuzino își continua relațiile sale diplomatice cu cancelarul Mihail Teleki, încercînd o apropiere între Transilvania și Țara Românească, în scopul unei rezistențe comune împotriva tendințelor expansioniste ale Austriei.

« Scriind Domnia Ta [despre] soarta tristă a Domniei Tale, am înțeles totul — menționa Stolnicul, la 15 aprilie 1687 — și fiindcă și noi înotînd în nevoi asemănătoare, ba încă și mai mari, am înțeles ușor și am cetit cu durerea inimii, căci fiindcă noi am avut parte de nevoi, să auzim cel puțin în vecinătate liniște mai potolită și odihnă». Statornicirea unor bune relații între cele două țări era dorită, după observația Stolnicului, și de « Slăvitul meu Principe», care, « ca un principe foarte creștin și iubitor de Dumnezeu și Domniei Tale mai ales voitor de bine și acelei țări, vrea să-i fie cu toată puterea sa cu dragoste frățească și vecinătate și de aici înainte ca și pînă acuma se străduiește să fie pre plac cu toată inima în toate împrejurările».

La 30 iunie, Șerban Vodă, sfătuit de Stolnic, a trimis la Mihail Apafi o solie de împăcare, condusă de logofătul Pîrvu Cantacuzino, fiul cel mare al fratelui Drăghici. În « aceste vremuri grele» țările românești, « adică Ardealul, Țara Românească și Moldova» ar trebui să trăiască, mărturisea trimisul voievodal, « într-o înțelegere și o voință», pentru a « se putea lupta cu nevoile și cu turcii cari le sînt potrivnici».

Stolnicul se declară, din nou, într-o scrisoare trimisă lui Teleki din tabără de la Copăceni, la 2 iulie 1687, adeptul unei neîntîrziate apropieri între Valahia și Transilvania, menită să salvgardeze independența celor două țări: « Eu, domnul meu, împreună cu ceilalți frați ai mei, nu voi fi întru nimica rămas în urmă, la fel nu voi înceta nici eu să urmez cu toată putința mea tot ce se cuvine pentru buna vecinătate și dragostea frățească, nedorind să trăiesc o viață cu gîlceavă cu vecinii mei din nici o parte, ci după cum au obișnuit înaintașii noștri de demult cu înaintașii de slăvită pomenire ai Domniilor voastre să trăiască cu dragoste frățească, cu inimă frățească, la fel și noi, fiind încredințat că și Domnia Ta se va trudi pentru aceasta ».

Coordonarea politicii celor trei țări, supuse aceleiași amenințări, nu era însă posibilă, cu toate eforturile întreprinse de stolnicul Constantin Cantacuzino. De fapt, nici Șerban Vodă nu dorea sincer acest lucru, atunci cînd chema pe imperiali să desăvîrșească ocuparea Transilvaniei.

Cu cît înaintăm spre sfîrșitul anului 1687, presiunile imperialilor față de Țara Românească devin tot mai insistente, iar domnul pare din ce în ce mai înclinat să schimbe jugul otoman cu suzeranitatea imperială, de dragul împlinirii unor dorințe și ambiții personale. Acum începe să se manifeste și pe plan

politic ruptura intervenită între Şerban Vodă şi fratele său, Constantin Cantacuzino.

În toamna lui 1687, un nou emisar imperial, Antidie Dunod, aducea, după multe luni de aşteptare, răspunsul împăratului Leopold şi făgăduinţele sale, sintetizate în zece puncte. În schimbul aderării Ţării Româneşti la Liga sfîntă, care echivala, de fapt, cu trecerea ei sub suzeranitatea casei de Austria, i se oferea lui Şerban Vodă domnia ereditară. Se promitea chiar întregirea teritoriului românesc prin alipirea a « toate cîte de la turci se vor lua şi se vor şti că din bătrîni au fost ale Ţerii Rumâneşti » şi « deplina volnicie şi slobozenie » a religiei «greceşti (ortodoxe) şi catoliceşti ». De asemenea, toate rudele apropiate ale domnitorului (fraţi, nepoţi, gineri) urmau să primească titlul de grofi, « cu obiceiurile şi cinstele acelui tituluş », iar în timpuri de restrişte, atît domnul cît şi neamurile sale se puteau refugia în Transilvania, la Sibiu, pentru paza vieţii şi averilor.

« Eliberatorii » Ţării Româneşti de sub apăsarea turcească cereau însă, anual, un tribut al suzeranităţii, de 150 pungi, « adecă lei 75 000 », « iar alt nimic niciodată, vreun fel de cheltuială peste an », ci numai « leafă, iernatec, mîncare şi alte trebuincioase pentru ţinerea » unei oştiri de « pînă la 6 000 de unguri şi nemţi », destinată să apere principatul său, mai bine zis, să supravegheze pe domnitor în loialitatea sa faţă de Imperiu. La aceste făgăduieli, Leopold I adresase şi un Manifest către toţi creştinii din Balcani, îndemnător la răscoală împotriva jugului otoman; în fruntea acestei oştiri de răzvrătiţi, cu care Austria spera să ajungă mai lesne la Constantinopol, era ridicat « Gheneralul şi de oaste purtătorul nostru, drept-iubitorul Şerban Cantacuzino, Principele Ţării Rumâneşti ».

În primăvara anului următor, Şerban trimite la Viena, pentru perfectarea tratatului, o delegaţie alcătuită din episcopul Ştefani, Gheorghe Brancovici şi Vasile Naghi, dar nerăbdarea austriecilor nu mai putea tolera atîtea tergiversări, încît, la 29 iulie, Leopold I adresează domnitorului Şerban un adevărat *ultimatum*. Tot atunci, generalul Veterani hotărî să se retragă spre Transilvania, trecînd prin Ţara Românească. Era o veritabilă demonstraţie de forţă menită să oblige pe domnitorul Ţării Româneşti să capituleze în faţa pretenţiilor Austriei.

În zadar Constantin Brîncoveanu, vel logofătul, încercă la Cerneţi să schimbe gîndurile viteazului general, « cu multă rugăciune şi cu multe daruri scumpe »; acesta îşi începe disci-

plinat, dar amenințător, marșul prin ținuturile românești, și abia la Cîmpulung, o delegație, compusă din spătarul Mihai Cantacuzino, aga Constantin Bălăceanu și vel logofătul Constantin Brîncoveanu, reuși să-l scoată din țară cu promisiuni de supunere față de Austria. Armata lui Veterani se retrase, în așteptare, la Brașov. Cu toată opoziția stolnicului Constantin Cantacuzino și a altor boieri, Șerban hotărî să trimită o solie de închinare la Viena, alcătuită din nu mai puțin de 130 persoane, puse sub conducerea a patru mari boieri de încredere: Iordache Cantacuzino, mare spătar, frate cu Șerban Vodă, Constantin Bălăceanu, mare agă, ginerele domnitorului, Șerban Vlădescul, mare comis, și Șerban Cantacuzino, mare căpitan, fiul fostului mare spătar, Drăghici Cantacuzino.

O dată solia pornită la drum, evenimentele se precipitară, și opoziția boierească, condusă de însuși fratele domnitorului, stolnicul Constantin Cantacuzino, începu să lucreze pentru schimbarea cursului politicii externe a țării. Boala și apoi moartea lui Șerban Vodă, la 29 octombrie 1688, puse capăt stăruitoarelor urzeli politice ale opoziției interne.

Un curier domnesc, Preda Pîrșcoveanul, plecă de îndată în urma delegației române aflate în drum spre Viena, aducînd vestea de domnie nouă și instrucțiuni diplomatice suplimentare. Soliei i se retrase dreptul de a negocia închinarea Țării Românești. Lipsiți de aceste plenipotențe, trimișii nu mai puteau oferi Austriei decît o nouă amînare a discuțiilor, de aceea Împăratul Leopold I îi primi în audiență, fără entuziasm, abia la o lună după sosirea lor în capitala imperiului, adică la 10 ianuarie 1689.

Împăratul era decis să supună prin forță pe succesorul lui Șerban și să transforme țara în provincie imperială. Brîncoveanu, împreună cu sfetnicul său înțelept, stolnicul Constantin Cantacuzino, va spulbera însă, curînd, visele cuceritoare ale marelui monarh.

XIV.

MOȘTENIREA

Neînțelegerile dintre stolnicul Constantin și Șerban Vodă nu erau numai de natură politică. Ele reflectau, de fapt, în planul conducerii treburilor de stat, lupta pe care o duceau de cîțiva ani frații Cantacuzini pentru păzirea întinselor lor averi, amenințate de poftele lacome ale domnitorului.

Cu douăzeci de ani în urmă, la 1 septembrie 1667, cînd Stolnicul era către partea Romei dus, « pentru învățătura și cunoștința științelor», doamna Elina, « ajungînd acum la vreme de bătrînețe și de mare neputință», hotărî să împartă satele și moșiile părintești la cei șase feciori ai săi, îndeplinind astfel și o dorință rămasă neîmplinită a postelnicului Constantin Cantacuzino.

Cele mai multe proprietăți aveau să fie stăpînite însă în devălmășie, frații urmînd a se înțelege între ei fără ocară sau pismă. Așa erau împărțite și averile Stolnicului:

« De sus din Mărgineni, jumătate sat, vecini 100. De jos din Mărgineni, jumătate sat, vecini 148. Din Filipești jumătate sat, cu vecini 122. Moșia de la Călinești stînjini 48, și viile din piscul Grindului și cu vecini 36; fac peste tot 406 oameni.

Toate viile din Bălțați cu pivnița de piatră, și cu toată moșia, cîtă este aleasă și hotărîtă, cum merge la vale, cu livedea, cu pometul, cum merge în lung pînă în apa Prahovei.

Aceste toate cîte scrie mai sus să aibă a le ține cei patru frați, Costandin, Mihaiu, Mateiu și Iordache... »

« ...Din Comarnic jumătate sat, cu vecini 262 să le ție Costandin și Mihaiu... »

« ...Moşia din Petroşiţa, judeţul Ialomiţa, vecini 12, să o ţie Costandin singur... »

« ...Căscioarele de la Cătălui, satul cu vecini 48 să le ţie Drăghici, Costandin, Iordache... »

Mai jos de Bucureşti, în judeţul Vlaşca, stăpînea, laolaltă cu fraţii Drăghici şi Iordache, « Coenii, tot satul, cu casele, cu pivniţa de piatră, cu morile din amîndouă malurile, cu vecinii 58 »; în Teleorman, împreună cu Iordache, « Viişoara, tot satul, cu viile şi cu dijma din Baltă, cu vecini 96 » şi « Cătunul, tot satul, cu balta şi cu moşia din Gropeni, cu vecini 23 ».

Firul moşiilor cantacuzineşti, la care era şi Stolnicul părtaş, trecea apoi prin judeţul Gorj, « satul Runcul şi Dobriţa şi Păltişoara, cu viile boiereşti », se întorcea în Ialomiţa, la Obidiţi, Mircești şi Cetăţelul de la cîmp, iar de aici la Slam Rîmnic şi Brăila şi cobora pe apa Buzăului spre cele « două roate de moară, la vadurile lor, ce sînt cumpărate de noi ».

La Tîrgovişte, Cantacuzinii aveau « locul caselor, cu pivniţa de piatră ce este lîngă metohul Golgotei », iar la Bucureşti, Constantin şi Iordache luau în stăpînire « locul caselor ce este la marginea podului Cilibiului, lîngă mănăstirea Tîrnova ».

De la vechea împărţeală a doamnei Elina au trecut însă mulţi ani cu multe primejdii. În vremea lui Grigoraşcu Ghica şi sub lăcomia Ducăi Vodă averile cantacuzineşti se împuţinară. Au fost vîndute moşii şi s-au răscumpărat mulţime de rumâni, pentru a împlini pungile de galbeni cerute de domnii cei răi, pătimaşi neamului Cantacuzinesc.

Aşa, bunăoară, la 25 iunie 1672, doamna Elina şi fiii săi Constantin, Mihai, Matei şi Iordache au fost siliţi să vîndă lui Radu Ştirbei o bună bucată de moşie, iar la 12 octombrie 1672, « în zilele Măriei Sale Domnul nostru Grigore Vodă, trebuindu-ne bani la nevoia noastră », doamna Elina dă slobozenie rumânilor din satul Bezdead, în schimbul a 1200 galbeni ungureşti.

Se cerea dar o reîmpărţire a averilor, mai cu seamă de cînd unul din fraţii Cantacuzini urcase în scaunul voievozilor Ţării Româneşti.

Stăruitor în acest gînd, Stolnicul se sfătui cu doamna Elina şi cu fratele Mihai. Fără o asemenea măsură, întreaga avuţie a Cantacuzinilor era primejduită. O cădere grăbită a domnului ar fi adus astfel ruinarea întregii familii, deoarece, în vechiul catastif al moşiilor, Şerban stăpînea în devălmăşie cu ceilalţi

fraţi, iar atunci era obiceiul de a confisca, în favoarea Porţii, toate averile domnului mazilit.

Constantin se temea şi de firea capricioasă, dîrză şi bîntuită de ambiţii a fratelui lor mai mare, devenit domn al ţării. Mai devreme sau mai tîrziu, va încerca să-şi crească veniturile princiare rupînd cît mai mult din drepturile lor de moştenire. O nouă diată a doamnei Elina ar fi adus lumină.

Ocazia se şi ivi curînd. Obosită de zbuciumul necontenit al vieţii şi ajungînd cu adevărat « vîrsta bătrîneţilor », doamna Elina se hotărî să pornească în pelerinaj « către Ierusalim să mă închin acolo sfîntului loc unde au fost îngropat preacuratul trup al sfinţiei sale să plîng mulţimea păcatelor meale ».

Înaintea purcesului, doamna Elina adună la Mărgineni, într-un sfat de taină, « pe toţi cei de la inemă ai miei iubiţi coconi, Costandin, Mihai, Mateiu şi Iordache, dîndu-le poruncă şi învăţătură precum să cade tuturor celor ce iubescu fiei lor ». Lipsea însă Şerban, primul Cantacuzin ridicat în scaunul Ţării Româneşti, şi o profundă nelinişte mocnea în sufletul bătrînei doamne. De cînd devenise domn, Şerban se înstrăinase de ea şi de ceilalţi fraţi, arătîndu-li-se, uneori, chiar potrivnic. Simţea că se năruie treptat unitatea familiei; temelia rezistenţei ei în toate furtunile trecutului.

Învăluite în teamă, cuvintele diatei îndemnau dar la pace şi înţelegere frăţească: « Drept aceia, fiei miei, să lăcuiţi toţi împreună, ca cum aţi fi într-un suflet, să nu se desparţă unul de altul nici cât, ce să cinstească cel mai mic pre cel mai mare, cum să cade; aşijderea şi cel mai mare să iubească pre cel mai mic, după cum iaste zis. Iată acum, ce iaste mai bine şi mai frumos decît a lăcui fraţii împreună cu pace? »

Indirect era o mustrare adusă domnului Şerban Cantacuzino care începuse să năpăstuiască pe ceilalţi fraţi (în special pe Mihai şi Constantin) şi să nesocotească voinţa părintească.

Postelniceasa îşi duse apoi gîndul mai departe, în timp ce logofătul Stoica Ludescu semăna încet, pe foaia netedă de pergament, frumoase slove chirilice:

« După aciasta, dragii miei fii, iată că aleg din mijlocul vostru pre fiul mieu Costandin, supuindu-l a fi în locul mieu ispravnic, adecă să aibă el voe a căuta casa mia, şi de toate satele şi moşiile şi ţiganii miei, veri cîte va fi, au de moşie, sau de cumpărătoare, numai el singur să aibă porunci tuturor căţi să vor afla supt

oblastiia casii mele, şi să ia seama părcălabilor şi dă dînsul să asculte toţi».

Investit de doamna Elina cu toate atributele părinteşti, Constantin devinea de fapt conducătorul partidei Cantacuzinilor, deşi în scaunul ţării se afla atunci tot un Cantacuzin.

Neaşteptata hotărîre a Postelnicesei, care opunea ambiţiei lui Şerban înţelepciunea calmă a fratelui Constantin, se cerea lămurită. De aceea se reamintesc trecutele merite ale Stolnicului în apărarea averilor cantacuzineşti, atît în zilele celei de a doua domnie a lui Grigorie Ghica, cînd casa era « rămasă de toate şi căzută la mare datorie», cît şi « mai vîrtos în zilele Ducăi Vodă, cînd am căzut la a dooa nevoe, încă fiind Domniia la Cocorăştii dă Grind». Atunci « o seamă de coconi au scăpat la Ardeal, iară Costandin au rămas aici la mare grijă, supuindu-se cu toate trebile casei în tot feliul; de au ţinut moşiile şi au plătit datoriile; şi multă folosinţă au cunoscut pentru dînsul, de au slujit casii şi fraţilor lui cu dreptate de atunce pînă acum».

În timp ce Constantin era considerat un adevărat stîlp al familiei în vremi de restrişte, Şerban era învinuit de uşurătate şi nesocotinţă, întotdeauna păgubitoare neamului Cantacuzinilor. Chiar doamna Elina mărturisea « că şi mare pricină au fost fiul său Şărban Voevod prăzii şi sărăcii casii dumneaei, ce s-au făcut în zilele lui Gligorie Voievod, că mai mult pentru pizma lui s-au făcut acea pradă mare».

Şi la acel sfat de la Mărgineni erau părtaşi, alături de fraţii cantacuzineşti, duhovnicul doamnei Elina, popa Ştefan, spătarul Constantin Brîncoveanu şi marele ban Vintilă Corbeanu, ginerele bătrînei postelnicese.

Toţi încuviinţară cu bucurie alegerea înţeleaptă a doamnei Elina. Numai Stolnicul, tăcut, privea în depărtatele adîncuri ale timpului...

De la o vreme, logăfătul Stoica Ludescu începu iarăşi migăloasa treabă a scriiturii: « dară, de mi se va tîmpla de la Dumnezeu moarte, în calea ce mergu, atunci voi, aceşti 4 fraţi şi cu nepoţii miei, feciorii lui Drăghici Spătar, cu mare înţelepciune să vă strîngeţi toţi la un loc de taină, să alegeţi din oamenii casii noastre, sau din priiatinii noştri, unul sau doi, să fie oameni buni şi cu frica lui Dumnezeu, să vă facă împărţeala satelor, moşiilor, ţiganilor.»

Din toate „« multe-puţine», urmau să se facă cinci părţi, în afară însă « den Scaunul caselor Mărginenescu, împreună cu Fi-

lipești, și cu moșia și viile de la Bălțați, și de la Călinești, și de la Cucleș», care reveneau de drept, numai lui Constantin, Mihai, Matei și Iordache, întrucît, celorlalți doi fii mai mari, Drăghici și Șerban, «ajungînd noi vremi bune și norocite, făcutu-le-a soțul mieu cîștig bun, cu care cîștig și-au făcut lor osebi sate, moșii, țigani și case de piatră: unul la Măgureni, altul la Drăgănești».

«Și, așa fiindu ei întemeiați de la soțul mieu, socotit-am dumnealui, cu mine împreună, încă dintr-aceia vreme de i-am osebit dintr-aceste sate..., ca să n-aibă ei nimic treabă, fără numai acești 4 frați, pentru că ei au rămas mici și necăutați dă noi, căci am căzut la vremi greale și nenorocite, supt multe patime și nevoi și grele prăzi».

Iar înainte de a pune asupra diatei pecetea blestemului neiertător, doamna Elina ținu să mai dea fiilor săi două înțelepte povețe, «din cele ce știu că v-au învățat și tatăl vostru».

Mai întîi să se ferească de patima oarbă și dezbinătoare a clevetirilor, adică «să nu vă plecați urechile voastre supt ascultarea cuvintelor jupîneasilor voastre, însă de ceale proaste și vrăjbitoare, care fac fraților neviață, nici să se mestece iale în vorba voastră, cănd veți avea între voi: au pentru moșii, au pentru alte trebi; ce să-și păzească fieștecare treaba ei».

Apoi, să păstreze și să apere «numele cel bun al neamului» a cărui tărie a stat întotdeauna în înțelegere și împăcare, «iar, dă veți avea care cumva la mijlocul vostru ceva bănuială, ca niște oameni, iar voi singuri în taină să vă tocmiți și să vă împăcați; precum știți că și noi v-am păzit și v-am ținut pe toți la un loc neosebiți, așa și voi să îngăduiți unul altuia».

Zăvorîtă cu un teribil blestem, diata a fost dată spre sigură păstrare fiului Constantin, care o întări neîntîrziat cu pecetea autoritară a mitropolitului Țării Românești, Kir Theodosie.

Nu mult după praznicul Sfintei Marii (să fi fost, poate, 15 septembrie 1681), cînd toate pregătirile luară adevăratul sfîrșit, doamna Elina plecă spre București, însoțită de întreaga sa cimotie cantacuzinească.

De aici, drumul ducea spre casele de la Dobreni, hărăzite a fi un ultim popas înaintea acelei mari și îndrăznețe călătorii. Un fost patriarh ecumenic, Dionisie, o însoți, și bătrîna doamnă ținu să întărească și în prezența acestei înalte fețe bisericești hotărîrea sa nestrămutată de a da puteri depline celei de-a doua împărțiri a averilor, în dauna celei vechi, din îndepărtatul văleat al domniei lui Leon Vodă (1667).

Dar abia trecu alaiul Postelnicesei peste Dunăre, şi un nepriaten, un pîrîtor, dete lui Şerban ştirea despre diata cea tainică de la Mărgineni. Şi acesta «n-a făcut lucrul ce era legiuit cu iubire faţă de părinţi şi de fraţi — avea să scrie, mult mai tîrziu, în 1702, un părtaş la aceste întîmplări, patriarhul Ierusalimului, Dositheiu —, ci ceia ce era silnic şi cutezător: căci întiu a ameninţat că va face cele mai rele unora dintre fraţii lui, ca unii ce apără diata aceasta».

Într-o neguroasă noapte de toamnă, cu burniţă rece şi clipocit de noroaie desfundate de prea multele ploi, cîţiva trimişi ai domnului tulburară liniştea mocnită a casei de la Filipeşti. Stolnicul îi cercetă de îndată şi, aflînd pofta domnului de a se învîrteji în grabă spre Bucureşti, la început se arătă mirat, apoi pricepu, poate, tainicele motive, şi, fără grabă, dădu porunci slugilor să se pregătească de purces. La patru ceasuri din noapte rădvanul său porni să înfrunte ploaia care nu contenea.

La Bucureşti, Şerban îl mustră aspru pentru diata tocmită fără ştirea şi voia lui. Ceru apoi vechile catastife de împărţeală şi spuse răspicat fratelui Constantin că, atîta vreme cît va trăi şi va domni în această ţară, el este singurul îndreptăţit să orînduiască toate trebile familiei Cantacuzinilor. Cine va cuteza să i se împotrivească, oare străin, oare rudă de a sa, va pieri nemîngîiat în ocnă sau de mîna armaşului.

Stolnicul plecă de la palat cu sufletul cuprins de o imensă tristeţe. Liniştea rîvnită la începutul acestei domnii se topea încet, ca un fum amăgitor. Îl aşteptau din nou vremuri pîcloase şi bîntuite de vijelii.

Întoarcerea cu bine a doamnei Elina de la Ierusalim stîmpără pentru o vreme poftele de posesiune ale fratelui Şerban. De fapt şi anii de zbucium care urmară, cu epopeea asediului Vienei şi căderea Budei, îl aruncară pe ambiţiosul domn al Ţării Româneşti în fantasticele vise de reînălţare a blazonului imperial al Cantacuzinilor bizantini sub sceptrul său de domnitor valah, revoltat împotriva Semilunii.

Încrezător prea lesne în fariseismul împăratului Leopold, care nu dorea decît lăţirea hotarelor imperiului pînă la Dunăre, şi poate, dincolo de ea, Şerban trecu peste raţiunea şi prudenţa politică a fraţilor săi, Constantin şi Mihai, considerîndu-i chiar adversari ai mult visatei sale măriri. De aceea, o dată cu pristăvirea doamnei Elina, la 2 martie 1687, Şerban dădu din nou frîu liber pornirilor sale tiranice, încercînd să deposedeze pe ceilalţi fraţi de averile moştenite.

Prin amenințări și presiuni, Șerban obținuse în noiembrie 1686 de la Dionisie al Constantinopolului și de la Dositei al Ierusalimului gramate patriarhale prin care erau declarate nule al doilea testament al doamnei Elina și ultimul codicil al bătrînei doamne, prin care ea reîntărea, sub pecete și blestem, puterea diatei din 1681. În aprilie 1687, însuși duhovnicul doamnei Elina, ieromonahul Ștefan, era forțat să pună la îndoială testamentul din 1681, și mai cu seamă ultima mărturisire a doamnei Elina, care ar fi fost falsificată de către spătarul Constantin Brîncoveanu: « Iară încă aproape n-am fost ca să înțeleg ales ce zice, fără numai dumnealui Constantin Spătariul Brîncoveanul, vorbind cu Domnia Ei și pe urmă venia la mine și-mi zicea: zice Doamna să scrii cutare și cutare, și eu, ca un prost, scriam ceia ce-mi zicea dumnealui. Iară, pentru pecetie, nu putea Domnia Ei să pecetluiască, nici putea să o dea la altul, ci dumnealui Spătariul o au luat și au pecetluit».

Tot atunci, Șerban Vodă s-au ridicat « asupra fraților cu mare pizmă și cu rea mînie, cerîndu-le catastiful de-npărțeală, care s-au fost făcut în zilele Radului Voevod Leon, și mai vîrtos cerînd și diiata măne-sa care au făcut cînd vrea să meargă la Ierusalim, și care făcuse și la moarte. Apucatu-i-au cu strînsoare și cu multe laude că le va face mare rău de nu le va da, nevrînd să lase după învățătura și legătura maicii sale».

De astă dată frații se plecară în fața voinței de neclintit a domnitorului, « de mare nevoe socotind ca să nu vie și la mare ocară», știindu-l « puternic și silnic», dîndu-i « toate și diiata și toate catastișăle ceale de-npărțeală, dinpreună cu catastiful cel mare care au fost toate scrise pe cum le cerea», nu înainte însă de a lua « izvod (copie) după diiata răposatei doamnei Elincăi». Și izvodul « l-au iscălit și l-au pecetluit Sfinția sa părintele Dositheu, patriiarhul de la Ierusalim, și l-au adeverit cu mîna Sfinții sale, ca să nu să o poată ascunde diata doamnei Elincăi». Era același Dosithei care dăduse cu cîtăva vreme în urmă, în mîna silnică a domnului, o gramată plină de neadevăr.

Grăbit, domnul începu să se înstăpînească în moșiile cîștigate cu forța, « făcînd și la Dobrăni pimniți de piiatră și case vrînd să facă și heleșteu» și pretutindeni « au apucat a stăpîni satele și moșiile precum a pohtit, amestecîndu-să unde n-au avut treabă», ci « numai în sila și în puterea sa, în pizmă zicînd ca să-și facă temei», iar « frații să nu-l mai poată scoate... niciodată de acolo, făcîndu-să stăpîn în puteari cu sila și făr de nici o dreptate, ca unul ce stăpîniia în țară atuncea pre toți».

Ridicîndu-se cu atîta vrajbă împotriva fraţilor Constantin şi Mihai, domnul nesocotea tainica ameninţare a unui dicton, mult circulat în epocă: « amintirea morţii foloseşte vieţii », şi moartea îl ajunse mai repede decît se cădea, şi fraţii cei supuşi năpastei ştiură şi lucrară poate în taină pentru grabnica venire a acestui sfîrşit.

Nu avea să treacă nici o lună încheiată de la schimbarea domniei, şi Constantin Brîncoveanu va da, « la mîna cinstiţilor şi de bun neam credincioşi boierii domnii meale, dunealor unchilor domnii meale, lui Costandin Cantacuzino biv vel stolnic şi fraţilor dumnealui Mihai vel spătar; Iordache biv vel spătar şi nepoţilor dumnealor Pîrvul vel stolnic, i Şărban biv vel căpitan feciorii lui Drăghici spătar şi Tomei feciorul lui Matei biv vel agă şi cu feciorii dumnealor cîţi Dumnezeu le vor dărui », un domnesc hrisov, care să povestească şi să îndrepte toate răutăţile trecutului. Hrisovul era frumos caligrafiat, pe o coală mare de pergament, de către « Constantin Mihailovici logofăt Conţescul », la 25 noiembrie 7197 (1688).

Hrisovul domnesc va fi urmat de un lung şir de gramate şi cărţi de mărturisire ale mitropolitului Ţării Româneşti, ale patriarhilor de Constantinopol şi Ierusalim şi ale duhovnicului doamnei Elina, prin care sînt declarate netrebnice şi obţinute prin silă toate inscrisurile cerute lor mai înainte de Şerban Vodă, în scopul nimicirii diatei din 1681 şi a codicilului dat în pragul morţii de bătrîna Postelniceasă.

Vlădica Teodosie, mitropolitul, a fost chiar întemniţat de Şerban Vodă şi ameninţat « că, de nu o voiu face aşa, să scapu, nu numai cu alte ocări şi pedepse mă va pedepsi, ce tocma şi moarte să va ispiti a-mi face », iar ieromonahul Ştefan, care a dat mărturie la amîndouă diatele, domnul i-a spus fără ocol că « nu va căuta, nici nu va uita căci i-am fostu duhovnic şi Domnii Lui, ci tocma şi cu ocna mă va pedepsi ».

« Deci, temîndu-mă de urgie şi de silă năprasnică — scria în 1689 ieromonahul Ştefan — , ca să nu încapu la vre-o pedeapsă, după izvodul ce au trimis i-amu făcut scrisoare precum au vrut şi au pohtit ».

XV.

«LE ROI EST MORT, VIVE LE ROI!»

Zorii zilei se ridicară peste oraşul de scaun în sunetul rar şi tînguitor al clopotelor de la toate bisericile. Era luni, în 29 octombrie 1688. Răsăritul îşi trimitea pieziş solia luminii poleind cu aur creştetul pădurilor şi grădinilor îmbrăcate în bogat veşmînt de toamnă, deasupra cărora dangătele purtau departe în văzduh vestea morţii lui Şerban Vodă Cantacuzino.

Freamătul vieţii cuprinsese şi astăzi uliţele, forfota lumii pornise ca în celelalte zile, dar gesturile obişnuite se frîngeau la tălmăcirea prin viu grai a celor vestite de clopote: a murit domnul ţării! Ştirea îşi croia drum prin mulţimea tîrgoveţilor şi ţăranilor şi lăsa în urma ei o tristeţe surdă. În sufletul oamenilor îşi făcea loc tăcerea lăuntrică a unei mari aşteptări.

Stolnicul, împreună cu Theodosie, mitropolitul ţării, stătuse pînă într-al doilea ceas al nopţii la căpătîiul domnului asistînd neputincioşi la ultimele lui clipe de viaţă, după ce, spun cronicile, bolise îndelung, mai bine de doi ani. Acum se retrăsese într-o odaie liniştită a palatului domnesc, în timp ce doamna Maria cu fiul şi fiicele sale stăteau dincolo să-l privegheze pe mort. Se simţea cuprins de un soi de oboseală din care nu putea alege cît anume se datora durerii pricinuită de pierderea fratelui său. Din copilărie încă, Şerban petrecuse mai mult cu blîndul Drăghici care-i suporta mai uşor temperamentul năvalnic, pe cînd el se apropiase, şi prin vîrstă şi prin preocupări, de Mihai, cu care a mers alături pe drumul vieţii şi se afla alături şi astăzi. Familia lor numeroasă, strîns unită odinioară prin voinţa şi dîrzenia bătrînei postelnicese Elina, se rărise cu trecerea vremii. În primăvara lui

1687 își încheiase și ea socotelile cu viața, tulburată și îndurerată în ultimii ani de izbucnirile de violență ale fiului său, domnul, de care ajunsese să-i fie teamă.

Constantin stolnicul își amintește că, stînd departe de curtea domnească, el însuși căuta să-l evite pe Șerban de cînd acesta devenise interesat și pătimaș. Este adevărat că retragerea lui era generată și de nepotrivirile dintre concepțiile lor politice. Cu toate acestea, luminata sa judecată recunoștea că Șerban fusese o mare și multiplă personalitate, că acea politică cu care el nu era de acord, cestălalt o desfășurase cu multă dibăcie și purtase cu mînă fermă cîrma țării prin amenințătoarea strîmtoare creată de puterile Austriei și Turciei.

Îl regreta oare? Fără îndoială! Dar nu trăia sentimentul unei dureri personale, ci al unei lovituri obștești. Cei din familia Cantacuzino pierduseră în Șerban întruchiparea elementului de forță și răzvrătire, de inteligență și acțiune tumultoasă, dar țara rămăsese văduvită într-un moment crucial de domnul său încă tînăr, plin de vigoare și voință, puternic și întreprinzător, de voievodul ce-i îngrozea pe străini prin înfățișarea sa măreață, privirea dîrză și glasul înfricoșător. Del Chiaro își aduce aminte că solii turci veniți la București « se duceau de la el ca și amețiți și spăimîntați de maiestoasa lui statură și teribilul sunet al vocii sale ».

Stolnicul știa însă că marea lui putere nu se ascundea în însușirile fizice, ci în spiritul său făcut să stăpînească și să cîrmuiască. Mai știa că își iubise patria și supușii într-atît cît făcuse și pe cronicar să-i consemneze această virtute: « Și cît au fost el domn mult au pătimit, mai vîrtos pentru țară, că vrăjmașii nu-l lăsa, ci-l necăjiia în tot feliul ca să-l surpe din domnie, să poată hrăpi țara, mai vîrtos grecii țarigrădeni; iar Dumnezeu tot nu l-au lăsat, nici-și da mijlocul, ci pre turci îi biruia cu banii, iar pe greci îi biruia cu alte meșteșuguri; pre toți vrăjmașii lui i-au supus, pre unii cu moartea, pre alții cu închisoarea, cît nu mai putea scăpa nici unul, ci de frica lui să ascundea toți în toate găurile, că-i dedease Dumnezeu minte și chibzuială mare. Și chipul lui era groaznic, cît să sperea de el și păgînii și alte țări.

Și în zilele lui nimenea n-au cutezat să-i calce țara, pînă la moartea lui ».

Da. Oricît au fost de diferiți în concepții, el, Constantin, i-a recunoscut întotdeauna talentul de mare organizator care așezase țara pe noi temelii administrative, însușirile de satrateg desăvîrșit care dejucase planurile turcilor la asediul Vienei, per-

sonalitatea culturală complexă, care dăduse impuls înnoitor activității tipografice din Muntenia și pregătise condițiile pentru crearea la București a unei școale domnești de nivel superior.

Și iată că moartea a frînt șirul faptelor sale și o dată cu viața s-a stins și nemăsurata ambiție de a redobîndi pentru Cantacuzini coroana și tronul imperial bizantin stăpînite odinioară de strămoșii lor, ambiție alimentată de promisiunile împăratului german căruia fusese gata să i se plece. Țara rămînea în grea cumpănă. Lipsită de domn era amenințată să fie ocupată de austrieci în numele Ligii creștine și deci, să devină cîmp de bătaie între Cruce și Semilună, ori să i se trimită domn străin de la Poartă, perspectivă tot atît de nedorită acum, cînd numai un domn pămîntean ar fi putut continua opera începută de Șerban. Cine însă? Iordache, fiul acestuia, era prea tînăr și în condițiile celor două partide politice, nu toți boierii ar fi fost de acord cu alegerea lui. Îl aveau pe Constantin Brîncoveanu, nepotul de soră al Cantacuzinilor pe care însuși Șerban îl considerase vrednic succesor în cazul cînd Iordache ar fi rămas prea mic de ani la moartea lui. Brîncoveanu « se trăgea din odraslă domnească », era bărbat matur de 34 de ani, boier de țară, învățat, plin de « vrednicie, înțelepciune, blîndețe și faceri de bine ». Ar fi fost cel mai potrivit.

Așa gîndea Stolnicul în acel ceas al zorilor. Vrînd să se sfătuiască și cu fratele său Mihai, ieși să-l caute și găsi adunați la curte mulțime de boieri care aflaseră de moartea lui Șerban și, grăbiți, au venit pentru așezarea treburilor țării. Hotărîră cu toții să meargă la mitropolie să facă sfat. S-a întîmplat să fie atunci în București și Ahmet, un capugiu turc, numit în cronici *Hamet-aga*, care fiind la adunarea țării spuse « întru auzul tuturor boiarilor și a tuturor slujitorilor la mari și mici, ca fără zăbavă să-și rădice domn din țară să nu carea cumva să se prinză vreo sminteală, căci țara este ocolită de vrăjmașii împărăției ».

Atunci, cineva din adunare rosti numele Stolnicului. Îndată, ca un val ce se ridică uriaș, porniră aclamațiile repetîndu-se dincolo de ziduri și continuîndu-se în mulțimea oștenilor și tîrgoveților strînși în așteptare. Greu i-a fost să potolească strigătele lor însuflețite, greu i-a fost să dobîndească liniște ca să poată vorbi și mai greu i-a fost să-i facă a înțelege că nu dorește domnia. Refuzînd, făcu îndată propunere pentru marele logofăt al țării, Constantin Brîncoveanu, care nu se afla acolo în aceste momente hotărîtoare, îngrijindu-se de pregătirea înmormîntării unchiului său. Trimiseră în grabă după dînsul și, cum sosi, i se închinară cerîndu-i

să le fie domn. Luat de mîini, împins de spate, cum spune cronicarul, logofătul cedă rugăminţilor şi stăruinţelor adunării şi renunţînd la viaţa tihnită pe care o imensă avere i-o asigura, primi domnia. Le ceru în schimb « credinţă adevărată cu slujbă dreaptă şi credincioasă ».

Între timp i se aduse şi cal de domnie şi caftan pe care aga turc i-l puse pe umeri, apoi întră în biserica mitropoliei şi îngenunchie să i se citească molitvele de trebuinţă la asemenea împrejurare. Cu toate că mitropolitul Theodosie şi patriarhul Dionisie al Ţarigradului respectară toate tradiţiile cerute de însemnătatea evenimentului şi-l purtară şi în jurul prestolului, în timp ce soborul cînta *Isaiia dănţuieşte*, cum se obişnuia din vechime la ungerea domnului, ceremonia religioasă decurse cu oarecare grabă. Vechiul domn murise la două ceasuri după miezul nopţii iar la zece ceasuri din zi noul domn şedea în scaunul ţării şi dădea porunci logofeţilor şi grămăticilor pentru vestirea în ţară a celor întîmplate şi pentru pregătirea soliei care trebuia să-i aducă de la Poartă recunoaşterea şi insemnele domniei. În aceeaşi vreme, în bubuiturile tunurilor, în sunetele clopotelor de la mitropolie şi în cîntarea înaltă a surlelor şi trîmbiţelor, el primea sărutarea mîinii « de la cel mai mic pînă la cel mai mare », de la toţi boierii care-i juraseră mai înainte, la biserică, pe evanghelie, că-l vor sluji cu credinţă, legămînt făcut de ei şi în scris şi dat lui drept garanţie pentru viitor.

Evenimentele dimineţii, de o mare însemnătate pentru ţară, se urmară unele pe altele fără oprire, fără răsuflare. Nu era timp acum pentru toate solemnităţile şi festivităţile care însoţeau altă dată schimbările de domnie impuse ori încuviinţate de Poartă. În locul lor s-a săvîrşit ridicarea grabnică în scaun a lui Brîncoveanu, după vechea datină a ţării. Dar şi aşa, familia Cantacuzino, boierimea, clerul şi căpitanii de oşti puseseră atîta grabă şi însufleţire în instalarea noului domn încît la palat, în mijlocul forfotei, spune cronica: « Şerban-vodă mortul zăcea ca un om den cei proşti numai cu muierea lui şi cu fetele lui plîngînd ». Mai tîrziu îl părăsiră şi ele pentru a-şi pune la adăpost lucrurile de preţ, căci nu puteau şti cît le va lăsa domnul cel nou să stea în ţară, o dată ce doamna Maria îşi arătase aplecarea spre austrieci şi făcuse tot ce putuse pentru înscăunarea fiului ei, chiar şi cu ajutorul armelor, dar « norocul nu i-a slujit aşa cum vrea ea ».

În ziua următoare, la mănăstirea Cotroceni, măreaţa ctitorie a lui Şerban, porţile deschise primeau convoiul celor care-l însoţeau

pe ultimul drum, în frunte cu noul domn şi cu boierii ce făcuseră pe jos drumul de la curte la biserică. Oraşul întreg şi satele din jur veniseră să-l petreacă pe domn. Dealul Cotrocenilor era împînzit de mulţime şi sutele de lumînări, purtate în mîini tremurătoare, licăreau de-a lungul uliţelor ca valurile mărunte ale unui nesfîrşit rîu de lumină. Doi patriarhi din Ţarigrad, Dionisie şi Parthenie, aflaţi aici, slujiră alături de mitropolitul Theodosie, împreună cu un mare sobor de preoţi, dînd strălucirea şi pompa cuvenită tristei ceremonii. În jurul sicriului stăteau, cernite, doamna cu domniţele şi Iordache beizadeaua, apoi fraţii lui Şerban, surorile şi cumnatele văduve cu nenumăratele lor vlăstare, şi Constantin-Vodă, urmaşul său în scaun, după însăşi voia celui dispărut. Toţi păreau cufundaţi în durere, dar sub zăbranice, fiecare îşi măcina gîndurile proprii, depărtate de acel loc trist, unde stăteau de faţă numai cu trupul căci grija tuturor era îndreptată spre rostuirea viitorului.

Soarele pornise pe calea apusului cînd se cînta *veşnica pomenire* asupra gropniţei în care se aşezase trupul domnului spre odihnă fără sfîrşit. Lumea se risipea încet. În amurg, prin uşa încă larg deschisă, ultimele clipiri de lumină se aşterneau pe piatra albă, frumos cioplită, a cărei inscripţie părea să cuprindă în sine trecutul şi viitorul ţării, ca un testament lăsat urmaşilor de Şerban-vodă:

« Subt această marmoră odihnesc oasele a luminatului şi răposatului bun creştin Io Şerban Cantacuzino Voevod nepotul răposatului Şerban Voevod pre carele miluindu-l Dumnezeu cu domnia acestei ţări de au domnit zece ani şi au chivernisit ţara bine şi vredniceşte cu tot cinstitul neamul lui apărînd-o de toţi vrăjmaşii, întru care iară de la Dumnezeu i s-au săvîrşit viaţa cu cinste aici la scaunul Domniei lui, lăsîndu-şi ţara iară la *cinstit şi bun chivernisitor neamul lui*, întreagă şi cu pace bună, a căruia i-au fost viaţa de ani 54 şi aşa s-au pristăvit întru Christos la Octombrie 29 leatu 7179 [1688]».

Curînd liniştea s-a aşternut sub bolţile bisericii şi mormîntul rămase singuratec străjuit doar de un mare steag roşu înfipt la capul lui, despre care steag Del Chiaro spunea, după trei decenii, că se mai afla acolo. Lespedea de marmoră, neclintită, părea o piatră de hotar aşezată între două însemnate domnii din istoria ţării.

Se încheiaseră cele cîteva zile de cumpănă în care neîntreruptele schimbări au făcut să alterneze bucuria cu jalea, solemnităţile strălucite ale vieţii cu pompa rece a morţii, încoronarea cu înmormîntarea. Boierii trăiseră evenimentele cu sentimente diferite,

după cum interesele lor politice și materiale fuseseră favorizate sau lovite de întîmplările survenite. Prieteni și dușmani participaseră cu toții la funeraliile domnești, dar, deși lunga boală a lui Șerban era cunoscută tuturor, cei din a doua ceată aruncaseră atunci în mulțime sămînța veninoasă a zvonului că el n-ar fi murit de moarte bună: « Eșit-au cuvîntul atuncea și zicea cei mai mulți din oameni că l-au otrăvit Costandin Stolnicul frate-său și Costandin logofătul Brîncoveanul, nepotu-său. De care vre-un adevăr atuncea nu să putea găsi, ce era îndoire, sau va fi, sau nu va fi ».

Șoaptele tainice se strecurară și la urechile Stolnicului. Înțelepciunea moștenită de la natură și strînsă din cărți în jumătatea de veac trecută peste el îi dădu puterea să rămînă netulburat și să poată reflecta în liniște, pe ce temeiuri se sprijinea zvonul că el ar fi săvîrșit o asemenea faptă ?

Este adevărat că era cu totul împotriva ultimei acțiuni a lui Șerban, acea solie trimisă la Viena să încheie alianță cu Austria în schimbul cîtorva promisiuni pe care i le făcuse Leopold. Domnul ceruse să i se recunoască dreptul de ereditate la tronul țării, să i se garanteze independența, să se respecte libertatea religioasă, pe lîngă alte condiții în jurul cărora se învîrteau tratativele. Prudența îi lipsise fratelui său cînd se hotărîse la acest pas, căci promisiunile împăratului erau făcute să nu fie respectate.

Dincolo de momeala unui utopic tron bizantin care măgulise orgoliul lui Șerban, finețea diplomatică a Stolnicului întrezărea manevrele de pregătire a expansiunii Austriei și dincoace de Carpați. Cunoștea faimoasa monogramă vocalică a casei de Habsburg adoptată încă în secolul al XV-lea: A.E.I.O.U. Semnificația ei, *Austriae Est Imperare Orbi Universo* [1] se traducea în fapt chiar sub ochii lui Șerban. În virtutea acestei lozinci, numai cu un an în urmă, ei ocupaseră Transilvania, impunîndu-i grele obligații. Soarta hărăzită de Leopold Țării Românești nu era mai surîzătoare. În scurtă vreme de la încheierea « alianței » ea ar fi fost supusă unei metodice catolicizări al cărei rezultat firesc ar fi fost desnaționalizarea.

Peste toate acestea, Muntenia ar fi devenit punctul de ciocnire dintre nemți și turci, principala primejdie ce o amenința și acum și pentru a cărei evitare s-a grăbit alegerea noului domn.

---

[1] Austriei i se cuvine să stăpînească lumea. În limba germană aceleași inițiale dau: Alles Erdreich ist Oesterreichs Unterthan = Toate împărățiile pămîntului sînt supuse împărăției austriece.

Mai era apoi acea răcire intervenită între el și fratele său de cînd Elina postelniceasa hotărîse prin testament să despartă moșiile cuvenite lui Șerban, pentru a nu fi primejduită partea celorlalți de tendințele lui acaparatoare. Pusese atunci pe Constantin să fie cap casei Cantacuzinilor lucru care, oricît de abil era formulat, îl atingea pe Șerban în drepturile sale de fiu mai mare și-l izola de restul familiei, oprindu-i și amestecul în treburile ei. Pus față în față cu Constantin, fratele său îl socotea potrivnic, intuind în rezerva acestuia o opoziție cu consecințe nu atît economice cît mai ales politice. Constantin știa mai bine decît toți, că gîndind astfel, Șerban nu era departe de adevăr.

Toate aceste rațiuni puteau să alimenteze valul născut din acel zvon defăimător, dar puterea lui era măcinată de neîntrerupta izbire în zidul celor prea puțin dispuși să-l ia în seamă, o dată ce nu era sprijinit de dovezi.

Niciodată n-au existat mărturii demne de credință ca să dea temei învinuirii răspîndite de adversarii Cantacuzinilor. S-au citat, mult mai tîrziu, cuvinte atribuite Stolnicului care, peste douăzeci și opt de ani, aproape octogenar, se recunoaște autor al otrăvirii lui Șerban și a lui Iordache, alt frate mai mic, și începător al risipirii neamului Brîncovenilor. Dar, în împrejurările mazilirii lui Ștefan, singurul fiu ce-i rămăsese, ar fi luat poate asupra sa și alte crime spre a-și dovedi loialitatea față de Imperiul otoman și cu prețul acesta să răscumpere viața amenințată a ultimului domn Cantacuzin.

Nu-i pot dovedi vinovăția acele cuvinte *redate* de cronicar ca fiind aduse în țară de Ioan Mavrocordat, *auzite* de el pe cînd era dragoman la Poartă, din gura unui capugiu care i le repeta ca unele spuse de Stolnic în împrejurările foarte grele ale detențiunii sale.

Trecută în timp prin această lungă filieră, mărturisirea lui Constantin Cantacuzino, chiar dacă va fi fost făcută vreodată și nu va fi fost numai o înscenare a acelui capugiu, plătit să recurgă la orice pentru a-l salva, a ajuns mult mai tîrziu sub ochii urmașilor, *scrisă* într-o formă care, ciuntită ori adăugită de colaboratori nechemați, nu putea să se asemene nici pe departe cu cea *rostită* odinioară.

Va mai trece, poate, multă vreme pînă cînd un document, o scrisoare oarecare ce zac acum ascunse cine știe unde, vor scoate la iveală realitatea opunînd-o legendei. Dar pînă atunci, îndoiala va stăpîni inimile tuturor și cuvintele cronicarului vor rămîne mereu actuale: «...*iar* credință nu era, necunoscîndu-se adevărul».

XVI.

CANCELARUL DOMNILOR VALAHIEI

Înălţarea în scaun a domnitorului Constantin Brîncoveanu reprezenta, de fapt, biruinţa principiilor de politică externă ale stolnicului Constantin Cantacuzino, pe care Şerban Vodă le nesocotise prea mult în anii din urmă, întrucît « el se avea singur sfetnic, alt sfat nu mai încăpea acolo ».

Valahia obţinu atunci, pe cale diplomatică, un şir de mari victorii de ordin politic, în stare să dea evenimentelor din sudul continentului o nouă orientare. Pretextînd o iminentă invazie a austriecilor în Ţara Românească, solia condusă de Pîrvu Cantacuzino, fiul cel mare al răposatului Drăghici spătar, aduse de la Poartă confirmarea domnului ales la Bucureşti, fără ca acesta să mai facă, cel puţin, drumul său protocolar la Constantinopol, pentru căftănire. « Boierii trimişi — remarca ambasadorul Franţei la Constantinopol — şi-au sprijinit cererea şi cu 400 de pungi, din care 200 au fost daţi vizirului, 100 marelui hasnadar, 50 kehaielei vizirului, celelalte s-au împărţit pe la slujitorii cei mici... »

Aurul va fi, şi în viitor, un puternic argument în relaţiile Ţării Româneşti cu Poarta otomană, care trecea atunci printr-o serioasă criză economică, generată de răsunătoarele sale înfrîngeri pe cîmpul de luptă.

În acelaşi timp, delegaţia trimisă la Viena să desăvîrşească închinarea ţării îşi pierdu împuternicirile sale extraordinare, o dată cu alegerea noului domn, spulberînd împăratului Leopold toate frumoasele sale iluzii, de cucerire paşnică a Valahiei. Austria încercă să cîştige însă prin forţă ceea ce nu reuşise să obţină

la masa tratativelor. Decis să lichideze repede răzvrătirea domnului valah, generalul Heissler intră în țară cu toată oastea aflată la Brașov și ocupă, fără nici o împotrivire, orașele Tîrgoviște și București. Domnul împreună cu armata țării se retrase la Plătărești și, sfătuit de stolnicul Constantin Cantacuzino, îndemnă pe tătari să alunge trupele nemțești, care așteptau în liniște capitularea domnului Constantin Brîncoveanu. O seamă de boieri au cerut domnitorului să închine țara nemților și să mîntuiască astfel războiul cu generalul Heissler, alții însă, « mai vîrtos Constantin Cantacuzino, ce-au fost mare stolnic și Mihai Cantacuzino marele spătar, socotiră că nu iaste acest sfat bun, căci de vor face una ca aceasta, tătarii sînt aproape și numaidecît vor veni cu putere mare de vor robi țara și o vor prăda și de către nemți nu vor avea nici un folos ». A biruit povața cea mai înțeleaptă, și Heissler a fost silit să se retragă din țară de teama tătarilor, pe care domnul îi chemase în ajutor.

Scoaterea nemților dincolo de hotare fără nici o vărsare de sînge și fără ca aceștia să fi reușit să-l oblige pe domn să cedeze în fața poftelor Imperiului a fost rezultatul unor abile manevre diplomatice, gîndite de Stolnic și înfăptuite de Brîncoveanu. În timp ce hoardele tătărești se îndreptau spre țară, Brîncoveanu se întîlni, la Drăgănești, cu generalul Heissler sfătuindu-l să se îndepărteze cît mai repede, pentru a nu suferi rușinea și dezastrul unei înfrîngeri. Generalul austriac plecă în grabă din calea năvălitorilor fiind încredințat că prin acest sfat domnul muntean arătase credință față de imperiali. Nemții porniră înapoi fără izbîndă, iar domnul ieși, la Buzău, în întîmpinarea tătarilor cerîndu-le să-și întoarcă grosul oastei din drum și să trimită pe urmele cătanelor nemțești numai cîteva pîlcuri. Dar și acestea prădară îndeajuns satele aflate în cale. La 11 ianuarie 1689, Stolnicul îi scria contelui Mihai Teleki, cu nespusă durere, despre patimile țării, motivînd astfel și lunga sa tăcere epistolară: « este adevărat, căci învîrtindu-mă între cursurile diferitelor planete și întoarceri ale vremii, care s-au întins și asupra acestei sărmane provincii, n-am putut scrie domniei Tale din pricina multelor mele supărări și a schimbărilor și conturbațiilor din țara noastră », Vremile de pace, scurte și nestatornice, se cîștigau cu grele patimi și nu fără zaherele și multe sute pungi de galbeni. Turcii credeau însă în aceste argumente sunătoare și, preocupați de soarta tragică a propriului lor imperiu, lăsau țărilor românești o fărîmă de libertate, în timp ce creștinii împăratului Leopold doreau

totul, fără osebire, în numele unei pretinse eliberări de sub dominația otomană. Ezitările Țării Românești în acceptarea suzeranității austriece erau deci fondate pe o temeinică analiză a raporturilor de forțe din această zonă a continentului, deși Brîncoveanu și stolnicul Constantin Cantacuzino erau suspectați de turcofilie de către mulți contemporani naivi.

Momentul istoric cerea multă prudență și o păstrare a bunelor raporturi cu Poarta, deoarece turcii, presați de multe nevoi economice interne, erau mai concilianți față de țările românești, care își puteau urma încet, fără riscuri, propria lor cale spre libertate. Judecata Stolnicului era, și în acest caz, de o mare limpezime, iar concluziile ei politice se oglindeau în abila diplomație a cancelariei domnești.

Scrisoarea din 10 martie 1689 a stolnicului Constantin Cantacuzino către căpitanul Samuel Kálnoki luminează cu adevăr întreaga politică de echilibru a epocii brîncovenești: « Iar în ceea ce privește starea țării noastre, aceea o pot strica ușor, căci stricăciunea ei nu a început de acuma, ci se strică și se ruinează de mult; *întrucît ne suferă acum nu o fac din milostivirea lor sau purtați de dragoste față de noi, ci și din aceea își văd numai folosul lor și de aceea ne-au lăsat întru aceasta în care sîntem*, precum și cămărașul hanului tătarilor nu a plecat acum de aici cu puțini bani *și numai pentru folosul lor ne suferă, fiindcă mai mult au nevoie de noi, de unde le merge venit și cîștig, iar din alte părți le-a scăzut foarte mult venitul* »[1].

Stolnicul Constantin sprijină astfel autonomia relativă a Țării Românești pe forța militară a Turciei, în stare să frîneze, pentru moment, toate încercările împăratului Leopold de a face Dunărea hotar, fără a jigni însă pretențiile de cruciadă antiotomană, întru apărarea creștinilor din Balcani, trîmbițate emfatic de Austria.

Românii au oferit împăratului Leopold, la 30 ianuarie 1689, chiar iluzia închinării, deoarece suzeranitatea austriacă era determinată de o clauză de neîmplinit în condițiile epocii: « Cînd obștescul vrăjmaș de ajuns va fi înfrînt și ne vom încredința că este într-atît ruinat, încît să nu mai poată mai departe prăpădi și pustii cu totul aceste mult asuprite țări ». Oricum dezideratul românesc, principala clauză a închinării, nu putea

[1] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării Românești*, vol. 2, Buc., 1939, p. 327—328, doc. 208.

fi realizat, Austria își întindea stăpînirea pînă la Dunăre numai între slovele unui document caligrafiat cu artă, dar aflat deasupra realității. În același timp, politica țării este orientată către o grabnică înțelegere cu principele Apafi, față de care Șerban Vodă se arătase fără sinceritate, deoarece o menținere a autonomiei Transilvaniei ar fi îndepărtat pericolul invaziei creștine în Țara Românească. De aceea, după moartea lui Apafi, Brîncoveanu avea să sprijine candidatura lui Emerik Tököly, care se voia independent față de Austria și dornic să continue relațiile de vasalitate față de turci.

Stolnicul întreține în aceste momente de mare instabilitate corespondență favorabilă și cu generalul austriac Veterani, iar Heissler, retras la Brașov, continua să creadă în sinceritatea lui Constantin Brîncoveanu, care îl avertizase, în ianuarie, de puternica amenințare a tătarilor, chemați de însuși domnul Valahiei. Tuturor, stolnicul Constantin Cantacuzino le comunica prețioase știri despre mișcările de trupe turcești și tătărăști, despre intențiile lui Tököly, despre starea politică și militară a Porții etc. Întocmai ca un politician modern, Stolnicul analiza starea militară a Imperiului otoman în strînsă legătură cu faptele contemporane de factură economică și politică, în stare să influențeze pregătirile războinice ale unei țări. Sub acțiunea nefastă a unor seisme interne, forța militară a Turciei scăzuse în primăvara anului 1689 și Stolnicul sesizează cu ușurință acest regres, într-o scrisoare trimisă în Ardeal, la 10 martie: « Turcii au foarte puține pregătiri pentru război, numai tătarii pot. În Anadolia și dincolo de mare se aude că ar fi mare confusie între ei » [1].

Instabilitatea internă, manifestată sub forma neînțelegerilor dintre boieri și domn, era, în concepția Stolnicului, principala cauză a nenumăratelor patimi prin care trecea Moldova, devenită teatrul unor confruntări militare turco-polone, iar de aici deriva și lipsa de orientare a diplomației moldave. O politică externă de perspectivă nu se putea realiza decît în condițiile unui climat de solidaritate pe plan intern, pentru care se străduiau atît domnul Constantin Brîncoveanu, cît și sfetnicii săi cei mai devotați: Constantin stolnicul și Mihai Cantacuzino spătarul.

Ideea este dezvoltată de stolnic într-o scrisoare către căpitanul Samuel Kálnoki, datată 13 aprilie 1689: « Iar cele ce le

[1] Veress, *op. cit.*, p. 328, doc. 208.

scrie Domnia-Ta despre moldoveni, băgînd-o şi noi adeseori în seamă, am obişnuit să cernem adevărurile lor, căci fiind ei de aceia care nu se întorc nici în ţara lor, se silesc ca şi alte ţări vecine să o păţească la fel, cum au păţit-o ei» [1].

Transpusă pe alt plan, învinuirea adusă moldovenilor o reîntîlnim în *Istoria Ţării Rumâneşti*, cînd aristocratul Constantin Cantacuzino, descendent al unei familii ilustre, ironizează pretinsa origine de păstori maramureşeni a locuitorilor plaiurilor moldoveneşti: «Însă ce iaste de acelia nu mai cerc, ci numai dacă din păstori îş fac moldovenii începătura, poate le zice neştine măcară şi glumind (iar nu cu adevăr), că cam dintr-aceia sînt».

Că turcofilia era numai o mască absolut utilă şi necesară unui diplomat dintr-o ţară vasală Porţii o dovedeşte din plin corespondenţa Stolnicului, în care întîlnim, la tot pasul, cuvinte grele de acuzare a opresiunii otomane, alături de bucuria năruirii treptate a acestei puteri, mai cu seamă cînd constată un dezechilibru intern, o răscoală nimicitoare, un cataclism astrologic, prevestitor de prăbuşire. Confusia de care amintise abia cu cîteva luni în urmă a degenerat într-o mişcare de proporţii, stihinică, şi Constantin Cantacuzino o relatează cu satisfacţie şi speranţă contelui Mihail Teleki, la 10 mai 1689: «...biciul lui Dumnezeu a căzut pe turci, căci chiar de-ar putea isprăvi ceva, Dumnezeu le-a luat minţile într-atît încît fiecare îşi cată nu interesul obştesc, ci propriu şi îşi fac gîlceavă între ei, aşa că fiecare şi-ar strînge pentru el dacă poate strînge. Din această pricină nu este între ei nici un bine. Dar aşa îmi scrie un voitor de bine din Constantinopol că atunci cînd împăratul turcesc a ieşit în tabără şi a vrut să se aşeze, s-a făcut aşa un cutremur de pămînt acolo şi mai ales la Constantinopol, că s-au năruit şi casele şi cercetînd ei aceasta, nu-şi proorocesc nici un bine despre ei» [2].

La sfatul de supunere faţă de Austria, care avea «împotriva turcilor o pregătire mai mare şi oşti mai multe decît anul trecut», domnul Ţării Româneşti răspunde, cu judecata limpede a cancelarului său înţelept, că nu înţelege pricina acestei intervenţii, deoarece el se arătase pururea apropiat împăratului Leopold, în gînduri şi mai ales în fapte, care s-au dovedit «nu spre

[1] Veress, *op. cit.*, p. 341, doc. 217.
[2] Ibidem, p. 354—355, doc. 225.

binele nostru din partea turcilor, ci spre marea primejdie și stricăciune a acestui sărman pămînt nevoiaș al nostru, locuind în gîtlejul lor, aceia [turcii] sînt împrejurul nostru din toate părțile care nu ne țin dușmani mici».

Închinarea totală față de Austria nu putea fi realizată, deoarece «se vede lămurit și în fața acestei lumi starea și puțina putere a acestei sărmane țări, căci cu cîtă putere mai au încă păgînii, foarte ușor și fără nici o întîrziere ne pot strica și pot pustii această țară sărmană».

Mai mult, cererile tot mai mari ale Porții, la care se alăturau nu puținele pofte ale creștinilor împăratului Leopold întrețineau o continuă atmosferă de neliniște în țară, după cum îi scria stolnicul Constantin judelui Brașovului, la 2 mai 1696: «că iată și vremile și oamenii acum s-au iuțit foarte: poate fi căci și stăpînitorii [Poarta otomană] și puternicii cei mai mari [împăratul Leopold] cer mai mult și afară din obiceiu și socoteală vor să ia, și așa urmează și alte necuviințe și pagube mai multe la norod»[1].

Dacă sub aspect politic, răspunsul adresat contelui Teleki era negativ, în planul cunoașterii Stolnicul se arată umanist în toată plenitudinea, dînd credit și importanță oricărui sfat, oricărui plus de informație: «scrie Domnia Ta că sfatul necerut nu e plăcut totdeauna. Dar cui? Adică acelora care fac de capul lor. Dimpotrivă, oamenilor de treabă, cuminți și înțelepți totdeauna le este plăcut și folositor atît sfatul cerut cît și cel necerut după zicătoarea lui Sirach[2] că [«Sfatul înțeleptului este fîntîna vieții»] potrivit cărei zicători și noi ascultăm sfatul tuturor oamenilor cuminți și înțelepți...[3].

În fața rezistenței domnului muntean și sub îndemnul fugarului Constantin Bălăceanu, care nu cutezase să se întoarcă după moartea lui Șerban Vodă, generalul Heissler gîndi să supună cu forța Țara Românească. Numai că măria-sa voevodul avea «pretutindeni oameni, și aceia înțelegînd mai bine» gîndurile potrivnice îl înștiințară din vreme. Brîncoveanu hotărî că a venit timpul să «răsplătească Bălăceanului care a fost îndemnă-

---

[1] N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 367.

[2] Sirach, un învățat evreu din Ierusalim, care a trăit în secolul II î.e.n. A compus o colecție de maxime religioase și filosofice.

[3] Veress, *op. cit.*, p. 360, doc. 229.

toriu lui Haizler şi la toţi mai marii nemţilor de au făcut atîta hata şi pradă pămîntului» acestei ţări şi să « pogoare nasul cel nalt al mîndriei» trufaşului general austriac. Cu sprijin turcesc şi tătăresc, domnul lovi cu mare vicleşug oastea lui Heissler la Zărneşti, nimicind-o, la 11 august 1690. A pierit atunci înţeleptul corespondent al Stolnicului, contele Mihai Teleki, alături de urzitorul Constantin Bălăceanu, iar generalul Heissler cunoscu ruşinea şi spaima captivităţii.

La Cristian, lîngă Sibiu, groful Emeric Tököly fu ales principe al Ardealului, dar nu se bucură multă vreme de acest titlu, deoarece apropierea unei armate nemţeşti condusă de marchizul de Baden îl făcu să grăbească, pe valea Teleajenului, spre Ţara Românească, unde oastea sa de lefegii « multe jafuri şi răotăţi au făcut». Supărat, Vodă Brîncoveanu « au trimis slujitorii asupra lui şi unde-i găsea oameni de ai lui îi omora fără milă». De atunci şi pînă la exilul său forţat din Nicomidia (1696), Tököly va fi mereu un temut pretendent la tronul Ţării Româneşti, sprijinit fiind în această tentativă şi de ambasadorul Franţei la Poartă.

După eşecul tentativei generalului Heisler de cucerire a Ţării Româneşti, relaţiile cu Austria se aşezară pe un făgaş de înţelegere şi ţara fu ferită de noi confruntări militare, în viitor. Diplomaţia românească condusă de înţeleptul Constantin Cantacuzino înregistra astfel o nouă biruinţă.

Stolnicul deveni extrem de atent faţă de dorinţele Austriei, mijlocind cu aleasă grijă corespondenţa dintre ambasadorul olandez la Poartă, Collyer şi guvernul împăratului Leopold, vestind Curtea din Viena despre evenimentele mai importante şi despre intenţiile militare ale Porţii şi exprimîndu-şi, prin generalul Ferdinando Marsigli, aflat în trecere prin ţară, în 1691, devotamentul său pentru intenţiile declarat eliberatoare ale marelui Imperiu.

La povaţa lui Marsigli, « că e mai bine să le dăm celor mari de bună voie ceea ce ei doresc decît să aşteptăm ca ei să şi-o ia înşişi», atît domnul, cît şi intimul său consilier, stolnicul Constantin Cantacuzino, şi-au exprimat din nou dorinţa şi intenţia de a deveni, în fapt, tributari împăratului, dacă puterea turcească va fi total nimicită.

Aparentele concesii ale Ţării Româneşti au dus la eliberarea deputăţiei muntene condusă de Iordache Cantacuzino, reţinută

la Viena după insuccesul tratativelor din 1689 [1], la recunoașterea oficială a serviciilor informative aduse Austriei prin corespondență și trimiși domnești și la admiterea a doi reprezentanți munteni la Congresul de pace, între Austria și Turcia, care se pregătea în culisele diplomației europene.

Pentru încheierea păcii, părțile în conflict au apelat la bunele oficii ale ambasadorilor Angliei și Olandei la Constantinopol, lordul William Paget și distinsul diplomat olandez Collyer.

Stolnicul înlesnise, nu arareori, ambasadorului olandez trimiterea corespondenței și agenților secreți prin Țara Românească, într-o vreme cînd ținuturile învecinate nu prezentau nici un fel de garanție. Aceeași cale avea să urmeze și rapoartele rezidentului englez William Paget, care întrevedea această unică soluție încă de la instalarea sa la Poartă, în 1693, cînd îi scria contelui de Nottingham: « Scrisorile pe care le voi primi din partea consulului Veneției vor deveni istorie înainte de a ajunge la mine, în nici un caz vești. Drumul prin Moldova și Polonia e nepracticabil. Mai rămîne doar cel prin Valahia, care trecînd mai departe prin Transilvania duce la Viena... Este într-adevăr destul de precară situația deoarece trebuie să depind de buna plăcere a domnului valah, care trebuie să acționeze cu multă prudență de teama turcilor... Din mîinile prințului Valahiei scrisorile noastre trec mai departe spre Viena. Cred că el se va îngriji să-mi parvină tot ceea ce e pentru mine în condiții de securitate, oriunde m-aș afla... » [2].

Sfătuit de cancelarul său intim, domnul Constantin Brîncoveanu a facilitat în permanență lordului englez transmiterea

---

[1] Întoarcerea soliei de la Viena și grabnica moarte a fratelui Iordache sînt prezentate pe larg și cu anumit tragism de cronicarul brîncovenesc Radu Greceanu: « Iar cînd au fost dinspre postul cel mare, venit-au și boierii de la Beci, solii care fusese trimiși de răposatul Șărban-Vodă, și-i oprise chesariul acolo, anume Iordache spătarul [și] Șărban căpitanul, care ei trei ani au fost opriți acolo pentru pricinile ce s-au zis mai înainte; iar cînd au fost primăvara căzut-au Iordache spătarul în grea boală, și nu mult l-au lungit, fără de cît o săptămînă, și ș-au dat obștească datorie lăsîndu în urmă multe tînguiri și jale, nu numai pentru îndelungata lui streinătate ce fusese, ci numai vreo 2 luni cu jupîneasa și cu coconii lui după ce au venit au lăcuit, ci mai vîrtos pentru cea tînără a lui vîrstă și mult vrednic ce avea, de care nu numai fraților și domnului pagubă s-au făcut, ci tocmai și țării, că ales boiariu de cinste și de treabă era».

[2] Cf. E. A. Tappe, *Documents concernig Rumanian in the Paget papers* (Documente privitoare la România în Arhiva Paget). În: *The Slavonic end East European Review* (Londra), tom. 33, nr. 80, 1954, p. 201—211.

scrisorilor sale diplomatice prin Țara Românească. Stolnicul Constantin Cantacuzino a întreținut și o întinsă corespondență cu Sir William Paget, încărcată cu nenumărate știri și considerații politice. De fapt, consulul considera drept cele mai autorizate informațiile stolnicului Constantin Cantacuzino privind evenimentele militare și politice ale Europei de sud-est. Uneori, Stolnicul îi trimitea lordului Paget și gazete occidentale cu cele mai recente știri politico-militare, cerînd în schimb informații secrete despre mișcările de trupe din Imperiul otoman.

În noiembrie 1694, călătorește prin Țara Românească în straie simple de negustor, secretarul particular al rezidentului englez, George Philip Schreyer din Weimar, trimis cu misiuni speciale la Londra.

În cele cîteva zile de popas în București Valahiei, Schreyer are convorbiri utile cu stolnicul Constantin Cantacuzino și se bucură din plin de fastuoasa ospitalitate a domnitorului Constantin Brîncoveanu. Ulterior, Schreyer îi va furniza Stolnicului prețioase vești de pe continent, făcîndu-i și unele servicii. Astfel, în 1696 i-a ales și trimis la cerere un rînd de haine englezești, iar într-o scrisoare din 7 septembrie 1697, se referă la cîteva cărți procurate din Anglia pentru biblioteca marelui cărturar român.

Relațiile între Sir William Paget, Constantin Brîncoveanu și Stolnic au fost însoțite, în permanență, și de frumoase daruri reciproce. Întotdeauna, lordul Paget i-a oferit Stolnicului, în afară de obișnuita stofă englezească, stampe contemporane (views) și un telescop (conochali and occhiali), iar domnitorului cai pentru o caleașcă. Deși Stolnicul îi scria cu măgulire consulului William Paget că nu există în toată Valahia un dar care să merite a fi primit, îi trimitea o minunată blană de samur, în stare să încînte și pe un sobru aristocrat englez. Cu și mai mare bucurie a primit Sir Paget planul cetății Petervaradin, lucrat cu migală și precizie în cancelaria secretă a domnului valah, aflată sub ascultarea acestui savant și abil diplomat.

După lungi tatonări, răstimp în care Polonia, Austria și Turcia, principalele țări aflate în conflict, încercară să-și mărească avantajul militar în favoarea sa, prin noi și masive cuceriri, negocierile de pace începură la Carlowitz, în iulie 1968.

Încercările Austriei de a traduce în fapt închinarea Țării Românești se risipiră treptat în fața manevrelor diplomatice conduse cu abilitate de stolnicul Constantin Cantacuzino. Împăratul

Leopold se mulţumi, cam fără voie, numai cu ocuparea Transilvaniei, iar Valahia îşi păstrase neîntinat hotarul din culmile înalte ale Carpaţilor. Moartea regelui Ioan Sobieski stinse, în parte, şi pretenţiile Poloniei de a-şi lăţi hotarul pînă la Dunăre.

Cu avizul Porţii şi cu sprijinul ambasadorului englez, Brîncoveanu a trimis la Carlowitz un agent al său, cu însărcinarea de a da lămuriri suplimentare şi a demonstra cererile nefondate ale Poloniei. Din timp în timp, lordul William Paget se consulta, în calitate de mediator, şi cu trimisul domnesc, spre indignarea neputincioasă a ambasadorului francez, care nu dorea cu nici un chip încheierea păcii: « La 17 iulie, Lordul Paget merse la cortul lui Mavrocordat [1], dar negăsindu-l — sau poate că acesta nu va fi cutezat să-l primească — intră la agentul principelui Valahiei cu care vorbi despre preliminariile păcii alcătuite la Viena, unde s-a dus secretarul său, d. Schreyer ».

Ultima victorie a diplomaţiei româneşti în îndelungata şi anevoioasa luptă pentru păstrarea autonomiei sale relative a fost obţinută la 17 octombrie 1698, cînd domnitorul Constantin Brîncoveanu, declarîndu-se din nou alături de Austria, ceru şi obţinu de la contele Kinski, reprezentantul oficial al împăratului la Conferinţa de la Carlowitz, ca « *ne ulla de me hac patria fiat mentio* » (nimeni să nu amintească despre mine şi patria mea) în prevederile finale ale tratatului de pace.

La 26 ianuarie 1699, diplomaţii şi-au dat *osculum pacis* [2] şi tratatul de la Carlowitz îşi făcu apariţia, definitiv şi tragic, în istoria Europei.

Transilvania intra în graniţele încăpătoare ale marelui imperiu, în timp ce Valahia îşi continua singură drumul de spaime şi frămîntări:

« Articulus Primus. Regio Transilvaniae quemadmodum de praesenti est in possessione, et potestate Caesareae Maiestatis ita maneat in eiusdem Dominio, et a Podoliae confinio usque ad extremum Valachiae Confinium suis Montibus qui antiqui feurunt limites ante praesens bellum inter Transilvaniam ex una parte, et Moldaviam atque Vallachiam ex alia parte, atque a Confinio Vallachiae usque ad flumen Marusism pariter suis

---

[1] Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman, principal reprezentant al Porţii la conferinţa de pace de la Carlowitz.

[2] Sărutarea păcii.

Montibus qui antiqui fuerunt limites circumscribatur nec ultra, nec citra ab utroque Imperio fieri possit extensio»[1].

După ratificarea păcii, contele Collyer și lordul Paget s-au reîntors la Constantinopol, călătorind de la Belgrad pînă la Rusciuc pe Dunăre. Brîncoveanu a dorit să-i întîmpine cu vinuri alese și cu bogatele roade ale acestui pămînt, dar trimisul domnesc a ajuns prea tîrziu: cei doi mediatori porniseră de mult pe drumurile Adrianopolului. La 13 aprilie 1699, Stolnicul își arăta față de Sir William Paget marea sa mîhnire că nu a putut să-l întîmpine la Rusciuc, deoarece a zăcut la pat doborît de febră.

Peste trei ani, în aprilie 1702, lordul Paget, însoțit de o distinsă suită, în care se afla și cunoscutul epigrafist Edmund Chishull, avea să traverseze într-un triumf princiar întreaga Valahie, pe calea întoarcerii sale la Londra.

La Dunăre, Sir Paget a fost întîmpinat de o gardă de 50 călăreți conduși de spătarul Toma Cantacuzino și după trei zile de drum, la 24 aprilie 1702, își făcu intrarea în București. Fiii cei mari ai domnitorului Constantin și Ștefan îl așteptau la marginea orașului «însoțiți de o escortă de cinci sute de oameni și de o trăsură frumoasă». Cu acest alai domnesc și sub privirile mirate ale orășenilor, care ieșiseră cu toții pe uliți, rezidentul englez fu dus pînă la curtea domnească de sub dealul Mitropoliei, unde i se dădu drept loc de popas frumoasa casă boierească situată în imediata apropiere a palatului cel mare al domnitorului.

La amiază, «Domnitorul a venit călare, prin grădina cea mică să vadă pe Excelența Sa care l-a întîmpinat la poarta grădinii... Peste un ceas, Domnitorul a trimis și pe unchiul său, Constantin Cantacuzino, care are la Curte slujba de Stolnic».

În viziunea naratorului de acum două veacuri, epigrafistul Edmund Chishull, «Constantinus Cantacuzenus Stolnichus» era

---

[1] *Articolul întîi.* Ținutul Transilvaniei după cum în prezent este în posesiunea și stăpînirea Majestății Sale Imperiale să rămînă tot așa în stăpînirea sa și de la hotarul Podoliei pînă la hotarul cel mai îndepărtat al Valahiei se va delimita de către munții săi care au fost vechile hotare, înainte de războiul de față, între Transilvania de o parte și Moldova împreună cu Valahia de cealaltă parte, iar de la hotarul Valahiei pînă la rîul Mureș se va delimita de asemenea de către munții săi care au fost vechile hotare; nici unul dintre Imperii nu se va putea întinde dincolo sau dincoace (de această linie).

« an elderly person, who has traveled over most parts of Europe; is skilled in the controversies of their own church, as well as in the several libereral sciences; is also well versed in politics, and by his counsels chiefly sustains the present Prince, with the honour and interest of the principality » [1].

La 28 aprilie, convoiul ambasadorului englez se puse din nou în mişcare, pornind spre Tîrgovişte, iar de aici, peste munţi, în Transilvania. Amintirea lui rămase în cronicele Ţării Româneşti, iar cîteva tipărituri italieneşti, dăruite de Edmund Chishull stolnicului Constantin Cantacuzino şi spătarului Toma, păstrară pînă azi o biruitoare mărturie a timpului: semnătura cărturarului epigrafist înscrisă, discret şi elegant, pe forzaţ.

Pacea de la Carlowitz stăvili, pentru moment, expansiunea spre sud a Austriei, dar îi îngădui acesteia să se arunce cu toate forţele, alături de Anglia şi Ţările de Jos în lupta pentru succesiunea tronului Spaniei.

De asemenea, pretenţiile anexioniste ale Poloniei au fost anihilate de apariţia fulgerătoare şi dramatică a regelui Suediei, Carol al XII-lea. Ţările româneşti se puteau bucura, în sfîrşit, de o perioadă de acalmie. O nouă putere militară se ridica însă în răsăritul continentului şi, mai devreme sau mai tîrziu, Rusia lui Petru cel Mare avea să se arate la Dunăre, ameninţînd tihna obţinută cu atîtea jertfe şi renunţări de Imperiul otoman, de la asediul Vienei şi pînă la sfîrşitul veacului al XVII-lea.

Lupta pentru libertate a românilor avea să caute şi aici un punct de sprijin fie în cadrul politicii de echilibru, promovată de Brîncoveanu, fie în politica deschisă, dar fără izbîndă, a cărturarului Dimitrie Cantemir. Ţara Românească trebuia dar să-şi pregătească din timp bune şi trainice raporturi cu Rusia, interesată şi ea, în egală măsură, în sfărîmarea puterii otomane în Balcani şi deschiderea celor două porţi de mare importanţă strategică şi economică: Bosfor şi Dardanele, pentru navele ruseşti.

Marele interes al Stolnicului pentru afirmarea Rusiei pe arena mondială poate fi descifrat între filele unui manuscris grecesc, aflător azi în Biblioteca Naţională din Viena. Alături

[1] « Un om în vîrstă, care a călătorit prin multe ţări ale Europei; este foarte iniţiat în controversa religioasă a bisericii ţării sale, precum şi în multe ştiinţe liberale; este foarte priceput în politică, şi Domnitorul ascultă de poveţele sale care sînt întotdeauna izvorîte din grija cinstei şi a interesului ţării ».

de *Viața împăratului Ioan VI Cantacuzino*, operă închinată de învățatul grec Ioan Comnen marelui cărturar român, printr-o frumoasă elegie eroică [1], manuscrisul semnalat pentru întîia oară de Nicolae Iorga, înserează o traducere din germană a unui « *Pronostic al rușilor sau preavestitul autocrat Petru Alexievici, despre fericirea și creșterea rușilor, în ce chip s-a întîmplat, de pe timpul tiranului Ivan Vasilievici pînă la cel de acum împărat ortodox cel prea puternic, căruia Împăratul Împăraților, Domnul, i-a făgăduit domnia Răsăritului, pentru gătirea de război ce se pregătește acum, și scaunul patriarhicesc din Constantinopol împreună cu dînsa* ».

Scrierea, tradusă « în limba de obște a grecilor din porunca preacuviosului, prealuminatului și preaînvățatului Domn și stăpînitor Domnul Domn Ioan Constantin Basarab Voievod a toată Ungrovlahia, în Tîrgoviște, la anul 1698, luna noiembrie, 1", era opera unui istoric german, Stanislas Reinhard Acxtelmeier, și apăruse în același an, la Augsberg.

Inspirat de Acxtelmeier, același Ioan Comnen, medicul de curte al domnitorului Constantin Brîncoveanu, avea să însemne într-un *Pronostic asupra eclipsei de soare din ziua de 13 septembrie a anului 1699*, închinat stolnicului Constantin Cantacuzino, profetice cuvinte privind ridicarea continuă a imperiului rusesc și prăbușirea imperiului otoman: « o nouă stăpînire sau o monarhie se va ridica și o alta va pieri, după aceea din cele ce astăzi există pe pămînt [2].

Previziunile doctorului Comnen se bazau mai puțin pe efectele eclipsei de soare întîmplate la 13 septembrie 1699, cît mai cu seamă pe analiza faptelor politice contemporane, a raporturilor

---

[1] Bucură-te, Constantine, vestit cunoscător al științei, Vlăstar al vechilor Cantacuzini.
Așa străbun ai avut, mai mare decît alți Împărați.
Dar și tu nu ești mai prejos decît dînsul
Nici în făptură, nici ca fire, nici ca minte, nici ca fapte.
Cum a fost acela față de Andronic, așa și tu față cu Brîncoveanu. (Cf. N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor* (Întîiul memoriu), Buc., 1898, p. 24.

[2] Manuscrisul acestui din urmă pronostic a fost descoperit de noi la mănăstirea Hurezu, textul său fiind transcris și tradus în românește de colaboratorul nostru, Mihai Caratașu, paleograf de neogreacă al Bibliotecii Academiei.
Vezi și: C. Dima-Drăgan, *Tîlcuri astrologice închinate stolnicului Cantacuzino*. În: *Ateneu* (Bacău), 5, nr. 11, nov. 1968, p. 4.

de forțe de pe continent, ce determinară, în ultimă instanță, ca Țara Românească să reînnoade legăturile diplomatice cu Rusia, chiar în primăvara anului 1698. Atunci plecase spre Moscova o solie domnească avînd în frunte pe vel comisul Gheorghe Castriotul, omul de încredere al voievodului muntean. Trimisul domnesc ducea cu sine și o scrisoare a stolnicului Constantin Cantacuzino adresată, în frumoase slove, spătarului Nicolae Milescu, tălmaci de vază pe lîngă Posolski Pricaz [1]. « Cinstitului și multînvățatului Domnii sale lui Neculae Spătariului, și vechiu de binevoitorului nostru, și frate, cu cinste, și cu multă sănătate să se dea ». Stolnicul cerea învățatului moldovean un frățesc sprijin, pentru scoaterea din robia musulmană a celor « multu supuși și îngustați ».

Momentul politic era deosebit de favorabil, puterea turcească fiind în declin, iar Austria, atrasă de mirajul luptelor de succesiune pentru tronul Spaniei, grăbea preparativele de pace cu Imperiul otoman. De aceea, trimisul domnesc propunea începerea unor vaste operațiuni militare ruseşti împotriva Porții, al căror plan fusese schițat la București de către Stolnic și fratele său, Mihai spătarul, comandantul suprem al armatei. Pentru reușita acestei operațiuni, ofensiva trebuia îndreptată mai întîi asupra cetății Oceakov, adevărată cheie a Mării Negre, de unde puteau fi atacate repede și cu sorți de izbîndă Crimeea și Bugeacul. Cucerind cetatea Kerci, armata rusă tăia astfel legăturile tătarilor din Crimeea cu cei din Cuban, iar punînd, mai apoi, stăpînire pe istmul Perekop, li se închidea hoardelor tătărești orice posibilitate de intervenție în țările românești.

Propunerile expuse de Gheorghe Castriotul în numele domnului Valahiei au fost primite cu atenție și înțelegere de țarul Petru I și de înalții săi demnitari, dar interesele imediate ale Rusiei cereau menținerea unui echilibru pașnic în Balcani, deoarece toate privirile erau ațintite către furtunoasa înălțare a regelui Carol al XII-lea. Curînd, în 1700, avea să înceapă și prima etapă a Războiului nordic, cu consecințe lipsite de strălucire pentru Rusia.

Visul de cucerire a Constantinopolului nu fusese părăsit însă, ci numai amînat pentru timpuri mai prielnice, fără ca țarul să-și fi dat seama poate că marea și unica șansă de expansiune spre sud se irosea în incertitudinile acestui sfîrșit de veac.

---

[1] Oficiul solilor (Ministerul afacerilor străine).

Deşi războiul antiotoman nu începu, diplomaţia românească obţinuse totuşi un succes de perspectivă.

În primul rînd, Rusia acceptase ducerea tratativelor cu Brîncoveanu în condiţii de egalitate, lucru aproape de neimaginat în condiţiile acelor timpuri, cînd singura formă de legături politice şi militare între marile puteri şi ţările mici era, în genere, suzeranitatea, care însemna, în fond, schimbarea stăpînului, întotdeauna mai dezavantajoasă pentru cel « eliberat ».

Pentru a obţine condiţii de egalitate la masa tratativelor, trimisul domnesc vorbea în numele unei solidarităţi naţionale a românilor de pretutindeni, la care se adăuga dorinţa de libertate a celorlalte popoare din Balcani, ce aşteptau doar momentul transformării lor într-o mare coaliţie militară îndreptată împotriva asupritorilor. Cei care cereau atunci Rusiei pravoslavnice ajutor militar pentru sfărîmarea unui jug secular se arătau dispuşi să-şi apere apoi, singuri, hotarele, de ameninţări şi cotropiri, neobligînd astfel marele imperiu să-şi irosească permanent forţele pentru protecţia lor. De fapt, în această clauză se reflecta temerea românilor că, în condiţiile unui îndelungat război ruso-turc, libertatea cîştigată prin credinţă şi luptă, s-ar putea transforma într-o nouă închinare, la fel de păgubitoare.

Chiar în condiţiile vijeliosului război cu acel ciudat şi primejdios Napoleon al Nordului, Rusia continuă să cultive cu grijă relaţiile cu Ţara Românească, de unde primea veşti sigure despre intenţiile Porţii, despre mişcările de trupe şi aranjamentele politice dintr-o regiune spre care Petru cel Mare privea totuşi cu interes. Încurajat de încrederea dobîndită la Moscova, Stolnicul face în 1702—1703 chiar tentativa fantastică şi îndrăzneaţă de a schimba orientarea întregii politici ruseşti spre problemele orientale.

La 6 decembrie 1702, în ziua celei mai însemnate sărbători dinaintea Crăciunului, la palatul domnesc din Bucureşti se aflau strînşi într-un lung sfat de taină patriarhul Dositheı al Ierusalimului, Constantin Vodă Brîncoveanu şi « amîndoi fraţii Cantacuzini Costandin şi Mihai ». Ceaşul David Corbea, care se pregătea să urmeze pe Gheorghe Castriotul în drumurile sale spre Moscova, îşi însemna, în ponturi, temeiurile tuturor orînduitelor porunci domneşti.

Îndemnaţi la acest sfat « de rugămintea grecilor şi a sărbilor, bulgarilor, arnăuţilor, moldovenilor, de a rumânilor Ardealului şi de alţi vecini ce sîntu împrejurul ţărei noastre », patriarhul, domnul şi sfetnicii săi cei mai credincioşi căutară să afle « multu

denpreună vorovindu și sfătuindu» dezlegarea la două mari probleme contemporane: « *mîntuirea tuturor pravoslavnicilor creștini celor juguiți de spurcatul și necredinciosul tiran și păgîn turcu*» și apărarea românilor din Transilvania, « *multu obidiți de eriticii vrăjmași bisericii răsăritului*», cărora li se impunea, de către austrieci, unirea cu biserica apusului, nutrindu-se astfel vechi speranțe de desnaționalizare. Pentru eliberarea de sub jugul otoman a popoarelor din Balcani era grabnică nevoie ca Rusia să înceteze războiul cu suedezii și să-și arunce toate forțele spre sud, unde se clătina din încheieturi un imperiu ruginit de trecerea veacurilor, dar încă suficient de crud și amenințător pentru națiile doritoare de libertate. Iar cînd va sosi « acel bun cias a oști sfînta împărăție asupra păgînului», aveau să se ridice la luptă, sub conducerea domnului Țării Românești, « cu toți, pentru biserica lui Hristos și pentru slava Sfinții împărății», fiind gata « a oști împotriva vrăjmașului».

Dorința de eliberare a popoarelor din această parte a continentului nu putea fi, singură, un îndemn hotărîtor la începerea unor ample operațiuni militare împotriva Porții, mai ales că Rusia încheiase cu doi ani în urmă o pace destul de avantajoasă cu turcii, obținînd astfel libertatea de acțiune în nord. De aceea, diplomația românească face totul pentru a demonstra caracterul instabil al păcii, pe care, turcii « din mare neputință o țin». Prin schimbarea vizirului, pericolul unui atac « făr de veste» din partea turcilor părea iminent, noul conducător al treburilor împărății fiind « om iute, trufaș și neașezat», în timp ce hanul tătarilor aștepta doar să-și azvîrle hoardele nimicitoare în cîmpia rusească.

O analiză completă a raporturilor de forțe arăta că sosise momentul ca Rusia să nesocotească convenția de pace din trecut, fără a aștepta o posibilă întărire a puterii otomane, care atunci prezenta slăbiciuni ademenitoare: « Măcar că pînă gîndul să poată face ceva singur în aceastăună dată nu credem, pentru ce iaste foarte slab și săracu de [bani] cît și de oameni, și de chivernisitori, și de ostași, singur sultanul aflîndu nevrednic a-și chivernisi împărăția lui».

Ca și în trecut, domnul Țării Românești propune țarului și un plan de acțiune militară, asemănător, în liniile sale generale, cu acela din 1698.

În Rusia, ceaușul David Corbea a găsit destulă înțelegere, dar un mare imperiu nu-și schimba drumul politicii externe la rugămințile unor mici popoare dornice de libertate. Rusia era

atunci prea mult interesată în Războiul nordic, pentru a-şi îngădui o aventură militară în sud.

La pontul 26 al deputăţiei Ceaușului era înscrisă şi o altă patimă a românilor supuşi de Austria după pacea de la Carlowitz: unirea forţată cu biserica de apus, care urma, în timp, să mistuie unitatea spirituală a locuitorilor din Ardeal cu cei de peste munţi, din Muntenia şi Moldova. Dincolo de apărarea credinţei întru ortodoxie, se află însă un puternic instinct al păstrării fiinţei noastre naţionale, care a fost una, fără de sfîrşit, de la daci pînă în vremea acelui început de veac. Gîndirea Stolnicului Constantin Cantacuzino, care coborîse adînc în istoria şi faptele neamului, se înalţa, în cuvinte, ca un poem sau ca o protestaţie: « Toată pravoslavia carii iaste supt mîna ţesariului, sîrbi, rumâni den Ardeal şi dentr-alte părţi, mare nevoe au silindu-i la unire, măcar că de faţă ţesarul să arată că pre nimeni nu sileşte şi încă şi cărţi de poruncă dă, tot omul să fie în legea lui. Iar cînd să găseşte cineva să stea în credinţa lui desăvîrşit, şi să îndemneze pre alt frate creştin să nu-ş facă uniat, îndată să pomeneşte în legătură şi în cazną, pentru care de la cel bătrîn păn la cei mici, toţi cu lacrămile pe obrazu să roagă sfintei împărăţii să facă milă pentru dînşii să nu-i lasă să-ş piarză credinţa şi sfintele bisearici să întunece, ce să scrie ţesarului să-i lase să-ş petreacă viaţa în legea lor, de vreme ce suptu turcu atîţia ani au petrecut şi pentru lege nu i-au bîntuit».[1]

Dacă « Episcopul Ardealului împreună cu mulţi popi den demnarea diavolului, den neştiinţa lor s-au făcut uniaţi sau bine să zicu draci », datoria românilor din Valahia era să-şi sprijine fraţii căzuţi în năpasta, care « să roagă sfintii împăraţii . . . să scrie ţesarului să le dea voie să-ş facă pravoslavnici episcupi în mitropolia Belgradului, care iaste făcută den mila sfintii împărăţii a Moscului şi dentr-a domnilor munteneşti, şi aşa făcîndu episcupi pravoslavnici nărodul care unde o vor vrea să meargă, care la pravoslavnici să fie pravoslavnicu, care la cel uniat să fie uniat, fieştecare dupre voia lui ».

Nu ştim dacă Petru cel Mare s-a adresat cezarului pentru apărarea ortodoxiei, românii transilvăneni au continuat să lupte însă singuri, mai departe, pentru neatîrnare spirituală.

Dacă repetatele călătorii moscovite ale trimişilor domneşti nu au reuşit să schimbe planurile militare ale Rusiei, ele au creat

[1] Biblioteca Academiei, arhiva 648, plic K/20, 22—27. (Fotocopii după originalul aflat la Moscova).

însă o trainică punte de legătură pentru cele mai autentice ştiri referitoare la treburile Imperiului otoman, pe care diplomaţii ruşi cu greu le-ar fi putut obţine altfel, şi o permanenţă a problemelor româneşti în politica orientală a ţarului Petru cel Mare.

O dată plecaţi din ţară, oamenii domniei primeau, printr-o sumedenie de curieri, între care se numărau căpitani de curte sau feţe bisericeşti, scrisori de îndrumare de la mai marele cancelariei voivodale, stolnicul Constantin Cantacuzino.

Astfel, rezidentul valah, ceaşul David Corbea era mereu informat asupra întîmplărilor politice europene, prin lungi epistole cifrate. Cheia cifrului o cunoştea doar expeditorul şi reprezentantul valah, care tălmăcea, pentru sine şi pentru Posolski Pricaz enigmaticele înşiruiri de înşelătoare semne.

Unul din pisarii cancelariei domneşti, în care Stolnicul avea deplină încredere, era fratele ceaşului, cărturarul Teodor Corbea. El prefăcea în formule de neînţeles, pentru un răuvoitor, gîndurile limpezi ale dibaciului conducător al politicii valahe. Scrisorile umblau doar pe căi nu lipsite de primejdii, ocolind de cele mai multe ori Moldova, ai căror domni se dovedeau fie prea curioşi, precum Constantin Duca, ce despecetluia chiar mesajele ambasadorului Franţei din Constantinopol, fie înrobiţi cu totul turcilor. Taina cifrului era cu atît mai necesară, cu cît, nu întotdeauna, omul domniei răzbătea pînă la Moscova, ci, ajuns la Baturin, în Ucraina, încredinţa mesajul hatmanului Mazepa, care îl repezea apoi spre capitala împărăţiei.

La adăpostul cifrului, Stolnicul îşi îngăduia să vorbească răspicat despre răutăţile tiranului păgîn şi despre patimile cele fără număr ale românilor. Uneori, nădejdea unei eliberări de sub jugul străin se transforma în incantaţii către divinitate, pline de durere şi speranţă, de întuneric şi lumină: « Doamne, mult milostive, o doamne, atotputernic den prinosul bunătăţii tale sfinte şi împărate a toată zidirea, trăiaşte-ne, învredniceşte-ne a auzi că au luat un sfîrşit şi acelea oştiri de acolo adecă cu şfedul au pren pace dupre cum înţelepciunea şi provinţinu ta doamne va şti şi va vrea a să auzi, şi a să linişti aceale părţi ca să înceapă vre-o mîngîiare şi vre-o bucurie mîhniţilor şi zmăcinaţilor pravoslavnici creştini precum bine ştii ». [1]

---

[1] C. Şerban, *Repertoriul corespondenţei stolnicului Constantin Cantacuzino*. În: *Studii*, 19, nr. 4, 1966, p. 701.

Din pîra domnului Moldovei sau de aiurea ajunse la Odrii vestea că domnitorul Constantin Brîncoveanu poartă scrisori de taină cu împăratul rusesc. Noul vizir îl chemă atunci la Poartă, « ca să-l mazilească din scaun, că se temea că nu-l vor putea prinde la mînă ». Temător, domnul ar fi vrut să apuce calea pribegiei, dar « unchii lui Cantacuzineştii, sfetnicii lui — zice Neculce în Cronica sa — nu l-au lăsat să iea într-altă parte, ce l-au îmbărbătat numai să meargă la Poartă, că apoi, nemergînd el, va aduce pieirea ţării şi boierimei ». Brîncoveanu întîrzie totuşi, cît putu mai mult, purcederea la Adrianopol, pentru a da răgaz trimişilor săi la Poartă să mijlocească o înţelegere. Mărind tributul şi risipind aur în toate părţile, domnul făcu să tacă orice împotrivire, iar vizirul, uitînd gîndul mazilirii, îi oferi şi tronul Moldovei, întrebîndu-l totuşi: « Dar putea-vei tu să porţi de grije acei ţări, să-ţi fie pre samă, să o tocmeşti, să fie plină de oameni »? Brîncoveanului « foarte era cu voie să fie domnu la două ţări », dar ceru vizirului un răgaz de cinci zile, în care timp trimise călăraş de olac să afle răspuns de la unchiul său, Constantin Cantacuzino Stolnicul. Ca în toate momentele cruciale ale ţării, domnul căuta să se sprijine pe sfatul înţeleptului său sfetnic, de care avea întotdeauna şi o nemărturisită teamă.

Atît de necugetat i se păru Stolnicului gîndul de mărire al domnului, care nu văzuse în propunerea vizirului o momeală, vicleană şi ademenitoare, încît « i-au scris să mulţumească lui Dumnezeu că nu-i pe voia neprietenilor, şi să-ş păzească treaba şi grija ţării sale ». « Iară mai mult să nu-l ştie că s-amestecă, că apoi, de nu-l va asculta şi va face peste voia lui — scria cu ameninţare Stolnicul — , bine să ştie că, cînd va încăleca el din Udrii, iar el va înhăma în căruţă şi va trece în Ardeal, şi cînd va sosi el în Bucureşti, el va sosi în Udriiu. Şi ce va videa, să nu să sparie ». Cancelarul se răzvrătea împotriva suveranului său, dînd în vileag adevăratele relaţii între domnitor şi mentorul său spiritual, stolnicul Constantin Cantacuzino.

Din înţelepciune sau teamă, Brîncoveanu ascultă sfatul unchiului său, nu fără a păstra în suflet o umbră de amărăciune.

Eliberat de teama mazilirii, domnitorul se întoarse în ţară în sunete de muzică şi bubuiri de tunuri. La palatul domnesc se aprind din nou marile candelabre, ospeţele nu mai contenesc, iar domnul îşi reîncepe plimbările sale de plăcere spre Mogoşoaia, Potlogi şi Tîrgovişte, iar de aici la viile din dealurile Piteştilor, la mănăstirea Hurezu, la Brîncoveni. Pretutindeni se cti-

toresc noi lăcaşuri de credinţă şi cultură, iar la bisericile şi mănăstirile strămoşilor se adaogă minunate pridvoare, cu stîlpi înfloraţi de piatră şi unduioase arcade. Rareori, şi atunci în vreme de iarnă, mai zăbovea domnitorul la Bucureşti, încît trimişii sultanului îl aflau fie la Mogoşoaia sau Potlogi, fie la Tîrgovişte unde, sub îngrijirea spătarului Mihai Cantacuzino, se reclădise palatul domnesc, părăsit şi ruinat după răscoala lui Mihnea Turcitul.

Mai mult decît înainte, toate treburile politice ale ţării erau îndrumate de stolnicul Constantin Cantacuzino, care îşi avea în ajutor pe fratele Mihai spătarul, pe nepotul său foarte învăţat Toma spătarul şi pe fiii săi, Ştefan şi Răducanu.

Întreaga corespondenţă diplomatică era întocmită de bătrînul boier, iar trimişii domneşti erau pururea sub ascultarea sa. Mai mult, Stolnicul purta, de cele mai multe ori, corespondenţă dublă, în numele domnului, dar şi în numele său, primind uneori răspunsuri mai detailate pentru sine, decît pentru domnitor. Acest ciudat procedeu îl semnalează şi boierul Mihai Cantacuzino, genealogul: « El [stolnicul] sintesea ale lor [Şerban Vodă şi Constantin Brîncoveanu] scrisori şi corespondinţi, el scria şi deosebite ale sale scrisori către împăraţi şi lua răspunsuri pe numele său ». Era, fără îndoială, cea mai abilă cale de a cunoaşte nemijlocit toate împrejurările politice contemporane, peste voinţa, pururea schimbătoare, a suveranilor. Pentru el, cancelarul, nu existau taine, chiar dacă domnitorul ar fi dorit acest lucru.

S-au păstrat astfel scrisorile adresate de domnitor şi de cancelarul său la 3 septembrie 1708, contelui transilvănean Alexandru Karolyi în problema refugiaţilor în Ţara Românească.

Mintea luminată a stolnicului Constantin Cantacuzino le-a conceput pe amîndouă, turnînd însă cu mare meşteşug aceleaşi idei în deosebite tipare.

Dictînd secretarului de latineşte scrisoarea voivodală, Stolnicul a dat întregului text o tonalitate gravă:

« Am primit preabinevoitoarea scrisoare a Excelenţei Voastre datată din 14 ale lunii trecute, după chiar textul ei, al cărui cuprins înţeleg că se referă în cel mai înalt grad la buna armonie a vecinilor şi la buna înţelegere prietenească pentru păstrarea şi cultivarea cărora faţă de Prealuminatul Principe şi nu mai puţin faţă de Excelenţa Voastră, declar că voi fi şi voi stărui a fi întotdeauna în acelaşi chip cel mai rîvnitor la cele cinstite, drepte şi potrivite în vederea bunei înţelegeri cu vecinii (ceea ce nu mă

îndoiesc a se fi observat şi pînă acum). Am deplina încredere că în urma acestui schimb intens de scrisori cu Excelenţele Voastre voi obţine reuşită şi înaintare pe calea bunei vecinătăţi prieteneşti. Cît despre nobilii transilvăneni şi supuşi Luminăţiei Sale care se află aici în Patria aceasta nu am altceva de răspuns decît că ei se bucură de libertate deplină şi că pot zăbovi oricît după bunul lor plac şi că se pot întoarce oricînd vor dacă doresc. Am voit să fie cunoscute acestea Excelenţei Voastre din prietenie afectuoasă şi doresc Excelenţei Voastre să se bucure de desăvîrşită sănătate, rămînînd pentru [Excelenţa Voastră] cel mai sîrguincios la toate îndatoririle bunei vecinătăţi.

Costandin Brîncoveanul »[1]

De îndată ce domnitorul semnă, în slove chirilice, scrisoarea deslușită din latineşte, Stolnicul adresă contelui Alexandru Karolyi o frumoasă epistolă, pătrunsă de sinceritate, în care îşi exprima, aproape programatic, ataşamentul său la lupta pentru libertate a popoarelor creştine:

« Am primit scrisoarea prea amabilă a Excelenţei Voastre datînd din 14 ale lunii trecute şi am luat cunoştinţă de conţinutul ei; faptul că Vi s-a vorbit de către unii despre bunătatea mea, aşa cum constat [din scrisoare], îl atribui nobleţei şi amabilităţii lor; *deşi slăbiciunea puterilor mele nu mi-a îngăduit să împlinesc în fapt ceea ce năzuiam, totuşi, atît cît îmi sta, mi-a stat şi îmi va sta în putinţă nu zăbovesc a sluji cu rîvnă vecinilor şi prietenilor în cele ce mă simt îndatorat de conştiinţa creştină.* » (subl. n.).

În problema refugiaţilor transilvăneni, Stolnicul se arată a fi în spiritul hotărîrii domneşti, simulînd, totodată, nu fără ascunse scopuri diplomatice, neparticiparea sa directă la elaborarea liniei politice a domnitorului: « În ceea ce priveşte însă libera trecere şi după bunul lor plac înspre Patria lor, atît a Nobililor Principatului Transilvănean cît şi a poporului celuilalt, *căci la aceasta se referă Înălţimea-Sa, pe cît am înţeles,* nu există nici o opreliştе, ci este îngăduit şi lăsat la bunul plac al fiecăruia să rămînă sau să se întoarcă. În celelalte care îmi revin după purtarea mea restrînsă mă îndatorez să slujesc în chipul cel mai sîrguincios nu numai vecinilor şi prietenilor cei de nădejde, dar cu deosebire Excelenţei Voastre, rămînînd al Excelenţei Voastre prea supus şi sîrguincios slujitor Constantinus Cantacuzenus ».[2]

---

[1] *Documente Hurmuzaki*, vol. 11, Buc., 1900, p. 442, doc. DCX.
[2] *Documente, Hurmuzaki*, vol. 11, Buc., 1900, p. 448—449, doc. DCIX.

Dacă îndrăznețele planuri ale Stolnicului nu reușiră, în trecut, să schimbe drumul politicii rusești, victoria de la Poltava arăta acum, după 1709, întregii lumi că marea aventură militară a regelui Carol al XII-lea se apropia de sfîrșit și, nu peste multă vreme, Rusia, intrată deplin în rîndul marilor puteri europene, avea să-și întoarcă privirea spre Balcani, unde sălășluia, în aburul istoriei, amintirea măreției bizantine.

Trimișii domnești porniră să bată iarăși drumuri lungi de stepă, ducînd țarului Petru cel Mare aceleași mesaje de solidaritate creștină, încununate de speranța unei grabnice eliberări de sub jugul păgîn.

În atitudinea sa față de ajutorul rus în lupta antiotomană, politica Țării Românești era condusă de aceleași vechi deziderate ale suveranității și egalității, premizele oricărei conlucrări în Balcani.

În acest spirit a fost încheiat și acordul între Brîncoveanu și Petru cel Mare pentru marea campanie militară din anul 1711. Mai mult, alăturarea Țării Românești la coaliția antiotomană era condiționată de respectarea integrală a acestor principii și de obținerea unei victorii decisive pe cîmpul de luptă, în stare să asigure țarului o superioritate militară.

De aceea, cînd trupele rusești porniră, alături de oștile lui Dimitrie Cantemir, spre hotarul Țării Românești, Brîncoveanu își stabili tabăra într-un loc bine ales, în « gura Urlaților », la Albești, de unde putea să aștepte în liniște primele confruntări cu forțele turcești, să cumpănească sorții de izbîndă sau să se strecoare în Ardeal, la vreme de nevoie.

Se întîmplă însă că spătarul Toma Cantacuzino, aflat de mult într-o tăcută rivalitate cu domnul, trecu pe negîndite, cu o parte din călărimea valahă, de partea rușilor, reușind să cucerească, prin surprindere Brăila. Lesnicioasă victorie, dar greu de păstrat! În fața unor forțe superioare și lipsit de ajutorul domnului valah, pe care trădarea spătarului Toma îl făcu să intuiască un eventual complot cantacuzinesc sprijinit de ruși, țarul Petru cunoscu o mare înfrîngere la Stănilești, pe Prut.

Turcii își pierdură însă încrederea în domnul Țării Românești, iar conflictul dintre Cantacuzini și Constantin Brîncoveanu izbucni, cu violență, la lumină.

O răcire a raporturilor dintre domn și cancelarul său se vădea mai de mult, deoarece, la 20 februarie 1710, Stolnicul îi scria patriarhului Hrisant de un lung exil, departe de frămîntările

politice din capitală . . .« adînca mea tăcere a venit nu din neglijenţă sau uitare, ferească Dumnezeu, ci pentru că n-am fost pe la Curte, *ci am fost zăbovit, stînd la vechea-mi moşie Filipeşti, precum nu Ţi-a scăpat din vedere, devenind ţăran şi dărăban* » (subl. n.).

După catastrofa de la Stănileşti, Brîncoveanu devine tot mai bănuitor, iar Stolnicul se retrage iarăşi în tihna palatului de la Filipeşti Tîrg, scriind, din cînd în cînd, tot mai rar şi cu amărăciune înţeleptului Hrisant: « . . . trecînd peste greşala mea fără voie că la trei sau patru prearespectate scrisori ale Tale n-am răspuns îndată, şi aceasta n-a venit (cum cred că nu-ţi scapă) de la răutatea sau neîngrijirea mea (deşi bătrînii au păcatul de a neglija), ci din alte multe pricini, din care acestea două sînt mai de căpetenie: una, că n-am avut scriitor cum trebuie, a doua că mă *făcusem ţăran, petrecînd în rămăşiţele vechilor mele moşii* ». Era primăvara anului 1712 . . .

În toamnă, la 10 noiembrie, se afla tot departe de Bucureşti şi iarăşi vinovat faţă de patriarh pentru încetineala răspunsului: « Pricina pentru care am zăbovit de acum de a-Ţi trimete cuvenita închinăciune . . . nu a fost din neîngrijirea mea, nici din uitare. Ci, întăiu, ieşirea la ţară, *că adecă am ajuns ţăran curat şi mojic prost* (cum aflu că ai şi auzit-o), ca să capăt acea linişte şi ca să fug de acelea despre care filosoful (Solon al meu!) spune că e mai bine ca omul nici să primească, nici să audă, şi celui cuminte îi ajunge ».

Aflat în amurgul unei vieţi trăite cu plinătate, bătrînul cancelar se simte ostracizat, alungat din centrul frămîntărilor politice. Îndoiala a surpat încrederea, bunătatea s-a convertit în asprime; « . . . dacă în alte vremuri s-au ivit greutăţi ale lucrurilor şi înaintea ieşirii împiedicări, dar nu ca acum, şi nu ştiu de ce: poate ori din firea lucrurilor vine aceasta ori din nestatornicirea gîndului oamenilor. Dar s-o lăsăm deocamdată, şi vremea va fi învăţător, deşi la mine bătrîneţea care vine a stins focul îndeletnicirii cu cele viitoare şi care va să aibă loc, şi totul l-am lăsat în sama preaînţeleptei Pronii a lui Dumnezeu, care cîrmuieşte toate cît mai bine şi mai drept, şi mai ales că, în adunarea oamenilor, văd că din gură, de cele mai multe ori, se spun altele şi alte lucruri se săvîrşesc . . . »

Încrezător în timpul cel a toate clăditor şi mistuitor, cărturarul Constantin Cantacuzino găseşte că postulatul fundamental al politicii neamului românesc este şi trebuie să fie *răbdarea*, care naşte tărie şi continuitate, care dezarmează orice vrăjmaş,

care supune însăşi trecerea neabătută a vremii: « *e nevoie de răbdare, cu voie sau fără voie, de care au mai mare nevoie cei care găsesc sus în demnităţi* ».

Năzuinţa perpetuă spre pace era, în acele crîncene epoci de rivalităţi imperiale şi necontenite războaie, o altă coordonată majoră a politicii externe a Ţării Româneşti. Climatul de pace, liniştitor de patimi, deschidea drum tratativelor, întotdeauna mai puţin păgubitoare pentru ţările mici şi aşezate la răscruci istorice, decît confruntările armate.

Cînd zăngănitul armelor înceta pentru o vreme şi puterea asupritorilor pălea, speranţele porneau să cugete: « ... însă aştept, acum cînd şi campaniile şi campanele [1] oştirilor s-au isprăvit, să văd ce sfîrşit mai adevărat au luat lucrurile şi ce dovezi ale urmărilor vom avea, pentru care de acolo mai mult aştept să aud ceva mai sigur şi mai adevărat decît aiurea, şi aceasta mai ales şi mai întîiu de la Fericirea-Ta, deoarece acum aflu că s-au apropiat împrejurările ca să se ia o încheiere (şi de ar vrea Dumnezeu şi înalta-i iubire de oameni să dea ca relele trecute să se îndrepte în spre bine, pentru ajutorul şi folosul poporului creştin!) » ...

Tulburătoarea creştere şi descreştere a puterii regelui Carol al XII-lea a prilejuit bătrînului cancelar interesante reflecţii asupra conduitei politice contemporane, pe care stolnicul Constantin Cantacuzino le ridica de mult la rangul de principii supreme.

Numai acţiunile bazate pe o matură şi îndelungată chibzuinţă pot aduce roade aşteptării, în timp ce aventura, jocul cu hazardul sînt tot atîtea căi de pierzanie, « *căci acela al căror început e prost, şi întregul le e pierdut ; şi cine nu ştie cum trebuie să înceapă, nu ştie cum să isprăvească după cuviinţă* ».

---

[1] Clopotele.

XVII.

« CINSTIT ŞI BUN CHIVERNISITOR »

Începută sub semnul îndoielilor, domnia lui Brîncoveanu trebuia aşezată şi consolidată pentru care lucru Stolnicul era chemat să-l ajute cu sfatul şi cu fapta. Fără de ele cu greu ar fi putut descîlci nepotul său urzeala politică în mijlocul căreia se trezise.

Înainte de toate, el nu era domnul trimis de turci, pentru care motiv a trebuit să-şi plătească învestitura cu peste patru sute de pungi pline cu galbeni sunători împărţiţi la Poartă, cît se cuvenea fiecăruia, după rangul şi influenţa ce-o avea. Nu era dorit nici de Habsburgi, căci ei ar fi vrut ca Iordache să-i urmeze lui Şerban, continuîndu-i în acelaşi timp şi politica de aderare a Ţării Româneşti la Liga Sfîntă din care făcea parte atunci Austria, Veneţia, Polonia şi Rusia. Îndoit de atitudinea domnului care menţinuse solia lui Şerban, dar cu alte condiţii, Leopold a trimis pe generalul Heissler în fruntea unei armate austriece destinată să rămînă în Ţara Românească pînă cînd Brîncoveanu s-ar fi pronunţat pentru alianţă. Din fericire pentru ţară, sfatul înţelept al Stolnicului îl împiedică pe voevod să desăvîrşească primejdiosul act.

Mai erau apoi şi socotelile politice ale lui Ludovic al XIV-lea în care noul domn nu era cuprins nicidecum. Franţa ar fi vrut ca în Ţara Românească să fie numit domn Emerik Tököly, nenorocosul principe ardelean care-şi muta curtea dintr-un oraş într-altul, după cum turcii îi arătau supărarea sau bunăvoinţa lor. Acest Tököly fusese scos din scaunul Transilvaniei de armatele austriece ale generalului Veterani intrate acolo în virtutea actului

din 1688, semnat de dieta de la Făgăraş. Cum Franţa era potrivnică imperiului habsburgic, Tököly era omul care, în schimbul unui tron oarecare, i-ar fi slujit politica antiaustriacă. De aceea, prin ambasadorul său, domnul De Castagnères, Regele Soare încercă pe toate căile să-l îndepărteze pe Brîncoveanu şi să-l înlocuiască cu principele debarcat, refugiat la turci. Poarta însă era mai dispusă a încasa pungile voievodului muntean decît a deschide prea des uşile pentru audienţele cerute de ambasadorul francez în scopul urmărit. În timp ce în seraiul din Ţarigrad se ţeseau intrigi îndreptate împotriva lui, Brîncoveanu plătea în dreapta şi în stînga cumpărînd totul cu bani şi cîştigînd prin ei preferinţă, cu atît mai mult cu cît, în urma unor noi victorii ale otomanilor, lui Emeric Tököly i se deschisese perspectiva de a reveni în Transilvania, ceea ce îl satisfăcea mai mult decît tronul muntenesc.

Printr-un curios joc al întîmplării, tocmai această împrejurare care l-a îndepărtat pe aventurosul concurent din calea lui Brîncoveanu l-a obligat pe acesta din urmă să-i devină pentru un timp aliat. Otomanii, încurajaţi de ultimele succese militare, hotărîră să pună din nou stăpînire pe Transilvania rămasă fără principe în urma morţii lui Apafi, survenită în aprilie 1690, şi să-l înscăuneze acolo pe Tököly cu ajutorul domnului român care urma să-l însoţească peste munţi, cu o armată suficientă pentru a face faţă nemţilor tăbărîţi sub Bucegi, în apropierea hotarului, să le fie mai îndemînă a trece după prădăciuni în Ţara Românească.

Îndeplinind porunca Porţii, Brîncoveanu strînse oaste şi, cu ajutoare turceşti şi tătăreşti, porni să ducă dincolo pe ambiţiosul principe cu puţinii curuţi rămaşi pe lîngă dînsul.

Era în luna august 1690 şi nopţile erau încă luminoase, cu cerul străveziu spuzit de stele. Drumurile ştiute trebuiau ocolite fiind supravegheate cu străşnicie de paza nemţească. Călăuzele româneşti însă cunoşteau plaiurile tăinuite ale Branului şi, cu toate că trecerea era nespus de grea, ele conduseră întreaga oaste cu atîta dibăcie încît, în ziua de 11 august, coborîră o dată cu zorile deasupra Zărneştilor şi Tohanilor, în spatele celor cîteva mii de ostaşi ai lui Heissler, în mijlocul cărora se afla şi aga Bălăceanu, potrivnicul autohton al domnului, cu toate că-i era rudă prin alianţă. Într-o bătălie de o jumătate de oră, pe cît de scurtă, pe atît de cruntă, austriecii fură nimiciţi. «Ş-au purces nemţii în răsîpă», scrie Neculce, punînd izbînda în seama vredniciei

cazacilor lui Brîncoveanu. După luptă, în care generalul Heissler fu făcut prizonier, domnului român i se aduse capul însîngerat al lui Bălăceanu, tăiat de turci. În faţa chipului încremenit al duşmanului său, el se simţi răsplătit pentru tot zbuciumul prin care trecuse de cînd luase domnia, în acea cumplită oscilaţie dintre turci şi nemţi la care-l obligase politica de salvare a însăşi existenţei ţării. Îi fusese greu mai ales acum, în această campanie, cînd împrejurările l-au constrîns să se declare pe faţă împotriva lui Leopold, deşi ar fi dorit să păstreze bune relaţii cu el, ceea ce va încerca şi, în parte, va reuşi mai tîrziu, spre sfîrşitul anului 1692.

Mulţumit şi liniştit, a doua zi după victoria de la Zărneşti, îl însoţi călare pe Tököly pînă în satul Cristian de sub cetatea Braşovului unde se mutaseră în grabă pregătirile pentru încoronare, proiectată iniţial la Alba Iulia. Ţăranii din sat stăteau în acea zi în dosul gardurilor şi priveau uimiţi la pompa înfăţişată de stofele scumpe, mătăsurile, aurul şi nestematele nobilimii venită să-l cinstească pe principe. Cronicarul lui Brîncoveanu descrie ceremonia « coronaţiei » desfăşurată în biserica sătească în timp ce răsunau trîmbiţele şi mulţimea striga *vivat*. « Iar a doua zi craiul făcut-au ospăţ mare măriii-sale lui Costandin-vodă, în sat în Cîrstiianul, cu mare priiminţă, cu dragoste şi cinste şăzînd amîndoi în capul mesii şi în jos boiarii ardeleni de o parte şi cei munteneşti de altă parte, făcîndu-să mare veselie pînă la un ceas den noapte... »

Coroana pusă în pripă pe capul lui Tököly se dovedi a fi prea puţin statornică. În scurtă vreme, el îşi încheie în mod lamentabil şi cea de a doua domnie, la fel de efemeră ca şi cea dintîi. Hotărît să se impună în întreg Ardealul, chiar prin forţa armelor, după victoria de la Zărneşti el trimise oşti în toate direcţiile. « Ş-au început a strîca şi a arde şi-a robi pe care nu vré să se-închine lui », tălmăceşte tot Neculce, motivele jalnicei eşuări a tuturor încercărilor de restabilire a nefericitului crai.

După cîteva zile, silnica pătrundere îi fu întreruptă de apropierea trupelor marchizului de Baden dinaintea cărora scăpă retrăgîndu-se în Ţara Românească. Urmat, ca o trecătoare cometă, de o lungă coadă de nobili, cu familii cu tot, poposi cu penibilul său alai la Tîrgovişte, coborî după aceea la Bucureşti şi, în sfîrşit, îşi risipi suita în toată ţara lăsînd-o să trăiască din incursiuni de noapte asupra satelor în care, de multe ori, nu găseau nimic.

Brîncoveanu interveni la Poartă şi, cu argumentele lui obişnuite, scăpă şi de această dată ţara de prădăciunile *oaspeţilor* ei.

Într-adevăr, Tököly fu rechemat și instalat la Vidin, cu mult împuținata sa oaste de curuți. După ce mai încercă odată, zadarnic, să cîștige tronul muntean atrăgîndu-l de partea lui pe Constantin Cantemir, bătrînul domn al Moldovei, pe care-l convinse să garanteze la Poartă pentru cele patruzeci de pungi oferite de el în acest scop, fără să le aibă însă, nobilul maghiar își trăi ultimii ani în umilință cerînd mereu, fără folos, cînd subzistență și bani de la vizir, cînd o pensie de la regele Franței. Își cheltui și restul de avere personală pentru menținerea cîtorva ostași credincioși, simbol al apusei sale puteri și sfîrși, în sărăcie și dizgrație, surghiunit la Nicomedia.

În această vreme, Brîncoveanu, prins între atitudinea bănuitoare a curții austriece, față de care încerca pe toate căile să-și dovedească simpatia, și intrigile purtate la Țarigrad de ambasadorul francez încă favorabil lui Tököly, mai trebui să înfrunte și primejdioasele învinuiri duse la Poartă de o solie a unor boieri munteni pribegiți mai de mult în Moldova. Folosiți de Constantin Cantemir ca unelte pentru înlăturarea domnului vecin, ei dezvăluie sultanului acțiunile prin care acesta colabora la cauza creștină. Banii lui Brîncoveanu își făcură efectul și în împrejurarea foarte critică creată de pîrile a înșiși supușilor săi. De data aceasta însă l-a costat prea scump trebuind să astupe urechile otomane cu nu mai puțin de o mie de pungi [1], spune cronicarul Neculce care descrie și rezultatul spectaculos al intervenției. Pe de o parte, Staico, paharnicul, conducătorul pîrîșilor fu trimis « cu o lăcată cît un șlic de mare la grumadzi » în fața domnului muntean, care, judecîndu-l, « l-au spîndzurat îmbrăcat, încălțat la Tîrgul de Afară [2] ». Pe de altă parte, tot prin galbenii lui Brîncoveanu, în Moldova ajunge domn Constantin Duca, ginerele lui, însurat de curînd cu fiica sa, Maria.

Paralel cu consolidarea tronului și a situației economice interne, diplomația domnului se desfășoară pe plan extern în direcția unei colaborări mai strînse cu Austria, în scopul participării Țării Românești la viitoarea conferință de pace, așa cum arată A. D. Xenopol, nu numai ca *obiect* de dezbatere, ci ca *subiect*

---

[1] După A. D. Xenopol, *Istoria românilor* (ed. 1929), vol. 8, p. 166, o pungă conținea 500 lei.

[2] Tîrgul de Afară, în timpul lui Brîncoveanu, era între sfîrșitul Căii Moșilor și Halele Obor (Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, E.P.L., 1966, p. 72.

care se îngrijește de soarta sa viitoare. « Această schimbare a politicii sale, scrie istoricul român, o face după consultarea avută cu unchiul său Constantin Stolnicul, cel mai înțălept din boierii curții sale, acela pe care Brîncoveanu îl privea ca pe părintele său, și ale căruia sfaturi urmate pînă acuma de Brîncoveanu îi ieșise totdeauna spre priință ».

Generalul austriac Frederigo Veterani, apoi contele Luigi Ferdinando Marsigli, consilier imperial și om de știință, în strînse relații cu Stolnicul, mijlociră apropierea voievodului român de curtea de la Viena. Alimentată de servicii permanente făcute imperialilor, această apropiere îl făcu pe Brîncoveanu să ajungă a sta în mijlocul unei cumpene perfect echilibrată. Rezultatul activității diplomatice desfășurată în cancelaria bucureșteană, după cum se știe, sub directa îndrumare și supraveghere a experimentatului Stolnic, este bine zugrăvită într-un raport primit de Leopold de la Christofor Ignaz Quarient von Raal, consilier imperial trimis să afle intențiile domnului muntean: « El stă și cu generalii Maiestății Voastre ce comandă în apropierea țării lui, în cea mai bună înțelegere, iar de altă parte, cum stau lucrurile astăzi, el nu se arată nesupus nici către turci; gîndește însă să-și caute sprijinul desăvîrșit la acela ce va fi mai tare și care-l va putea protegui într-un chip mai statornic ».

Menținerea echilibrului cîștigat era obiectivul de viitor al lui Brîncoveanu. Pentru a-l atinge va trebui ca, în cursul întregii sale guvernări, să satisfacă cerințele ambelor împărății. Căutînd să mulțumească pe cei de la Viena, el continuă să le furnizeze informații despre situația și pregătirile turcilor, să le asigure în răstimpuri aprovizionarea armatelor și uneori să le acorde sume de bani cerute tot în scopuri militare. La Țarigrad, domnul își scuza acțiunile de colaborare cu Léopold motivînd că o face cu scopul de a feri țara de o eventuală ocupație a austriecilor cărora prea ușor le-ar fi fost să treacă munții din Ardeal în Muntenia.

În același timp, pentru a cîștiga pe deplin încrederea otomanilor, el a făcut totul să le împlinească, fără scăzămînt, poruncile și cererile de tot felul cu care năpăstuiau nenorocita țară. Ele erau prețul plătit de Brîncoveanu pentru starea de pace și de o relativă siguranță de care supușii săi aveau nevoie pentru producerea celor cerute și nu era puțin lucru acesta. Poate de aceea el se bucura de dragostea lor și se bizuia pe dînsa în vremuri de mare cumpănă. Dar greul tot îl simțeau. Îl simțeau numai ei și din ce în ce mai mult.

Turcii cereau, domnul făgăduia, ţăranii plăteau. Din truda lor se scoteau galbenii pentru haraciul mereu crescut, pentru peşcheşurile fără număr, pentru înnoirea anuală a domniei. Cu osteneala lor se ridicau, cînd la răsărit, cînd la apus, cetăţi noi şi se reparau cele vechi la grăbitele porunci ale Porţii. Cu căruţele lor se făceau nesfîrşitele corvezi la căratul materialelor pentru acele cetăţi, pentru palăncile şi podurile cerute de mişcările oştilor turceşti în numeroasele lor campanii. Din sărăcia lor se împlineau vitele şi oile, uneori pînă la 20 000, pentru conacele şi zaharelele cerute pe seama otomanilor, a austriecilor, a tătarilor şi chiar a curuţilor lui Tököly, după cum se întîmpla nevoia. Peste toate îi apăsau şi cele patruzeci şi două de dări, concentrate, dar numai pentru scurtă vreme, prin încercarea de reformă fiscală din 1701, în patru dări mari şi cîteva mai mici, nu atît pentru uşurarea birnicilor, cît mai ales a dregătorilor însărcinaţi să le strîngă.

Mai veni şi anul 1703, an de grozavă primejdie pentru domnie, cînd Brîncoveanu, chemat la Poartă să răspundă pentru învinuirile de hainie rezultate dintr-o seamă de intrigi, se duce acolo urmărit de lacrimile şi dragostea poporului său şi-şi salvează ţara şi capul numai printr-o nouă făgăduială de mărire a haraciului. De la 135.000 de lei, la cît ajunsese pînă atunci, îl ridică deodată la 250.000 de lei pe care nu din averea domnească socotea să-i plătească, ci tot din sărăcia birnicilor. Copleşit de uriaşa obligaţie la care fusese constrîns să angajeze poporul, după reîntoarcerea sa de la Poartă îşi schimbă firea şi «se face mai rău, mai cumplit». Vedea şi cunoştea starea cu totul grea şi apăsătoare a ţărănimii, totuşi pedepsea cu străşnicie atît fuga cît şi spargerea satelor, formele obişnuite de protest, căci nu putea face faţă pretenţiilor turceşti decît în condiţii de stabilitate a populaţiei.

Stolnicul nu protesta, firește, împotriva extremei fiscalităţi introdusă în ţară de nepotul său pentru satisfacerea fără amînare a nenumăratelor pretenţii ale Porţii, conştient că aşa trebuia să se procedeze, dar dezaproba, înainte chiar a abuzului dregătorilor, modul în care domnul înţelegea să facă voia turcilor. O scrisoare trimisă lui David Corbea, agentul Ţării Româneşti la Moscova, cuprinde pe scurt opinia lui: «el nu dă doi bani, iar ţara se prăpădeşte; de care ce să zicem, de stă măria-sa tot la acest năravˌ numai să-şi caute dobînda sa, nu ştiu ce drum vom apuca».

Dar, cum notează şi A. D. Xenopol, cu toată «despoierea sistematică a ţării de asuprirea turcească, pe care Brîncoveanu

în tot timpul domniei sale s-a silit pe cît se putea a o hrăni, pentru a ascunde astfel jocul său cu nemții» domnia lui «fu pentru Muntenia un mare bine mai ales prin aceea că mai mult de un pătrar de veac dînsul o apără de încălcările străine. Această liniște comparativă a locuitorilor explică buna stare în care ei se aflau, cu toate havalelele și jafurile turcilor; căci rodirea pămîntului lecuia îndată rănile pricinuite de lăcomia asupritorilor».

Treburile domniei și ale țării fiind bine chivernisite pentru mai îndelungată vreme, Brîncoveanu își îngădui răgaz și pentru ale sale multe și felurite treburi de familie.

Iubitor de preumblări și ospețe își petrecea o bună parte din timp mergînd de la un sat al său la altul ori sărbătorind praznicele la conacele marilor boieri, făcîndu-și adesea frumoase planuri cum și cronicarul său îi citează cuvintele « că estimp numai a plimbărilor grijă vom avea din Obilești în București, deacii în Mogoșoaia, deacii în Potlogi, deacii în Tîrgoviște, vom trece vara și de toamnă la vii vom mearge, unde ni să va părea». Plăcutele petreceri îi erau întrerupte fără încetare de porunci neașteptate aduse de ceauși ai Porții. Și atunci, domnul le părăsea îndată și « se învîrtejea la scaunul din București ca să caute de trebile și chivernisirea țării». Și totuși a găsit destulă vreme ca prin locurile ce le cutreera să presare zidiri noi sau reînnoite după izvoade nemaivăzute pînă atunci, la care el însuși sau coconii săi puneau cărămida cea dintîi, după obicei.

Un suflu nou bătea peste țară, izvorît din nenumăratele ctitorii domnești. Cronicarul brîncovenesc nu prididește a consemna « mănăstiri mari și cuvioase cu chilii de piatră și cetate împrejur; biserici mari și frumoase în toată Țara Românească, în Ardeal și în Țarigrad, împodobite cu zugrăvele pe denlăuntru; hanuri cu case patriarșești și egumenești foarte cumsecade; palate prea iscusite și frumoase; fîntîni cu apă bună și îndestulată pentru adăparea călătorilor și alte clădiri și tocmeli minunate», toate împodobite cu elemente necunoscute pînă atunci în țară. Prin mijlocirea lor, țăranii luau contact cu o artă nouă pe care o tălmăceau în spirit românesc adoptîndu-i, în mare, liniile și formele, dar completîndu-le cu esență națională. Încercau să-și împodobească ei înșiși căsuțele mărunte cu arcade și stîlpi modești din lemn, după chipul celor văzuți la biserici ori la conacele domnești și boierești, dar înfloriturile cioplite de mîna lor, erau cele știute de ei din moși strămoși.

Lui Brîncoveanu îi plăcea fastul și se înconjura de el în toate împrejurările. Din scrierea lui Del Chiaro se cunosc cîteva amănunte, suficiente pentru a contura tabloul vieții de la curte. Caii aveau la hamuri paftale de aur bătute cu pietre scumpe; tacîmurile mesei erau de aur ca și cupa domnului care mai era și smălțuită cu smaragde și rubine; în odăile palatului erau așternute, în chip de covoare, blănuri rare, apreciate de secretarul domnesc la mai multe mii de lei fiecare.

Îmbrăcămintea numeroșilor membri ai familiei domnești, la fel de strălucitoare, era împodobită cu nasturi de aur cu diamante și rubine și căptușită cu blănuri de mare preț.

Luxul curții îi obliga și pe boieri să-l urmeze, căci domnul nu ieșea niciodată fără a fi însoțit de casa și curtea sa, de nu mai puțin de treizeci-patruzeci de boieri, a căror înfățișare trebuia să fie pe măsura lui. Mai ales cînd se primeau oaspeți străini, soli ai unor împărății îndepărtate, de multe ori trimiși de Poartă cu agă însoțitor, cum a fost și Sir Paget, rezidentul englez la Constantinopol, venit să vadă Țara Românească în anul 1702, mai ales atunci, curtea de la București își desfășura toată splendoarea, pe de o parte pentru a-l cinsti pe acel oaspete, pe de altă parte pentru a îndeplini voia Porții.

Cîțiva înalți dregători erau trimiși să-l întîmpine la marginea țării, cu călărime și slujitori, cu carete domnești și corturi. La curte era primit de domn în capul scării, cu *țeremonii și orații*, în divan i se rezerva locul din dreapta măriii sale, la masă era invitat cu toată suita lui și chiar dacă se îmbăta, cum se întîmpla uneori, nu pleca de la palat fără cuvenitul dar, contășul cu spinări de samur. Cît timp stătea în orașul de scaun era însoțit de la gazdă la curte și înapoi, de o suită de boieri aleși « împodobiți toți din porunca mării sale », de slujitori și de multă pedestrime.

Strălucitele alaiuri treceau de-a lungul ulițelor bucureștene și tîrgoviștene, străbăteau drumul mare spre satele domnești și poposeau la conace sub ochii uimiți ai tîrgoveților și țăranilor care priveau de pe margini splendoarea echipajelor și bogăția veșmintelor boierești.

O și mai minunată priveliște li se înfățișa cu ocazia nunților sărbătorite în casa domnului. Brîncoveanu înțelegea să-și căsătorească cei unsprezece copii satisfăcînd o dată cu interesele propriei sale familii, și pe acele ale țării. Își alese deci gineri și nurori de bun neam, încuscrindu-se tot cu familii a căror vază îi putea fi de folos și în politica sa. Este de la sine înțeles că nunțile

unor odrasle de înaltă viță nu se puteau desfășura în cerc restrîns, căci parisia domnească cerea ospăț de nuntă « cu multe fealuri de zicături, muzice cu jocuri și alte desfătări », cu mahrame bogate avînd galbeni înnodați prin colțuri din care socrul dăruia cîte una fiecărui invitat, cu petreceri care țineau cîte o săptămînă, cu « mare adunare atît de boierii țării cît și de altă prostime și cliros bisericesc, arhierei i proci ».

O imagine îndepărtată a ceea ce putea să însemne o nuntă de beizadea sau domniță din casa brîncoveană, nuntă despre care cronicarul spunea că «în zilele nostre asemine aceia n-am pomenit», ne-o poate da lectura foilor de zestre pe care domnul le întocmea după un tipic al său uniformizînd oarecum inventarul cu care fiecare din copiii lui își lua zborul din casa părintească. Înainte de toate erau enumerate moșiile, viile, satele, casele și rumânii cu care părintele socotea că se cuvine să înzestreze pe copilul candidat la căsătorie. Urmau apoi veșmintele și cele necesare pentru îmbrăcarea casei. Toate cele șapte domnițe aveau înscrise în foile lor, pe lîngă nenumăratele rochii, și vreo șapte-opt dulămi scumpe, din care cel puțin una era din sarasir greu sau lastră grea, cu nasturi de aur cu diamante, mărgăritare sau rubine, căptușită cu blană de samur, dulamă prețuită la 1500 taleri[1], atunci cînd o caretă cu șase telegari, figurînd și ea în foaia de zestre alături de, cel puțin, un rădvan tot cu șase telegari, costa numai 800—1000 taleri.

Printre inelele, brățările și celelalte podoabe de aur era trecut neapărat și un left cu diamanturi în valoare de 2000 de taleri. Mai erau apoi vasele de aur și argint, tot dichisul pentru mese și așternuturile scumpe pentru mai multe paturi, brodate cu mătase și fir.

La nunțile celor doi fii mai mari ai domnului, cea din 1706, a lui Constantin și cea din 1709 a lui Ștefan (ceilalți doi mai mici n-au apucat să se căsătorească) s-a adăugat un plus de strălucire prin participarea ca naș a lui Constantin Cantacuzino stolnicul care îi și botezase. Cît de mare era cinstea care le-o făcea o demonstrează Radu Greceanu, cronicarul familiei Brîncovenilor, consemnînd evenimentul prin cuvinte demne de aducere aminte. « Așa măria-sa bine au voit și au pohtit ca dumnealui însuși, cu cinstea bătrîneților dumnealui să săvîrșească, sfînta și legiuita cununie, carele încălecînd și cu mare și cinstită orînduială au mers de au săvîrșit taina cununii ».

---

[1] După A. D. Xenopol, *Istoria românilor* (ed. 1929), vol. 8, p. 154, talerul era echivalent cu leul.

Bătrînețea stolnicului, în vîrstă atunci de șaptezeci de ani, se cunoștea mai mult într-o oarecare șubrezenie a trupului, chinuit vreme îndelungată de dureroasa podagră care-i împiedica mișcările. Uneori era obligat să stea în odaia sa zile de-a rîndul, imobilizat de crize chinuitoare. Spiritul însă îi era tînăr și ascuțit. La ospețe ședea în fruntea mesei, la loc de cinste lîngă domn, privind cu ochi cercetători oaspeții așezați după rangul și cinstea cuvenită fiecăruia. Îi erau plăcute întîlnirile cu oamenii veniți de pe meleaguri străine și nunta domnească adunase la un loc mulți invitați de seamă din țările învecinate. Nu scăpa prilejul să-i iscodească și asupra celor mai noi întîmplări văzute sau auzite în drumurile lor, căci mai toți erau dregători de credință ai stăpînitorilor vecini și cutreierau prin toată lumea, ca trimiși ai acestora. Conversația lui plăcută, presărată și cu vorbe de duh, dar și cu savante citate latinești, îi cîștiga pe comeseni și nu puțini erau aceia care se lăsau furați de vioiciunea interlocutorului, răspunzîndu-i pe nebăgate de seamă la întrebările meșteșugite prin filiera cărora multe din tainele lor diplomatice se strecurau în cunoștința subtilului conviv.

Vinul domnesc încă era făcut să dezlege limbile și, dacă judecata unora din oaspeți era estompată de aburul lui, acea a stolnicului era mai vie și mai ascuțită, ca unul ce era desprins a gusta mai des din nobila băutură. Bătrînul boier era un mare iubitor de prînzuri bune, cu feluri alese. Gustul său rafinat îl făcea să prețuiască tot ce era plăcut simțurilor și era mulțumit cînd împrejurările îl ajutau să îmbine, la mese, bucatele gustoase cu discuțiile interesante ale unor oaspeți învățați.

În anii de domnie ai nepotului său, solii și călătorii străini erau surprinși de atmosfera renascentistă pe care o respira curtea din București. Rezultată din inițiativa spirituală a Stolnicului, ea a dat naștere, în țară, unor înalte acțiuni culturale sprijinite de generosul mecenat al domnului, mulțumit să-și investească în opere arhitectonice și literare, o parte a nemăsuratei sale bogății.

Dacă se ține seama și de împrejurarea că între anii 1692—1713, deci în 22 de ani, Brîncoveanu a înzestrat pe zece din copiii săi și a făcut față la cheltuiala a zece nunți (logodna celui de al treilea fiu, Radu, a fost întreruptă de moarte), se poate obține o imagine aproximativă a fabuloasei sale averi. Datorită ei, domnul Țării Românești și-a creat o faimă europeană și a întreținut relații vaste cu reprezentanți de vază, mai ales ai statelor din Apus.

Numeroşi călători, bine primiţi la curte, ţeseau şi ei în jurul acestei bogăţii o aureolă de legendă.

Mijlocirea şi înlesnirea legăturilor cu restul Europei i le datorează Stolnicului, după cum reiese şi din al zecelea punct al « hulelor » împotriva lui Brîncoveanu, enumerate de Dimitrie Cantemir în jurnalul lui Petru cel Mare, în care se arată că el « a scris prin mijlocirea Stolnicului Costandin Cantacuzino la stăpînitorii Europei ». Sprijinindu-se pe vechile prietenii legate în călătoriile sale prin Apus, acesta i-a deschis domnului căile spre orizontul larg al culturii şi ştiinţei. Brîncoveanu devine ctitorul şcolii cu înalt nivel de la Sf. Sava şi al altor « şcoale elineşti şi slavoneşti », sprijinind în acelaşi timp şi tiparul românesc şi întinsa activitate de tălmăcire a cărţilor, concentrată în oraşul de scaun, în jurul puternicului nucleu reprezentat tot de personalitatea bătrînului Stolnic.

Dar, aceeaşi avere generatoare de ctitorii fără număr, de huzur şi strălucire aduse şi sîngerosul sfîrşit al familiei domnului. De multă vreme ochii marilor dregători turci erau îndreptaţi spre dînsa şi aşteptau, ca fiarele la pîndă, o cît de mică asmuţare ca să se poată arunca, lacomi şi cruzi, asupra ei.

Aşteptarea otomanilor a luat sfîrşit în cel de al douăzeci şi şaselea an al rodnicei sale guvernări, într-un moment cînd îşi credea bine consolidată situaţia şi cînd temerile sale nu mergeau pînă la a-şi socoti zilele aproape de încheiere. Fără de veste s-a curmat frumoasa viaţă pe care cronicarul său o descrie ca pe una ce nu putea să fie mai desăvîrşită:

« Şi aşa cu acestea să bucura în ospeţe şi în veselii, în nunte şi ale boierilor de pămînt şi ale lui nunte, măritîndu-şi fetile, însurîndu-şi feciorii cei de vîrstă, că atît era de fericit cît mi se pare că toate darurile norocului era asupra lui. Că mulţi au noroc în lume, dar nu la toate, că unii au noroc în cinste, iar nu de feciori şi de bogăţie şi de stat frumos şi de altele şi tot au şi lipsă de unile, iar acest domn în toate au avut noroc, bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, feate îndestul, gineri, nurori aşijderea, cinste mare şi în boieria lui şi în domnia lui, ci au domnit nici o lipsă nu va fi avut. Şi acest domn ar fi putut să zică cuvintele lui Solomon, că orice i-au pohtit inima lui nu i-au lipsit ».

XVIII

FĂURITOR DE IZVOADE NOI

Un început de toamnă calmă, cu soare potolit, rumenea acel amurg de septembrie în care Stoica Ludescu, credincioasa slugă a Cantacuzinilor, scria, după rostirea Doamnei Elina, lungul catastih de împărțire a moșiilor de familie.

La sfîrșitul lui fu înscris și locul de casă din București, « carele iaste în capul Podului Cilibiului lîngă mănăstirea Tîrnovul, hram Sfeti Petre i Pavel, loc despărțit, probabil, din marea grădină a caselor postelnicului, clădite mai de mult acolo. Cei doi viitori moștenitori cărora îl hărăzea Elina erau Constantin și Iordache. Despre Constantin se spune că era « copilul iubit al mamei sale » și era firesc ca ea să și-l vrea aproape, mai cu seamă că își pusese o nesfîrșită nădejde într-însul. Mai tîrziu în înțeleptul ei testament, le adresează fiilor mai mici un sfat întemeiat pe încrederea fără rezerve în însușirile acestuia: « ... de acum înainte să aveți a asculta toți de al vostru frate mai mare Constandin, să-l cinstiți și să vă plecați învățăturii lui cei bune toate tocmealele ce am lăsat asupra lui, să le țineți cu deadinsul, neîndoiți și neschimbați... »

Constantin nu va clădi, după cîte se știe, o nouă casă pe locul lăsat de Elina. Mult mai tîrziu, în cel din urmă deceniu al veacului, își dura la Afumați palat de piatră în stil venețian. Nu l-a folosit însă decît arareori căci petrecea mai bucuros în casa părintească din București ori în palatul de la Filipești, ambele clădite de bătrînul postelnic cu destul fast ca, după mai bine de o jumătate de veac, să corespundă încă numelui și poziției sociale a Stolnicului.

Acesta era, în intimitatea lui, conservator și tradiționalist. Îi plăcea să se înconjoare cu lucruri știute din anii copilăriei și

ai tinereții. Mobilele moștenite, covoarele scumpe, tablourile, călimările vechi îi creau ambianța potrivită pentru ceasurile de odihnă și de lucru. Pe prieteni și intimi îi primea într-o odaie mobilată în stil oriental în care uneori pătrundeau și solii străine. Printre ele s-a întîmplat să fie și cea condusă de Vargyasi Daniel avînd misiunea să facă legătura între domnul Țării Românești și principele Transilvaniei în împrejurările grele ale răscoalei curuților. Venind să ceară sfatul lui Constantin Cantacuzino, în calitate de sfetnic și cancelar al domnului, trimișii fură primiți, după cum mărturisește Vargyasi, în acea odaie de lucru, de « un bărbat înaintat în vîrstă care stătea, după obiceiul oriental, pe o sofa împodobită cu covoare, înconjurat de biblioteca sa, găsindu-și încîntarea sufletească în cărți ».

Puțina prețuire pe care o dădea luxului exterior atunci cînd era vorba de persoana sa, nu-l împiedica să-și cinstească printr-o reședință potrivită rangul de consilier intim al domnului țării, de vrednic descendent al unei vechi familii cu faimă europeană, de preaînvățat și preaînțelept boier valah. Străinii veniți în misiune sau în vizită la domn nu puteau și nu voiau să plece pînă cînd nu-l cercetau pe vestitul stolnic. Ca să ajungă la el trebuia să treacă, dinspre palatul domnesc, printr-o vastă și îngrijită grădină. Pătrundeau apoi în interioare de o mare bogăție pe care spiritul înnoitor și gustul artistic desăvîrșit al cărturarului le împodobise cu obiecte de artă și cu mobilă în stil apusean, asigurînd oaspeților săi și un confort rar întîlnit chiar și în capitala imperiului otoman.

De altfel, în ultimul pătrar al veacului, datorită răgazului lăsat de cele două domnii din urmă, pașnice și prospere, întreaga capitală a țării își schimbase înfățișarea.

Dîmbovița începuse să fie strunită și dirijată prin stăvilare și diguri, iar malurile i se consolidau, din loc în loc, cu mulțime de țăruși ca să nu le rupă apele. Ulițele sporeau și de-a lungul lor, într-un fericit început de sistematizare, se ridicau frumoase case cu grădini și curți largi și cu multe acareturi. Noile construcții concepute pe vechi planuri românești, cu pivniță, parter și cat, dobîndiseră în ultimele decenii elemente noi, cu deosebire italiene, aduse în țară de tinerii plecați la studii pe acele meleaguri. Constantin Cantacuzino și fratele său Mihai spătarul, iar mai tîrziu alți membri ai familiei lor, anume Pîrvu, fiul lui Drăghici și Răducanu, fiul Stolnicului, toți mari iubitori de arhitectură, au fost promotorii înnoirilor altoite pe vechiul fond autohton, îm-

binare fericită din care s-a născut un stil nou. Istoria l-a consemnat sub numele de stil brîncovenesc, după epoca în care s-a format.Pe vremea aceea încă nu avea nume, dar se închega în construcţiile sfîrşitului de veac făurite din împletirea priceperii meşterilor cu gustul artistic al Stolnicului şi cu pasiunea lui Mihai spătarul, pomenit de istoricii mai tîrzii ca mare iubitor de arhitectură.

Pricepere, în oarecare măsură, avea şi Constantin care studiase, printre altele, arhitectura militară şi urmărise atent planurile cetăţilor şi oraşelor mai însemnate aflate pe nenumăratele hărţi din bogata-i bibliotecă. Interesul pentru noutăţile din tehnica vremii îl vădeşte şi prezenţa printre cărţile lui a unor publicaţii din care nu lipseau asemenea ştiri. Printre ele, periodicul *La Galleria di Minerva*, la care era abonat, îi aducea informaţiile cele mai noi, scrierile în manuscris ale lui Evangelista Noni, *Arhitettura militare, o fortificatione moderna* şi *Trattato de fuochi artificiati...* apoi *Mechanica* lui Johannes Wallis, cu nenumărate imagini ce ilustrau conţinutul bogat al volumelor, i se gravau cu fiecare lectură tot mai adînc în minte.

Plăcuta preocupare pentru arhitectură a moştenit-o şi fiul său Răducanu al cărui nume, frumos caligrafiat, stă mărturie pe manuscrisele lui Noni, păstrate în biblioteca părintească.

Iată de ce, ori de cîte ori avea prilejul să treacă de-a lungul oraşului ori să-l însoţească pe domn la vreuna din reşedinţele sale dinafară, Stolnicul privea cu înnoită plăcere palatele maiestoase şi elegante ale Cantacuzinilor şi ale altor familii de vază şi se lăsa învăluit de amintirile pe care i le evocau fiecare din ele.

În 1675, cînd, după o lungă perioadă de prigonire, Cantacuzinii se liniştiseră în sfîrşit, el refăcuse mănăstirea Mărgineni despre care un document din 1681 al patriarhului din Constantinopol amintea că fiind « lipsită de adevărata cîrmuire şi îngrijire a ctitorilor săi înşişi mai că s-a prăpădit în mîini pline de nelegiuire şi de nedreptate şi silnicie ». De curînd întors din misiunea sa în Polonia, pusese atunci multă stăruinţă să restaureze lăcaşul care adăpostea oasele părintelui său. Fusese risipitor cu marmora, punînd să se facă din ea împrejmuiri dantelate la morminte, să se îmbrace zveltele coloane cu înfloriturl sculptate şi să se reînnoiască tîmpla, tot din marmoră străvezie. Consolidase zidurile dublîndu-le şi aşezase în interior dale din piatră fină apoi pusese pe vestitul zugrav Pîrvu Mutu, revenit de curînd din Bucovina unde cheltuise cîţiva ani pentru învăţarea meşteşugului, să o zugrăvească din nou, în întregime. Lucrările se făcuseră

sub îndrumarea lui nemijlocită şi-i dăduseră prilejul să adauge fondului vechi, elemente înnoitoare în stilul barocului italian.

De atunci încoace, membrii familiei sale ori domnul însuşi apelau şi la el ori de cîte ori intenţionau să ridice o biserică, un palat, o mănăstire. Înainte de a se aşeza temeliile acestora, în odaia lui de lucru aveau loc plăcute consfătuiri cu fratele său Mihai spătarul, cu cîţiva meşteri buni şi mai tîrziu şi cu Pîrvu, aşternînd pe hîrtie planurile şi detaliile viitoarelor construcţii. În faţa foilor albe, închipuirea lor, mai ales a lui Constantin şi Mihai, se întorcea înapoi la anii tinereţii cînd, în oraşele Italiei, se opriseră cu ochi uimiţi în faţa basilicelor, domurilor şi palatelor de o frumuseţe fără asemănare. Stolnicul scotea de prin sipete vechi desene comandate de el după originalele italiene şi, desfăşurîndu-le pe divanuri, le cercetau împrumutînd din bogăţia lor ceea ce era mai potrivit pentru a întregi proiectele viitoarei zidiri. Coloanele cu capiteluri în frunze de acant, loggiile deschise asupra lagunelor, ornamentele de stucatură care încununau pereţii, splendidele picturi în frescă văzute şi copiate acolo, se adăugau rînd pe rînd, cînd la un palat, cînd la o biserică din ţară. Din îmbinarea acestor elemente ale barocului italian cu tradiţia artei populare autohtone s-a creat înfăţişarea armonioasă a clădirilor din acea epocă.

Mai tîrziu cînd peste pragul vremii trecu şi noul veac, al optsprezecelea, Stolnicul, deşi era bolnav de picioare şi obosit de ani, iar îndeletnicirile cărturăreşti îi îngăduiau din ce în ce mai rar să-şi părăsească pana şi cărţile, trebuia să iasă uneori pentru a-l însoţi pe domn la unul din palatele sale din Potlogi sau Mogoşoaia, ori la primirea unei înalte solii străine, iar în zilele de sărbătoare pentru a asculta slujba la biserici, ctitorite de membrii familiei sale. Folosea acest prilej ca să revadă, de la fereastra trăsurii, siluetele clădirilor noi de pe întinsele locuri ale Cantacuzinilor, danii moştenite de la Matei Vodă, răspîndite într-un perimetru marcat cu aproximaţie printr-o linie pornită din preajma bisericii Sf. Apostoli spre sud, peste gîrlă, apoi paralel cu Podul Mogoşoaiei pînă la mahalaua Sărindarului, iar de acolo spre vest, prin faţa mănăstirii Sf. Sava, pînă în preajma bisericii Colţei şi, în sfîrşit, spre nord-vest pînă sub dealul Mitropoliei, în vecinătatea curţii brîncoveneşti. În zapisele mai tîrzii ale Cantacuzinilor se pomenesc şi alte aşezări părinteşti şi strămoşeşti, în mahalaua lui Şerban Vodă, aceea a lui Mihai Vodă şi cîteva din ele,

presărate de-a lungul, dar mai ales în capul de sus al Podului Mogoşoaiei.

Trecea cîteodată pe lîngă hanul lui Şerban Vodă, al lui Constantin Vodă ori al căpitanului Constantin Filipescu, construcţii mari cu o singură poartă, cu ziduri groase ca ale mănăstirilor italiene în care locul chiliilor era luat de prăvălii. Asemănarea cu mănăstirile catolice din Italia o relevă Del Chiaro în scrierea sa despre Ţara Românească. Alţi scriitori mai tîrzii găsesc că « mai mult decît la mănăstirile Italiei, Şerban Vodă Cantacuzino, cînd a clădit primul han din Bucureşti, s-a gîndit la acele clădiri speciale pe care poate şi el şi, desigur, fratele său stolnicul Constantin Cantacuzino le văzuseră la Veneţia, şi care se numeau: *il fondaco* de turchi, *il fondaco* de tedeschi, *il fondaco* de armeni».

Stolnicul îşi reaminteşte de acele *fondaci* şi de gîndul care-l avusese atunci, de mult, de a propune să se construiască şi în ţară hanuri încăpătoare, bogate. Iată-le acum, aşezate la răscruci de uliţe însemnate, cu neîntreruptă mişună de negustori şi călători cărora le oferea adăpost sigur pentru ei şi mărfurile lor. S-a întîmplat uneori ca ele să servească drept refugiu bine apărat şi pentru familiile boiereşti aflate în primejdie. Mergînd înainte pe Podul Mogoşoaiei, trecea mai în sus printre fosta reşedinţă a fratelui său Şerban Vodă, impunătoare construcţie din jurul anului 1683, şi biserica Doamnei, ridicată tot atunci de Maria, soţia lui, ca să le fie paraclis, despărţite acum una de alta prin noul Pod, cale tăiată în 1692 de Constantin Brîncoveanu pe unde i s-a părut mai de-a dreptul spre moşia sa din apropierea oraşului. Privea şi admira splendoarea de piatră şi marmoră cu care fostul domn ştiuse să-şi înconjoare numele şi descendenţa imperială. Coloanele pridvoarelor bogat împodobite cu motive florale, portalul bisericii cu minunatul lui chenar sculptat, picturile murale executate de meşterii Ioan şi Constantin îi evocau capodoperele Renaşterii italiene.

Casa din « faţa capului Podului Mogoşoaiei» a lui Toma, nepotul său de frate, terminată în anul 1709, îi încînta ochii prin bogăţia ornamentelor de stuc în stil apusean lucrate de un meşter ardelean pentru care Toma scrisese prietenului său, marele jude al Braşovului: « te poftesc pe Dumneata şi pentru un ştucatur ce au fost aici de au lucrat şi acum se află acolo», rugîndu-l să i-l trimită « pînă nu dă răceala». *Genealogia* menţionează casele lui Toma ca fiind « mai mari şi mai desfătate decît toate casele celorlalţi Cantacuzini. »

De puțini ani terminase și Mihai spătarul, singurul frate ce-i rămăsese în viață la începutul noului veac, generosul așezămînt pe care-l durase pe lîngă mănăstirea Colței. Între zidurile acesteia se adăposteau acum, pe lîngă odăile cu paturi destinate bolnavilor, chiliile călugărilor și ale dascălilor, chiliile pentru săraci, cîteva încăperi destinate pentru școală și chiar o spițerie.

Peste drum de el, construise și hanul zis al Colței în care poposeau mai ales străinii, vastă clădire cu nenumărate ascunzători. În fața hanului, la intrarea în mănăstire, va ridica mai tîrziu Mihai, prin munca soldaților suedezi, renumitul turn al Colței, enumerat de călătorul grec Cesarie Daponte printre lucrurile mai însemnate din lume: « Colța din București, San Marco din Veneția cu turnurile și orologiile și Pecersca din Chiev și cele două sute de moaște, dar încă și clopotul cel din Petersburg sînt vrednice de văzut. »

Din dreptul spitalului, ulița Colței îl scotea pe Stolnic printre livezi, mai sus, unde dealul Mitropoliei își stingea povîrnișul în apele Dîmboviței. Dincoace de rîu, în mijlocul unei întinse grădini de factură italiană, îngrijită de douăzeci de grădinari, îl întîmpina silueta masivă a palatului de la Curtea Veche înnoit de Brîncoveanu, cu largi săli boltite susținute de stîlpi puternici, la al cărui singur cat se ajungea pe o splendidă scară de marmoră cu balustrade sculptate, în fața căreia Del Chiaro, secretarul italian al voevodului, se umplea de admirație. Cînd pătrundea în vasta spătărie a palatului unde se țineau și ospețele domnești, ori în spătăria mai mică așa numită « cu stele », în care se ținea divanul țării, sau stătea să se odihnească în chioșcul din mijlocul grădinii, printre coloanele de piatră îmbrăcate în dantelăria sculpturilor și printre picturile vii ce împodobeau pereții, fostul student padovan regăsea, cu emoție, ceva din atmosfera artistică a interioarelor italiene vizitate în tinerețe.

O plăcere și mai mare îi prilejuiau ieșirile la Mogoșoaia unde petrecea cîteva zile, chemat de domn la sfat de taină, ca prin înțelepciunea și abilitatea lui să se călăuzească pe sinuoasele drumuri ale unei politici duplicitare în care se angajase, punînd în talerele balanței sale diplomatice, de o parte pe turci, de altă parte pe austrieci și încercînd să se țină totuși în echilibru, la mijloc.

La această veche moșie a nepotului său, Stolnicului i se părea că respiră cu adevărat aerul Veneției. Palatul de aici, terminat în anul 1700, pentru beizadeaua Ștefan, după acela de la Potlogi, construit mai înainte pentru fratele său mai mare, Constantin,

era cea mai strălucitoare reşedinţă brîncovenească. Inspirat după palatul cantacuzinesc de la Afumaţi, al cărui stil veneţian îl preia îmbogăţindu-l şi amplificîndu-l, se ridica pe malul unui larg eleşteu iezit din Colentina, oglindindu-şi liniile zvelte în apele limpezi care veneau pînă la poalele grădinii rînduită în terase succesive, mărginite de borduri de piatră şi împărţite prin largi scări ce duceau spre intrările principale, somptuoase, ale clădirii. Acestea, ca şi toate celelalte intrări şi ca şi ferestrele înalte ale palatului, erau mărginite de chenare înflorite lucrate în piatră fină. Deasupra intrării, o *loggia* sprijinită pe un şir de coloane spiralate ce reproduc colonada de la Palazzo di Ecelino il Barbo din Veneţia, cu bogate capiteluri florale legate între ele sus prin arcade trilobate, iar jos prin balustrade ajurate, pare să fie o uşoară punte aeriană între cer şi apă, fericit loc de meditaţie liniştită şi de odihnă pentru ochi şi minte.

Pe partea dimpotrivă, în faţa intrării boltite dinspre drumul mare, palatul înfăţişa, la nivelul catului, un foişor înalt cu colonadă asemănătoare cu cea a *loggiei* dinspre lac şi cu pereţii pictaţi în frescă de acelaşi Pîrvu Mutu, devenit pictor al casei Cantacuzinilor după ce terminase de zugrăvit biserica mănăstirii Cotroceni, în anul 1682. Urcînd în foişor, pe scara exterioară de piatră, un prichici lat, tot de piatră, ce încingea pereţii pe dinăuntru oferea prilej de popas în umbra dulce apărată de streaşina largă a clădirii, lăsînd vedere deschisă spre o parte a grădinii, spre bisericuţa mai veche de lîngă zidul împrejmuitor şi spre acel colţ al curţii unde stătea, turtită sub hornul uriaş, cuhnia scundă şi largă, cu vetre întinse, cu frigări şi cuptoare şi cu numeroase ocniţe în care se aflau la îndemînă felurite mirodenii, băcănii şi alte lucruri mărunte atît de trebuincioase la treaba unor bucătari domneşti.

Pe atunci încă Stolnicul nu bănuia că această splendidă aşezare a nepotului său, această întruchipare a strălucirii arhitectonice din epoca lui, acest lăcaş al luxului şi belşugului curţii domneşti, expresie a bogăţiei brîncoveneşti va deveni, peste puţină vreme — cînd cei care au trăit aici îşi vor pierde năpraznic viaţa — «o zidire pustie, deschisă oaspeţilor care trebuiau să-şi gătească singuri.»

O deplină mulţumire artistică i-o oferea bătrînului cărturar mănăstirea Hurez, aşezată pe apa cu acelaşi nume, la capătul unui drumeag abătut din drumul mare ce leagă Rîmnicul Vîlcii de Tîrgu Jiu. Aici sub muntele Parîngului, într-un splendid

cadru natural, hotărîse domnul să ridice lăcaș de pomenire pentru el și tot neamul lui.

De cîte ori venea la Hurez Stolnicul își reamintea cum, înainte de a începe lucrările, odaia lui orientală adăpostise consfătuiri mai vii, mai aprige, la care participa și Constantin Brîncoveanu. Se discuta în contradictoriu, se expuneau puncte de vedere diferite, se năștea și mureau îndată nenumărate planuri; meșterii zidari, pietrari, lemnari și zugravi măsurau, socoteau și desenau, adunînd maldăre de schițe pe mese; vechile desene italiene ale Stolnicului și ale lui Mihai erau din nou scoase la iveală de prin funduri de sipete pentru a le împrumuta frumusețile și, din toată această efervescență a creației, se născu proiectul definitiv a ceea ce urma să constituie sinteza stilului nou din Țara Românească dus aproape de desăvîrșire și « culmea pînă la care se ridicase arhitectura munteană influențată de arta Apusului italian. »

Lucrările începute în anul 1690, sub isprăvnicia lui Pîrvu Cantacuzino, nepot de frate al Stolnicului, se încheiară în prima etapă cu biserica, închinată sfinților împărați Constantin și Elena. Ea a fost tîrnosită în anul 1693 de mitropolitul Theodosie în prezența domnului și a familiilor din fruntea țării. Bijuteria arhitectonică de la poalele Parîngului răsărise acolo ca o minune de piatră menită să dureze peste sute de ani. « Modelele capitelelor coloanelor celebrei catedrale San Marco din Veneția stau la baza inspirației arhitecților și sculptorilor români care au executat mănăstirea Horez », spun cercetătorii timpurilor noastre. Lăcașul, așa cum se păstrează și astăzi, este zidit în formă de cruce, cu un larg pridvor susținut de coloane pe trei părți. Pereții sînt legați pe la mijloc cu un brîu de piatră cu înfloriturí, prins între două rînduri de ornamente zimțate, repetate întreit sub streșini și deasupra arcadelor concentrice ale ferestrelor turnurilor. Cele două rînduri de panouri lungi și înguste care împart pereții pe toată suprafața lor dau clădirii înălțime și zvelțețe.

În jurul bisericii, cu fața spre ea, clădirile stăreției și chiliile se înșiră la adăpostul unui lung cerdac cu arcade semicirculare pornite din capul numeroșilor stîlpi răsuciți ce-l înconjoară.

În partea de sud, un foișor aparte duce la catul de sus, în apartamentul domnului, o vastă cameră de locuit precedată de sala străjilor și de o altă sală așa numită « a stîlpului singuratic » care susținea în masivul său capitel toate nervurile bolților încăperii. Ele erau înconjurate de alte odăi de locuit mai mici pentru

suita domnească. Printre ele se afla și o tainiță cu acces știut numai de cei mai apropiați lui Constantin Brîncoveanu.

Ferestrele apartamentului, orientate spre curte, priveau biserica din spate, situație care nu-l supăra pe domn, ci îi prilejuia chiar clipe de mulțumire. Pînă astăzi a rămas cuvînt de legendă în mănăstire că el pusese meșterii să încheie acoperișul printr-un ornament de piatră împletit în chip de turban în care înfipsese temeinic o întreită cruce, reprezentare simbolică a nădejdilor sale ca odată și odată otomanii să-și plece capul în fața puterii creștinilor. De multe ori a întîrziat el cu privirea pe acel turban, în timp ce medita la căile întortocheate și primejdioase ale politicii sale. Visul nutrit de voevod era închis în tainița de lîngă odaia lui, în numeroase scrisori și documente care i-ar fi putut oricînd mînia pe otomani.

Mai trecură însă cîțiva ani buni pînă cînd cumplita sabie turcească se abătu totuși pe grumazul domnului și al celor patru fii ai săi. Dar înainte de aceasta, Voievodul mai avu vreme să-și adune la Hurez, într-o încăpere clădită anume, o bogată bibliotecă cu cărți cumpărate din toată Europa, după sfatul competent al bătrînului său unchi. De multe ori cînd Stolnicul îl sfătuia să cumpere din țări străine ediții noi semnalate de prietenii și librarii cu care ținea o legătură neîntreruptă, domnul se revedea copil, în casa acestui unchi, care-l crescuse ca un destoinic locțiitor al tatălui său. Ca și atunci se simțea îndemnat să-l asculte căci, oricare au fost relațiile dintre ei în anumite răstimpuri, nu s-a îndoit niciodată de înțelepciunea și cultura Stolnicului. Astfel a clădit acel « lăcaș al cărților » în care te puteai oricînd « ospăta din hrana iubită a sufletului », cum stătea scris pe frontonul bibliotecii din Hurez.

Bătrînul învățat Constantin Cantacuzino venea cu drag în liniștitul așezămînt de sub Parîng dornic să-și umple sufletul de bogățiile de artă și cultură adăpostite între zidurile lui. Nu puține ceasuri a petrecut între tomurile groase, răsfoind istoricii bizantini și pe ceilalți în căutarea adevărului asupra originii neamului românesc. Uneori părăsea cărțile ducîndu-se să privească de aproape minunile făurite de meșteri în biserică, în paraclis, la stăreție, în casa domnească. Iată, aici la intrarea în biserică, frumosul portal de marmoră albă poartă pe fruntea lui cuprinzătoarea pisanie. Îl vede aevea pe Vucașin Caragea, pietrarul dalmatin, cioplind el însuși cu migală măiestrele înfloriturí, căci nu putea încredința ajutoarelor sale o asemenea îndeletnicire. În

colţurile de sus, cuprinsese în două medalioane opuse stema domnească a lui Brîncoveanu şi pe aceea împărătească a Cantacuzinilor, semeţul zgripţor cu două capete. În acest timp, pietrarii ceilalţi lucrau stîlpii şi chenarele uşilor şi ferestrelor, smulgînd pietrii broderia de vrejuri şi flori ascunsă sub luciul ei. Iată şi tîmpla de lemn din care Istrati lemnarul, iscusitul meşter român, a făurit o adevărată dantelărie. Cu înnoită uimire le privea Stolnicul de fiecare dată, închinînd gînduri de admiraţie celor care le-au creat. Emoţia, amestecată cu duioase amintiri, punea stăpînire pe el cînd se întorcea să privească pictura lăcaşului. Meşterii Constantin şi Ioan, cunoscuţi de el încă din 1683 cînd lucraseră la biserica Doamnei din Bucureşti, zugrăviseră aici, ajutaţi de Andronic, Stan, Neagoe, Ioachim, Preda şi Marin, unii dintre ei ucenici ai lui Pîrvu Mutu, două şiruri de ctitori dragi lui: familia domnului Constantin Brîncoveanu şi propria sa familie din care mai dăinuiau doar el şi fratele său Mihai. Pe zidul din pridvor, alături de merituoşii meşteri: Manea, vătaful de zidari, Istratie lemnarul şi Vucaşin Caragea pietrarul, îl revedea zugrăvit pe iubitul său nepot de frate, Pîrvu stolnicul, cel care condusese lucrările de construcţie la Hurez unde, într-al doilea an de la punerea temeliei, se stinsese de grea boală fiind înlocuit cu Cernica Ştirbei mare armaş. Punîndu-şi toată încrederea în Manea şi în Pesena Levin, meşter arhitect adus din Italia, mort şi îngropat în Ţara Românească, la Brîncoveni, Cernica armaşul desăvîrşi ceea ce se afla acum în faţa ochilor săi.

Revenit în sala bibliotecii, Stolnicul mai stăruia cu gîndul la mulţimea de artişti veniţi de peste hotare ori născuţi în satele din ţară şi din Transilvania care au conlucrat la măreţia Hurezului. Simţul artistic al acestor meşteri izvorît din simţul artistic milenar al poporului, trecea dincolo de încrederea pe care el însuşi şi-o pusese în ei. Constata cu bucurie că în ţară se închegase o şcoală de pietrari, lemnari şi mai ales de zugravi, sub conducerea lui Pîrvu Mutu meşterul de la Cîmpulung-Muscel, şcoală atestată documentar în Bucureşti pe la 1702 şi care introdusese în pictura bisericească şi cea laică un stil propriu caracterizat prin originalitatea desenului, a tratării temelor şi a coloritului viu şi proaspăt cu nuanţări subtile.

Un zîmbet de mulţumire şi recunoştinţă îi ilumină chipul obosit cînd îşi aduse aminte de Pîrvu zugravul, mereu prezent în familia Cantacuzinilor, receptiv la influenţa lor, sprinten la minte şi prea dornic să-şi desăvîrşească meşteşugul, învăţînd din

tot ceea ce vedea în frumoasele case ale patronilor săi. Se îmbrăca şi se purta asemenea lor, îşi însuşise şi cunoştea şi concepţia lor despre viaţă şi artă. Fu cel dintîi care, animat de tendinţele umaniste în artă, promovează *zugrăviţe* şi, rupînd cu tradiţionalismul vechii picturi bisericeşti, pictează pe zidurile sfintelor lăcaşuri scene laice şi portrete ce depăşesc convenţionalul şi pătrund în interiorul celor înfăţişaţi, reflectînd în expresia acestora sentimentele şi stările sufleteşti de care sînt stăpîniţi. Printre ele se numără şi gingaşul portret al zugrăviţei de pe zidul bisericii din Măgureni, cu chipul frumos încadrat de vălul alb şi subţire adus sub bărbie.

Meditînd la toate acestea, Stolnicul mai revăzu, poate, o clipă sub pleoape cîteva din operele lui Pîrvu, apoi cufundîndu-se cu totul în paginile cărţii pe care o părăsise deschisă pe masă, continuă să citească: « Id est: Habentur procul dubio Transylvani pro bellicosissimis Europae populis; isti cum Moldavis & Valachis sunt antiqui Daci . . . » [1]

[1] Transilvanii erau consideraţi, fără îndoială, cei mai războinici dintre popoarele Europei; aceştia, cu moldovenii şi valahii sînt vechii daci...

XIX.

VLĂDICI ȘI TIPOGRAFI

Pe la chindie viața Bucureștilor începea să se molcomească. Forfota tîrgoveților se potolea cu încetul, străinii se retrăgeau cu caii și căruțele la adăpost, între zidurile hanurilor, negustorii își strîngeau tarabele, închizînd obloanele cu drugi și lacăte grele.

Praful ulițelor, așezîndu-se domol, lăsa aerul să joace pîcle ușoare deasupra Dîmboviței. O boare umedă se strecura dinspre apă peste oraș, purtînd cu ea miros de verdeață și de fum. În curțile gospodarilor, sub pirostrii, ardeau focurile de seară, trimițînd în văzduh nestatornice coloane alburii.

Din turnurile bisericilor profilate înalt în zarea amurgului, clopotele chemau la vecernie. Bătăi mărunte de toacă răzbăteau prin zvonul înserării, pînă departe, în mahalale. Noaptea cobora pe nesimțite. Oamenii trudiți se retrăgeau în culcușuri, lăsînd orașul pe seama străjilor. Spre margini, peste vii și grădini, se mai auzea cîte un tropot de cal apoi totul intra în stăpînirea liniștei.

La palatul Cantacuzinilor, în odaia de lucru a Stolnicului, lumina rămînea să ardă pînă tîrziu. Razele aurii așternute de lumînările groase prindeau în cercul lor numeroase lexicoane, atlase mari și mici, hîrtii cu însemnări mărunte, pene de gîscă ascuțite pentru scris, nisiparnița și călimara pe capacele cărora fusese lucrată, în metal ciocănit, stema familiei.

În jilțul cu spătar înalt, aplecat peste vreun tom vechi, cărturarul se odihnea. După diminețile agitate, cheltuite cu oaspeții străini ori cu înalții demnitari ai țării, după îndelungata vreme petrecută zilnic cu logofeții din cancelaria domnească pentru

întocmirea și îndreptarea scrisorilor destinate personalităților europene cu care el, sau domnul, aveau legături politice și culturale, venea acest ceas al serii cînd, cufundat în lectura unor hărți sau volume noi aduse de curînd din îndepărtate străinătăți, se odihnea. Era un fel de odihnă greu pricepută de alții, căci Stolnicul lucra pînă tîrziu împuținîndu-și orele de somn. Dar, în mijlocul cărților, răsfoind scrierile istoricilor de demult în căutare de știri noi despre strămoșii românilor, se regăsea pe sine și oboseala i se risipea. În aceste liniștite ceasuri, nu arareori închina un gînd recunoscător magistrului Albrichius, cel care-l învățase, primul, ce înseamnă binefăcătoarea disciplină a muncii.

De cîte ori intra în tăcuta încăpere, lepăda dincolo de pragul ei toate gîndurile zilei, toate intrigile văzute, auzite și urzite la curte și, cu sufletul înnoit și purificat, se apropia de izvoarele științei. Sentimentul de dragoste și respect trăit de el în sanctuarul cărților, se asemăna cu acela al lui Machiavelli care nu intra în vasta lui bibliotecă decît îmbrăcat în haine de sărbătoare, pentru a da cinstea cuvenită oamenilor antichității cu ale căror scrieri își hrănea sufletul. Stolnicul, deși citise în întregime opera istoricului florentin făcînd însemnări fără număr asupra părților socotite de el bune de aplicat și în viața și politica principilor valahi, nu cunoștea nobilul ritual al acestuia [1]. Îl repeta însă, în felul lui, dîndu-i același sens solemn izvorît din adîncimea înțelegerii sale construită pe temeliile aceluiași umanism, în Italia lui Machiavelli. Întocmai ca și el, între cărți uita orice oboseală, orice durere, i se destrămau toate gîndurile străine și rămîneau numai cele creatoare.

Tot în bibliotecă își primea Stolnicul oaspeții aleși: anumiți soli ai țărilor străine, călători veniți din toată lumea, cărturari din țară și prieteni, numeroși prieteni, mai ales medici. Ca unul ce era chinuit din ce în ce mai des de crizele de podagră, bătrînul boier le dorea tovărășia și se lăsa furat adesea de discuții ce atingeau sfera medicinei, cu atît mai mult, cu cît el însuși avea cunoștințe largi în acest domeniu. Pe lîngă interesul subiectiv manifestat pentru practica lor, categoria acestora îl atrăgea prin varietatea preocupărilor culturale, a pasiunilor adiacente, a multiplelor aspecte ce-i lega de lumea științelor

[1] Scrisoarea din octombrie 1513 către Francesco Vettori în care însuși Machiavelli povestește cum își petrecea serile a fost descoperită abia în 1810.

matematice, filosofice, astrologice, dar mai ales pentru dragostea lor de cărți.

Stolnicul sporise numărul volumelor de preț din biblioteca sa cu o tipăritură veche, adusă în dar tot de unul din ei, Iacob Pylarino, învățatul medic al curții, care-l îngrijise pe Șerban în timpul îndelungatei sale boli. Este *Chronica* lui Johannes Nauclerus tipărită la Colonia în 1544 [1], volum care sub legătura originală în piele cafenie păstrează frumoasele însemnări ale lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei: « Letopiseț foarte adevărat cu 2 văleaturi, și cu cel pravoslavnic, și cu cel latinesc. Să se afle la Sfînta Mitropolie l-am cumpărat », iar mai jos: « Toate împărățiile lumii scrie și vremile și nevoile Sfintei Besiarici și nevoința Sfinților ».

Cu meticulozitatea caracteristică lui, Stolnicul a înlăturat orice echivoc cu privire la proveniența cărții, așa cum obișnuia să facă ori de cîte ori exista o marcă de proprietate anterioară: « Așa au fost cumpărat de Mitropolitul Dositheu, iar apoi însuși sfinția sa l-au dăruit jupânului Doftorul Iacov Pilarin cînd au fost la Iași cu oastea în anul 1685; și apoi Doftorul l-au dăruit lui Constantin Cantacuzino Stolnic ».

Transmiterea unei cărți cu valoarea intrinsecă și mai mult crescută prin sublinierile și notele mitropolitului cărturar, autorul acelei opere deschizătoare de veac în poezia românească, *Psaltirea în versuri*, era, din partea lui Pylarino, nu numai expresia unui sentiment de sinceră prietenie, ci și o dovadă a înaltei prețuiri cuvenite spiritului umanist și creator al Stolnicului. În biblioteca medicului, *Cronica* lui Nauclerus rămînea poate o piesă de colecție, pe cînd sub ochii și mîinile celui care o primea devenea un izvor viu din care se adăpa opera lui istorică de vastă concepție. Însemnările mărunte de pe marginea foilor, pasajele subliniate trezesc la viață cartea veche de un secol și jumătate, des și cu patimă răsfoită de Stolnic în timp ce elabora acel uimitor de întreg și dureros de ciuntit început al *Istoriei* sale despre care scrie, în 1694, în *răspunsurile* date generalului Marsigli pentru lucrarea sa de mari proporții *Danubius Pannonico-Mysicus* [2]: « Questo che Vostra Signoria Illustrissima desidera vi vol del tempo e fatigo grande quale *pro posse* io fó in vallaco,

[1] Cartea se află astăzi în Biblioteca Academiei.
[2] Apărută în șase volume la Londra în 1726.

per piu dilucidare gli annali di questo provincia, ma non e per hora finita»[1].

Printre numeroşii discipoli ai lui Esculap primiţi în cercul lui, Constantin Cantacuzino remarcase pe Ioan Comnen, medic şi filosof, profesor la Academia domnească din Bucureşti unde preda lecţii «despre cer», cunoscător a şapte limbi, caracterizat de Dimitrie Cantemir ca «un tînăr foarte învăţat». Înflăcărat de pasiunea creaţiei, Comnen deveni un nepreţuit ajutor în preocupările ştiinţifice ale Stolnicului. Multe ceasuri au stat ei alături cercetînd atlasele cele mai noi primite din Olanda, tipărite în vestita oficină a lui Blaeu, căutînd inspiraţie şi îndemn pentru marea operă întreprinsă de el: prima hartă a Ţării Româneşti. Contribuţia neobositului iatrofilosof în clasarea şi utilizarea vastului material strîns în cursul lungilor călătorii sau din informaţii orale culese de la localnici, pentru că materiale scrise nu existau, trebuie să fi fost deosebit de însemnat dacă autorul îl menţionează în însăşi legenda vastei realizări grafice, fără precedent în ţară. Ea face cunoscute lumii întregi 114 ape, 526 sate, 23 oraşe, 73 mănăstiri, apoi munţi, dealuri, păduri, podgorii, bogăţii minerale, antichităţi şi alte elemente demne de remarcat pe întinsul Munteniei.

Înainte de a pleca la Padova, Răducanu, fiul ce-i moştenise înclinarea spre studiu, venea în bibliotecă să asiste la organizarea datelor strînse vreme de cîţiva ani. Stolnicul îl primea bucuros, dezvăluindu-i amănunte din proiectul lucrării. Aşa s-au creat premisele ca tînărul Cantacuzin să poată supraveghea la Padova tipărirea hărţii, operaţiune pentru care va cumpăra acolo şi lexiconul geografic al lui Filippo Ferrari apărut tot la Padova în 1674 care, după ce servi ca mijloc de revizuire a denumirii unor elemente descrise în hartă, îşi luă locul în bogata bibliotecă din ţară a familiei. Problemele complicate ale tipăririi unei hărţi de dimensiuni mari (132×64 cm.), cu semne convenţionale neîntîlnite pînă atunci, îl obligară pe Răducanu să-şi prelungească şederea la Padova pînă în aprilie 1700 cînd, însoţit de Hrisant Notaras, viitorul patriarh al Ierusalimului, va pleca la Paris pentru desăvîrşirea studiilor. La acea dată, excepţionala

[1] Pentru ceea ce doreşte Signoria voastră Ilustrisimă vă trebuie timp şi oboseală mare, aşa precum eu lucrez, după puteri, în valahă, pentru a limpezi cît mai mult analele acestei provincii, lucrare care nu este încă terminată.

operă grafică era terminată datorită și ajutorului dat de Nicolae Papadopol Comnen care se ocupase îndeaproape de executarea ei, sub directa supraveghere a lui Răducanu. Poate ca zelul lui Nicolae Comnen să fi rezultat și dintr-o cunoștință mai veche cu Stolnicul, dar sigur este că se simțea măgulit să contribuie și el, după puterile lui, la opera cartografică, unică pe atunci, care a fost folosită de contemporani pentru a-și ilustra lecțiile de geografie și a servit ca model și pentru harta Moldovei a lui Dimitrie Cantemir, prea mîndru să recunoască vreodată de unde s-a inspirat.

Întreprinzătorul secretar domnesc Del Chiaro, după ce consultă cîteva personalități ale vremii care l-au « asigurat că nu poate să existe o hartă nici mai exactă nici mai credincioasă », a hotărît să o graveze în aramă pentru a o pune la începutul lucrării sale *Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia* publicată la Veneția în anul 1718. Ioan Comnen era încă la București unde a funcționat ca profesor pînă în 1719. Cercetînd noua versiune a hărții, micșorată și tradusă în italiană, își va fi adus aminte cu dragoste și durere de Constantin Stolnicul, care nu mai era în viață, și va fi retrăit ceasurile de clocotitoare creație și de plăcute convorbiri cu bătrînul său prieten, petrecute în biblioteca acestuia.

Aceeași vastă încăpere își deschisese mai de mult ușile pentru a-l primi pe cronicarul Gheorghe Brancovici [1], om cu o personalitate pregnantă pe care Constantin Cantacuzino îl îndrăgise în cei opt ani cît acesta s-a adăpostit la curtea lui Șerban (1680—1688). Apropiați ca vîrstă, cei doi bărbați întîrziau adesea, sub lumina lumînărilor, cercetînd și comentînd scrierile despre trecutul poporului român. Istoricul Silviu Dragomir arată că în timpul ședерii sale în capitala Țării Românești, Brancovici a avut la dispoziție biblioteca Stolnicului a cărui influență literară se simte cu deosebire în partea cronicii sale consacrată românilor.

Cunoscător a cel puțin cinci limbi, cronicarul oaspete putea consulta în original multe opere aflate nu numai în biblioteca din București, ci și în aceea de la Mărgineni, unde va fi petrecut destulă vreme și nu fără folos, făcîndu-l pe Stolnic să-l carac-

[1] Gheorghe Brancovici, născut în jurul anului 1645 și mort la 1711, este autorul unei cronici în limba română și al alteia în limba sîrbă, care cuprinde și date despre români.

terizeze « om de cinste și cu cunoștințe și iubitor de a ști multe ». Desigur că în aceste cuvinte răzbate și ecoul la curtea bucureșteană a îndrăzneței sale fugi din închisoarea princiară din Iernut[1], unde zăcea împreună cu fratele său Sava, urgisitul mitropolit ortodox al Ardealului, pe care părăsindu-l, bolnav și nemîngîiat, trecu prin țara Hațegului, peste pasul Vulcan și coborînd pe valea Jiului luă legătură la Craiova cu banul Radu Năsturel, învățatul fecior al lui Udrișteș. Cu ajutorul lui ajunge la București, unde Șerban îl primește cu dragoste și cu cuvinte de recunoștință: « iubite frate, vechea ta iubire de frate n-o uit; cînd eram și eu pribeag, iar tu puternic, nu ai îndepărtat de la mine și de la rudele mele toate binefacerile cu prisosință, de aceea vreau să te cinstesc cu cele de lipsă și nu voi îngădui să pribegești la alte popoare streine ».

Spiritul de sacrificiu, caracterul nobil, gustul pentru aventură și o conversație plăcută, presărată cu multe ficțiuni, ajutau cronicarului Brancovici, acel visător al timpurilor sale, să cucerească ușor pe cei ce-l înconjurau. El reușește să convingă chiar pe domn că familiile lor își au originea comună în vechii despoți ai Serbiei. Măgulit, acesta îl numește « iubite frate » și « rudă iubită » și-i asigură șederea în Țara Românească « pînă la sosirea unor timpuri mai favorabile ». La rîndul său, Stolnicul, chiar dacă nu dădea credit poveștilor și legendelor create de oaspetele lor, îl considera vrednic de găzduirea lui și-i încredința cărțile cele mai de preț din casă, cum era mult citata *Cronică universală* a lui Nauclerus, amintită și de Brancovici în cronica sa românească. Norocos exemplar, destinat să treacă prin mîna a patru cărturari, din care trei și-au legat numele de soarta țării acesteia: Dosoftei, a cărui Psaltire în versuri a rămas cîntată în colindele poporului, Gheorghe Brancovici care a scris în românește despre români și Constantin Cantacuzino, a cărui înaltă știință răscolea neistovită izvoarele vechi pentru a scoate la lumină începuturile neamului românesc.

Truda, convertită de Stolnic în pagini pline de cel mai înalt patriotism, concretiza ideea, strecurată de el în prefața uneia din primele tălmăciri în românește, că zăbava în preajma cărților este rodnică și folositoare: « săvai că a auzi tuturor den fire și deobște dat iaste, măcar în streină, măcar într-a lor însăși limbă, iar a înțelege numai unii sînt, și mai vîrtos cei numai

[1] Pe atunci în comitatul Tîrnava Mică.

ce răzmaţi sînt întru învăţătură, şi ostenesc înoptînd, şi mînecînd pe cetaniia cărţilor...» spune bătrînul cărturar şi cuvintele lui sînt traduse în fapte în lungile ore de studiu petrecute sub scutul nopţii, din a căror migală s-au născut în cursul anilor înaltele acţiuni de făurire şi răspîndire a cărţii româneşti.

În fiecare seară, splendida oglindă veneţiană ce-şi răsfăţa luciul cristalului pe peretele din faţă prindea în cadrul ei un chip, senin în preocuparea lui, dar cu urmele vieţii scrise adînc în trăsături. Anii trăiţi, mai mult de o jumătate de veac, îi răriseră părul înălţîndu-i fruntea şi lărgindu-i tîmplele. Peste ochii vii încă, pleoapele se închideau cu mărunte creţuri. Obrajii plini şi bărbia rotundă nu ascundeau efectul prînzurilor copioase, dar cearcănele adînci şi cutele săpate în colţurile gurii lăsau să se ghicească o îndelungată suferinţă fizică, pentru a cărei uşurare se consulta ades cu îndrăgitele lui cărţi de medicină şi mai ales cu *La Cirugia distinta in tre libri* a lui Leonardo Fioravanti, medic italian din secolul al XVI-lea şi opusculul *Amicus medicorum* a lui Ioannes Ganivetus[1], plin de însemnările făcute în călătorii, căci îl purta mereu asupra sa. Trecuseră mai bine de zece ani de cînd în aprilie 1689, scriindu-i lui Samuel Kalnoki, cancelarul Transilvaniei, îi aminteşte că în martie n-a fost în Bucureşti «din cauza durerii de picioare... care boală n-am avut-o pînă atunci». Din acel an, în multe rînduri a fost imobilizat de dureri şi febră, dar nici boala, nici suferinţa nu-i puteau întrerupe activitatea. Gîndul îl poartă înapoi la vremea cînd, ţintuit în jilţul său, îşi reţinuse pentru întîia oară «scriitorul» şi în orele de noapte, pentru a putea duce la bun sfîrşit migăloasa muncă de revizuire a tălmăcirii bibliei în limba românească. Traducătorii înşişi îl recunosc «îndreptătoriu» al muncii lor de atunci şi de mai tîrziu, căci niciodată n-a pregetat să le fie «lumină şi dezlegare întru toate».

Suindu-se în scaunul ţării, la sfîrşitul anului 1678, Şerban, fratele său, deschise o nouă şi fructuoasă perioadă a tiparului românesc. El găsise în Bucureşti, la Mitropolie, o tiparniţă instalată tot în acel an, prin străduinţele lui Varlaam, arhipăstorul Ţării Româneşti, după cum acesta o şi mărturiseşte în predoslovia primei cărţi ieşită de sub teascurile ei: «apucatu-m-am şi cu multă usărdie am nevoit, şi dascali de tipografie am adus în sfînta şi de Dumnezeu păzita Mitropolie a Scaunului Bucureş-

[1] Ambele cărţi se află astăzi în Biblioteca Academiei.

tilor şi i-am aşezat şi de iznoavă typografie, adecă typariu de tipăritul cărţilor am rădicat, cu toate meşteşugurile cîte au trebuit».

Prefaţa aceasta, semnată de Varlaam, stătea în fruntea cărţii *Cheia înţelesului*, cea dintîi carte tipărită la Bucureşti după ce, timp de douăzeci şi şase de ani, de la moartea lui Matei Basarab, în Ţara Românească nu lucrase nici o tipografie.

Domnia lui Şerban aduse cu sine şi reînscăunarea lui Teodosie din Veştem, mitropolitul caterisit de Grigore Ghica în primăvara, grea de suferinţe pentru Cantacuzini, a anului 1672. Tipografia mitropoliei, preluată de el şi pusă în slujba domnului, deveni izvorul răspîndirii cărţilor în limba ţării. Mai întîi se lucrase aici o *Liturghie*, terminată în 1680, în care numai tipicul era tradus, Teodosie necutezînd «încă toată a o prepune pre limba noastră». Mai multă migală şi străduinţă au cerut *Evanghelia* din 1682, *Apostolul* din 1683 şi *Acatistul* din acelaşi an sau din cel următor [1], o carte de rugăciuni de format mic, uşor de purtat cu sine, pusă la îndemîna celor mulţi. Toate erau tălmăcite în întregime din greceşte şi împodobite cu frumoasele gravuri în lemn ale smeritului dar înzestratului ieromonah Damaschin Gherbest tiparnicul, viitor episcop al Rîmnicului, devenit «scholiarcha» la şcoala slavonă din Bucureşti şi, în acelaşi timp, profesor al celor doi coconi ai Stolnicului, funcţie despre care face chiar o însemnare pe gramatica slavonă a lui Smotriţki, folosită ca manual în casa acestora.

Dacă *Liturghia* s-a născut din porunca şi cheltuiala lui Teodosie, dacă pentru *Evanghelie*, domnul l-a însărcinat pe Iordache, fratele său mai mic «de o au îndreptat şi o au aşezat precum umblă cea ellinească», aceste cărţi sînt totuşi rodul gîndirii şi al iubirii de popor a lui Constantin Cantacuzino stolnicul, despre care Nicolae Iorga spune limpede: «El a fost deci îndemnător la tipărirea de cărţi româneşti şi gîndul lui îl simţim în acele prefeţe care poartă iscălitura lui Teodosie şi stau înaintea cărţilor tălmăcite de dascălii care se tocmesc şi se plătesc».

Epistola dedicatoria de la începutul Liturghiei din 1680 poartă marca erudiţiei sale în citate, în cuvintele greceşti folosite în original şi în trimiterile ştiinţifice făcute pe marginile paginilor.

[1] Cartea nu este descrisă în Bibliografia românească veche de I. Bianu, N. Hodoş şi D. Simonescu deoarece a fost descoperită după apariţia ei. Neavînd foaie de titlu a fost datată greşit cu anul 1741 luat dintr-o însemnare manuscrisă de pe foile ei. Cercetările mai noi au stabilit că ea a apărut nu înainte de 1683 şi nu după 1685.

Forma titlului latinesc i-a rămas adînc întipărită în minte încă din vremea copilăriei sale, cînd Martin Albrich se folosise de ea să-i închine Postelnicului Constantin o carte elaborată de dînsul. Mai tîrziu a întîlnit-o adesea în fruntea nenumăratelor tomuri în limba latină citite în lungul vieţii şi rezonanţa ei i-a pătruns în suflet ca un lucru de mult cunoscut şi apropiat, ca o dovadă a legăturii limbii româneşti cu celelalte limbi europene, născute din aceeaşi origine.

Teodosie era mitropolit al ţării din 1668 şi era firesc ca iscălitura lui să figureze la începutul unei cărţi de slujbă religioasă, dar e greu de crezut ca bătrînul arhiereu, ridicat din simplu călugăr de la mănăstirea Cozia, reprezentant al tradiţiei slave, să fi întocmit o prefaţă intitulînd-o în latineşte, folosind cuvinte greceşti în original şi avînd grijă ca sensul lor românesc să fie dat în note marginale. Şi mai greu s-ar putea înţelege preferinţa mitropolitului pentru forma latină *Patria* în locul obişnuitului pe atunci *Moşie*, cum se traduce şi în notă.

Paternitatea Stolnicului reiese şi din stilul de amplă respiraţie al prefeţei atribuită lui şi de Nicolae Iorga, pe temeiuri concrete: « larga frază italiană a Renaşterii cu toate măiestrele ei sinuozităţi, simţul fin în alegerea cuvintelor, un orizont cultural mai vast, permiţîndu-i asemănările cele mai potrivite şi acea umanitate pe care n-o putea da cărturăria noastră bisericească şi nici împrumutul de la literatura polonă a timpului ».

Stolnicul a acceptat sau, poate, chiar a dorit să alcătuiască această prefaţă sub numele bătrînului Teodosie, întîi pentru că acela era mitropolitul ţării dar şi duhovnicul mamei sale, a Elinei, în al doilea rînd, pentru că avea el însuşi de spus ceva la mare răscruce a tiparului din ţară cînd cărţile luau, pe rînd, calea limbii româneşti, a limbii vorbită de întregul popor. Dragostea pentru cei simpli este de multe ori arătată în rîndurile ei, prin referiri la originea nobilă a neamului şi prin duioase cuvinte de milă pentru starea în care a ajuns « rodul şi nărodul » acestui pămînt: « noao jalnic şi plînguros lucru iaste într-atăta micşorare şi călcare rodului nostru cestui rumânesc, carele odată şi el numărat între puternicile neamuri şi între tarii oameni să număra iară acum atăta de supus şi ocărăt iaste, căt nici învăţătură, nice ştiinţă, nice aramă nice legi, nici nice un obiceiu întru tot rodul ce să pomeneşte astăzi rumân *1)* nu iaste, ce [ca] neşte nemernici şi orbi într-un obor învărtindu-se şi înfăşurîndu-se, de la streini şi de la varvari, doară şi de la vrăjmaşii

rodului nostru, cer şi să împrumutéză şi de carte, şi de limbă, şi de învăţătură. O, grea şi dureroasă întîmplare!». Niciodată Stolnicul nu aminteşte poporul român fără a da glas sentimentelor de compătimire pe care i le trezea în inimă evocarea lui: « ticălos rodul nostru», « supus, trist, sărac şi ticălos pămîntului şi rodului nostru», « sărac şi căznit rodul şi nărodul nostru», socotind că această primă carte tălmăcită se cuvine a fi dăruită celor mulţi cuprinşi în cuvintele lui îndurerate.

Trimiterea făcută în citatul de mai sus sub *1)* îi aparţine autorului prefeţei şi este lămurită de el în notă, prin cuvintele: « Între Rumăni ce zicem, cuprindem şi pre Moldoveni că tot dintr-o fântână cură». Dacă n-ar exista alte indicii pentru a-l considera pe Stolnic autorul *Epistolii dedicatorii*, aceste cuvinte ar putea constitui singure o dovadă concludentă căci repetă o formulă proprie folosită şi în *Istoria* sa.

După *Apostolul* din 1683, a cărui introducere, deşi alcătuită în numele lui Şerban Cantacuzino Voevod, pare a fi ieşită tot din învăţata pană a fratelui său, se scoate de sub teascuri *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* în paginile căruia stă mărturia neîndoielnică a participării acestuia la traducerile româneşti şi a modestiei cu care îşi învăluia munca. În paginile de la sfîrşitul cărţii se află *Molitva cătră Dumnezeu Savaoth*, tipărită atunci pentru întîia oară, după cum reiese din titlul ei: « Această Molitvă încă aflîndu-să de la greci, scoasă în limba noastră şi socotind a fi foarte de folosul sufletesc, am judecat să să dea în Typariu şi acesta». Ediţiile mai tîrzii de Acatiste au pus în fruntea acestei rugăciuni, pe lîngă titlul de mai sus şi indicaţia: « scoasă de pe grecie pre limba Rumânească, de Dumnealui Constandin Cantacuzino Stolnicul», dar cît timp a trăit el, numele lui ca autor n-a fost menţionat nicăieri şi niciodată. Poate că el evita publicitatea pentru a nu prejudicia înalta-i origine şi poziţia socială, ori, poate pentru că l-ar fi supărat aprecierile unor incompetenţi; poate că făcînd traduceri îşi satisfăcea numai o vocaţie intimă, servind în acelaşi timp scopul general cultural pe care-l urmărea. Ori care ar fi fost motivul anonimatului său el n-a putut dăinui dincolo de moartea lui. Tiparnicii i-au scos la iveală numele ca pe un omagiu postum pentru frumuseţea turnată de el în tălmăciri, frumuseţe oglindită şi în cuvintele *Molitvei* amintite pe care le-a cules din limba vorbită atunci de toţi românii: « ...nu-ţi aduce aminte nelegiuirea veache, bucură-mă pentru zilele ce m-ai smerit a anilor cărora am văzut reale, împrăştiiază toată urgia

carea împotriva mea să rîdică, năpasta, nedreptatea, mîhnirea, bîntuirea. Răsipeaşte Doamne întunecarea inimii meale şi ado veselie şi bucurie, fă-mă a cunoaşte calea spre carea voi umbla». Şi mai departe: « Ridică de la mine sudalma şi ocara cu duh stăpînitor. Întăreaşte lunecarea inimii meale, pătrunde cu frica ta trupul mieu, întăreaşte frica ta în inima mea, izbăveşte-mă de volbura hicleniilor, de mulţimile facerilor de rău, de omul nedrept şi de limbă hicleană». [1]

Tiparniţa mitropoliei îşi opreşte apoi pentru cîţiva ani teascurile, îngăduind unor « dascăli ştiuţi den limba elinească» să traducă în întregime *Biblia* pentru folosul tuturor românilor, adică « Rumânilor, Moldovenilor şi Ugro-Vlahilor».

În afară de controversata problemă a paternităţii traducerii ei, monumentala operă a pus cercetătorilor multe întrebări legate de scopul şi funcţia socială pe care trebuia să o îndeplinească.

Nicolae Iorga scrie că « Şerban pregătea după sfaturile şi sub conducerea fratelui său Constantin, marea operă a Bibliei bucureştene». Într-adevăr, Stolnicul, ţinîndu-se deoparte de la viaţa politică a curţii, îşi orientează sfera de acţiune asupra iniţiativelor culturale în care nu încetase niciodată să-i fie îndrumător domnului, îmbrăcînd în haină cărturărească ideile sale politice menite să trezească la viaţă popoarele de sub jugul otoman. În perioada următoare înfrîngerii turcilor la Viena (1683), lupta de eliberare a creştinilor din această parte a Europei se accentua şi era timpul cel mai potrivit ca între scoarţele unor scrieri cu caracter religios, dorite şi aşteptate de creştinătate, să fie strecurate semnificaţii mai adînci, potrivnice semilunei. De aceea, Stolnicul întrevăzuse posibilitatea de a folosi paginile noii tălmăciri drept tribună a preliminariilor pentru viitoarele prefaceri din sud-estul Europei. Pregătind lumea pentru rolul important pe care sperau să-l joace Cantacuzinii, el proclamă vechimea familiei lor, alăturînd originea ei imperială bizantină cu cea a Basarabilor, prima dinastie domnitoare din Ţara Românească. În prefeţele şi titlurile celorlalte cărţi tipărite sub domnia fratelui său, adăugase la început, subtil, pe lîngă numele aces-

[1] Molitva a fost publicată pentru prima oară de George B. Popescu într-un articol din *Revista istorică* 25 (1939) p. 57—60. Ea este menţionată şi de I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu în *Bibliografia românească veche* vol. IV, p. 57—58 ca apărută abia în *Acatistul* tipărit la Bucureşti în 1746. În realitatea ea a apărut în timpul vieţii Stolnicului, la sfîrşitul *Acatistului* tipărit în Bucureşti între anii 1683—1685 (vezi nota 1 de la p. 244).

tuia și inițiala *B* iar mai tîrziu scrisese răspicat: « *Șerban C. Voevod, adevăratul nepot prea bunului Șerban Băsărab Voevod.*» În predoslovia *Bibliei*, filiația Basarabă pe linie maternă a domnului și deci a Cantacuzinilor munteni este urcată mai sus, pînă la începuturile ei, făcîndu-se aluzii subțiri și la întinderea hotarelor de atunci ale Țării Românești. Concluzia este grăitoare: « Drept aceea și vrednicia Măriii tale neasămănată iaste, căci că neamul și despre tată și despre mumă se trage de multe împărății și domnii... » Formula era destinată a convinge pe cititori și a hrăni cu evocarea vechilor drepturi, ambiția înverșunatului Șerban Cantacuzino.

Caracterul de manifest politic al acestor predoslovii este cu atît mai evident cu cît Șerban patronase și finanțase și în străinătate, tot cu asemenea scop, tipărirea unei ediții grecești a *Bibliei*, la Veneția în 1687. Intenția de a se face cunoscut Europei își avea sursa în conjunctura politică creată după asediul Vienei. Ea era deosebit de promițătoare pentru unii principi creștini, iar ambițiosul Cantacuzin, considerîndu-se mai favorizat decît alții, aștepta momentul potrivit pentru a-și ridica dinastia, deocamdată în scaunul Țării Românești, iar mai tîrziu, poate, chiar în cel imperial bizantin.

Dar « lunga boală » a domnului, amintită astfel într-un mai tîrziu raport vienez (din 7 noiembrie 1688), zădărnici totul. Slăbit de îndelungata suferință, el mai găsi în sine destulă voință să ceară a se tipări însemnata operă cît mai curînd « înainte de a sosi sfîrșitul nemerniciei mele », cum se spune în prefață. Această dorință a lui ar putea justifica și graba cu care s-a lucrat în tipografie, sub îngrijirea lui Mitrofan, fostul episcop de Huși, discipol al lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei. Adus în București anume pentru aceasta, este totuși uimitor cum a putut el să desăvîrșească într-un timp de numai zece luni, o lucrare cu un total de 944 pagini in-folio, cu literă măruntă așezată pe două coloane de cîte 59 de rînduri. Începută la 5 noiembrie 1687, ea a fost culeasă, îndreptată și tipărită pînă în septembrie 1688, cînd vrednicul Mitrofan înscrise pe ultima foaie, cu gîndul la binemeritata odihnă de care atîta vreme s-au lipsit toți cei din tipografie: « Precum doresc să sosească la vadul cel cu adăpostire, carii sînt bătuți de valuri întru luciul mării, așa am dorit și eu să sosesc la sfîrșitul cărții aceștiia ».

Poate că Mitrofan a apucat să-i prezinte lui Șerban volumul tipărit, înainte ca el să se fi stins din viață și, dacă este așa,

i-a prilejuit cea din urmă mulțumire. Dar răgazul dorit de cei care au trudit la carte fu așteptat în zadar. Moartea domnului și agitația de la curte și de la mitropolie, pentru ridicarea în scaun a lui Brîncoveanu, a produs și în tipografie o reluare a ritmului continuu de lucru în scopul schimbării textului de pe pagina de titlu a *Bibliei*, după cum o cereau evenimentele. Modificat în grabă, acest text este totuși atît de judicios întocmit, încît puținele rînduri ale lui cuprind și istoria acelei cărți și istoria țării aflată atunci la răscruce de domnii. Acolo, pe titlul *Bibliei*, este zugrăvită nu numai continuitatea neamului Cantacuzinesc în scaunul țării, ci și aceea a mesajului său politic rămas valabil sub noul domn, descendent, după mamă, din aceeași împărătească și domnească familie.

În cîteva zile de la moartea lui Șerban, *Biblia*, legată pentru totdeauna de numele lui, se afla pe masa lui Brîncoveanu. Cu un zîmbet de satisfacție, el urmărea rîndurile pline de tîlc, tipărite cu negru și roșu pe prima foaie: « Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage, toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești cu porunca Preabunului creștin și luminatului domn Ioan Șărban, Cantacuzino Basarab Voevod și cu îndemînarea dumnealui Constandin Brăncoveanul marele logofăt Nepot de soră al măriei sale, Carele după prestăvirea acestui mai sus pomenit domn, Putearnicul Dumnezău den aleagerea a toatei Țări Rumânești, Pre dumnealui l-au coronat cu domniia și stăpînirea a toată țara Ougrovlahiei. Și întru zilele măriei sale s-au săvîrșit dumnezăesc lucru. Carele și toată cheltuiala cea desăvîrșită o au rădicat. Tipăritu-s-au întîi în scaunul Mitropoliei Bucureștilor, în vremea păstoriei preasfințitului părinte kyr Theodosie mitropolitul țării, și exarh laturilor, și pentru cea de obște prinţă s-au dăruit neamului rumânesc. La anul de la facerea lumii 7197 iară de la Spăsenia lumii, 1688 în luna lui noemvri în 10 zile».

Volumele mari, îmbrăcate în piele castanie prin neistovita muncă a lucrătorilor din atelierul tipografiei, au fost pregătite în scurtă vreme pentru a fi împărțite tuturor celor ce puteau înțelege semnificația istorică strecurată în predosloviile lor. Stolnicul îndemnase pe Brîncoveanu să trimită în țară exemplare destule ca din titlul lor să se afle pretutindeni despre noua schimbare de domnie. Era primul manifest distribuit de Constantin Brîncoveanu în scopul creării legăturilor necesare pentru politica

creştină preconizată de el. Aşa s-a întîmplat că *Biblia* a ajuns mai mult în mănăstiri şi palate decît în bisericile şi casele de ţară şi prea puţine sînt exemplarele care poartă pe foile lor picături de ceară, însemnări vechi şi alte urme ale folosirii lor la slujbă. În schimb, multe se află în bibliotecile egumenilor influenţi, ale înalţilor prelaţi, ale dregătorilor cu strînse legături la împărăţiile vecine, şi, mai ales, în bogatele case ale principilor creştini. Papa Benedict al XIV-lea însuşi avea unul în biblioteca lui personală, ajuns mai tîrziu în aceea a Universităţii din Bologna. Astfel, *Biblia* îşi îndeplini rolul de cel mai desăvîrşit emisar politic în lumea creştină, devenind pentru Brîncoveanu ceea ce trebuia să fie pentru Şerban Cantacuzino, un înalt act de cultură sub haina căruia se purtau de la o împărăţie creştină la alta, sugestiile unor rînduieli şi alianţe viitoare menite să submineze puterea otomană. Mesajul prefeţelor cu evocarea înaltei descendenţe a lui Şerban nu se cerea modificat în nici un fel, potrivindu-se întocmai şi nepotului său de soră.

Valoarea *Bibliei*, privită ca monument literar, s-a perpetuat peste timpuri. Rod al unui efort colectiv ea concretiza dorinţa cărturarilor vremii de a înzestra şi neamul românesc cu Sfînta Scriptură pe care s-o înţeleagă toţi şi mîndria lor de a-şi putea număra ţara printre cele cu *Biblia* tălmăcită în limba proprie. Satisfacţia autorilor versiunii româneşti se îndrepta mai mult spre latura lingvistică a realizării lor, acea muncă de migală din care au ieşit pasaje de o frumuseţe deosebită.

Aleasa limbă a tălmăcirii româneşti a rămas vie pînă în zilele noastre şi a slujit de model şi ediţiilor mai tîrzii pentru toate bisericile creştine din ţară, de orice religie ar fi fost.

Această uriaşă operă cărturărească fusese ultima carte din domnia lui Şerban şi prima din aceea a lui Brîncoveanu, devenind deschizătoarea unei epoci în care, din bogăţia şi generozitatea noului domn, împletită cu larga umanitate a Stolnicului, rămas şi pe mai departe conducător al vieţii culturale din ţară, se născu lungul şir al tipăriturilor răspîndite printre românii de pretutindeni.

Vasta operă culturală brîncovenească se sprijinea pe munca multor scriitori, caligrafi, miniaturişti şi tipografi, aleşi dintre cei mai buni ca să trudească la manuscrisele şi cărţile pline de frumuseţe, trimise în dar domnesc la mănăstirile zidite de el în ţară şi la cele de la Muntele Athos. Stolnicul, adept al difuzării unui număr cît mai mare de cărţi, căuta mai cu drag spre

« ostenitorii cu meşteşugul tipografiei... care şi noaptea o au făcut-o în unele vremi în loc de zi... », cum scrie Mitrofan însuşi, pentru a lumina calea mulţimii neştiutoare.

Cuvintele fostului episcop de Huşi nu erau scrise pentru a înduioşa pe domn sau pe cititori. Ele reflectau un adevăr şi aceasta o ştia cel mai bine Stolnicul la al cărui ajutor alergau tiparnicii în clipe de cumpănă. Îi cunoştea pe toţi. Erau oameni la care, cuprinzătoarea ştiinţă de carte se împletea cu un înalt simţ artistic, cu o întinsă cunoaştere a meşteşugului şi cu un nesfîrşit spirit de sacrificiu.

Damaschin Gherbest « typarnicul », cum îşi zicea, ştia să împodobească paginile cărţilor cu splendide gravuri în care figurile umane scăpau din lanţurile hieratismului şi căpătau mişcare, expresie. Trupurile alungite ale evangheliştilor lui Gherbest se aseamănă cu cele create de El Greco, iar eleganţa mişcării lor pare a fi inspirată din operele apusene pe care, desigur, le va fi cunoscut şi studiat învăţatul călugăr.

Mitrofan, neobositul realizator al imprimării *Bibliei lui Şerban*, avea şcoală înaltă devreme ce fusese discipolul lui Dosoftei, mitropolitul moldovean care-l făcuse episcop la Huşi. Vitregia vremurilor l-a adus la Bucureşti, unde şi-a dovedit măiestria dînd acea operă de performanţă tipografică de care şi-a legat numele pentru totdeauna. « Meşteşugul acesta al tipografiei, care din tinereţele mele multe locuri umblînd şi cu multă osteneală cîştigîndu-l », nu-l va părăsi Mitrofan nici cînd ajuns episcop de Buzău va lucra, în tipografie deschisă acolo de el, ca ajutor domnesc, cele douăsprezece tomuri ale *Mineelor* traduse din greceşte de Radu logofătul Grecianu « însuşi episcopul Buzăului Kyr Mitrofan fiind tipograf ». Şi acelui *Triod* din 1700 împodobit cu minunatele gravuri ale lui Ioanichie Bacov, ieromonahul zugrav care crea chipuri de îngeri şi de fecioare de o neasemuită gingăşie şi frumuseţe, episcopul i-a cules literele şi i-a aşezat paginile cu mîna lui, potrivind cu deosebită mulţumire cuvintele din prefaţa lui Teodosie ce tălmăceau bucuria apariţiei cărţilor bisericeşti în limba română: « Nu ne vom mai împrumuta dară de acum înnainte de unele ca aceste, ca mai nainte de la alţii, ce şi noi ca ale noastre le vom avé, şi altora, cui va trebui de acesté cu osîrdie vom împărţi ».

Îndemnat de larga sa iubire de oameni şi de dorinţa de a face cît mulţi părtaşi la cunoaşterea cărţilor, Stolnicul înţelegea să traducă el însuşi în faptă cuvintele de bucurie ale lui Teodosie.

Nu puține au fost exemplarele învestite cu scrisul lui frumos care au luat drumul bisericilor din cuprinsul de astăzi al hotarelor țării. Monumentalele *Minee* ale lui Mitrofan, abia ieșit de sub teascuri, le trimite mănăstirii Bisericani din munții Moldovei, unde ctitoriseră Cantacuzinii munteni, însemnînd pe prima foaie, cu slove chirilice: « Aceaste mineae le aduce și le închină pentru pomana Sfintei și dumnezeeștii mănăstiri ce să chiamă Bisăricani unde este hramul Blagoveștenie, în țeara Moldovei, Dumnealui Constandin Cantacuzino, biv vel Stolnic; 7207 (1699) mai dni 2. »

Din splendidul *triod*, desăvîrșită operă tipografică a aceluiași Mitrofan, Stolnicul trimite un exemplar în Ardeal, la biserica din Berivoiul Mic, aflat în ținutul Făgărașului, iar din *Penticostarul* scos tot de neobositul episcop *tiparnic*, în anul 1701, dăruiește unul ortodocșilor din Recea, unde se pare că avea proprietăți: « Acest Penticostar, carte de slujba sfintei adevăratei bisericii Răsăritului, în folosul pravoslavnicilor ei creștini o închină și o dă Dumnealui Constandin Cantacuzino Vel Stolnic, bisericii rumănești de la satul Reacea cu ținutul ». [1]

Ca unul dintre primii și cei mai diligenți difuzori ai cărților în limba țării, umanistul român avea în vedere nu numai instituțiile eclesiastice ci și persoanele particulare, cărturari din alte provincii cu care avea relații culturale, dăruindu-le cărți care puteau să facă obiectul unei interesante lecturi pentru un cititor cu preocupări intelectuale. *Evanghelia greco-română*, tipărită în anul 1693 de Antim Ivireanul, era una din operele care puteau suscita interesul, chiar și al laicilor, prin prezentarea textului bilingv, în paralel, pe două coloane, metodă potrivită unei comode analize lingvistice. Pe unul din exemplare Stolnicul a pus o dedicație către mitropolitul Varlaam, cu care n-a încetat să colaboreze pe plan cultural, iar pe altul, trimis lui Lupu Costachi, mare vornic în Moldova, pune însemnarea: « Ciastă sfîntă și dumnezeiască Evanghelie, Lupului Costachi, Constandin Cantacuzino Stolnicul o dăruiește la anul de la spăseniia lumii 1649 Maiu 24 ».

Această evanghelie este o realizare grafică a lui Antim Ivireanul, celălalt mare tipograf al vremii. Călugărul originar din Iviria, venit în țară în jurul anilor 1688—1690, la început egumen la mănăstirea Snagov, ajunge și el episcop de Rîmnic, iar mai tîrziu

[1] Pe atunci în comitatul Făgăraș.

mitropolit, fiind în toată vremea păstoriei lui unul din marii sprijinitori ai culturii române, concentrată atunci în acțiunea de introducere a limbii naționale în biserică. Paralel cu Mitrofan, Antim lucrează cu pasiune pentru înființarea de tipografii și, cînd este nevoie, nu pregetă să-și pună talentul de gravor în slujba acestora, săpînd caractere grecești, arăbești și georgiene cu care se tipăresc în țară, sau în străinătate, cărți de cult pentru bisericile ortodoxe. În tipografia de la Snagov, în cei nouă ani de activitate a ei, s-au scos cărți în patru limbi: românești grecești, slavonești și arăbești. Mai tîrziu, caracterele arabe au fost trimise de Brîncoveanu în dar, cu tot utilajul tipografiei, în Arabia, la Alep, iar literele georgiene executate de Antim la comanda regelui Vachtang al IV-lea, au fost duse la Tiflis de tipograful Mihail Ștefanovici care a tipărit acolo primele cărți în limba georgiană.

Dînd la lumină numeroase cărți de cult și de învățături pentru preoți, a căror neștiință îl umple de milă și de indignare, Antim luptă pentru introducerea în biserică a limbii naționale subminată de tendințele grecizante manifestate de numeroși prelați, care-și găsiseră în Țara Românească « adăpostul de obște al neamului nostru nenorocit », cum mărturisește Ioan Avramie refugiat din Veneția la București unde ajunge predicatorul curții lui Brîncoveanu. Numit mai tîrziu mitropolit al țării, Antim se va ridica împotriva însuși a patriarhului Hrisant Notaras, apărînd demnitatea, autonomia și interesele mănăstirilor românești împotriva încercărilor de acaparare ale acestuia.

Întîlnindu-se pe aceleași planuri politice, Stolnicul îl admira pe Antim cu deosebire pentru mîndria patriotică cu care, intrînd în dispută cu capul suprem al bisericii sale, respingea controlul grecilor asupra mănăstirilor din țară și lupta, după puterile lui, pentru a înlătura și stăpînirea semilunei de pe pămîntul Țării Românești. Îl mai admira și pentru perseverența de a făuri o limbă românească frumoasă și înțeleasă de toți, o limbă vie în care scrie cărțile de învățături destinate preoților și-și rostește predicile însuflețite și viu colorate în fața auditoriului, adresîndu-i-se de-a dreptul și apostrofîndu-l pentru viața sa imorală, lipsită de cinste și dreptate.

Multele nedreptăți ce i s-au făcut lui Antim în timpul episcopatului său nu i-au scăzut zelul cu care susținea viața culturală din acea epocă. Cinci tipografii au lucrat în Țara Românească sub înalta lui păstorie, la București, Buzău, Snagov, Rîmnic și

Tîrgoviște. Din cinci lăcașuri de lumină au ieșit destoinici continuatori ai *artei negre*, căci așa cum Dosoftei i-a transmis-o lui Mitrofan, acesta l-a învățat pe Antim, iar din știința lui Antim s-au adăpat Mihail Ștefanovici, Gheorghe Radovici și alții, chemați să continue nobilul meșteșug și în veacul următor. Amîndoi găsesc prilej să-și arate recunoștința față de dascălul lor înveșnicindu-i numele în cele dintîi cărți tipărite de ei.

Ipodiaconul Mihai o face în *Orînduiala slujbei Sfinților Constantin și Elena*, prima tipăritură ieșită de sub teascurile Snagovului, pe care cu sinceritate și bucurie o dedică domnului Constantin Brîncoveanu drept « pîrgă și roadă noao a meșteșugului tipografiei. Iară pîrga și roada ce de întîi mai cu voioase mîni știm că să priimește. Și destoinică iaste a să aduce această roadă întîi spre milostivă cuprindere Brațului Măriei tale; căci că supt căldura acoperămîntului arepilor Măriei tale s au și început, și s-au și apropiat spre aducere de roadă, cît au fost voia lui Dumnezău a pune dar al său de sus și în mine cu lucrare sfinții sale, și cu purtare de grije a cinstitului mieu părinte și înduratului dascăl, a lui Anthim Ivireanul ».

Vrednicul de cinste ipodiacon, fiind originar din Ardealul plin de tulburare pe atunci, a fost trimis să scoată cărți pentru românii de acolo în tipografia de la Bălgrad. După obiceiul locului, prefețele scrise de el pentru *Bucoavna și Chiriacodromionul* din 1699 le semnează *Mihail Ișt vanovici*. Mai tîrziu, lucrînd în alt colț de lume, la Tiflis, va adopta pentru numele său o formă georgiană: *Michail Ștefanișvili*, căci deși nu le cunoștea limba, tipărește cu multă trudă, pentru georgieni o *Evanghelie* (1709) și un *Liturghier* (1710), cele dintîi tipărituri ale îndepărtatului popor.

Marea pasiune pentru meșteșugul său a crescut în timp îndemnîndu-l să călătorească mai tîrziu în Olanda, pentru a-și desăvîrși măiestria, alăturînd și un nume românesc pe lîngă cele din toate țările întîlnite, mai ales, în vestitele oficine ale Amsterdamului. La 6 aprilie 1713, mitropolitul Antim îl informa pe Hrisant Notaras: « ... Ucenicul nostru Mihail e acum un an de cînd a ieșit de la Iberia [1] și, cum am aflat, a făcut drum foarte încet pînă la Stoliță; dar slavă Domnului și prin rugăciunile tale sfinte, a sosit cu sănătate și de acolo; din dorința de mai bună pregătire a plecat în Olanda, dar nu știm cît va rămînea în acele părți ».

[1] Iviria, Georgia.

Poate însuși Stolnicul să fi scris una din scrisorile de recomandare purtate la brîu de tiparnicul valah, cerînd ca omul pe care el îl cinstește să fie bine primit de oamenii care îl cinsteau pe el.

Gheorghe Radovici, celălalt ucenic mai tînăr, povestește cum « alergînd ca cerbul setos, către pre cuviosul întru ieromonahi, egumenul sfintei mănăstiri a Văvedeniei Bogoroditii a Sneagovului, duhovnicul chyr Anthim de la Iviriia, am învățat cu multă osteneală și osîrdie de la sfinția sa, meșteșugul tipografiii ». Îl cunoștea Stolnicul și pe învățatul Radovici care-și întocmea singur iscusite prefețe adresate domnului și cititorilor și care, mutîndu-se la Tîrgoviște, a purtat bucuros pe umerii lui tot greul tiparniții noi de acolo, neuitînd, în mijlocul grijilor sale, să roage pe cei ce vor citi ca « veri ce greșală veți afla, îndreptați cu duhul blîndețelor nepuindu-ne în ponos, că precum iaste cu neputință omului a nu păcătui, într-acestaș chip și typografului a rămîne fără greșală ».

Munca modestă a călugărilor culegători de slove, diorthositori și legători ai cărților plăcea Stolnicului, el însuși iubitor de anonimat în tot ceea ce făcea. Nu în același fel socotea domnul că trebuie să se desfășoare acțiunea de răspîndire a cărților tipărite pe cheltuiala sa. Multe din cele peste șaptezeci de cărți rezultate din generozitatea lui au fost împărțite în *dar* și în *har*, sau cum se spune în prefața celor grecești, *gratuit*, bisericilor și creștinilor ortodocși de pretutindeni. Acest lucru îl cerea Brîncoveanu subliniat în fiecare împrejurare de acest fel, alegîndu-se, pe lîngă recunoștința pravoslavnicilor creștini din țară, și cu recunoașterea titlului de conducător mirean al lumii ortodoxe și cu perpetuarea supranumelui de *Altîn-bey*, Prințul aurului, cunoscut pînă și în îndepărtata Arabie.

Nu e de mirare deci, că mai ales în cărțile grecești, cele mai multe de controversă religioasă cu latinii catolici, apărute pe teritoriul Munteniei, autorii impresionați de imensa-i avere și de necontenitul său mecenat, nu încetează a-i atribui, după moda levantină, titlurile cele mai pompoase: *prea strălucitul, prea piosul, prea seninul, înalt domnitor* și *principe*, pînă și *ilustru rege al Ungrovlahiei.*

Constantin Cantacuzino era cel dintîi care dorea și sprijinea răspîndirea faimei nepotului său și pătrunderea numelui acestuia în conștiința sud-estului european, ca descendent al unor vechi familii domnitoare. De aceea, nu putea să fie decît mulțumit

cînd găsea în acele cărți grecești elogiul nobilului neam cantacuzinesc: « Acești cinci împărați deci, și strămoși ai tăi, săvîrșind astfel de lucruri nu fără rost au fost numiți și regi și arhierei. De aceea cei cinci se fericea în sinodica ortodoxiei împreună cu imperatorii asemenea lor. Iar strămoșii tăi, urmașii lor, au fost toți consuli și generali și principi și consilieri ai principilor, cum era moșul tău ilustrul Constantin Cantacuzino marele postelnic, al cărui renume a străbătut aproape întregul univers. Demnitatea părintească o recheamă unchiul tău Șerban Cantacuzen, iar grația divină o sancționează (pecetluiește) în strălucirea ta ».

Dar, așa cum a fost caracterizat și mai tîrziu, Stolnicul « . . . se vrea roman și nu-i cruță de multe ori, în ciuda propriei sale origini, pe grecii din vremea sa ». De aceea, legăturile lui cu arhiereii greci de care se umpluse curtea brîncovenească, erau destul de limitate și în afară de opera grecească provocată de el prin întrebările puse lui Ioan Cariofil, nu se pot afla urmele vreunui sprijin al său pentru tipărirea de cărți în limba lor. Brîncoveanu însă, poate pentru că, pe lîngă limba românească, nu cunoștea decît pe cea grecească, sau poate pentru că îl măgulea și legătura cu patriarhii Ierusalimului, capii întregii biserici ortodoxe, pune tipografiile românești la dispoziția lor. Ele devin, astfel, centrele de rezistență împotriva curentelor de reformă și de catolicism, imprimînd nu mai puțin de treizeci și una de cărți în limba greacă, menite să întărească dogmele bisericii pravoslavnice. Bine primiți la curte și în țară, călugării și prelații greci, refugiați aici din părțile Levantului, nu întîrziară să răspîndească printre înalții dregători ai țării moda culturii grecești, singura care-i era accesibilă domnului și fiilor săi, formați, din voia părintelui lor, tot în spiritul constantinopolitan, vorbind curgător limba greacă și făcînd traduceri din Plutarh în greaca modernă.

Forma ceremonioasă, fastul și luxul în care erau îmbrăcate toate aspectele relațiilor sale cu capii bisericii ortodoxe satisfăceau, pe de o parte orgoliul lui Brîncoveanu, mare iubitor de solemnități spectaculoase, pe de altă parte conveneau politicii sale creștine prin intermediul căreia se continua vechea tendință cantacuzinească de restabilire în orientul european a rînduielilor din vremea imperiului bizantin.

Stolnicul considera că manifestarea, sub oblăduire domnească, a formelor grecești de cultură nu era primejdioasă pentru cultura Țării Românești. Înțeleptul vizionar era conștient și sigur de

direcția de dezvoltare a vieții spirituale proprii în păturile largi ale societății românești care nu putea fi înăbușită de forme hibride străine de ele.

Prin tălmăcirile inspirate din tradiția seculară reflectată în graiul viu al tuturor, limba românească pătrunsese în biserică de unde, îmbogățită și șlefuită, se întorcea înapoi la sursă, lărgind posibilitățile de exprimare literară a poporului. În același timp, limba greacă era un mijloc provizoriu, de împrumut, folosit, în mod artificial, numai de pătura boierească.

Gîndul Stolnicului cuprindea larga întindere a celor trei țări românești în care unitatea culturală se făurea sub ochii lui, datorită comunității de limbă, de valori spirituale, datorită unui intens schimb de idei, de cărți și de cărturari și, încrezător în viitorul neamului românesc, își îngăduia să-și aleagă dintre învățații greci adăpostiți în Țara Românească cîțiva prieteni a căror înaltă spiritualitate trecea dincolo de hotarele unei apartenențe naționale. Acceptîndu-i în cercul de învățați închegat în jurul său, Constantin Cantacuzino punea, de fapt, bazele unei societăți cu caracter academic din activitatea căreia vor ieși la lumină primele lucrări românești cu profil științific.

XX

AKADEMOS

Coborîtori din magii veacurilor de mult cufundate în întunericul uitării, astrologii medievali umpluseră palatele regilor şi curţile nobililor, intitulîndu-se pompos « magister in diversibus artibus » şi ţinînd în mîinile lor capetele tuturor firelor din care se împletea viaţa de fiecare zi a celor ce-i plăteau. Nimic nu se hotăra, nimic nu se întreprindea fără a fi consultaţi întîi aceşti cititori în stele, căci, din încîlcitele socoteli scrise pe bolta cerului, ei păreau să înţeleagă limpede ce e bine şi ce e rău, care e zodia norocoasă şi care sînt zilele nefaste.

În veacul al XVII-lea, la noi în ţară, practica lor se consemna în cronografe manuscrise în care, printre mulţimea de istorii biblice, povestiri, diverse reţete pentru *boale*, învăţături şi însemnări gospodăreşti, nu lipseau gromovnicele lui « Eraclie care au fost numărător de stele », apoi elementele de astronomie populară: cele şapte planete, ceasurile bune şi ceasurile rele, roata norocului cu tîlcurile ei şi trepednicele de semne omeneşti, Avestiţa, [1] apoi prorocie pentru anul în curs şi altele.

Spre sfîrşitul veacului însă, magia şi eresurile îmbrăcară un veşmînt mai savant şi o aplicare superioară, cuprinzînd în sfera

[1] Avestiţa = demon cu 19 nume care se credea că fura copiii şi chinuia femeile lăuze. Legenda ei devenită descîntec se poartă la gît ca amuletă. Cartea despre Avestiţa se încheie aşa: Deci unde se va găsi această carte, fraţilor, să nu aibă putere Diavolul şi vrăjmaşii nici o silă asupra creştinilor acelora, la cari se va găsi această carte, să nu se atingă, nici să nu se apropie de casa aceia, nici de femeia omului acela, nici de copiii lor, să nu se apropie de nimica ale creştinilor acelora, şi mila lui Dumnezeu să fie cu dumneavoastră în veci, amin.

lor, nu numai destinele individuale ale oamenilor, ci și pe acele ale unor popoare întregi. Marea artă a astrologilor de atunci se concentra în prognozele referitoare la evenimentele politice, la soarta împăraților și împărăției, la războaiele prezente sau viitoare, la vreme, la recoltă, la molime și nenorociri, prognoze cuprinse în mult cerutele și mult așteptatele calendare.

Cei care întocmeau pronosticurile și interpretau fenomenele neobișnuite survenite în timpul anului o făceau după legi secrete cunoscute numai de ei, nicidecum infailibile. Se cunoaște echivocul unei tîlcuiri făcută la cererea lui Șerban Cantacuzino, faptului, rar întîlnit, al descoperirii unui pui cu două capete în pîntecele unei iepuroaice adusă domnului în dar. Din prima tîlcuire făcută în mai 1688, [1] se înțelegea că puiul de iepure ar înfățișa pe turci, mai fricoși decît iepurele după cele întîmplate lor la Viena, iar prinderea lui în țară însemna că domnul, împreună cu alte împărății creștine, trebuie să-i urmărească și să-i nimicească. Tendențiozitatea interpretării pare să nu fi fost primită cu plăcere, de aceea, în luna următoare, un al doilea tîlcuitor [2] confecționa alta, cu totul opusă, dar la fel de posibilă. De data aceasta, puiul reprezenta Țara Românească, slabă ca și el, iar cele două capete întruchipau pe sultan și pe voievod, cei doi conducători ai țării.

Totuși, în general prevestirile impresionau pe cititorii dornici să cunoască viitorul. De aceea, calendarele circulau, în manuscris sau tipărite, nu numai în clasele înalte ale societății, ci și în casele celor mai de mijloc și, uneori, chiar în ale țăranilor. Dar, dacă aceștia din urmă primeau pronosticurile fără rezerve, cu convingerea deplină că evenimentele prezise sînt inevitabile, cei din pătura cultă, în frunte cu domnul însuși, puneau în celălalt taler al cumpenei credința lor religioasă, după care viitorul nu putea fi cunoscut decît de Dumnezeu. Cu toate acestea, curiozitatea îi îndemna să ceară mereu noi calendare și să treacă peste speculațiile evidente ale autorilor, simulînd că lectura prognozelor nu este decît o plăcută distracție.

Poate de aceea, Ioan Frîncul, sau Ioan Romanul cum se mai iscălea, bătrînul secretar de italiană al lui Constantin Brîncoveanu se simte obligat să se justifice în prefețele *Foletului novel*, calendarul ce-l întocmea pe seama domnului, că prognosticele le-a făcut « nu pentru alt săvîrșit . . . sau ca neștine într-acestea

[1] Tîlcuirea a fost făcută de Ieremia Cacavela.
[2] Eruditul Ioan Cariofil.

să să înfigă sau să crează, ce numai pentru o treacere de vreme și mai vîrtos, de dășărtăciunile omenești și lumești să să mire și să răză înțeleptul și adevăratul creștin».

La București se făceau multe diligențe pentru procurarea calendarelor și ele nu lipseau de la curtea domnească. Cerute și primite din țările apusene, erau copiate și tălmăcite aici, apoi trimise mai departe altor amatori, printre care, în cel dintîi rînd, patriarhul Hrisant Notaras. Toată activitatea și corespondența legată de procurarea, schimbul, traducerea și transcrierea calendarelor era concentrată în jurul Stolnicului. Poate de aceea, el a fost multă vreme socotit de cercetători unul și același cu Ioan Frîncul, pe numele lui de acasă Giovanni Candido Romano, pînă cînd, date sigure au stabilit identitatea italianului și au înlăturat confuzia.

În tinerețe, la Padova, luînd contact cu teoriile revoluționare ale lui Galileo Galilei, studentul de atunci, Constantin Cantacuzino urmase, împins de o curiozitate mistuitoare, lecții de astronomie cu profesorul Valerianus Bonvicinus, iar mai tîrziu cumpărase și citise lucrările de astronomie, dar și de astrologie, ale vestitului Andrea Argoli. Era deci un inițiat. Cerul i se părea o carte de multe ori citită pe care o mai recitea și acum cu aceeași plăcere ca în zilele cînd lordul Paget îi dăruise ochianele în acest scop.

Nu putea fi vorba, prin urmare, de o credință a lui în acele pronosticuri pe care le aduceau calendarele străine tălmăcite din porunca sa, din italiană, germană, polonă, latină în română, greacă sau chiar latină, pentru a putea fi înțelese de domn și de ceilalți prieteni ai săi cărora le mijlocea procurarea acestor cărțulii.

Alte motive îl făceau să-l aștepte cu nerăbdare pe domnul Nicolae Mera, curierul domnesc pentru Ardeal, care venea cu desaga plină de tipărituri trimise de doctorul sibian Samuel Köleséri, unul din oamenii săi de legătură cu Apusul, el însuși mare învățat și mare iubitor de cărți.

Primul din aceste motive era legat de neîntrerupta dorință a Stolnicului de a da românilor prilejul să cunoască literatura străină, tradusă în limba lor, care și, în felul acesta, se îmbogățea și se perfecționa mereu. Din păcate, deși a existat tendința de tipărire a unora din calendarele alcătuite, mai bine zis, prelucrate din limba italiană de Ioan Frîncul, proiectul nu s-a realizat și ele au continuat să circule în manuscris, numai în cercul restrîns

al curții. Dar, chiar și așa, parțial, scopul cultural al lui Constantin Cantacuzino se realiza și efortul pentru întemeierea unei limbi naționale mai largi, mai șlefuite, se transmitea generațiilor viitoare.

Celălalt motiv era de ordin politic căci, diplomat cu bogată experiență, cancelarul savant al domnului citea printre rîndurile pronosticurilor aduse din țările învecinate, ghicind cu ușurință starea de lucruri de acolo. Autorii acestor înjghebări oculte porneau întotdeauna de la realitățile interne, de la problemele și planurile urmărite de conducătorii lor, de la evenimentele posibile scontate de ei. Nu era greu de fel să le vadă reflectate în frazele de complezență folosite la redactarea prevestirilor și, de multe ori, putea să tragă concluzii nu lipsite de folos pentru politica Țării Românești.

Dincolo de aspectele practice arătate, Stolnicul rămîne sceptic față de conținutul prognozelor și scrie lui Hrisant Notaras, la 27 ianuarie 1713, că « autorii acelora, cum mi se pare, iau începuturile și prezicerea nu de la stele, ci de la părțile pămîntului; de aceea, cum văd mersul lucrurilor, astfel scriu și prezicerea ». Atitudinea critică față de falsele credințe răspîndite de pronosticuri și alimentate prin circulație orală, sau chiar de cărți manuscrise ori tipărite, se vede limpede din *Istoria* sa unde scrie, plin de indignare împotriva celor care întrețin în popor rătăcirea dăunătoare: « . . . Iar și aceia ce ar zice, și cît ar zice, n-ar fi alt, socotesc, fără cît o gîndire și o aflare de o mare grămadă de minciuni precum vedem la cea Alicsandrie ce-i zic, cine o va fi făcut nu știu, și *într-alte cărțulii ce să văd pe la unii și pe la alții aici în țară, și mai multe în Moldova, în care nu să coprind altele fără de minciuni și basne, dupre care umblă norodul acesta rătăcindu-să și cred celea ce niciodată de crezut nu sînt*, că nici au fost acelea vreodată, nici pot fi, cîte măcar acea Alecsăndrie bălmăjește și asemenea ca aceea alte cărțulii . . . »

Format în atmosfera renascentistă a Italiei, cărturarul patriot era și un vizionar cu spirit creator, capabil să găsească soluția cea mai potrivită pentru ridicarea poporului său la nivelul celorlalte popoare europene. Animat de această dorință el propune domnului să creeze în țară o școală după modelul colegiilor apusene, unde tinerii înscriși să poată primi o pregătire umanistă pusă în slujba celor mulți. El concepea pregătirea unei pături culte al cărui ideal să fie readucerea la vechea stare de cultură și civilizație a celor considerați de dînsul, după origine, « adevărați romani și aleși romani în credință și bărbăție ». De aceea se

spune că umanismul întemeiat de el în Muntenia a fost de esență populară. În zilele noastre, un vast studiu închinat Stolnicului conchide, atribuindu-i lui meritul de a-l fi realizat: « *Umanismul românesc a fost însă, de la începuturile lui, o lumină pentru tot poporul.* »Reprezentanții lui au învățat greaca și latina ca să traducă românește « pentru folosul de obște », au șters praful de pe vechile, cronici străine ca să afle în ele trecutul poporului lor, au tipărit nu cărțile de lux *ad usum Delphini* ci, întîi, învățături și pravile « cătră toată semenția rumânească »[1].

O asemenea școală se cerea neîntîrziat, cu atît mai mult cu cît în țară nu existau nici măcar dascăli de casă buni pentru limbile clasice. Stolnicul însuși era nemulțumit că cei doi profesori, de elină și latină, pe care-i așteptа de la Veneția « nu s-au arătat încă ». Aceasta se întîmpla în 1692 cînd, scriindu-i lui Ioan Cariofil, mare logofăt al Patriarhiei din Constantinopol, își arată îngrijorarea pentru soarta propriilor săi fii al căror profesor « un om care are multă grijă de ei și se străduiește a le face mintea mai subțire pentru ca să poată pătrunde o învățătură mai ridicată, îi învață acum logica ; el ar vrea să învețe gramatica o sută de ani ».

Învățătura mai ridicată, pomenită în scrisoare, o vor dobîndi tinerii munteni în Academia domnească întemeiată la București în anul 1694 de Constantin Brîncoveanu, la îndemnul și după îndrumările Stolnicului. Anul înființării ei a fost plasat de mulți cercetători în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino pînă cînd, printr-un studiu care citează totalitatea documentelor și izvoarelor cu privire la această temă, se limpezește controversa, ajungîndu-se, pe baza unor argumente neîndoielnice, la concluzia că Academia și-a început activitatea în toamna anului 1694.[2]

Planul de studii al înaltei școli l-a întocmit Stolnicul după modelul celui de la Universitatea padovană, cuprinzînd cursuri de logică, retorică, fizică, astronomie, psihologie, metafizică. Pentru alegerea celor trei *protodascali* ai Academiei a recurs, tot el, la ajutorul și mijlocirea nenumăraților săi prieteni aflați în capitala otomană.

Primul din ei, Sevastos Kimenitul din Trapezunt, era director al școlii, venit din Constantinopol unde funcționase în aceeași

---

[1] V. Cândea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic, umanistul*, I—II. În *Studii*, 19 (1966), nr. 4 și 20 (1967), nr. 1.

[2] I. Ionașcu, *Din viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino* (1640—1716). În *Studii* 19 (1966), nr. 4, p. 633—650.

calitate la şcoala grecească. Fost elev al lui Alexandru Mavrocordat şi al lui Ioan Cariofil, avea temeinice cunoştinţe de filologie şi filozofie. La Bucureşti ţinea cursurile de gramatică şi de retorică, pe lîngă cele de filozofie şi, cu toate că teologia ortodoxă găsise în el un bun prieten, fiind chiar autorul unor învăţături dogmatice ale bisericii răsăritului, introducea în şcoală spiritul laic şi gîndirea umanistă. Se intitula singur « profesor de ştiinţe al şcoalei domneşti din Bucureştii Ungrovlahiei », iar din partea altora i se dădea titlul de « prea învăţatul profesor » sau « prea înţeleptul dascăl al Academiei ». Cariera şi funcţia lui s-a încheiat o dată cu viaţa, în anul 1702.

Al doilea profesor al Academiei era Ioan Comnen, fost student padovan care, deşi terminase medicina şi era doctorul domnului, îndemnat de pasiunea lui pentru ştiinţele exacte, a primit să fie profesor de ştiinţe fizice şi matematice, ţinînd însufleţite lecţii şi despre stele şi planete. Meticulozitatea şi aplicarea lui spre calcule şi date precise străbat şi din *Proschinitarul Sfîntului Munte* [Snagov, 1701], lucrare pentru care, trimis probabil de Brîncoveanu, a călătorit în Grecia, unde a făcut un inventar exact al obiectelor de valoare aflate la mănăstirile de acolo din danii româneşti. Om de o vastă cultură, cunoscător al limbilor greacă, latină, italiană, ebraică şi arabă, Ioan Comnen alcătuia, la începutul unor cărţi, delicate epigrame închinate domnului şi distihuri pentru stema ţării. Mai tîrziu s-a călugărit sub numele de Ierotei şi, prin stăruinţele domnului, a fost sfinţit mitropolit al Dristrei,[1] titlu purtat mai mult onorific, petrecîndu-şi tot timpul departe de eparhia sa, la Bucureşti.

Gheorghe Maiota, originar din Creta, cu studii la Roma, a ocupat în primii ani cea de a treia catedră. Preot, « propovăduitorul evangheliei » sau « dascălul sfinţitei Evanghelii al marii Biserici », cum îşi zicea el, era în acelaşi timp predicatorul curţii şi profesorul de limbă elină şi latină a beizadelelor lui Brîncoveanu. Despre caracterul lui, Stolnicul îşi făcuse, în timp, o părere nefavorabilă. Pe la începutul anului 1710 îi scrie lui Hrisant Notaras despre « copilăriile lui », despre « firea lui rustică şi neîmpăcată» încheind cu mîhnire: « cel rău nu e nimic alta decît rău şi răutatea rămîne întotdeauna nesupusă sfatului ». Toate acestea însă nu-l împiedică să-l intituleze, obiectiv, *preaînvăţatul Maiota*. Este evident că unul dintre criteriile alegerii dascălilor Academiei care-l

[1] Durostor (Silistra).

trăda pe Stolnic drept autor al ei, a fost acela al formaţiei lor la înalte şcoli din Roma şi Padova, de unde veneau pătrunşi de ideile Renaşterii italiene. Apariţia lor în Bucureşti a înviorat viaţa intelectuală a oraşului, a dat impuls activităţii de traducere şi tipărire a cărţilor româneşti şi greceşti şi a deschis epoca unor controverse religioase prin intermediul cărora Ţara Românească se integra în comunitatea culturală europeană.

Prezenţa, în Academia domnească, şi a unui număr însemnat de elevi, aduce în atmosfera capitalei un suflu de prospeţime şi înnoire cărturărească. Domnul se umplea de mîndrie cînd, în zilele de sărbătoare bisericească sau familiară, profesorii veneau cu elevii lor să-l felicite în limbile greacă şi latină, recitîndu-i epigrame, oraţii şi tetrastihuri de laudă compuse de ei. Şi dacă domnul era mulţumit de frumuseţea cuvintelor rostite şi de recunoştinţa elevilor exprimată în ele, apoi Stolnicul, căruia i se făceau aceleaşi ceremonii, putea să fie şi mai mulţumit. Întîi pentru că profesorii îi erau prieteni şi felicitările ce i se adresau izvorau din sentimentul de dragoste şi de respect faţă de înalta lui învăţătură, în al doilea rînd, pentru că vizitele acestea îi dădeau prilejul să observe şi să cîntărească progresul făcut de tineri de la o sărbătoare la alta. Îi asculta cu luare aminte şi, ca unul ce cunoştea bine şi latina şi greaca, încerca să-i selecţioneze în minte pentru viitor, un viitor în care dorea să fie mai multă lumină în ţară, mai multă învăţătură pentru folosul celor mulţi. Acolo, printre ei se aflau autorii şi traducătorii viitoarelor cărţi, dascălii viitoarelor şcoli, preoţii şi vlădicii care vor răspîndi în biserici învăţături noi pentru popor, scrise şi rostite în limba ţării. Acolo în faţa lui stăteau viitorii bursieri ce vor fi trimişi în apus de generosul domn, spre faima lui şi a ţării.

Era, pentru bătrînul cărturar, o mare bucurie lăuntrică să-i audă scandînd, cu însufleţirea tinereţii, curgătoare versuri latine atît de plăcute urechilor lui. Simţindu-se întocmai grădinarului bătrîn care sădeşte mereu puieţi, conştient că o face nu pentru el, ci pentru ca generaţiile de urmaşi să se bucure de îmbelşugata lor roadă, trăia sentimentul de perpetuare în veacuri a moştenirii trecutului, a crezului său despre permanenţa neamului românesc. Nu-l îngrijora nicidecum că viitorii cărturari ai ţării se formează la o şcoală grecească. Considera această împrejurare drept un fenomen trecător, nedăunător culturii autohtone care-şi urma drumul ei propriu. Recunoştea, chiar, utilitatea limbii greceşti adoptată în acel moment istoric în învăţămînt şi cultură, căci

prin intermediul ei se făceau cunoscute în țară operele clasicilor antichității, se transmiteau ideile Renașterii apusene, iar valorile spirituale create în Țara Românească puteau să intre în circuitul european, angrenînd-o și pe ea în comunitatea culturii universale. Urmărirea acestui scop îl stimula pe cărturarul român să inițieze și să patroneze realizarea unor asemenea valori la un nivel ridicat vrednic de aprecierea cărturarilor străini. De aceea, criteriul apartenenței naționale nu l-a împiedicat niciodată să-și aleagă colaboratorii, dorind numai să poată lucra în folosul țării și al poporului român. În jurul lui Constantin Cantacuzino s-a creat în acest fel un cerc de oameni învățați ale căror înalte aspirații științifice erau în perfectă concordanță cu ale sale. Casa și biblioteca lui, cabinetul de lucru și grădina erau tot atîtea locuri de creație în care se dezbăteau, în lungi discuții, prezidate de el, cele mai variate aspecte ale activității culturale din țară. Primordialitatea o deținea sarcina tălmăcirii în limba țării a unor lucrări de amplă utilizare care, în condițiile unei culturi feudale, nu puteau avea decît caracter religios. Ele reprezentau însă un mare progres față de timpul cînd norodul adunat în biserici nu înțelegea nimic din cele rostite de preot, de multe ori el însuși necunoscînd sensul textului citit.

Ce revelație va fi însemnat pentru generația de atunci evanghelia citită în românește! Cîtă bogăție sufletească vor fi adus legendele biblice tîlcuite de preoți, cîte cuvinte sau citate cu sensuri noi pentru el n-a pus atunci în circulație poporul, lărgindu-și imaginația și capacitatea de expresie!

Constantin Stolnicul nu se mulțumea ca versiunile românești să apară oricum, ci cu multă străduință și fără de preget căuta să îndrumeze pe acei care le făceau spre o formă cît mai corectă, cît mai frumoasă. Nu era prea ușor să întreprindă cineva o traducere fără ajutorul unor buni cunoscători ai filologiei. În 1698, harnicul Mitrofan, dînd la lumină cele douăsprezece minee, mărturisește cu obidă « că cu greu este a tălmăci neștine singur, ales după limba elinească spre cea românească; că sînt cuvinte elinești și vorbe dupre locuri care unele nici la lexicoane nu se află; altele de să și află și să înțeleg, iară pentru îngustarea limbii românești nu pot veni la tălmăcit ».

Pe lîngă greutățile de ordin filologic, versiunile românești ridicau și problema unui aparat critic cît de modest care să vină în ajutorul cititorului cu lămuririle de trebuință. Mihail Iștvanovici, fiind trimis în Ardeal, la Bălgrad, să tipărească pentru românii de acolo un *Chiriacodromion sau Evanghelie învățătoare* care *are*

în ea cazanii la toate duminecile preste an și la praznicele domnești... face în carte cîteva îndreptări și completări în acest scop, motivîndu-și acțiunea prin unele lipsuri găsite în lucrare: « căci că întîi pe unde au și avut Mărturii din sfînta scriptură, n-au fost însemnate în ce loc și în cîte capete și stihuri, care lucru era foarte cu nevoie spuitorilor de cazanii, și mai și ascultătorilor, asemănîndu-se ca și cum ar spune oarecine unui om strein vr-un drum și să fie închis într-o casă să nu vază cu ochii încătro-l îndireptează: și eșind de acolea să n-aibă nice un folos ».

Exigența, atenția cu care se lucra fusese introdusă de Stolnic în mediul cărturarilor tălmăcitori cărora, pe lîngă îndrumările de principiu, le dădea tot sprijinul și în rezolvarea unor cazuri dificile din procesul de traducere. Din cele cîteva cuvinte însemnate de frații Greceanu în prefața *Mărgăritarelor* sfîntului Ioan Gură de Aur, apărute în versiune românească la București, în 1691, reiese limpede care era contribuția învățatului boier la marea operă de tălmăcire a cărților în limba țării. Vorbind despre *Mărgăritare*, acele « pré dulci învățături și alease cazanii », spun ei că « dupre limba grecească pre a noastră rumânească le-am întors, *precum și alte cărți am făcut și încă facem.* La a cărora nevoințe avut-am îndireptătoriu pe cinstitul blagorodnicul și pré înțeleptul domnélui Costandin Cantacuzino biv vel stolnic; însă la cele mai adînci filosofești și bogoslovești *noimate* ce s-au aflat, pre dumnealui ca pre un epistimon și știutor l-am avut lumină și dezlegare întru toate..... »

În același an ei traduc și *Pravoslavnica mărturisire a săborniceștii și apostolești Beséricii Răsăritului...* în care logofătul Radu subliniază din nou opera de îndrumare a cărturarului: « Însă aceasta mărturisesc, că *precum și la alalte ce am prepus* și am scos, împreună cu frate-mieu Șărban al doilé logofăt, de s-au tipărit, așa și la aceasta mai vîrtos ajutor și îndireptător mai grelelor cuvinte și noime am avut pe dumnealui Costandin Cantacuzino biv vel stolnic ».

Impulsul primar pentru un caracter științific al traducerilor fusese imprimat de el încă de la vasta operă a revizuirii *Bibliei* în versiunea națională.

În acea epocă din preajma sfîrșitului domniei lui Șerban, Stolnicul, ținîndu-se de o parte de viața de curte, își canalizase toată energia creatoare spre acțiuni culturale. Atunci devenise el nucleul fierbinte în jurul căruia se adunaseră cîțiva bărbați din țară cu largi cunoștințe filologice dobîndite în universități

străine, cărturari al căror număr va spori mai tîrziu constituind o reprezentanță a vieții spirituale a Munteniei. Începutul s-a făcut prin revizuirea textului românesc al *Bibliei* cuprins într-un manuscris atribuit, după multe controverse, lui Nicolae Milescu spătarul, un manuscris cu « multe greșeale și prea mari învăluiali, care era lucru foarte cu greu a înțelege ». Traducerea a fost făcută de Spătar, se pare, la cererea lui Șerban Cantacuzino, pe baza ediției protestante a *Septuagintei* tipărită în limba greacă la Frankfurt în 1597, a primei ediții slavonești, *Biblia* de la Ostrog din 1581, o ediție latină *Vulgata* tipărită la Antverpia în oficina lui Plantin și încă una a *Vechiului Testament* tradus în latină după originalul ebraic.

Dorința de a da o ediție completă cu variante din edițiile arătate l-a făcut pe traducător să conceapă un proiect prea vast care l-a împiedicat să realizeze o lucrare desăvîrșită. El a lăsat un manuscris cu caracter de ciornă reflectînd graba în prescurtări și în omiterea punctuației, dar destul de închegat ca să poată servi de temelie unei ediții complete, așa cum o prevedea Stolnicul. Asupra acestui manuscris au trudit zi și noapte cei cîțiva « dascăli știuți și oameni ai locului » să-l completeze, să-l corecteze și să-i întocmească bogatul aparat critic din intenția lui Milescu. Sub îndrumarea și cu colaborarea Stolnicului se lucra la o colaționare a traducerii cu alte ediții a *Septuagintei* pe care le aveau la îndemînă, printre ele una tipărită la Londra în 1653 sub îngrijirea lui R.Daniel, altele grecești și latinești comandate de Constantin Brîncoveanu în acest scop, după sfatul învățatului său unchi, o dată cu dicționarele de trebuință.

Poate că tălmăcitorii au folosit și vasta lucrare ***Bibliorum Sacrorum cum glossa ordinaria***... Tomus I—VI, apărută la Veneția înainte de anul 1603, aflată în biblioteca personală a Stolnicului. Între scoarțele volumului de mari dimensiuni se păstrează numeroase note marginale în limba greacă și latină, făcute poate în timpul acelui uriaș efort colectiv.

Ghermanos din Nisa, Șerban Greceanu, Radu Greceanu și, nu în ultimul loc, Mitrofan al Hușilor au colaborat la anevoioasa muncă din care s-a născut cea dintîi operă filologică cu caracter științific și literar, strălucit rezultat al străduințelor lor comune. Luptîndu-se cu multe greutăți pricinuite de « strîmtarea limbii românești » refăcînd, adăugînd, îndreptînd, cei doi frați Greceni, căci ei erau « oamenii locului », au dobîndit dreptul să-și înscrie numele la sfîrșitul ***Bibliei*** ca unii ce au « des-

luşit-o pre limba rumânească », împreună cu Mitrofan, episcopul de Huşi, al « îndireptării cuvintelor rumâneşti ostenitor ».

În ce priveşte participarea Stolnicului la opera de traducere, ea nu se menţionează în *Biblie*. Dar, aşa cum subliniază în tălmăcirile lor mai tîrzii fraţii Greceni că el i-a sprijinit şi « *la alte ce am prepus şi am scos* » şi cum N. Iorga aduce dovadă despre cu noaşterea profundă a limbii eline de către Stolnic, faptul că « el a ajutat pe Radu Greceanu în traducerea din greceşte a *Pravoslavnicei mărturisiri* de Petru Movilă, tipărită la Buzău, în 1692 şi pe Radu şi Şerban la tălmăcirea din aceeaşi limbă a *Mărgăritarelor* (Bucureşti, 1691) », nici colaborarea lui la Biblie nu poate fi negată. El nu putea să se ţină în rezervă la cea mai de seamă din lucrările tălmăcite în limba ţării, chiar dacă acest lucru nu se subliniază nicăieri. Rolul lui Constantin Cantacuzino în editarea monumentalei ediţii reiese mai mult din scopul şi destinaţia ei, din forma în care s-a lucrat, din corectitudinea textului şi a aparatului critic.

Biblia românească este o operă umanistă în care rigurozitatea nu se adresa canonicităţii conţinutului, dovadă că realizatorii ei nu s-au oprit cu alegerea la un original autorizat de biserica răsăriteană, ci la unul protestant care din punct de vedere al metodelor critice folosite la traducere corespundea noii lor concepţii cărturăreşti. Îl întîlnim aici pe Stolnic cu obişnuita-i atitudine extradogmatică, de care va da dovadă în toate împrejurările, mai puţin interesat de apartenenţa confesională a textului *Bibliei* decît de nivelul elaborării lui sub aspect critic şi de metodele filologice aplicate de traducători.

În munca de pregătire a tipăririi voluminoasei opere, formaţia lui de umanist îşi găseşte pentru prima oară cîmp larg de manifestare. Bogata lui experienţă acumulată în două decenii de neîntreruptă informare şi muncă, de permanent contact cu cărţile, o împărtăşeşte cu generozitate celor chemaţi să ducă la bun sfîrşit opera începută de spătarul Milescu. După îndrumările lui se deprind aceştia să urmărească textul biblic cu aceeaşi exactitate ştiinţifică cu care ar fi urmărit oricare alt text al clasicilor antici. Învăţatul boier nu pregeta să-i formeze pe tălmăcitorii epocii sale, oameni cu înaltă pregătire, dar mai tineri decît el, mai puţin pătrunşi de scopul naţional şi cultural al muncii lor. Preocupat el însuşi de originea şi formarea limbii româneşti, de cîte ori nu le va fi vorbit de nobila descendenţă a poporului care se slujea

de ea și de datoria cărturarilor țării de a scrie și traduce pentru folosul și învățătura lui.

În același timp însă, datorită multiplelor sale relații cu lumea savantă din răsăritul ortodox, Constantin Cantacuzino nu se putea ține departe nici de producția livrescă a curentului cultural grecesc născut și patronat de ambiția nepotului său, domnul țării, producție adresată mai puțin românilor decît teologilor din străinătate. Într-o tăcută concurență cu Duca-Voievod al Moldovei, mulțumit că-l putea servi pe patriarhul Dosithei prin înființarea unei tipografii grecești în Cetățuia de la Iași, Brîncoveanu căută, prin inițiative de același fel, să se apropie și el de conducătorul lumii ortodoxe.

Așa se întîmplă, că, dacă în 1680, Dosithei al Ierusalimului « murea de necaz că moldovenii au tipografie, iar grecii nu » [1], dacă în 1682 are satisfacția să poată tipări și el la Iași, în grecește Cartea lui Nectarie patriarhul: *Întîmpinare în Contra primatului papei*, lucrare de controversă religioasă, deschizătoarea unui lung șir de opere cu același caracter, apoi, în 1690, va putea scrie, cu deosebită mulțumire și mîndrie, patriarhului Adrian al Moscovei: « Acum tipărim cărți în Iași, foarte raționale împotriva latinilor, din care vom trimite sfinției voastre 30 cărți deosebite. *Și aci în Țara Românească, voevodul de Hristos iubitor tipărește mii de cărți. Și alte cărți se vor tipări după rugămintea mea cu cheltuiala voevodului* și cînd vor fi gata voevodul va trimite sfinției tale 30 de cărți ».

Satisfacția lui Dosithei era explicabilă în împrejurările, grele pentru ortodoxie, create de influența franceză și olandeză la Poarta otomană, influență dobîndită datorită puterii lor comerciale, dar folosită în favoarea propagandei religioase catolice și calvine. Situația din țările ortodoxe din nordul Dunării nu era mai sigură căci și în Transilvania, Polonia și Ucraina se manifestau puternice tendințe de unire cu Roma. Cele două țări românești rămăseseră ca o insulă sigură în mijlocul oceanului agitat. Aici dorea Dosithei să clădească cetatea de rezistență a ortodoxismului și, în scurtă vreme, dobîndi ceea ce urmărise. Lupta se desfășura pe plan dogmatic, cu armele slovelor tipărite. Cele dintîi cărți grecești, scrise împotriva catolicilor și tipărite la Iași cu începere din 1682, au fost urmate de altele apărute la București (abia din anul 1690), care atacau *schisma* papistașilor

[1] *Istoria Patriarhilor Ierusalimului*, București, 1715, prefața.

și *rătăcirea* calvină. Numărul lor, destul de mare chiar de la început, a crescut în primele decenii ale veacului al XVIII-lea datorită influenței puternice a lui Dosithei, iar după moartea acestuia întîmplată în 1707, a lui Hrisant Notaras, a cărui viguroasă personalitate culturală o concura pe cea religioasă, întrecîndu-l, din acest punct de vedere, pe eruditul său înaintaș,

Stolnicul a avut strînse legături cu amîndoi patriarhii și scrisorile rămase nu lasă nici un echivoc că schimbul lor de idei cuprindea, pe lîngă sfera largă a tuturor științelor umaniste, și probleme adînci dogmatice. Nu se poate afirma că învățatul român nu le cunoștea chiar foarte bine, pentru că prezența în biblioteca lui a unor cărți de teologie apărute în străinătate dovedește interesul cu care căuta să se informeze asupra doctrinelor religioase și nu numai a celei ortodoxe, ci și a celei catolice și reformate. Cîteva din știrile rămase ni-l arată ca pe un cercetător perseverent și minuțios în acest domeniu. O scrisoare din 1682 a lui Ghermanos din Nisa către Ioan Cariofil informează că învățatul român pusese pe cineva să-i facă extrase din lucrările teologice ale lui Coresi. Același interes îl confirmă și manuscrisul grecesc de teologie « scris în Valahia, în satul Filipești, la anul 1687 septemvrie 20 » închinat Stolnicului Constantin, care, după cum se arată în dedicația autorului, « în dorința lui de cultură a cerut să i se puie la dispoziție și un scurt rezumat de teologie ». Cunoașterea profundă a celor trei religii și a controverselor purtate de reprezentanții lor i-au inspirat, încă din tinerețe, o atitudine neutră, deasupra dogmelor, fără ca prin aceasta să fi împiedicat desfășurarea luptei dusă în țară de pe poziții ortodoxe, în care se încadra și el, considerînd-o în acel moment chiar necesară și din punct de vedere politic. Deși atitudinea lui îl ținea, oarecum, la o parte de vîrtejul concurenței ortodoxo-calvino-catolice și, în general, nu se amesteca în discuțiile teologilor, considera campania lui Dosithei, cu largi ecouri în întreaga Europă, drept un fenomen pozitiv care săpa la temelia puterii otomane.

Nici această optică, nici rezerva lui obișnuită nu l-au împiedicat însă pe Stolnic ca mai tîrziu, în 1697, să pună la îndemîna lui Antim Ivireanul, spre publicare, manuscrisul cîtorva răspunsuri ale lui Cariofil alcătuite de acesta cu prilejul uneia din vizitele sale în Țara Românească, dar provocate de el prin anumite întrebări puse bătrînului « logofăt al marei Biserici a lui Hristos ». Motivul pentru care considera necesară tipărirea lucrării, deși autorul ei era mort din 1692, era acela de a-l reabilita în fața lumii eclesi-

astice savante, în virtutea « vechei și credincioasei prietenii » ce-i legase. Tipărindu-i *Răspunsurile* după ce le revede și eruditul Sevastos Kimenitis, Stolnicul dă dovadă încă o dată de universalitatea gîndirii sale filosofice, dar și de o mare noblețe sufletească.

Ioan Cariofil era un vechi cunoscător al Țării Românești în divanul căreia ocupase, între anii 1666—1667, în timpul lui Radu Leon, chiar dregătoria de vistier mare. Mai tîrziu vine aici în cîteva rînduri, în calitate de *hartofilax* al Patriarhiei din Constantinopol, pentru rezolvarea unor treburi bisericești interne. Cu fiecare ședere a lui în țară, prietenia mai veche dintre el și Cantacuzini se îndrepta spre Stolnic în care-și găsise un partener potrivit pentru dezbateri științifice și teologice. Spre el pare că se îndreaptă și în vara lui 1692 [1] după ce, în sinodul din anul precedent, patriarhul Dosithei al Ierusalimului îl învinuise că învățătura lui este calvinistă și eretică. Copleșit de nedreapta osîndă ce-i punea lucrările sub anatemă, bolnav și mîhnit vine în Țara Românească. Sosit aici la 4 august, mai trăiește puțin, pînă la 28 septembrie, cînd se sfîrșește într-o chilie la mănăstirea Radu-Vodă.

Publicarea lucrării nefericitului teolog, sub titlul *Manual despre cîteva nedumeriri și soluțiuni, sau despre cercetarea și confirmarea cîtorva dogme necesare ale Bisericii, compus de prea înțeleptul și învățatul profesor domnul Ioan Karyophylles, mare logofăt al marii Biserici a lui Hristos, după cererea prea nobilului și învățatului arhon domnul Constantin Cantacuzino...* a fost provocată de apariția, în 1694, la Iași, în limba greacă, a uneia din cărțile de controversă religioasă a patriarhului Dosithei, în care-l atacă pe fostul hartofilax. Este acel *Manual împotriva lui Ioan Karyophylles* din care prea puține exemplare au ajuns pînă la noi, risipindu-se și distrugîndu-se în larga lui circulație stimulată de propaganda făcută în jurul ei de autor.

Inițiativa Stolnicului de a reabilita după moarte prestigiul bătrînului său prieten poartă pecetea nobleței sufletești și a curajului, cu atît mai mult cu cît alăturîndu-și înaltul nume de acel anatemizat și dezvăluind lumii întrebările puse de el și lămurite de Ioan Cariofil, odinioară, numai pentru a-și satisface o curiozitate științifică, se situa în opoziție cu Dosithei, pe care, de alt-

[1] Într-o scrisoare primită de la fiul său în timpul călătoriei acesta *se închină Stolnicului* știind, probabil, că tatăl său în această împrejurare se îndreaptă spre el, în virtutea vechilor legături dintre ei.

fel, îl cinstea și-l venera ca pe una din personalitățile vieții culturale a timpului.

A fost singurul caz în care Constantin Stolnicul a ieșit din rezerva lui, participînd, pe față, la controversele teologice din vremea sa și încă în poziția ciudată de apărător al unui mare ortodox împotriva unui alt mare ortodox. Dar pe lîngă convingerea că Ioan Cariofil a fost pe nedrept învinuit de calvinism, el a fost îndemnat s-o facă și dintr-un sentiment de recunoștință patriotică pentru acel « prea înțelept obștesc părinte », « făclia cea mai luminoasă din lume, locuința înțelepciunii » cum îl pomenesc contemporanii, pentru că el a fost poate singurul dintre învățații străini care a avut legături cu domnii și cărturarii din Moldova și Muntenia, deopotrivă. Gheorghe Duca, Dimitrie Cantemir, Șerban Cantacuzino, Miron Costin, Constantin Stolnicul însuși, s-au bucurat de apropierea lui și nu o dată le-a descris înaltele calități morale și intelectuale în scrisorile lui, adevărate izvoare istorice pentru epoca sa.

În mijlocul frămîntărilor de tot felul care tulburau atunci Europa și, firește, și curtea lui Brîncoveanu, Stolnicul își continua, în liniștea bibliotecilor sale, uriașa operă culturală destinată să-i încadreze țara în marele ansamblu renascentist al apusului. Tot ce concepea, tot ce realiza tindea să atingă nivelul științei occidentale. De aceea, nu ocolea nici un mijloc de informare și cerea și colaboratorilor săi aceeași meticulozitate în tot ce făceau. Traducătorii, învățați de el, știau să consulte cu ușurință lexicoane poliglote și să construiască, pentru cărțile tălmăcite, aparate critice demne și de savanții apuseni. Exactitate și conștiinciozitate în strîngerea și prelucrarea datelor a dovedit polihistorul român și cu ocazia întocmirii hărții Munteniei pentru care a cules, personal și direct, toate informațiile, făcînd călătorii anume în acest scop. O strînsă legătură cu oamenii și așezările țării a realizat cu ocazia lungului intinerar dunărean a consilierului austriac Ludovic Ferdinand Marsigli pornit să-și adune material pentru vasta sa lucrare *Dunărea panonico-misică*. Însoțindu-l, Stolnicul verifica, îndrepta și completa datele vechi și adăuga altele noi, căutînd să dea la lumină o hartă corectă și completă a Țării Românești, considerînd că este dator să îndrepte erorile din hărțile mai vechi reproduse în atlasele lui Mercator care au circulat în veacul al XVII-lea, perpetuînd confuziile în toate edițiile lor. La întocmirea ei, Constantin Cantacuzino a folosit elemente științifice de valoare cum sînt gradele de longitudine și latitudine însemnate în partea

interioară a cadrului, cu mențiune aparte pentru latitudinea Bucureștiului, stabilită, probabil, de el prin cele mai exacte calcule posibile atunci. Rigurozitatea științifică cu care a alcătuit harta, considerată « un adevărat monument al genului », îl plasează printre bunii geografi ai timpului, opera lui servind chiar de model unor savanți contemporani.

Însușită din timpul cînd studia la Brașov cu magistrul Albrichius, amplificată și completată în anii petrecuți la Padova, metoda de cercetare istorică a lui Constantin Cantacuzino rămîne valabilă, în multe părți ale ei, și pentru veacul nostru. Fără a o analiza în acest capitol, căci i se consacră unul aparte, trebuie să se arate că ea n-a rămas un secret al primului mare istoriograf român, ci a fost împărtășită cu generozitate și celor mai tineri pasionați de cunoașterea trecutului neamului românesc. Printre ei, se pare, a fost și Ion Neculce, cronicarul moldovean înrudit prin mamă cu Cantacuzinii, care, deși a *povestit* letopisețul țării sale ca un moldovean sfătos și înțelept, nu s-a abătut de la adevărul istoric și a rămas tot timpul obiectiv în relatarea faptelor, cele mai multe trăite de el, după cum însuși spune că « precum s-au tîmplat, cu adevăr s-au scris ».

Numărul mare al istoricilor străini ale căror opere sînt prezente în bogata bibliotecă a Cantacuzinilor, colecția de istorici bizantini constituită la mănăstirea Hurez după îndrumările sale, sînt mărturii ale meticulozității cu care și-a proiectat uriașa *Istorie*. Cît ar fi fost de bogate izvoarele de informare, nu i se păreau niciodată prea multe, nu le considera niciodată suficiente. Dărnicia lui spirituală s-a manifestat și în legătură cu aceste prețioase opere istorice strînse cu pasiune și nerăbdare în biblioteca sa. Oricît ar fi iubit cărțile acele, el nu le ținea cu zgîrcenie sub cheie, ci le punea la îndemîna celor vrednici să le prețuiască și să le folosească. Gheorghe Brancovici, Ioan Comnen, Sevastos Kymenitis, Ioan Cariofil, frații Greceanu, Mitrofan episcopul, Antim Ivireanul și mulți alții veneau în casa lui, la cărțile lui, la înțelepciunea lui să citească din tomurile cuprinzătoare și să-i ceară lui însuși să-i împărtășească din bogatul izvor al științei sale.

Ca odinioară Akademos, nobilul cetățean al Atenei care-și dăruise republicii frumoasa grădină de la marginea cetății, locul de întîlnire a lui Platon cu discipolii săi, așa și Constantin Cantacuzino își oferea casa, biblioteca și toată învățătura sa pentru a crea în Țara Românească un cerc academic, cu preocupări literare, istorice și științifice, constituit din cărturari români și

savanţi străini veniţi aici de la Roma, Padova şi Constantinopol. Legată prin scop şi preocupări, această societate de bărbaţi învăţaţi strînsă în jurul Stolnicului activa atunci mai ales în domeniul tălmăcirilor şi al editării de cărţi, considerîndu-le ca o necesitate imediată pentru ridicarea culturală a poporului român. Ostenitori fără preget în munca grea şi migăloasă, aceşti oameni de seamă au pus temeliile Renaşterii româneşti, acţionînd pe plan intern cu ajutorul tipăriturilor menite pe de o parte să asigure poporului legitatea folosirii în biserică şi cancelarie a instrumentului său propriu de exprimare, pe de altă parte, sub aspectul apărării ortodoxiei, să lupte împotriva dominaţiei otomane.

Spiritul vizionar al Stolnicului întrezărea dezvoltarea imperioasă în viitor a nucleului cultural şi ştiinţific constituit sub patronajul lui, legat prin cei cîţiva profesori care colaborau la munca de editare a unor opere teologice, şi de activitatea desfăşurată în şcoala domnească din Bucureşti, vestită pepinieră de cărturari. Numele Academiei de la Sfîntul Sava şi-a prelungit existenţa, transformîndu-se mai tîrziu în colegiul cu acelaşi nume care a stat la baza universităţii româneşti. Prin fondul de cărţi al fostului colegiu, vechiul nume a pătruns în 1867 în Societatea Academică Română şi a rămas pînă astăzi prezent pe sutele de cărţi ajunse în rafturile Bibliotecii Academiei, înscris în pecetea rotundă de pe frontispiciul volumelor perpetuînd şi vechea tradiţie întemeiată la sfîrşitul veacului al XVII-lea.

Deasupra străluciţilor bărbaţi ai acelor vremuri se ridică Constantin Stolnicul, iniţiatorul şi creatorul celor mai însemnate acte de cultură, reprezentant al umanismului românesc dincolo de hotarele ţării. Neasemuita lui personalitate şi-a avut obîrşia în sentimentul nobil al dragostei de patrie, în nepotolita lui dorinţă de a ridica poporul român pe trepte spirituale superioare o dată cu cunoaşterea originii şi a istoriei sale şi cu dezvoltarea conştiinţei sale naţionale.

Excepţionala individualitate, profilul moral, gîndirea profundă, noblеţea spirituală, modestia şi discreţia sînt trăsături care l-au impus în lumea ştiinţifică şi politică a veacului său. Ecoul deosebitelor sale calităţi răsună în titulatura ce i se dădea în ţară, întotdeauna însoţită de atribute elogioase spontane, expresie a stimei şi admiraţiei ce o impunea: « prea cinstitul, învăţatul şi blagorodnicul boiar Costandin Cantacuzino Stolnicul » sau « prea cinstitul şi prea înţeleptul boer » sau, cum îl caracterizează

Nicolae Iorga: « suflet nobil şi inimă caldă, patriot luminat şi cu iubire de neam ».

Dimitrie Cantemir însuşi, cu toată atitudinea lui ostilă faţă de Brîncoveanu şi Cantacuzini, nu se poate opri în *Istoria ieroglifă* să-l numească Brehnace, şoim, atribuindu-i o dată cu numele şi virtuţile înalte ale acelei păsări: « Iară între paseri era o Brehnace bătrînă, carea în multe ştiinţe şi meşteşuguri era deprinsă (că mult se îndrepteadză cu învăţătura tinereţile, dar şi ştiinţa mult creşte şi să adaoge cu bătrîneţele)... »

Contemporanii străini erau şi ei puternic impresionaţi de erudiţia sa şi din multele mărturii lăsate de ei se poate reconstitui portretul lui ideal, aşa cum se reflecta în conştiinţa lor. Chesarie Daponte, cronicar grec şi viitor secretar al lui Constantin Mavrocordat, cînd vorbeşte despre el spune « marele stolnic cel învăţat »; Edmund Chishull, epigrafistul englez, cunoscîndu-l din călătoria sa prin Ţara Românească, îl citează în jurnalul său arătînd că « este foarte iniţiat în controversa religioasă a bisericii sale precum şi în multe ştiinţe profane. Este foarte priceput în politică ».

În sfîrşit, Gherasim ce se intitula Papa şi Patriarhul Alexandriei şi a tot Eghypetul, într-o scrisoare adresată lui Brîncoveanu în anul 1692 [1], îi sintetizează metaforic alesele însuşiri: prea înţeleptul şi întru toate prea vestitul Costandin, fost mare stolnic, carele cu frumuseţele ai prea înţeleptii şi dumnezăeştii lui înţelepciunii, luminează întreaga ţară şi cu prosperitatea divinei sale străluciri, oricine se apropie de îmbelşugatele lui ospeţe, cu mare dărnicie îl ospătează ».

[1] Data peceţii de pe scrisoare.

XXI

PRĂPASTIA UITĂRII

La Padova, cînd era dus pentru învăţătură, Stolnicul a cumpărat, între alte multe tomuri, o cărţulie cuprinzînd « Elogiile Domnilor Veneţii », adică o prezentare istorică a faptelor dogilor Veneţiei. Era, probabil, scrierea lui Pietro Marcello — *Vite de' Prencipi di Vinegia*, tradusă din latină de Lodovico Domenichi şi tipărită la Veneţia în anul 1557.

Citind în cartea dogilor Veneţiei, Stolnicul s-a lăsat cuprins de gîndul scrierii unei istorii a domnilor Ţării Româneşti, ale căror fapte, aureolate de gloria luptei pentru libertate, timpul ameninţa să le treacă, pe rînd, în uitare. Îşi întoarse privirea în urmă spre atîtea veacuri de depărtări şi, pentru o clipă, i se năluci că toată istoria poporului său se prăbuşea, cu fiecare ceas prezent, într-o haotică « prăpastie a uitării ». Sclipitoare şi înspăimîntătoare metaforă . . .

A simţit atunci în suflet dorinţa de a căuta în timp, prin cuvînt şi amintire, urmele tumultoasei noastre istorii.

A venit apoi în ţară şi, în vremea popasului său din Moldova a aflat « la Ioniţă Racoviţă, carele era comis mare, om de cinste şi de socotinţă », letopiseţul vornicului Grigore Ureche. Citindu-l, Stolnicul a descoperit cu mîhnire cunoscuta interpolaţie a lui Simeon Dascălul, despre acea mincinoasă revărsare a temniţelor Romei pe meleagurile româneşti, pentru a ţine departe de pusta lui « Laslău craiul Unguresc » hoardele tătăreşti.

Cuprins de obidă, obida înţeleptului faţă de neadevăr şi a celui ce-şi iubeşte neamul şi locurile faţă de neprietenii ţării lui, Stolnicul avea să noteze în *Istoria Ţării Româneşti*: « Ci nu ştiu

cu ce îndrăzneală şi cu ce nerușinare, acela ce va fi scris întîi o va fi făcut!»

S-a spus adesea că stolnicul Constantin Cantacuzino şi-a conceput şi redactat *Istoria* în ultimii ani de viaţă, mai cu seamă după călătoria din 1694, în Moldova, cînd ar fi cunoscut acea copie a letopiseţului vornicului Ureche, cu toate adăugirile defăimătoare.

Se ştie însă că Stolnicul a aflat cronica la Ioniţă (Ion) Racoviţă « ce era comis mare», iar acesta este semnalat în documente cu rangul de vel comis numai în jurul anului 1670. La 10 iunie 1674, Ioniţă Racoviţă era de acum « biv vel comis» (fost comis mare), aşa cum va apare şi mai tîrziu într-un izvod din 1691. Tot în timpul călătoriei sale în Moldova, Stolnicul a avut răgazul (după cum singur scrie în *Istoria Ţării Rumâneşti*) să transcrie integral cronica vornicului Ureche: « Acel dară leatopiseţ luîndu-l (carele am pus de l-au şi prepus şi l-am adus aici ca să se afle şi în ţară)...» Iar Constantin Cantacuzino a rămas pentru mai lungă vreme în ţara Moldovei numai în anul căsătoriei sale cu Safta Buhuş, adică în 1670.

Noua cronologie a contactului său cu scrierea lui Ureche modifică şi viziunea asupra împrejurărilor, motivelor şi modalităţilor de elaborare a *Istoriei Ţării Rumâneşti*. Ea devine astfel opera de o viaţă a stolnicului Constantin Cantacuzino, fiind pregătită vreme de aproape o jumătate de veac. Stolnicul apare în acest caz drept primul cărturar român care a semnalat « basna» lui Simeon Dascălul şi a ridicat pana pentru a demonstra absurditatea, morală şi ştiinţifică, a ei, deoarece Miron Costin avea să o denunţe abia în 1648, în *De neamul moldovenilor*.

Să ne reîntoarcem însă în atmosfera veacului al XVII-lea, alături de Stolnic, pentru a urmări geneza fascinantă şi aproape incredibilă a *primei opere româneşti de istorie*, după atîtea secole de cronici şi pomelnice.

De la Padova, Stolnicul a adus *o nouă viziune* asupra fenomenului istoric, sprijinită pe o *metodă* ştiinţifică de investigare.

Istoria Ţării Rumâneşti, din care ni s-a păstrat numai un fragment, a fost concepută de Stolnic la proporţii monumentale. Prima parte, care se cunoaşte astăzi fragmentar, era, în fapt, un *preambul*, menit să prezinte cititorului metoda de cercetare a fenomenului istoric, să treacă în revistă, în mod critic, izvoarele şi să reconstituie istoria poporului nostru pînă la crearea primelor formaţiuni statale din Ţara Românească.

Structura celei de a doua părți, din care nu s-a aflat încă nici un fragment, poate fi imaginată după cîteva afirmații ale Stolnicului.

Astfel, aducînd în discuție originea Basarabilor, Stolnicul face o foarte interesantă referire la cea de-a doua parte a istoriei sale: « Că și domnii încă mai mulți den străini au stătut, cum și Băsărăbeștii să trag de neam sîrbesc și alți domni de alte neamuri, *cum în viețile lor să va arăta*, însă cîți să vor ști den ce rod au fost ».

Partea a doua era deci alcătuită dintr-o suită de biografii ale domnitorilor, cu originea și faptele lor de seamă. Recunoaștem planul acestei lucrări și în *Catalogo dei principi della Wallahia* alcătuit de Stolnic la cererea umanistului italian Ferdinando Marsigli. Mai mult, avem schițate, în linii generale, viața și faptele a cinci domnitori munteni: Radu Negru, Mircea cel Bătrîn, Mihai Viteazul, Neagoe Basarab și Șerban Cantacuzino.

Aceste biografii abia creionate pun însă în lumină zonele uriașe de informare ale Stolnicului, care cercetează trecutul țării cu adevărat în toate « tablele lumii ». Astfel, pentru a contura biografia politică, militară și culturală a domnitorului Mircea cel Bătrîn Stolnicul trimite la analele latinești, grecești, sau valahe: « Mircia primo. Qoesto e quel Mircia famoso, che l'historie, cosi *greche*, come *latine*, fanno mentione; il quale hebbe con Turchi molte guerre, anzi con sultano Ildirim Baiazit, detto il Folgore, e, come *gl'annali valachi* narrano, hebbe una gran vittoria contro detto sultano. E questo face quel monasterio cenobio sù le sponde dell'Olt, chiamato Cosia, nell'anno di Christo 1393 » [1].

Prin « analele grecești », Stolnicul numea, de bună seamă, *Istoriile în zece cărți* ale unui mare cronograf bizantin, Laonic Chalcocondil, imprimate la Paris, în « Tipographia Regia », în 1650, într-o splendidă ediție greco-latină. În cartea a II-a găsim, într-adevăr, bogate referiri la luptele domnitorului Mircea cel Bătrîn cu Baiazid Fulgerul și la tactica de hărțuire aplicată de voievodul valah trupelor turcești, rătăcitoare prin codrii de stejari ai țării: « Și ținîndu-se de urma lui (a lui Baiazid) săvîrșea isprăvi vrednice de amintit, dînd lupte, cînd vreo unitate dușmană ru-

[1] Mircea I. Acesta este acel vestit Mircea, pe care îl menționează atît istoriile grecești, cît și cele latinești, care a purtat mai multe războaie cu turcii și în special cu Ilderim Baiazid, supranumit Fulgerul, și, după cum povestesc analele valahe, a repurtat o mare victorie împotriva acestui sultan. Mircea a zidit mănăstirea de pe malul Oltului, numită Cozia, în anul de la Hristos 1393.

pîndu-se se îndrepta undeva prin țară după hrană sau la prădat vite; și așa cu foarte mare îndrăzneală se ținea de armată. Ținîndu-se de urma lui Baiazid, se lupta într-una cu dînsul în chip strălucit». Cartea istoriografului Chalcocondil, un *in folio* masiv legat în piele maro, fusese adusă în țară la sfatul marelui cărturar, pentru biblioteca sa și a domnitorului Constantin Brîncoveanu.

Împreună cu *Istoriile* lui Chalcocondil s-a tipărit și opera unui mare umanist german, Ioannes Leunclavius, intitulată *Annales Sultanorum Osmanidarum* (Analele sultanilor otomani), în care istoriograful român, atît de scrupulos în folosirea izvoarelor, a aflat și alte date despre Mircea cel Bătrîn.

Analele valahe la care se referă stolnicul sînt reprezentate de fapt de prima parte a *Letopisețului Cantacuzinesc*, singura cronică munteană care consemnează anul ctitoririi mănăstirii Cozia de către Mircea cel Bătrîn.

Pe acest triptic informativ: *cronografele și istoriile bizantine*, *analele latinești* (cuprinzînd toate scrierile istorice cu referiri de români publicate în Occident) și *cronicile românești* încearcă să-și înalțe propria operă istoriografică stolnicul Constantin Cantacuzino.

În căutarea adevărului, Stolnicul trece în rîndul izvoarelor, după o prealabilă cercetare critică și formulînd cuvenitele rezerve din punct de vedere științific, și alte surse, cum ar fi: documentele cartografice (atlase, hărți), inscripțiile antice încrustate în piatră sau marmură, monedele, «hrisoavele domnilor ce sînt pre la boerime și pre la mănăstiri date și la sate», legendele folclorice («niște spuneri și niște povești, mai vîrtos bătrînii ce povestesc de cele ce au fost»), cărțile populare (care cuprind însă și «o mare grămadă de minciuni»).

Bazat pe un asemenea arsenal informativ, propriu istoricului modern născut sub zodia Renașterii, Stolnicul încearcă să descifreze, mai întîi, *originea poporului român*, întunecată nu numai de trecerea a două milenii, ci de «basna» adaosă letopisețului vornicului Grigore Ureche. Încercarea este cu atît mai temerară, cu cît letopisețul existent atunci în țara Românească, înaintea cronicii lui Radu Popescu și a Anonimului cantacuzinesc (atribuit lui Stoica Ludescu) era atîta «de netocmit, de încărcat și de scurt, cît mai multă turburare și mirare dă celui ce cetește, decît a ști cevaș adevăr dintr-însul».

Dacă la acel trecut ceas martorii autohtoni ai atîtor veacuri de fapte și întîmplări nu cutezaseră să lase urmașilor mărturia

scrisă a existenței lor, cu atît mai greu se puteau găsi în alte țări istorici care să fi consemnat, în scurgerea anilor, viața așa de zbuciumată a neamului nostru.

« Cu greu, zic, foarte-mi iaste — și auzim parcă în vuetul timpului răsuflarea plină de obidă a cărturarului — , de vreme ce nu aflu eu pînă acum, măcar cît am ostenit, cît am cercat, cîte am întrebat și de știuți și de bătrîni, domiriți și înțelepți și în tot chipul m-am trudit și pentr-alte părți și cu cheltuială am nevoit, ca doar aș fi aflat vreun istoric, carele și de țara aceasta, de începătura ei și de lăcuitorii ei și domnitorii ei, carii cît și cum s-au purtat și de obiciaiurile lor și de legile ei și de altele multe ce într-însa să vor fi aflat, carele să scrie pe amăruntul toate și cu deadinsul, precum de alte țări fac și scriu pe larg toate. Ci doar eu încă pînă astăzi, nici acel scriitoriu, nici acel spuitor n-am aflat ».

Mărturiile milenare ale existenței acestui popor se aflau însă risipite în toate istoriile lumii.

De aceea, Stolnicul scria, la capătul unor îndelungate străduanii: « Ci dar așa locul fiind, ce a face eu n-am, fără cît iată, dupe la istoricii streini, pe la greci, pe la leși, pe la unguri și pe la alții voiu umbla a cere și a mă îndatori, ca ce vor fi și ei pomenind și istorind de această țară, să zic și eu aici și cît îmi va fi putința, foarte voi nevoi, ce va fi mai adevărul, dupe zisele lor să arăt ».

Dar și în aceste fericite cazuri, cînd cronografii străini fac unele referiri la Țara Românească « văz că pe scurt și ei de dînsa pomenesc și încă can (cam) trecători ating și istoresc numai ». Apoi, unii, « ca niște străini ce sînt și voitori de rău » caută să întunece adevărul, să micșoreze faptele strămbunilor noștri, iar pe locuitorii din veac ai acestor țări românești « rău îi defaimă și multe hule le găsesc ».

Alta fusese soarta Daciei mari, în zilele regelui Decebal, cînd țara nu avea de apărat decît un hotar, la Dunăre, și era una peste toți munții, și cîmpiile, și dealurile, și apele sale. Abia, acum de cînd « osebită de *Ardeal* și de Țara Moldovei iaste », Valahia a devenit mai mică și mai lăturalnică, iar vrăjmașii îi calcă pămîntul fără teamă și scriitorii altor neamuri îi pîngăresc mormintele și icoanele trecutului. « *Căci* — și vorbele ascund în ele un îndemn — *că nu iaste nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotriva, și a-i răspunde* ».

Stolnicul apare astfel drept primul cărturar român, care ridică pana adevărului pentru apărarea dreptății istorice și nați-

onale a poporului nostru. În el sînt prefigurați în viitor și Șincai, și Bălcescu și Iorga.

Pentru a apăra prezentul și viitorul țării, Stolnicul coboară în trecutul cel mai îndepărtat al neamului, unde se aflau ascunse tainele genezei.

Mai întîi, o localizare istorico-geografică a Daciei, cu referiri la marele geograf al antichității, Strabon, la Antonio Bonfini, istoriograful regelui Matei Corvin, la Aeneas Sylvius Piccolomini, mare umanist al veacului XV, care a urcat tronul pontifical sub numele de Papa Pius II, la « Grecii istorici » (adică la cronografii bizantini) sau la Philippus Cluverius, cartograf german din sec. XVI, a cărui operă geografică *Introductio in universam geographiam* (1683), cu o adimirabilă hartă a Daciei, se află și astăzi în Biblioteca Bathyaneum din Alba Iulia purtînd frumoasa însemnare latinească: « ex libris Constantini Cantacuzeni ».

Tabloul genezei continuă apoi cu o măreață simfonie dacică, în care se înfruntă, în planul spiritului și al demnității umane, Roma imperială, sătulă de triumfuri și cuceriri, și stăpînirea calmă, dîrză, hotărîtă a poporului dac. Nimeni nu cunoscuse pînă atunci chipul și firea primilor stăpîni ai vetrei românești: « Stăpîniia dară și lăcuia acest pămînt acele neamuri ce le zicea dachi și gheți, oameni însă varvari și groși, idolatri, iară ostași mari și tari la bătaia războaielor, nepoftitori a să supune altora, nici a să birui de alții îngăduia. Avea craii și oblăduitorii lor și nimănui supuși nu era și mulți încă de dînșii să îngroziia și vecinii lor foarte de dînșii să spăriia, căci de puține ori biruiți de unde mergea a să bate, să întorcea ».

Din nou se aplecă Stolnicul asupra cîtorva scrieri ale anticilor și modernilor: *Historiae Romanae* a lui Titus Livius din Padova, cele 10 cărți ale marelui umanist italian Flavio Biondo, reunite sub un titlu de glorie: *Roma triumphans* sau *De quatuor summis imperiis, babylonico, persico, graeco et romano* (Strasbourg, 1556), opera unui ilustru istoriograf german din veacul XVI — Joannes Philippus Sleidanus.

Vremea războaielor daco-romane, încheiate cu transformarea *Daciei libere* în acea străină și rece *Dacia Felix*, își află toate amintirile și faptele în alte cîteva zeci de tomuri latinești, grecești, italiene, nemțești, leșești... Asistăm la o fantastică și halucinantă cavalcadă de oameni și cărți, din pulberea căreia se naște istoria unor tipuri apuse.

Din *Cronica* istoricului german Joannes Carion, completată și repovestită lumii de Philip Melanchthon și Gaspar Peucer în 1558 a aflat originea și anii domniei împăratului Ulpie Traian și despre războaiele sale cu dacii; la istoriograful grec Dion Cassius și bizantinul Joannes Tzetzes a găsit pe larg date despre «făptura» podului de la Turnu Severin, din rămășițele căruia Stolnicul aflase, în Transilvania, «o piatră care au fost pusă la capul podului» cu încrustate slove latinești, transcrise cu adevărată voluptate:

«Providentia Augusti vere Pontificis virtus Romana quid non domet sub jugum. Ecce rapitur et Danubius».

Care va să zică: «Providența lui Avgust, adevăratului Pontifex, puterea romană ce nu supune sub jug. Iată să răpește și Dunărea».

Inaugurînd cercetările arheologice în spațiul carpatin, Stolnicul este, totodată, și primul numismat român. El prezintă pe larg, cu toate detaliile științifice, o monedă romană, care avea imprimată, în afară de efigia împăratului Traian, și imaginea podului de la Turnu Severin. Moneda descrisă făcea parte din colecția sa, deoarece Stolnicul nota, spre deplina edificare a cititorului: «Care și pînă astăzi într-acea monetă (adecăte într-acei bani) să vede, vrînd în tot chipul acela (împăratul Traian) să lasă pomenire nemoartă de mari faptele lui».

Stolnicul Constantin Cantacuzino este și primul istoric român care descoperă, în cronicile narative bizantine, editate într-un monumental corpus de Philippe Labbé și Charles Du Camge, la Paris, de-a lungul veacului al XVII-lea, necunoscute izvoare ale istoriei țărilor românești. Astfel, pentru relatarea celor două războaie daco-romane din anii 101-106, Stolnicul apelează la *Cronica* istoriografului bizantin Ioannes Zonaras, care ne-a lăsat o amplă istorie universală, de la așa-zisa «facere a lumii» pînă în anul 1118.

Stolnicul a luat contact cu opera cronografului Zonaras, desigur, prin ediția greco-latină apărută la Paris în anii 1686-1687, folosind aproape integral capitolul închinat împăratului Nerva Traian în al doilea volum al acestei monumentale lucrări la care face și trimitere, de altfel. De aici a ajuns în *Istoria Țării Românești* legenda tezaurului dacic descoperit de romani în albia unui rîu: «Acest fel de meșteșug de a le ascunde (averile), varvarii aflînd, adecăte, zic, că acolo în apa ce trecea pe lîngă polate, abătînd întîi apa de o cură printr-alt loc, mare groapă făcînd și

cu lespezi pardosind-o și pe d-asupra bine tocmind-o, iar au dat peste acea groapă, ca o peșteră mare făcînd-o și acolo mult foarte într-însa aur, argint și alte scule ce știia că de apă nu să strică punea. Care ascunzătoare foarte cu nevoe era să se afle, mai vîrtos că nimeni nici o știa: pentru căci, cînd o au făcut, robi au adus de o au săpat, și apoi pre toți pre aceia au pus de i-au omorît, ca să nu iasă cuvîntul și acea taină la nimeni, afară.» Poate că tot stolnicul Cantacuzino a avut în bibliotecă și ediția italiană a operei lui Zonaras, apărută la Veneția în anul 1565.

Dar indiferent de sursă, Stolnicul a turnat știrile nude și reci ale cronicarului din veacul al XII-lea într-o fermecătoare poveste...

Învinsă de oștile împăratului Traian, Dacia a devenit provincie romană. Așa a început acel lung proces de etnogeneză a poporului român, pe care istoricul Constantin Cantacuzino l-a intuit cu mare adevăr. Colonizarea Daciei nu a însemnat însă nimicirea vechilor ei locuitori, ci numai *supunerea* lor unei dominații străine, care s-a transformat, cu timpul, într-o *convietuire* dătătoare de rod. Stolnicul afirma astfel continuitatea elementului dacic la nord de Dunăre, jertfind, poate, adevărului, mîndria, deseori afirmată, a unei directe coborîri din romanii imperiali: «Însă nu că doară den dachii nici unul n-au mai rămas, cît pustiindu-se de tot și nemairămîind nimeni cine a lăcui aceste pămînturi, au pus Traian și au așezat romani, ci numai a lor crăie să nu mai fie, nici capete dintr-înșii poruncitori să nu rămîe, nice al lor nume de stăpînire să nu să audă, ci numai de romanu.»

De la afirmarea originii daco-romane a poporului nostru Stolnicul a trecut la susținerea ideii de *unitate de teritoriu, neam și limbă a țărilor românești.*

Dacă Mihai Viteazul înfăptuise, în zorii veacului XVII, unirea românilor sub un singur sceptru voivodal, Stolnicul încerca, cîteva decenii mai tîrziu, să demonstreze științific dreptatea acestei înfăptuiri. Din analiza faptelor istorice și a principalelor documente cartografice contemporane, întreprinsă în *Istoria Țării Rumânești*, a rezultat imaginea fascinantă a Daciei, în granițele căreia s-au format, sub semnul vremelniciei, trei țări românești: Transilvania, Moldova și Valahia. Comunitatea de neam și limbă între țările românești se sprijinea pe solida demonstrație a *originii comune*, care îi dădea dreptul să afirme, fără nici o umbră de îndoială: «Însă românii înțeleg nu numai cestea de aici [din Valahia], ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt și moldovenii și toți cîți și într-ală parte să află și, au această

limbă, măcară fie şi cevaşi osebită în nişte cuvinte den amestecătura altor limbi, cum s-au zis mai jos, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceştea, cum zic, tot români îi ţinem, că toţi aceştea dintr-o fîntînă au izvorît şi cură.»

Tezele privitoare la originea daco-romană şi la unitatea naţională le-a regăsit cărturarul valah şi într-o ediţie padovană, din 1674, a celebrului *Lexicon geographicum*, opera unui foarte cunoscut teolog şi geograf italian, Filippo Ferrari. Exemplarul a fost adus în ţară de Radu Cantacuzino, care şi-a trecut, într-o splendidă ortografie italienească, ex libris-ul: « *Dei Libri di Rodolfo Cantacuzeno.* » Iată cum localizează Ferarri, pe harta Europei, vechea Dacie: « Dacia, regiune mare a Europei cuprinsă între Dunăre la nord şi răsărit, munţii Carpaţi la nord şi rîul Tisa la apus, se împarte la rîndul ei în trei ţinuturi: *Transilvania, Moldavia* şi *Valahia.* Rîul Olt desparte Transilvania de celelalte. » Tot Lexiconul lui Ferrari atestă şi continuitatea dacică pe aceste meleaguri: « *Daci,* popor; se mai numesc şi Dacae; ei înşişi sînt *transilvani, moldavi, valahi* ».

Cine străbate ediţia din 1943 a *Istoriei Ţării Rumâneşti,* adnotată de profesorul Dan Simonescu, pătrunde într-un adevărat labirint al cărţii şi informaţiei universale, deoarece sînt urmărite principalele referiri bibliografice ale stolnicului Constantin Cantacuzino. Cîmpul de investigaţie al eruditului român era însă cu mult mai întins. Astfel, pentru istoria veche a Daciei, Stolnicul avea în biblioteca de la Mărgineni cunoscuta *Descriere a Greciei,* în 10 cărţi, datorată lui Pausania, într-o rarisimă ediţie apărută la Franckfurt, în 1583, în care sînt descrise războaiele regelui macedonean Lisimach cu Dromichetes, conducătorul geţilor, consideraţi a fi « nişte bărbaţi foarte pricepuţi în războaie şi care îl întreceau [pe Lisimach] cu mult prin numărul lor. » Apoi, istoria evenimentelor întîmplate dincolo de hotarele Imperiului roman, în vremea împăraţilor Augustus şi Tiberius, scrisă în 44 de cărţi de Trogus Pompeius şi rezumată în secolul II al erei noastre de Justinus, sub titlul de *Historiae Philippicae.* Cartea, tipărită la Lyon în 1670, în două volume, cuprinde bogate referiri la Dacia şi locuitorii ei în epoca elenistică.

Din Epitom de gestis Romanorum (Prescurtare din istoria romană) a istoricului latin Annaeus Florus a aflat Stolnicul interesante date despre daci, precum această descriere a războiului cu dacii purtat în vremea împăratului Augustus: « Dacii trăiesc în munţi. De aci, sub conducerea regelui lor Cotiso, de

cîte ori Dunărea înghețată făcea să se unească cele două maluri, luau obiceiul să se scoboare și să devasteze regiunile învecinate. Caesar Augustus a găsit de cuviință să gonească acest popor, la care se pătrundea cu mare greutate. Trimițînd deci pe Lentul, acesta i-a alungat pe celălalt mal. Și stabilind aci garnizoane, Dacia cu această împrejurare n-a fost învinsă, ci războiul a fost numai înlăturat și amînat».

Istoria lui Florus era legată în același tom cu mica enciclopedie — *Liber memorialis* a istoriografului Lucius Ampelius, care amintește și ea despre daci și despre victoria obținută asupra lor de împăratul Traian. Ambele scrieri au fost tipărite la Leyda, în 1638, în marea casă editorială a Elzevirilor.

O amplă istorie a Imperiului roman, presărată cu multe însemnări de lectură și sublinieri ale cărturarului valah, era cuprinsă și în substanța celui de al doilea volum al lucrării iezuitului italian Antonio Foresti, *Del mappamondo istorico* (Venezia, per Girolamo Albrizzi, 1701).

N-au lipsit din perspectiva marelui nostru umanist, căutător al izvoarelor existenței istorice a românilor, nici scrierile literare sau moralizatoare, dacă purtau în sinea lor date și fapte despre străvechii locuitori ai acestor țări dunărene, precum această interesantă culegere de maxime istorice apărută la Viena, în 1699, sub titlul: *La morale dei Principi osservata nell'Istoria di tutti gl'Imperadori, che regnarono in Roma* (Morala principilor, extrase din Istoria tuturor împăraților, care au dominat la Roma).

Două din istorioarele povestite de cavalerul Gioan Battista Comazzi reflectă raporturile militare și politice între Decebal, regele dacilor, și doi vestiți împărați romani: Domitian și Nerva Traian.

Dacă istoria veche a neamului și-a aflat izvod în cărțile scriitorilor antici, iar unitatea de țară și limbă a românilor de pretutindeni a putut fi dovedită, problema *continuității elementelor daco-romane în Dacia după Retragerea Aureliană* și pînă la apariția primelor formațiuni statale în țările noastre era și mai greu de lămurit, deoarece mileniul migrațiunilor barbare aruncase pretutindeni multă întunecime. Constantin Cantacuzino încearcă să aducă și aici lumină, aflînd mărturii ale continuității în scrierile istoricilor bizantini, care au relatat întîmplările din Imperiul roman de răsărit pînă la căderea sa în fața Semilunei. Nici Miron Costin, nici alt cronicar al veacului nu va folosi, în acest sens, izvoarele narative bizantine. Descoperirea și utilizarea lor în

sprijinul continuității daco-romane la nord de Dunăre aparțin în întregime stolnicului Constantin Cantacuzino, care anticipează astfel și pe Dimitrie Cantemir, considerat a fi primul bizantinolog și orientalist român.

Știm astăzi că stolnicul Constantin Cantacuzino a cunoscut Ambasadele lui Priscus Panites, retorul constantinopolitan, care trimis în misiune diplomatică la curtea lui Attila, regele hunilor, în anul 448 — a străbătut ținuturile locuite de daco-romani de la nordul Dunării și a relatat amplu despre graiul « ausonilor » (băștinașii acestor ținuturi) și despre obiceiurile și felul lor de trai. Ausonii de la mijlocul veacului V, strămoșii românilor din veacul XVII, la fel de ospitalieri, ofereau ambasadei Imperiului « în loc de grîu *meiu* (malaiu), în loc de vin *mied* numit astfel în graiul locuitorilor indigeni ».

Ausonii, purtînd mai tîrziu numele de *vlahi*, sînt prezenți mereu în analele Imperiului bizantin, nu numai la nord de Dunăre, ci pînă departe în Peninsula Balcanică. Masiva lor prezență este atestată și de scriitoarea Anna Comnena, care a lăsat posterității o valoroasă scriere istorică în 15 cărți sub titlul *Alexias*, deoarece prezintă numai evenimentele petrecute în timpul domniei tatălui său, Alexis Comnen. Stolnicul a avut în biblioteca sa prima ediție critică greco-latină a acestei opere, apărută la Paris, în Tipografia Regală, în anul 1651, în care a urmărit, cu atenție, toate datele privitoare la *vlahi*, de vreme ce, la pagina 513, nota marginal, în grecește cuvîntul βλαχα , semnalînd astfel importanța întregului pasaj pentru istoria românilor. Textul remarcat de Stolnic era de fapt o notă lămuritoare la o afirmație anterioară a scriitoarei Anna Comnena potrivit căreia, în cuprinsul Peninsulei Balcanice erau, în secolul al XII-lea, mulți « tineri țărani nomazi pe care graiul comun [limba neogreacă] îi numește vlahi ».

Despre vlahii din nordul și sudul Dunării avea să afirme, un alt mare istoriograf, pe nume Ioannis Cinnamus, ale cărui *Istorii în zece cărți* se aflau și ele în biblioteca Stolnicului, într-o ediție, tot greco-latină, din 1670, că « *au fost colonii de odinioară ai Italilor* », ceea ce nu înseamnă decît o categorică recunoaștere a permanenței daco-romane în tot arcul carpatin și la sud de Dunăre, pînă în vremea, mai limpede, a întemeierii țărilor românești.

Din aceste surse coboară și descrierea macedoromânilor, care a fost mereu atribuită lui Miron Costin, deși ea aparține singurului cunoscător din izvoare bizantine a daco-românilor

din Epirul grecesc, stolnicul Constantin Cantacuzino. Asemănarea celor două prezentări, dusă pentru unele pasagii pînă la suprapunere, se explică numai prin preluarea, de către moldoveanul Miron Costin de la stolnicul Constantin Cantacuzino a textului elaborat într-o primă formă, în timpul trecerii acestuia din urmă prin Moldova, în anul 1675. Afirmaţia lui Miron Costin referitoare la un pretins contact cu aromânii din Epir («... şi cu dintr-înşii am vorbit») pare bizară şi, mai cu seamă, neverosimilă, în timp ce ştim fără nici o umbră de îndoială că stolnicul Constantin Cantacuzino a cunoscut mulţi cărturari macedoromâni, între care Panos Pepanos, din Pogoniana, care i-a fost dreaptă călăuză pe timpul rămînerii sale la Veneţia şi Padova, şi tatăl (sau unchiul acestuia), Dona Pepanos, al cărui testament l-a tălmăcit în româneşte, tot stolnicul Cantacuzino.

Dacă mai luăm în seamă şi noua cronologie a elaborării *Istoriei Ţării Rumâneşti* (care anticipează cu mult lucrarea *De neamul Moldovenilor* a lui Miron Costin), atunci raportul de influenţe se modifică în favoarea cărturarului muntean, ceea ce nu împuţinează cu nimic valoarea istorică şi frumuseţea operei bătrînului cronicar al Moldovei.

Deseori, cititori grăbiţi ai *Istoriei Ţării Rumâneşti* s-au lăsat doborîţi de plictiseală cînd au întîlnit în cale unele digresiuni istorice, filologice sau moralizatoare ale Stolnicului. Ei au căutat în zadar savoarea memorialului istoric scris de Neculce, deoarece opera Stolnicului este în primul rînd o *scriere învăţătoare* şi mai puţin *desfătătoare*. Teama că va fi prea lesne învinuit de lungimea cuvîntului o simţea chiar autorul *Istoriei Ţării Rumâneşti*, cînd scria: «... pentru alţii doară să par că am eşit din vorba noastră, însă nu gîndesc că fără de cale sînt puse, devreme ce acestea şi mai multe decît acestea, măcar de am putea şti luminînd mintea noastră cu cele ce în lume mari fapte, de mari oameni scrise au rămas...» Istoria era dar înţeleasă nu ca o simplă înşiruire de fapte şi înfăptuitori, ci ca un *theatrum mundi*, ca o oglindă a lumii, în care toate întîmplările unui neam se leagă de mişcările altor popoare şi civilizaţii, iar fiecare ceas prezent îşi găseşte în trecut o generoasă povaţă de căutare a binelui şi de ocolire a ceea ce poate să fie rău şi primejdios. Istoria neamului trebuia să devină o adevărată enciclopedie a binelui şi a răului, a întregii înţelepciuni omeneşti: «Toate învăţătura şi ştiinţa descoperindu-se şi în lumină puindu-le şi lăsîndu-le ca să putem încă cunoaşte şi să ştim lucrurile bunilor şi a răilor, a vrednicilor şi a nevred-

nicilor, ale legiuiților împărați și ale tiranilor; ca pre cei buni și vrednici să lăudăm și bine să cuvîntăm, și pre cei răi și cruzi să ocărîm și rău să-i pomenim. Așișderea ca relele să gonim și să fugim, și bunele să îmbrățișăm și să urmăm. »

Pentru a fi însă pilda veacurilor, cel care scrie istoria trebuie să se conducă numai după adevăr. Și la adevăr se ajunge cu greu, deoarece scriitorii « mișcați de osebite poftele și voile lor, unii într-un chip, alții într-alt chip, tot acea poveste o vorbescu. » Nicăieri, în literatura veche românească, nu mai găsim, poate, exprimată, mai limpede și mai frumos, suprema, organica, mistuitoarea dorință de lumină și adevăr. « ... cel ce iubește pre unul, într-un chip scrie de dînsul, și cel ce-l urăște, într-alt chip; și de al său într-un chip și de streini într-alt chip scrie; și cel ce iaste mînios într-un chip întinde condeiul, și cel ce nu, într-alt chip îl oprește, și altele multe ca acestea sînt pricini, de nu tot un feliu toți scriu adevărul. Unde și unde ca acela să se afle așa direpț și de obște bun, ca toate într-o cumpănă pe ce va cunoaște să le mărturisească și să le scrie, lumii întru negreșită știință și adevăr lucrurile să le lase. » Aflăm aici întruchipată conștiința omului Renașterii, pentru care slujirea adevărului era criteriul și scopul existenței Renașterea reprezenta însă, în primul rînd, descoperirea, dincolo de ameițitorul fum de tămîie și de lumînări întreținut de biserică, a valorilor imponderabile ale spiritualității antice, greco-latine. De aceea, omul Renașterii era un cunoscător și un admirator al culturii clasice. Așa a fost și stolnicul Constantin Cantacuzino, care, citind în *Cronica* germanului Nauclerus pagini din trecutul Greciei antice, scria, în marginea albă a foii, cu admirație și recunoștință: « *Laus Athenae* » (Laudă Atenei), această cetate a înțelepciunii. Elogiul culturii eline continuă în *Istoria Țării Rumânești:* « ... în vechile vremi și ei [grecii] prea mari oameni au fost, și atîta întru învățătura cărților și a științelor au fost procopsiți, și atîta întru viteji au fost ispitiți și aleși și atîta întru înțelepciunea lumească de iscusiți, cît nici un neam, nici o limbă pe lume, niciodată ca ei n-au stătut ... »

Stolnicul se apropiase într-atîta de aspirațiile umaniste ale veacului, încît nu a pregetat să se manifeste, în planul politicii și al scriiturii, împotriva tiraniei și să înțeleagă rosturile democratice ale republicii, ca formă de guvernare. Fostul student al Padovei și locuitor al Veneției, unde libertatea civică dusese la înălțarea nebănuită a spiritului uman, privește cu neîncredere orice încercare a tiranilor de a uzurpa ordinea republicană, în

care « mai de obşte lucrurile lor [ale cetăţenilor] *otcîrmuindu-şi, nu unul numai samoderjeţ să poruncească* ». Italia era atunci bastionul luptei pentru democraţie, aşa cum fusese în antichitate Atena: « Că iată şi astăzi într-acea Italie să află nu o stăpînire numai, ci mai multe de şapte opt cu respublicele ce le zic (adecăte otcîrmuire de obşte), cum iaste Veneţia, Ghenova.» La Florenţa, familia Medici a transformat însă republica într-o dictatură personală, faţă de care, în mod surprinzător pentru mentalitatea unui boier, Stolnicul se arată potrivnic: « Şi Florenţa au fost într-o vreme [republică], apoi o au supus unul dintre dînşii nu prea de multă vreme, carele era mai bogat şi mai cu rudenie, de-l chiema Cozma de Mediţi şi s-au făcutu domnu, singur stăpînitoriu, dîndu-i încă papa şi tituluş, de-i zic ei acum Gran Duca de Fiorenţa, dentr-al căruia neam tot unul după altul trăgîndu-se şi pînă astăzi iste domnu. »

Aversiunea Stolnicului faţă de tiranie, absolut inedită în peisajul politic al veacului al XVII-lea în Ţara Românească, apare şi mai limpede din însemnările sale la scrierea cavalerului Battista Comazzi, *La morale dei Principi.* Cînd autorul lucrării se manifestă ca un adversar al dictaturii instaurate la Roma de Iulius Caesar, Stolnicul subliniază cu satisfacţie acele pasaje care îl incriminează pe acest uzurpator al Republicii: « Con l'inganno appressero la Republica, con la violenza calpestarono le Leggi, e call'empieta beffaronsi della Religione; Ecco le trè massime che stanno in Capo al Tiranno: stimar se solo; amar niuno; e creder niente ». [1] Tot el a reţinut, ca foarte semnificativ pentru caracterizarea regimului puterii personale, un citat din Euripide: « *pentru a domni este permis să calci legile* ».

Modernitatea gîndirii sale ştiinţifice se limpezeşte şi în modul de înţelegere a fenomenelor istorice, care poartă în ele, după afirmaţia Stolnicului, germenii unor transformări, ale unor mutaţii dialectice: « . . . nici un lucru cîte sînt supt lună stătătoriu şi neschimbat nu poate fi, nici în nenumăraţii ani pot într-acelaşi chip sta, ci toate sînt în mutări şi în stricăciuni zidite, cum s-au zis şi să cunoscu ». Pornind de la Aristotel şi aplicînd gîndirea Stagiritului la istorie, a ajuns chiar la identificarea a trei stadii

[1] Cu înşelăciunea a surpat republica, cu violenţa a încălcat legile şi cu necredinţa şi-a bătut joc de religie. Iată cele trei maxime care stau în mintea tiranului: să se stimeze numai pe sine; să nu iubească pe nimeni; să nu creadă în nimic.

în evoluţia civilizaţiei umane: « . . . că toate lucrurile cîte sînt în lume, au şi aceste trei stepene dupre ce să fac, adecăte *urcarea, starea* şi *pogorîrea,* au cum le zic alţii *adaogarea, starea* şi *plecarea.* »

Mînuind dialectica aristotelică, Stolnicul a întreprins şi o amplă cercetare în istoria lumii, punctînd, pînă către vremea lui, momentele şi motivele creşterii şi descreşterii succesive a regatelor şi împărăţiilor de pe pămînt, de la regatul asirian pînă la temuta împărăţie otomană, căreia îi prevede aceeaşi prăbuşire dialectică, în nefiinţă.

La sfîrşitul acestei temerare călătorii în istoria lumii, nemaiîntreprinsă de nimeni, pînă atunci, Stolnicul aşează marea sa încredere în soarta, în viitorul neamului românesc: « Însă nu puţină mirare iaste la toţi cîţi scriu de aciasta, nici la cîţi bine vor socoti de aceşti rumâni, cum s-au ţinut şi au stătut pînă astăzi aşa, păzindu-şi şi limba — şi cum au putut şi pot şi pămînturile acestea lăcuesc?! Care acestea la puţine limbi şi neamuri să vede. »

Iar ceva mai departe, în paginile *Istoria Ţării Rumâneşti,* încrederea în destinul acestui popor se revarsă apoteotic: « Iară ceştea rumâni, oricum şi cum pentr-atîtea călcări, zdrobiri şi nespuse rele ce i-au trecut şi i-au călcat, tot iată pînă astăzi, cum s-au zis, că tot încă de nu să află atîta fericiţi şi slobozi de tot, iar încă şi domnie, stăpîniri şi limba aceia a romanilor, tot stă şi să ţine (săvai stricată, cum şi alte limbi toate ale lor cele neaoşă şi de moşie-şi le-au stricat). Însă destul că tot urme de a să cunoaşte şi a să şti bine de unde sînt, le-au rămas şi au. »

XXII

DECLINUL

Sus, în muntele Coziei, pădurea deasă ocrotea, în ascunzișul ei singuratecul schit al Stănișoarei, lăsînd doar cîteva cărări înguste să ajungă pînă la zidurile lui. Călugării de acolo nu vedeau decît copacii și cerul și, prea arar, cîte un om al locului care le cunoștea potecile tăinuite. Și mai rar, unul din ei cobora la mănăstire, la egumenul Mihail, pentru treburile schitului. Aceștia aduceau știrile de seamă despre cele ce se petreceau afară arătînd, în puține cuvinte, lucrurile mărețe, demne de laudă, înfăptuite de domni și de boieri, ori întîmplările de năprasnă și războaiele abătute asupra țării. Călugării ascultau și tăceau. Dar, după liniștea și pacea celor dintîi ani ai noului veac, veniră neașteptate vremuri de mari încercări și de mari prefaceri fără noimă. Vechile rînduieli începură a se răsturna, între cei mari căzuse sămînța vrajbei și furtuna pustiirii se porni să bîntuie peste Țara Românească. Într-un asemenea ceas de mîhnire, meditînd în singurătatea chiliei sale asupra trecătoarelor rosturi ale lumii, monahul Varlaam, avînd tovarăș doar licărul sărac al lumînării de ceară, așternu pe ultima foaie a unei cărți vechi o însemnare cu slovă măruntă:

« Multe lucruri s-au făcut pre pămînt, unele vreadnice de laudă, altele vreadnice de defăimare.

Și nu este cine să înțeleagă nestatornicia lumii acestiia pentru că neam trece și neam vine și pămîntul în veaci stă.

Mulți putearnici și înțălepți au stăpînit pămîntul și acum zac în inima pămîntului ajungîndu-le loc de trei coturi și umplîndu-li-se gura cu o mînă de țărînă și pă urmă tot trupul lor făcîndu-se țărînă după poruncă ».

Întîmplările care tulburară pînă și liniștea anahoreților cozieni din marginea țării, erau cumplite și dureroase pentru tot poporul. Înainte de toate i se năruise marea șansă de eliberare de sub apăsarea semilunei, căci Petru cel Mare, nădejdea și încrederea pravoslavnicilor creștini, pierdu bătălia de la Stănilești care ar fi putut schimba atunci soarta Europei.

Datorită unora din întîmplările care au hotărît rezultatul ciocnirii de pe Prut, Brîncoveanu se alese cu prestigiul compromis și în împărăția otomană și în cea rusească. Petru cel Mare îl numea Iudă, ca pe unul ce-i slujise pe turci, iar aceștia îl considerau hain, ca pe unul ce-și trimisese ruda apropiată să-l ajute pe împăratul creștin al Moscovei.

Bănuit de toți, dar încă temut pentru puterea ce i-o da nemăsurata avere, el mai domni încă trei ani, timp în care crudul vizir, Gin Ali, își desăvîrși un plan mai vechi de a-l înlătura din scaun. În vara lui 1714 dorința i se împlini și planul, urzit cu dibăcie de multe mîini, îi fu încoronat cu spectacolul sîngeros al unui multiplu martiriu care făcu din neamul Brîncovenilor subiect de legendă creștină pentru veacurile următoare. La mai puțin de doi ani, alt domn al țării, de data aceasta un Cantacuzin, își pierdea capul, împreună cu șapte inși din familia lui, urmărit, spun cronicarii, și în moarte de mitul justiției divine.

Dincolo de drama celor două familii se mai petreceau multe alte fapte ale căror rădăcini oamenii nu le puteau dibui. Zvonurile umpluseră țara pînă la margini răspîndind bănuieli grele și învinuiri contradictorii. Scriu unii din cronicari că Brîncoveanu, îmbătrînit în scaun, ar fi fost pîrît la poartă de unchii săi buni, Constantin stolnicul și Mihai spătarul care-l ridicaseră în domnie cu un sfert de veac mai înainte, și că bănuiala de hainie s-ar fi abătut asupra lui, numai după ce vărul său, Toma, îndemnat de aceștia, a trecut de partea lui Petru cel Mare. Mai scriu că moartea Brîncovenilor a fost urzită tot de ei, fiind plătită cu multe pungi de galbeni, ca să li se stingă neamul.

Alții adună în istoriile lor altfel de știri, după care pătimirea din 1714 își are rădăcinile ei mai vechi în multe fapte săvîrșite de însuși principele muntean, al căror fir coboară în primii săi ani de domnie.

Începuturile sînt încă și mai îndepărtate și se leagă, în bună parte, și de o dușmănie născută încă pe vremea lui Duca Vodă, între Iordachi Roset, mare vistier al Moldovei și Șerban Cantacuzino. Iordachi era unul din cei cinci feciori ai bătrînului

Roset Cuparul, pentru care li se zicea acestora și Cupărești. Se pare că pe lîngă ura de familie presupusă de Nicolae Iorga, erau la mijloc și unele pricini bănești care învrăjbiseră pe Cantacuzini cu Roseteștii în așa măsură încît ,ajuns domn al Munteniei, Șerban nu precupeți cheltuielile și drumurile la Țarigrad ca să puie în scaunul Moldovei pe Constantin Cantemir, numai pentru că acesta îi făgăduise că-l va omorî pe Iordachi. Întîrziind să-și țină cuvîntul, Șerban îi scrie « că are de luat bani foarte mulți de la acel Iordachi și prin sol cere ca, ori să i se dea banii, ori pe datornic ». Cantemir însă întoarse foaia și lucrurile se petrecură cu totul dimpotrivă. Trădîndu-l pe Șerban, el îi numi pe cei cinci Cupărești în dregătorii înalte. Iordachi ajunse din nou mare vistier, Manolachi staroste de Putna, iar Scarlatachi, Lascarachi și Mihalachi, capuchehaiele la împărăție, cu multe și influente relații moștenite încă de la Cuparul cel bătrîn. Mînia Cantacuzinului se înteți. De aci încolo, mulți otomani se îmbogățiră din denunțurile lor reciproce care nu încetară nici la moartea temutului voievod al Țării Românești. « După ce s-au aședzat Brîncoveanul în scaun în București, scrie Neculce, gîlceava și zavistia cu Cupărești tot au rămas și la Brîncoveanul, cum era și la Șerban-Vodă, de să tot pîrîé unii pe alții la Poartă, de să tot făcé cheltuială amînduror țările. » Fiecare din ei căuta să-l defaime pe celălalt în scopul de a-i lua scaunul și în dureroasa competiție, balanța norocului se înclina cînd de partea lui Brîncoveanu care biruia cu banii, cînd de cea a lui Cantemir care răzbea pretutindeni cu sprijinul Cupăreștilor, buni prieteni cu vizirul.

Prin 1692, Brîncoveanu, folosindu-se de cîțiva boieri moldoveni pribegiți în Țara Românească, începu uneltirile la meghistanii turcești ca să-l scoată pe vecinul său din domnie, urzind de mult planuri de stăpînire asupra ambelor țări. Prin intervenția unuia din Cupărești, capuchehaiaua Lascarachi Roset, complotul fu risipit cu dibăcie. Dar Cantemir Vodă nu înțelegea să rămînă dator. Uneltele lui au fost cîțiva transfugi munteni pe care, chemîndu-i din Ardeal, i-a trimis la Constantinopol ca, ajutați de Lascarachi și de solul francez aflat acolo, să-i facă lui Brîncoveanu « una pentru alta ». Principele muntean, avertizat și el, trimise pe căi mai scurte o mie de pungi, mijlocul cel mai potrivit să netezească lucrurile răscolite. Banii făcură minuni. Staico, Preda și ceilalți boieri pîrîși i-au fost depuși la picioare și el se grăbi să facă din execuția lor un spectacol pilduitor. Nu izbuti

însă a evita o anchetă prin care s-au cercetat boierii țării asupra loialității domnului față de împărăție.

Nu era spre binele lui Brîncoveanu că i s-a pus la îndoială sinceritatea politicii și nici că i se cunoșteau planurile asupra Moldovei. Erau dovezi care, deși acoperite cu galbeni, se adunau pe răvașul lui spre bucuria celor ce-l dușmăneau. Intervențiile sale permanente în treburile moldovenilor aduceau mereu confirmarea tendințelor sale monarhice și-i sporeau numărul adversarilor. Mai ales unul din ei, care era și cel mai înverșunat, părea să fie cel puțin tot atît de influent ca și Cupăreștii. Acesta era Dumitrașco, fiul bătrînului Cantemir, înscăunat de popor la moartea tatălui său, fără să poată însă opri urzelile lui Brîncoveanu care obținu de la poartă anularea alegerii și-i scurtă domnia la trei săptămîni, înlocuindu-l cu Constantin Duca cel tînăr. Neputînd fi el însuși domn în Moldova, cumpărase scaunul pentru beizadeaua ușor de condus și, făcîndu-l ginere, și-l supuse în întregime. Despre acest tînăr scrie Neculce că « era numai cu numeli domn, că-l stăpînié muntenii. Pe cine dzicé muntenii, pe acie boierié, și ce dzicé, acie făcé ».

Cîteva greșeli politice făcute de el fără știrea și încuviințarea socrului său, grăbiră Poarta să-i trimită mazilia și să-l înlocuiască, înainte de crăciunul anului 1695, cu Antioh Cantemir, cel de al doilea fiu al răposatului voievod. Domnia acestuia fusese pregătită la Constantinopol, mereu în concurență cu Brîncoveanu, de Mihalachi Roset, numit capuchehaia în locul lui Lascarachi, și de beizadeaua Dumitrașco.

Antioh veni în Moldova cu multe gînduri bune și cu intenții pașnice față de Brîncoveanu. Trimise chiar un sol să-i ceară pe una din domnițe de soție, dar răspunsul adus nu era menit să întemeieze relații de prietenie între ei. Principesa îi era făgăduită numai în schimbul vieții lui Iordachi Roset și a repudierii tuturor Cupăreștilor, condiție care nu putea fi primită de Antioh, fiind echivalentă cu subminarea propriei sale domnii. Se însură, deci, cu fata unui boier din Moldova și continuă să chivernisească țara cu bune rezultate.

Între domnii vecini se crease atunci o stare de lucruri bine zugrăvită de Neculce în numai cîteva cuvinte: « Brîncoveanul văzînd pe Antohie-vodă că-i mărg lucrurili cu întemeiere bună, începu în sfaturi cu boierii pribegi și cu Constantin Ducavodă a mesteca pe Antiohi-vodă și pe Cupărești pré mult la Poartă. Așijdere și Dumitrașco, frate-său beizadé și cu Cupăre-

ştii depreună, pe de altă parte amesteca şi ei pe munteni, cum place turcilor». Fiind însă bine văzut de aceştia, Antioh nu părea să fie uşor de înlocuit, lucru intuit şi de Alexandru Mavrocordat Exaporitul care, vrînd să-şi caute o recompensă pentru serviciile aduse de el la încheierea păcii din 1699, umbla după un scaun domnesc pentru fiul său Nicolae. Văzînd că nu are şanse în Moldova, îşi mută atenţia asupra Ţării Româneşti şi căută să-l dezrădăcineze pe Brîncoveanu. Din desfăşurarea lucrurilor, domnul muntean se alese cu un nou duşman şi anume cu unul care putea să strecoare, fără intermediari, în urechile marelui vizir şi ale sultanului, şi alte vorbe decît cele pe care era dator să le tălmăcească. Prinzînd firul uneltirilor Exaporitului, domnul muntean refuză să-i mai servească un fel de pensie la care se obligase mai de mult şi din cauza acestei atitudini, marele dragoman îl lipsi de înalta-i protecţie.

Tot în 1699, în mijlocul verii, surveni pe deasupra şi tragicul eveniment al morţii lui Scarlat, unul din fiii dragomanului şi ginere al lui Brîncoveanu. Îmbolnăvindu-se greu, el se stinse în vîrstă de numai douăzeci şi doi de ani. Cu duşmănie şi patimă însemna atunci Radu Popescu în Istoria lui: « Mulţi zicea, pă acea vreme să-l fi otrăvit Costandin-vodă pentru nişte pricini ce avea socrul şi ginerile între dînşii», dar cu toată îndoiala care străbate din formularea cronicarului şi cu toate că nu pare verosimil, zvonul a existat şi n-a putut fi oprit să ajungă şi la Poartă, adăugînd încă o picătură în paharul domnului muntean. Era, ce-i drept, un pahar încăpător, bine căptuşit cu galbeni care părea că mai poate primi, deocamdată fără primejdie, multe pîri şi multe intrigi.

Poate de aceea, domnul îşi continuă uneltirile pentru răsturnarea lui Antioh, deşi atunci, încercarea lui era fără folos. În acelaşi timp, aflînd că şi Dumitraşco beizadea umblă după domnia munteană se aprinse de mînie şi nu precupeţi să-l combată prin obişnuitele argumente brîncoveneşti, împrăştiind la Poartă, fără măsură, cîte cinci-şase sute de pungi lunar, într-o vreme cînd haraciul anual al ţării era de două sute cincizeci de pungi. În adîncul inimii însă, era speriat de împrejurarea că imbrihorul Cerchez-Mehmet-paşa arăta mare prietenie Cupăreştilor şi lui Dumitraşco şi de ştirea că acesta din urmă se logodise cu frumoasa Casandra, fata lui Şerban Vodă Cantacuzino, crescută în refugiu, la Braşov. Era cu totul împotriva intereselor lui ca această domniţă care cunoştea multe din tainele sale legate, pe de o parte de tratamentul

ce-l impusese familiei lui Şerban după moartea acestuia, pe de altă parte, de toate urzelile diplomatice pe care le folosea pentru întreţinerea legăturilor cu nemţii. Se opuse deci, cît putu, la încheierea logodnei, dar aceasta se făcu fără ştirea lui şi în iarna lui 1699 tot în taină, Antioh Cantemir trimise om de încredere să aducă domniţa la Iaşi, aşezînd-o în gazdă la Iordachi Roset. Cînd află şi această ştire, Brîncoveanu înţelese că cercul primejdios al intrigilor se strînge în jurul lui din ce în ce mai apăsător. Teama de mazilie răsări în conştiinţa lui şi-i tulbură liniştea.

Pacea de la Carlowitz o dată statornicită spori şi mai mult frămîntarea domnului: « Costandin-vodă nu avea bucurie ce făcusă între împăraţi pentru căci că, cînd era oştire turcii cu nemţii, turcii nu gîndiia de niscareva mazilie să facă, ci tot gîndul lor era spre oştire, iar după ce s-au făcut pace, să temea de mazilie, ci au făcut socoteală, ca să-şi facă un dres bun de la împărăţie, să-i făgăduiască domniia în viiaţa lui, cît va trăi, să nu mai aibă temere de mazilie şi au gătit boiari şi mulţi bani de au trămis la Poartă şi cu cărţi despre ţară lăudîndu-l şi cerşindu-l să li-l dea domn, să le fie cît va trăi el şi cu multe cheltuiale ce au făcut şi cu cîteva pungi ce au mai adaos la haraciu cel vechi, carele era haraciu cel vechi 250 de pungi, iar el cu această pricină l-au făcut 280 pungi, i-au dat hateşărif împărătesc, făgăduindu-i să-l lase să fie domn cît va trăi».

Firmanul împărătesc care adusese oarecare liniştire lui Brîncoveanu nu avea, totuşi, puterea să împiedice ca în culisele Porţii să i se ţină mai departe socoteala unor fapte rău privite de meghistani. În anul 1700 şi Dumitraşco Cantemir făcu nuntă cu domniţa Casandra şi o duse la Ţarigrad, unde deveni un izvor viu de informaţii din care se adăpau potrivnicii principelui muntean. El reuşi totuşi ca prin multe şi abile urzeli, în care se împleteau bani, daruri, înalte protecţii, şi, uneori, chiar viclene capcane, să înlocuiască pe Antioh Cantemir cu Constantin Duca, învestit cu domnia a doua oară. Apoi, văzînd că fostul său ginere nu i se mai supune, îl învinovăţi la Poartă că a stricat ţara Moldovei şi folosindu-se de boierii transfugi îl înlocui şi pe el cu Mihai Racoviţă spătarul. Duca mai înmulţi cu unul grupul de potrivnici adunaţi în inima imperiului, gata oricînd să-l nimicească pe domnul Ţării Româneşti. În toată această împrejurare Brîncoveanu acceptă pînă şi o falsă împăcare cu Cantemireştii, « o pace sulemenită » cum o numeşte Neculce, şi chiar o încuscrire cu Iordachi Roset, aprigul

lui dușman de odinioară, căruia îi dădu o fată pentru fiul său Nicolae, prin această momeală îndepărtîndu-l cu totul de Cantemirești.

Atîtea urzeli și vraje încep a-i intriga pînă și pe otomani. Rami, reiz-efendi, care fusese solul Porții la Carlowitz, scrie Neculce că « luas-aminte, de știe toate fapteli și amestecăturile muntenilor încă pîn-a nu cădé vizir și dzice: « Eu de-aș cădé vizir, știu ce-aș faci muntenilor pentru Moldova, că ei au prăpădit-o cu meșteșugurile lor. I-aș faci pe dînșii de-ar împle țara de oameni, și toată cheltuiala să fie de la dînșii ».

Puțin timp se scurse pînă cînd Rami într-adevăr ajunse vizir. Dar în acest timp principele muntean izbuti să-și mai dobîndească un vrăjmaș în persoana unui alt înalt dregător al Porții și anume muftiul Fiez Ullah Effendi care, cerîndu-i cincizeci de pungi pentru nunta fiicei sale, avu surpriza să fie refuzat. Era anul 1703.

Trecuseră cîțiva ani de la încheierea păcii și turcii aveau destulă liniște ca să ia seama la uneltirile supușilor lor. Cu deosebire îi interesau cele țesute în jurul lui Brîncoveanu despre averea căruia aflaseră adevărate legende. Era o momeală prea atrăgătoare ca ei să nu primească sugestia celor ce propuneau să fie chemat la Poartă, ceea ce se și făcu prin firman împărătesc adus de Cuciuc imbrihorul, provocînd, la început, o subită îmbolnăvire a domnului. Pînă la urmă, cu ajutorul multor sute de pungi, toate se sfîrșiră cu bine, dar nefericitul principe nu se dezmetici curînd din spaima prin care trecuse.

Radu Greceanu, cronicarul brîncovenesc, povestește cu durere și fără patimă, cum s-au petrecut faptele atunci și cine purta vina: « Aflînd dară vreme spurcatul și vrășimașul acela Alexandru Mavrocordat, marele dragoman al împărăției turcești, carele poate fi că și vechea pizmă și răotate asupra domnului în inema lui hrăniia avînd bun prieteșug cu spurcatul acela vezir Rami, încă de cînd era el reiz-efendi, cu care dempreună fusese sol la Beciu și de acolo făcuse între dînșii prieteșug; deci ajungînd veziriu și avînd multă voie și îndrăzneală la dînsul, pusu-l-au la această cale ca să mazîlească pe măria sa Costandin-vodă și să puie pre fiii-său domn aicea în țară, puind la acest mijloc și pe muftiul. »

Avînd hatișerif de domnie pe viață, domnul nu putea fi chemat la Constantinopol decît în situații cu totul excepționale, de aceea cei trei dregători au recurs la un subterfugiu. Simulînd că domnul Țării Românești arde de dorința să-i facă o vizită sultanului, acesta îi trimise poruncă să vină la Poartă.

Momentul era greu pentru Brîncoveanu. Un mare vizir, un dragoman, un muftiu, pe lîngă doi domni Cantemireşti mazili şi cîţiva Cupăreşti, aşteptau nerăbdători să-l vadă la picioarele sultanului, umilit şi fără nădejde, iar ei să-i mai toarne pe cap un puhoi de pîri menite să-i spulbere domnia şi averea.

Boala năpraznică, întîrziindu-l la Bucureşti, i-a adus şi salvarea căci i-a asigurat timpul necesar pentru a face otomanilor dovada loialităţii sale. În treizeci de zile, cît a durat drumul pînă la Adrianopol, prietenii de acolo i-au netezit calea. Sultanul şi vizirul găsiră că mărirea haraciului cu încă 270 de pungi peste cele vechi, sprijinită de cîte alte 200 de pungi date fiecăruia în particular, erau argumente destul de convingătoare ca să-l poată trimite înapoi la Bucureşti cu hatişerif de domnie pe viaţă.

Atunci, la Adrianopol, fiind în audienţă la vizir, găsi el prilejul să-l defaime pe Duca-vodă urmărind să-l scoată din scaun. Vizirul pătrunse înţelesul cuvintelor sale măsluite şi-l întrebă îndată dacă el ar putea avea grijă şi de Moldova ? Poate că, dacă atunci nu-l împiedica unchiul său, Stolnicul, domnul ar fi făcut greşeala să primească şi sfîrşitul i-ar fi venit mai curînd. Aşa, mai rămase în scaun unsprezece ani, dar cu tot hatişeriful împărătesc, domnia lui era neîntrerupt ameninţată.

Se ridicase acum şi noul ambasador al Franţei, domnul De Feriol, alt duşman învederat al lui Brîncoveanu. Nu o dată, solicitase el regelui Ludovic al XIV-lea să intervină în scris la Poartă împotriva principelui muntean a cărui duplicitate politică părea că-l supără peste măsură. Acest De Feriol fusese mai înainte în slujba lui Tököly şi încă mai ţinea legătura cu ungurii. Ambasadorul acestora la ruşi, Talaba, îi trimitea nenumărate scrisori în care îi dezvăluia tot ce afla la curtea lui Petru cel Mare. Talaba a fost acela, care prin De Feriol, a făcut să se afle la Poartă că Brîncoveanu trimisese ţarului soli pentru a face legătura între Rusia şi toate ţările creştine de sub stăpînirea turcilor. Tot el mai scrie, după lupta de la Poltava din 1709 « că pe cît timp Poarta ar lăsa pe principele Valahiei de acum în scaun, sau ar pune pe unul din familia Cantacuzineştilor, ea ar trebui să se aştepte la o revoluţie în aceste ţări mai ales în timp de război ».

Fraza lui Talaba reflecta o stare de lucruri care vădea oarecare schimbări şi în raporturile dintre Brîncoveanu şi Cantacuzini. Dacă alternativa domniei viza ori pe primul, ori pe unul din ceilalţi, înseamnă că ideea circula pe plan internaţional, alimen-

tată de ecourile pornite de la Poartă. Este posibil ca bunele relații dintre ei să se fi clătinat încă din 1703 cînd Stolnicul și-a împiedicat nepotul să primească domnia ambelor țări române. Era pentru întîia oară cînd Brîncoveanu a simțit puterea tutelei sub care se afla și care, dacă în primii ani de domnie îi era necesară, acum, cînd îi zădărnicea ambițiile imprudente, începea să-l supere. Și cu cît ambițiile și orgoliul domnului creșteau, cu atît amestecul bătrînului său sfetnic îl apăsa.

O cronică a timpului, atribuită lui Mustea diacul, explică schimbarea survenită, prin motive de ordin familial și anume, maturizarea feciorilor din ambele familii, motiv care alimenta concurența dintre ei pentru instituirea unei dinastii ereditare în Țara Românească: «După ce s-au rădicat feciorii lui Costantin-vodă Brîncoveanul și cu ginerii, au început a face multe amestecături și lucruri neplăcute între acești boieri [1], batjocorindu-i; carii nu le-au putut suferi îndelung; ce din credincioși ce erau domnului muntenesc după datoriea sîngelui, ce erau tot de un neam, și din credincioși adevărați, prea lesne s-au schimbat întru vrăjmășie carii din zi în zi cereau prilej cum și în ce chip s-ar putea mîntui de acel domn al lor».

În răstimpuri, întîmplările întețeau mînia domnului devenit și mai bănuitor după ce se întorsese de la Adrianopol și, știindu-se amenințat de uneltirile neprietenilor, i se năzărea că și cei din apropierea lui îl subminează. În asemenea momente reacționa violent, gata de răzbunare. Cu toate aceste răbufniri, el îi menține pe Cantacuzini în rolul lor de sfetnici, iar Stolnicul continuă să conducă mai departe cancelaria domnească și primejdioasa politică externă a țării, în acei ani cînd pregătirile de război erau în toi în ambele tabere.

Prin rîvna lui De Feriol și, fără îndoială și a altor credincioși ai ei, Poarta era avertizată de legăturile Țării Românești cu puterile creștine, de aceea, cînd hanul Crimeei fu invitat la Țarigrad pentru a hotărî planul strategic al viitoarei campanii, vizirul găsi oportun cuvîntul acestuia: «Că Brîncoveanul-vodă, domnul muntenesc, este un domn bogat și puternic, are oaste multă și-i de mult pré bun prietin moscalilor. Nu trebuiește la această vreme lăsat să fie domn, că poate să se hainească și a face sminteală oștii împărătești. Ce trebuiește prins, că el de bună voie nu a veni la Poartă. Și nimeni nu-i harnic să-l prindză, fără cît socotesc că

[1] Cantacuzini.

beizadé, feciorul lui Cantemir-vodă cel mai mic. Este om mai sprinten decît frate-său Antiohie-vodă. Ce să-l pui împărăţia ta domn în Moldova, că el va chivernisi lucrul din Moldova şi l-a prinde».

Dimitrie Cantemir, venind domn la 10 noiembrie 1710, nădăjduia să-l dea prins pe vecinul său şi, după făgăduiala Porţii, să dobîndească şi scaunul acestuia. Pentru a-l deruta şi a-i înlătura orice bănuială de mazilie, Cantemir sfătui pe vizir să-i ceară cinci sute de pungi pentru pregătirea campaniei, care împrejurare îi mai amînă prinderea. Acceptînd să dea banii în sume lunare de cîte o sută de pungi, Brîncoveanu îşi asigură un termen mai lung în care spera să poată vedea limpede de partea cui se înclină balanţa puterii, pentru a se hotărî şi el cu cine rămîne. Grijuliu să nu piardă banii, vizirul întîrzia să-i trimită lui Cantemir porunca de prindere a vecinului său, deşi ştia că totul este pregătit. Amînarea nedumerindu-l şi neliniştindu-l pe Dumitraşcu-vodă îi dădu motiv să cadă şi el în duplicitatea politică şi, pînă una-alta, să slujească ambelor împărăţii. Datorită nehotărîrii lucrurilor, în Moldova, scrie Neculce, « feliuri de feliuri de spaime îmbla», cu ştiri de război la toate hotarele, încît ţara se pustia şi fiecare îşi căuta adăpost. Cantemir, simţindu-se părăsit în mijlocul ameninţărilor şi temîndu-se de mazilire, chemă în sprijin oştile ruseşti. În acelaşi moment îi sosi şi porunca vizirului de a-l prinde pe Brîncoveanu. Era însă prea tîrziu. De aceea, în loc să coboare spre Ţara Românească, el se grăbi să iasă în întîmpinarea oştilor lui Kropotov care ajunseseră la Prut.

Cotitura politică făţişă a lui Cantemir surprinse pe otomani şi le întări bănuiala că se pregăteşte o mare alianţă creştină. Pentru a evita o ciocnire nefavorabilă împărăţiei lor, ei chemară pe Hrisant, patriarhul Ierusalimului şi-i cerură să intervină pe lîngă Brîncoveanu ca el să mijlocească o pace prin care s-ar fi prevenit orice risc. Petru cel Mare nu primi pacea propusă. Era în primăvara anului 1711.

De aici înainte lucrurile se precipitară. În preajma ciocnirii armate, Brîncoveanu stătea cu oastea lui lîngă Urlaţi, la răscrucea drumurilor, de unde cu aceeaşi uşurinţă putea lua calea spre ruşi sau spre turci. Se pare însă că gîndul lui se îndrepta mai mult spre nemţi, cum reiese din letopiseţul lui Neculce care pune în gura lui Toma spătarul cuvintele ce s-ar fi spus ţarului despre domnul

muntean că « sfatul lui este, de a vidé că bat moscalii pre turci, el să să închine cu toată ţara lui la nemţi ».

Această ambiţioasă poziţie a lui Brîncoveanu generă *trădarea* lui Toma spătarul, care, spun cronicile că, văzînd oscilaţiile domnului, ţinu consiliu cu unchii săi Constantin şi Mihai Cantacuzino şi cu Antim, mitropolitul Ţării Româneşti, după care trecu făţiş la ruşi, împreună cu alţi boieri munteni. Prin implicaţiile fugii sale prin care nu reuşi, totuşi, să-l oblige pe domn a-şi defini atitudinea, Toma dădu războiului o întorsătură nenorocită pentru creştini. Acţiunea lui îl surprinse şi-l îndîrji pe Brîncoveanu care se retrase la Tîrgovişte, refuzînd să mai dea vreun ajutor ţarului şi căutînd să convingă pe turci de neparticiparea lui la complotul Cantacuzinilor.

Era pentru a doua oară cînd domnul muntean fusese gata « să se închine cu toată ţara lui la nemţi ». Prima oară fusese tentat s-o facă la începutul domniei, dar atunci mai dădea încă ascultare fără rezerve Stolnicului care-l oprise de la necugetata faptă. Acum însă, el voia să acţioneze independent de sfaturile lui şi de părerea majorităţii boierilor şi aştepta să se aleagă soarta celui mai puternic. În loc de eliberarea sperată, urmă deznodămîntul de la Stănileşti, tragic şi primejdios pentru el. Cu toate străduinţele lui, bănuiala de hainie îl învăluise şi turcii nu mai aşteptau acum decît prilejul potrivit pentru a-l suprima. Gîndul lor era vechi şi motivul pentru care nu l-au pus în aplicare în 1703, spune Del Chiaro, era că aşteptau să mai adauge ceva la imensa-i avuţie. Cu atît mai mult, acum, după evenimentele nefastului an 1711, arată acelaşi autor că: « Sultanul, de acord cu marele vizir, a hotărît o năpraznică exterminare a ambelor familii, Brîncoveanu şi Cantacuzino şi că pregătise lista celor ce trebuiau să piară ca rebeli faţă de Poartă. Vestitele bogăţii ale lui Brîncoveanu şi politica rafinată a Cantacuzinilor era un obstacol pentru succesul războiului pregătit în secret contra veneţienilor ».

Era limpede că planul otomanilor prindea în urzelile lui şi pe Cantacuzini, la fel de dezamăgiţi de eşecul creştinilor ca şi domnul ţării. Lucrul părea cu atît mai ciudat, cu cît cele două familii erau în rivalitate, o rivalitate şi mai mult ascuţită de prin preajma anului 1709 cînd murise Şerban vornicul, fiul lui Drăghici, elementul ce menţinuse cumpăna înţelegerii între ele. În *Genealogia Cantacuzinilor* se spune că această zavistie « a băgat mare vrajbă şi între părinţi, pînă la atît, cît Costandin Voevod căuta prilej să omoare pe Costandin Cantacuzino, pe fratele lui, Mihai, şi

pe copiii lor, fiind-că de față, fără prilej, se temea de a lor îngrădire. Acestea cu adevărat aflîndu-le Cantacuzinii și fiindu-le frică să nu-i năpădească la vreo vreme acea întîmplare, căuta să se apere; dar arme și putere ei nu aveau. Arma lor era a se sili în taină să mazilească pe Brîncoveanu din domnie, care acesta a fost prea lesne, fiind că era poftită de turci».

După vreo amenințare domnească se va fi produs și dureroasa retragere în sihăstria de la Mărgineni sau, uneori, la Afumați, a bătrînului Stolnic, din ce în ce mai deprimat, din ce în ce mai slab, din ce în ce mai puțin doritor să se amestece în treburile domnului. Rarele lui scrisori din 1709 și 1712, dictate fiului său, căci el nu avea întotdeauna putere să scrie și nici secretar la îndemînă, vădesc mîhnirea ce-l cuprinsese « pentru cele grozave întîmplate mie peste așteptare și voie».

Cu adevărat grea trebuie să fi fost starea Cantacuzinilor, de mai multă vreme suspectați de domn, care le îngrădise cu totul viața. Dintr-o scrisoare mai tîrzie, din 1714, a lui Ștefan Cantacuzino se înțelege că « de zece ani nu mai fusese la Constantinopol și bănuit de „bunul creștin" Brîncoveanu, nu putea scrie nici în țară fără supraveghere».

Reacția nepotului împotriva unchilor, săi, sfetnicii buni de odinioară, era o împletire de frică, răzbunare și semeție. Dacă e de crezut numai o parte din ceea ce povestește Cantemir despre comportarea lui din ultimii ani, și tot este suficient pentru a zugrăvi raporturile dintre ei. Domnul îi reproșa uneori Stolnicului « că s-a purtat cu indolență în administrația afacerilor țării și că ei nu înțeleg nimica din ale guvernului; alte ori îl mustra amar, încît au început a face o conspirațiune, cu toate că nu le-a reușit. El zicea că ei sînt necredincioși către Dumnezeu, către patria, către el și către Sultanul, și-i amenința fățiș zicîndu-le: Voi face ca să învețe toată lumea cine este Brîncoveanu și neamul lui și cine sînt Cantacuzineștii și neamul lor. Voi face ca în casele voastre și în curțile voastre să curgă pînă la genunchi sîngele Cantacuzineștilor. Voi voiți să mă pierdeți»...

Era vorba deci, nu de o rivalitate pentru scaunul țării, nu de o concurență la Poartă, ci de viață și de moarte, de însăși existența celor două familii.

Și totuși, nu Stolnicul a fost acela care a acționat pentru răsturnarea lui Brîncoveanu. Refugiat în satele lui « rămășițele vechilor mele moșii», cum îi scria lui Hrisant, cufundat cu patimă în

elaborarea *Istoriei* sale, bătrînul cărturar nu mai putea sau, poate, nu mai voia să întreprindă nimic. Cel care a ţinut în mîinile lui iţele din ţară a largilor urzeli de la Poartă a fost spătarul Mihai Cantacuzino, om mai dîrz, mai pasionat, mai dinamic şi mai interesat decît Stolnicul.

Miezul acţiunii fierbea la Ţarigrad, unde otomanii primeau bucuros denunţurile mazilului Mihai Racoviţă împotriva lui Brîncoveanu al cărui răboj se umpluse. Le trebuiau însă cîteva legături sigure în ţară pentru a-l putea prinde, căci fuga lui ar fi însemnat şi pierderea imensei sale avuţii pe care conta sultanul şi marele vizir. Mihai Racoviţă, care datorită uneltirilor lui Brîncoveanu stătea mazil din Octombrie 1709, fiind interesat să cîştige tronul Munteniei, avu curajul să răspundă cu capul său pentru reuşita prinderii acestuia. Legătura în ţară o făcuse cu Mihai Cantacuzino, prin fratele său hatmanul Dumitraşcu Racoviţă, transfug în Ardeal, ginere al spătarului. După ştirile lăsate de Nicolae Mustea, Mihai Cantacuzino « acestea toate le-au luat asupra lui, numai ferman de mazilie să-i vină, iară despre altele va da el seamă... »

Prin această filieră, spun unele cronici potrivnice Cantacuzinilor, s-au produs arzuri contra domnului, învinuindu-l de hainie şi subliniindu-i de fiecare dată bogăţiile, ca să alimenteze lăcomia turcească şi să-i grăbească destituirea.

S-a mai ivit însă o împrejurare din care otomanii socoteau că, amînînd un timp mazilirea, îşi vor mai spori profitul. Cu toate vitregiile întîmplărilor, Brîncoveanu, bun părinte, nu-şi uita datoria de a se îngriji de viitorul copiilor săi. Îşi măritase toate şapte fetele şi îşi însurase doi din coconi. Era acum rîndul lui Radu, logodit mai de mult cu fiica lui Antioh Cantemir rămas la Constantinopol după trecerea lui Dimitrie la ruşi. Domn mazil, frate de trădător, poziţia acestuia nu era dintre cele mai favorabile, de aceea, circumspect, Brîncoveanu scrie marelui vizir Gin Ali Paşa, unul din cei mai fioroşi viziri ai imperiului, că e gata să renunţe la căsătoria proiectată pentru « a nu pricinui vreo bănuială ». Scrisoarea însoţită, de un dar bogat, căpătă un răspuns binevoitor, completat cu felicitări şi promisiuni de protecţie. Liniştit, el făcu mai departe pregătirile cuvenite pentru nuntă.

Dincolo de bunăvoinţa lui Gin Ali se ascundeau alte scopuri. El ştia că înaintea războiului principele muntean îşi dusese multe bogăţii în Transilvania unde avea şi un palat, case şi moşii, ca să fie la adăpost, pentru o vreme de nevoie. Încuviinţînd nunta,

vizirul prevedea că acele bogăţii vor fi aduse în ţară pentru a nu lipsi ceremonia de fastul cuvenit, la care, mai cu seamă domnul ţinea foarte mult. Prevederile lui s-au realizat în mare parte căci Brîncoveanu a luat măsuri ca să i se aducă lucrurile de preţ din Braşov, în timp ce pe fiica sa Bălaşa a trimis-o la Constantinopol, cu tot luxul necesar ca să dea strălucire cortegiului care însoţea mireasa la aducerea ei în ţară.

Era momentul cel mai prielnic pentru punerea în aplicare a planului urzit cu atîta dibăcie încît domnul nu putea să prevadă nimic, dimpotrivă, fiind avertizat de un grec, nu-i dădu crezare, atît de mult îl asigurase scrisoarea vizirului.

De aici încolo, ca la un semnal, se declanşă întreg mecanismul intrigilor şi evenimentele se precipitară. Tragedia dinastiei brîncoveneşti începu, printr-o dureroasă analogie, în săptămîna patimilor şi se desfăşură, timp de cinci luni, în cea mai mare urgie, în cele mai cumplite chinuri suferite între întunecatele ziduri ale închisorilor Ceauş-Emini, Başbaşicule şi în adîncile carcere din Forno, sub Edicule, ca să se încheie prin sălbatecul măcel din faţa Iali-Kioşk-ului, spectacol cutremurător care a îngrozit întreaga lume.

Deşi bătrîn, bolnav şi cu sufletul mîhnit, Stolnicul Constantin nu putea sta izolat de evenimente. Era şi el unul din iniţiaţi şi au fost momente cînd, din umbră, cum obişnuia, a jucat un rol în unele întîmplări de atunci, mai puţin totuşi în cele premergătoare mazilirii. Dintre Cantacuzini, el a fost, poate, cel asupra căruia s-a abătut mai des mînia domnului şi, cunoscîndu-i gîndurile, nu putea fi împotriva destituirii lui, mai ales că urmările ei tragice nu erau previzibile. Abia cînd află cu cîtă înverşunare i se urmăreau şi pecetluiau averile, avu intuiţia deznodămîntului. Soarta propriei sale familii i se zugrăvi înaintea ochilor şi se înfricoşă. Pentru otomani, greşelile politice erau numai motive de mazilire, lesne de iertat mai tîrziu, dar o avere mare strînsă de unul din supuşi era un păcat de moarte. Toţi ambasadorii străini cunoşteau procedeul Porţii şi-l descriau în rapoartele lor subliniind de fiecare dată că acuzaţiile politice erau numai pretexte invocate pentru prinderea lui Brîncoveanu, dar că adevăratul motiv era acapararea averii sale evaluată la douăzeci de mii de pungi a cîte cinci sute de lei. Referindu-se la nefericitul principe, consulul olandez din Smirna scrie la 23 aprilie 1714, nu fără îngrijorare: « Vremea rămîne să arate ce se va întîmpla cu dînsul; în care privinţă îmi place să nădăjduiesc ce e mai bine. Dar ce

este mai rău e că zilnic se observă că acest guvern are planul de a înlătura pe toți supușii ce au avere, pentru a sătura setea de bani a sultanului».

Copleșit de previziunea unui sumbru sfîrșit al domnului (nu și al nefericiților coconi), încercatul cărturar se întoarse și mai mult spre lumea sa interioară unde putea să-și consume procesul de conștiință în tovărășia lui « Solon al său » cum îl amintește pe filosoful antic într-o scrisoare către Hrisant Notaras.

Va fi greu de stabilit vreodată partea de vină a Stolnicului în suprimarea Brîncovenilor. Moartea lor era rezultatul unei mari și îndelungate acțiuni al cărui nucleu se afla la Poartă și cu sau fără intervenția celor din țară ea era hotărîtă mai dinainte. Totuși, inspirați din pătimașa relatare a lui Dimitrie Cantemir, cronicarii munteni îi arată vinovați pe Cantacuzinești sau *Șaitanești* cum îi citează de cele mai multe ori. Cînd însă renunță la pluralul generic, ei se referă numai la Mihai spătarul ca autor al mazilirii. Nici unul din ei nu arată că Stolnicul ar fi fost de față la depunerea nepotului său și nici că s-ar fi aflat printre cei ce-și luau rămas bun de la Brîncoveanu cînd plecă în călătoria spre moarte. N-a fost acolo nici cînd fiului său Ștefan i s-a dat domnia.

Rolul lui s-a jucat în culise și s-a referit poate numai la desemnarea urmașului în scaunul țării. Anonimul brîncovenesc povestește că Mustafa-aga, capugiul trimis de Poartă a sosit în Miercurea Mare iar imbrihorul numai în Joia Mare. « Șăitănești cei mari și cei mici, miercuri noaptea spre joi, umblase pe la Mustafa aga pentru ca să facă domn pe Ștefan spătariul, feciorul lui Costandin stolnicul, și plecase pe cei mai mari ai țării. » Este puțin verosimil ca să fi alergat Stolnicul însuși pentru rosturile noii domnii căci, spune Iorga, era « greu bolnav de zguduirea suferită ». Mai de crezut este că își va fi folosit autoritatea morală pentru a-l determina pe Mihai spătarul să renunțe la protejatul său, Mihai Racoviță, a cărui domnie putea să aducă mai multe greutăți și primejdii țării decît a unui boier muntean, mai puțin lacom și mai puțin corupt. Nimeni nu va ști ce și-au spus cei doi frați în acele ceasuri de noapte, dar cuvintele lor de atunci au fost sămînța discordiei dintre ei, care, peste puțin timp, i-a dus la pierzare pe amîndoi. Deocamdată însă voia Stolnicului învinse.

Alegerea, așadar, nu venise gata făcută de la Constantinopol, cum încearcă unii să arate, ci s-a produs la București, în cele cîteva ceasuri de la sosirea capugiului pînă la mazilirea vechiului domn. Firmanul a fost adus de la Poartă în alb și numai în momen-

tul alegerii, Bocteş-efendi iazagiul îl completă cu numele lui Ştefan spătarul, buimac încă de neprevăzutele lucruri care i se întîmplau. Într-un raport străin, scena cînd Rechiap imbrihorul îl numeşte domn este descrisă astfel: «... el întrebă a doua oară, care era spătarul sau generalul. I-l arătară şi, luîndu-l de mînă, îi zise: „tu să fii de acum domnul". Spătarul sau generalul vru să se apere din modestie, dar imbrihorul îi răspunse plin de mînie: „dacă tu nu vrei să fii, este un semn că şi tu eşti hain împăratului otoman". Boierimea văzînd că imbrihorul se supără, rugă pe spătar să primească domnia, la care el consimţi cu multă supunere.»

Von Goltz, la rîndul lui, relatează din întîmplările zilei de 4 aprilie 1714: « Eadem adhuc die vesperi, Bassa certum gladium et sceptrum, insignia principatus, solus portat ad domum generalis Stephani Cantacuzeni, et ipsi imponit, ipsum futurum nolens volens principem, et sequenti die introducturum in sedem principalem et installaturum » [1].

Poate că, dincolo de tot artificiul ei, alegerea lui Ştefan nu era altceva decît o pîlpîire scurtă a vechii ambiţii imperiale a Cantacuzinilor. Gîndul lui Şerban de a stăpîni tronul bizantin mai persista în familie, subţiat şi micşorat de împrejurări. Stolnicul, mizînd pe un capriciu al istoriei, mai încerca să nu scape din mînă tronul Ţării Româneşti care putea fi, în viitor, o trambulină spre realizarea visului de veacuri a înaintaşilor lui.

---

[1] Încă în seara aceleiaşi zile, paşa însuşi duce o anumită sabie şi un sceptru, însemnele domniei, la casa generalului Ştefan Cantacuzino şi-i impune ca, vrînd, nevrînd el să fie viitorul domn şi în ziua următoare să-l învestească şi să-l aşeze în scaunul domnesc.

XXIII

DRUM FĂRĂ ÎNTOARCERE

Domnia lui Ştefan Cantacuzino începe într-un moment istoric nefavorabil familiei Cantacuzineşti. Primele lui dispoziţii au fost luate în prezenţa încă la Bucureşti a fostului domn şi cele mai multe dintre ele se refereau la confiscarea averii acestuia şi la pregătirea călătoriei lui spre Constantinopol. Frica, surpriza şi, în bună parte, temperamentul lui inegal l-au îndemnat să se arate zelos în cele dintîi ceasuri de domnie. Totul se petrecea în pripă, sub ochii vigilenţi ai capugiului Mustafa-aga.

A doua zi, era în Vinerea Mare, seara la nouă ceasuri, principele învechit în scaun îşi părăsea ţara şi supuşii. Cinci trăsuri ieşiră pe poarta palatului purtînd pe domn, pe doamnă şi nurori, pe nepoţi. Fiii şi ginerii mergeau călări pe lîngă dramaticul convoi pornit pe un drum cu însîngerat sfîrşit. Speranţa îi mai însoţea atunci pe toţi socotind că vor împărtăşi soarta tuturor mazililor şi, în cel mai rău caz, îşi vor duce viaţa liniştiţi în vreun serai de pe malurile Bosforului.

La cîtva timp după aceea, pleca şi imbrihorul urmat de patruzeci de care cu cîte opt-zece cai fiecare, ducînd bogăţiile brîncoveneşti spre vistieriile sultanului. Pecetluite de el, bijuteriile, veştmintele de fir, blănurile scumpe, tacîmurile de aur, mobilele şi covoarele de preţ luaseră drumul străinătăţii ca să-i aducă lui Gin Ali Paşa veniturile trebuincioase pentru războiul Moreei pe care se lăudase că-l va purta fără să ştirbească tezaurul împărătesc.

Vestea neaşteptată a mazilirii, despuierea domnului de toate bunurile sale, plecarea lui cu întreaga familie, petrecute toate

în cele mai îndoliate zile ale săptămînii patimilor, erau întîmplări impresionante, cu puternice ecouri în popor. Poate de aceea ele aruncau o umbră întunecată asupra noului domn, care fără riscul vieţii nu putea proceda altfel decît ar fi procedat oricare altul în situaţia lui.

Căutînd să abată gîndul norodului de la dureroasele evenimente, Ştefan făcu oarecare vîlvă desfiinţînd văcăritul, o dare brîncovenească nesuferită tuturor, şi scutind preoţimea de dăjdii. A fost singura măsură demnă de amintit în scurta sa domnie, căci, în rest, ea nu adăugă nici o strălucire numelui Cantacuzinilor. Poate că în alt moment istoric şi într-o mai îndelungată şedere în scaun el ar fi reeditat domnia unchiului său Şerban, ale cărui trăsături esenţiale le moştenise. Nu mai puţin destoinic decît alţi domni, el era însă, după descrierea anonimului brîncovenesc, mai puţin statornic şi mai voluntar: « Sfaturi de la nimeni nu lua, ci numai el însuşi să sfătuia la celea ce vrea să facă întru trebile ţării, iar întru trebile Porţii turceşti, şi ale altor părţi cu tată-său Costandin stolnicul să sfătuia ». Del Chiaro, bun cunoscător al obiceiurilor lui Ştefan Vodă, scrie că acesta îl vizita pe părintele său cel puţin o dată pe săptămînă, întîrziind la el pînă după miezul nopţii.

Peste ani, cărturarul îşi păstrase obişnuinţa de a lucra tîrziu, dar, fără a renunţa definitiv la ele, împuţinase ceasurile consacrate problemelor politice. Erau la mijloc motive de boală şi de slăbiciune şi, mai cu seamă, o adîncă dezamăgire căci, peste toate întîmplările de jale care-i solicitaseră şi-i zdruncinaseră puterea morală, încrederea şi iubirea de oameni, se adăugase şi înstrăinarea lui Mihai. Fratele cel mai apropiat, tovarăşul său credincios de-a lungul drumului vieţii, se întorsese acum împotriva lor. Deşi la început, pentru a nu-l contraria pe bătrînul său frate, alergase el însuşi să pregătească alegerea lui Ştefan, îl considera, ca mulţi alţii, un domn provizoriu şi, în taină, lucra la realizarea vechiului său gînd de a-l înscăuna pe Mihai Racoviţă.

Lucruri tragice se petreceau în aceeaşi vreme, în ţară pentru Cantacuzini, iar la Constantinopol pentru Brîncoveni. Scrisori multe aduceau şi duceau peste hotare gîndurile, neliniştile, durerile, teama ori îndîrjirea din sufletele unora şi altora; rapoarte diplomatice răspîndeau ştiri adevărate ori plăsmuite; reproşuri şi speranţe, acuzaţii şi desvinovăţiri, lacrimi, rugăminţi, promisiuni circulau pecetluite, dintr-un oraş într-altul, dintr-o mînă

într-alta. Vara acelui an, 1714, a fost poate cea mai teribilă din istoria țării.

La Țarigrad, strălucitul domn de odinioară stătea închis în Groapa Sîngelui la Edicule, întunecată carceră unde bostangibașa îl chinuia să-și mărturisească averile.

În țară, nefericitul domn care-i luase locul simțea cum se strînge și în jurul lui un cerc de neprieteni, în timp ce turcii îl încărcau cu mereu alte sarcini, încît suferința răzbătea prin slovele scrisorilor sale: « numai mila fără de margini a marelui Dumnezeu să se milostivească de acest loc mult încercat, căci nădăjdile noastre le-am scos de la oameni ».

Pe la mijlocul lui iulie criza familială a ajuns la paroxism. Pe de o parte, spune un raport vienez, « Dihonia iscată între domn și spătarul Mihai tot crește, și în așa chip, încît e de temut ca pîrile ce-și fac amîndoi la Poartă să nu le aducă un sfîrșit nenorocit. Cu atît mai mult, cu cît împotriva noului voievod se deșteaptă patimi secrete din partea boierilor țării ».

În această stare de spirit aflînd că Brîncoveanu a cedat Porții o mare parte din averea sa și că ar avea șanse să scape, se spune că Ștefan adăugă la vechile pîri un dosar de acte secrete, cunoscute numai de bătrînul Stolnic, prin care spera să îndepărteze pentru totdeauna eventualitatea revenirii ca domn a vărului său, fiind sigur că o dată reîntors în țară acesta și-ar fi tradus în faptă amenințarea de odinioară făcînd « să curgă pînă la genunchi sîngele Cantacuzinilor ». Lupta se dădea pe viață și pe moarte și era cu atît mai bine primită de Poartă cu cît, spune N. Iorga, « nimicirea Brîncovenilor făcea din visteria imperiului pornit pe mari campanii de revanșă contra venețienilor și austriecilor, moștenitoarea unor averi depuse sau ascunse și în străinătate, prin Ardeal și la Zecca din Veneția. De aici cumplita hotărîre a asasinării în piață publică, sub ochii unui sultan degenerat, a unei întregi dinastii domnești ».

Nerăbdător, Gin Ali Pașa nu mai putea aștepta ca domnul, cu trupul chinuit și cu sufletul împietrit, să mai declare ceva peste mulțimea bogățiilor smulse de la el sub torturi. Ca o supremă batjocură alese ca zi de execuție marea sărbătoare a Adormirii Maicii Domnului, cînd, în alți ani, în Țara Românească se sărbătorea, cu fast și veselie, aniversarea domnului. Sîngeroasa dramă de familie, în care părintele a trebuit să asiste la decapitarea celor patru fii și a unui ginere, a fost pentru cei invitați acolo un spectacol crud ale cărui amănunte s-au propagat în

lume sub forme multiple și variate, iar în țară a dat naștere unor creații de literatură populară cu larg ecou în timp și în spațiu.

Cu toate că atitudinea de mai tîrziu a lui Gin Ali față de Cantacuzini a fost o mărturie de necontestat că și moartea Brîncovenilor, cu sau fără intervențiile lui Ștefan Vodă și ale Stolnicului Constantin, a fost hotărîtă de Poartă pentru interese proprii, răspunderea a rămas aruncată numai asupra acestora, căci, se spune în Genealogia Cantacuzinilor: ... « cu toate că Brîncoveanu, de i se prelungea viața în domnie, negreșit omora pe unchiul lui, pe Costandin și pe frate-său, Mihai Cantacuzino, dar tot poate cineva vinui pe Costandin stolnicul; pentru că mai de hulit este fapta cea săvîrșită decît cea ce ei socotea că putea să se întîmple. »

Asupra acestui dureros și nedrept epizod al istoriei Țării Românești încă nu s-a făcut lumină deplină. Pînă acum n-a ieșit la iveală vreun document care să limpezească cele arătate cu patimă de cronici și transmise de istorie din veac în veac, așa cum s-au luat de acolo. Este o datorie a posterității față de memoria primului mare umanist român ca să cerceteze care a fost substratul dramei lui Brîncoveanu, dar nu mai puțin și a celei care a suprimat mai tîrziu pe Cantacuzini, stingînd în sînge făcliile veacului de lumină românesc.

Hecatomba din piața seraiului nu adusese lui Ștefan vodă o schimbare favorabilă. El se silește și mai departe să facă față năpăștilor turcești și chiar făcu dovadă că nu este un simplu « ispravnic de scaun. »

Stolnicul era mai puțin solicitat de viața politică. Corespondența cu imperialii scăzuse mult, iar cea cu Moscovia încetase de tot. Retras în odaia sa de lucru se cufunda cu totul în elaborarea vastei sale *Istorii*. Munca era și acum refugiul lui, limanul liniștit în care uita de furtunile vieții, căci ele nu-l ocoleau nici la bătrînețe. Către sfîrșitul anului Ștefan vodă se îmbolnăvi grav și zăcu pînă aproape de Crăciun. Îngrijorarea ce-l cuprinse pe cărturar văzîndu-și fiul suferind de o « boală mortală și periculoasă » nu se risipise bine cînd o nouă lovitură a sorții îl prăbuși într-o durere profundă. Radu, fiul sufletului său, Răducanu, feciorul care-i semăna lui și în care-și sădise multe nădejdi, se stinse din viață lăsîndu-l zdruncinat și descumpănit. Deși pe piatra lui de mormînt Stolnicul este numit « bogat întru minte », în acele momente, îndureratul părinte nu putu să se îngrijească

nici măcar de epitaf, cum făcuse cu ceilalți membri de familie dispăruți. Domnul fu acela care se îngriji de toate, slăbit încă și copleșit de năpraznicele întîmplări abătute asupra familiei lor. Poate tot el a pus să se sape în marmora fratelui său cuvintele așezate în stihuri: « Fev. 25, 7223. Radul spătarul, părăsind lumea cea trecătoare, în floarea vărstii, ș-au ales partea vecuitoare, pre stolnecul cel lăudat, avînd firesc părinte, pre Costandin Cantacuzino, bogatul întru minte. Multă întristare a adus a lui jalnică moarte lui Ștefan Vodă, frăține-său, celui deplin în toate, care aici l-au astrucat cu cinste frumoasă, cu pompă mare l-au adus domnilor cuvioasă, jale soții lui lăsînd și tînguieli nespuse. Pre Dumnezeu dar să-l rugăm în veci să-l odihnească și, la împărăția sa viind, să-l pomenească ».

Primăvara găsi familia împuținată. Duioasa mamă, Safta, își mîngîia durerea cu dragostea nepoților rămași de la Răducanu. Tatăl, prăbușit și mai mult în sine, alerga la sfatul înțelept al cărților și căuta în zadar o ieșire pentru feciorul său Ștefan, cuprins din toate părțile de dușmani și greutăți. Deși, la început acesta sperase într-o domnie lungă, își dădea seama acum că lațul se strînge în jurul său, lucru pe care Stolnicul îl înțelesese, spune Nicolae Iorga, încă de la sfîrșitul primului an de domnie. I se poruncise atunci, în plină iarnă, să dea o mie de care cu cai și oamenii trebuincioși pentru războiul Moreei. Mai tîrziu, alte cereri pentru pregătirea campaniei împotriva austriecilor îi secătuiră țara și nemulțumiră poporul. Pe de altă parte, mazilul Mihai Racoviță, ajutat de Mihai Cantacuzino, nu înceta să-i facă atmosferă nefavorabilă la Poartă, acuzîndu-l de hainie. Culmea crizei o provoacă Gin Ali, care, temîndu-se ca nu cumva sultanul să-l facă vizir în locul lui pe Rechiap imbrihorul, prieten și protector al lui Ștefan vodă, găsi mijlocul să se debaraseze de el, numindu-l pașă la Bender unde-i înscenă un rapid proces pentru presupuse nedreptăți și porunci să i se taie capul.

Lipsit de înaltul său sprijinitor, domnul Țării Românești se găsi neputincios în fața firmanului de mazilire adus de capugibașa în ziua de marți, 9/21 ianuarie 1916. Primul lui gînd a fost să treacă în Transilvania, dar, împiedicat de iarna grea și de boierii țării, renunță și se pregăti de drum, cu destulă neplăcere, în direcție contrarie, spre Constantinopol, unde spera că, după făgăduințele din firman, « sub mila împărătească va petrece în liniște ».

Urmaşul lui Ştefan era Nicolae Mavrocordat care venea din Moldova pentru a elibera scaunul de acolo destinat lui Mihai Racoviţă, ajuns în sfîrşit, după îndelungate intrigi, să-şi atingă amîndoi scopul.

Pînă să vină în Ţara Românească, noul domn trimise scrisori binevoitoare boierilor munteni. Pe Mihai spătarul împreună cu Radu Dudescul şi alţii l-a numit caimacam, iar lui Constantin stolnicul i-a scris « poftindu-l să şază ca un boiar bătrîn, să nu să ducă la Ţarigrad, şi-l va avea măria-sa în loc de părinte ». Cîtă încredere aveau Cantacuzinii în Mavrocordaţi nu e greu de bănuit. De aceea, Mihai spătarul, întîmplîndu-se la conacul său din Cozleci, temîndu-se de răzbunarea lui Nicolae Voievod pentru intervenţiile ce le făcuse în favoarea lui Mihai Racoviţă, făcu o disperată încercare de a trece în Transilvania, dar drumurile înzăpezite îi încetiniră călătoria, dînd posibilitate vameşilor de la Cîmpina să-l prindă şi să-l întoarcă înapoi la Bucureşti unde, fiindu-i oferită a doua oară, vrînd-nevrînd, primi căimăcămia.

Nu se petrecu acelaşi lucru cu Stolnicul. El nu putea primi invitaţia noului domn, întîi pentru că presimţea într-însa o cursă, în al doilea rînd pentru că, sperînd să poată îndrepta întrucîtva situaţia grea a fiului său, era hotărît să-l însoţească la Constantinopol. În seara zilei de sîmbătă, 13/25 ianuarie porţile palatului domnesc din Bucureşti s-au deschis din nou pentru a lăsa să treacă al doilea convoi sortit să nu mai revină.

În trăsuri se aflau domnul cu doamna Păuna, coconii Constantin şi Radu şi bătrînul Stolnic, părintele cu sufletul însîngerat care nu-şi putea părăsi unicul fiu într-un moment de răscruce, ştiind că orice direcţie ar alege, tot spre moarte se duce. Se împăcase cu gîndul că drumul lor era un drum fără întoarcere.

Călătoria a durat peste aşteptări. În plină iarnă, pătrunşi de frig şi de oboseală, speriaţi de întîmplări, cei doi coconi, mici şi plăpînzi se îmbolnăviră grav aşa că la 20 februarie, după informaţia lui Hochepied, ei încă nu sosiseră la Constantinopol.

Genealogia descrie pe scurt că după sosirea lor « le-au dat conac la Vlah-serai. Acolo lăcuiau slobozi, fără nici un fel de străjuire. La dînşii adesea veneau prieteni creştini şi turci, cu care-şi petreceau din vreme, neştiind cum că scopul vizirului era să-i omoare . . . » Dureroasă mistificare, căci din această viaţă aparent liniştită şi sigură, în mai puţin de o lună n-a mai rămas nimic.

Collyer, ambasadorul olandez din Constantinopol, scrie la 18 martie că « Ştefan Cantacuzino, despuiat de toate bunurile-i pământeşti, fiind adus aici, e ţinut apoi şi închis la Tefterdar, şi ameninţat cu moartea, dacă nu va destăinui şi da la lumină ce mai are ascuns aiurea sau păstrat încă ».

Ce se întîmplase între timp, povesteşte Del Chiaro care rămăsese la Bucureşti, la curtea lui Mavrocordat. Unii din boierii munteni, potrivnici lui Ştefan, cerură ca să se trimită la Poartă, o dată cu acuzaţiile lor, şi cîteva scrisori din Transilvania ce-i erau adresate. « Fiindcă aceste scrisori nu conţineau lucruri grave contra Principelui Ştefan, se ticlui o traducere făcută de o anumită persoană, cu adăugiri agravante » . . .

Vizirului Gin Ali îi era deosebit de priincioasă reclamaţia din ţară care-i aducea mai aproape termenul de realizare a nefastului său plan de a stinge şi cea de a doua puternică familie din Ţara Românească. El porunci ca voievodul mazil să fie transferat la închisoarea Başbaşicule unde, scrie acelaşi Hochepied, la 19 aprilie, « stă cu bătrînul său tată, legat ticăloşeşte în lanţuri, de gît, mîini şi picioare. Afară de aceasta se vinde la mezat în Constantinopol juvaerele sale şi lucrurile de aur şi argint ca şi bogatele-i mobile şi cai. E de temut şi mulţi cred că aşa o să fie ca el şi tatăl său să fie loviţi de aceeaşi soartă ca Domnul de mai înainte, unchiul său (!), care a fost tăiat acum doi ani, împreună cu fiii săi. »

Ei au fost închişi în Fornetta, aceeaşi carceră a morţii numită Groapa Sîngelui în care suferise torturi şi Brîncoveanu. Aceleaşi chinuri li s-au rezervat şi lor, urmărindu-li-se, ca şi celuilalt, avuţiile dorite de vizir. Nemilos şi crud spectacol pentru părinte să-şi vadă torturat singurul fiu pentru a cărui salvare venise. Mai teribil şi mai îngrozitor pentru fiu să asiste la patimile tatălui său, a unui bătrîn de aproape optzeci de ani, cu puterile împuţinate, în care doar înaltele virtuţi morale mai ţineau scînteia vieţii. Trecuse aproape o jumătate de veac de cînd, închis la Cocorăşti din porunca lui Duca Vodă, luase asupra lui şi pedeapsa de o sută de lovituri cuvenite plăpîndului frate Iordache. Acum suferea cu greu partea ce i se hărăzea şi, de multe ori, simţirea îl părăsea înainte de a se săvîrşi tortura.

Străduinţele lui bostangi-başa au dus la rezultate care l-au mulţumit pe vizir şi, socotind că nu mai are ce lua de la cei închişi, porunci executarea lor. Pedeapsa capitală era însă o izbăvire pentru Constantin Stolnicul. Erau patru ceasuri din noaptea de

6/7 iunie 1716 cînd, ca un suprem sacrificiu, i-a mai fost rezervat, înainte de moarte, să sîngereze în faţa tabloului dureros al gîtuirii fiului său, a aceluia care, subliniază cronicile, cît a fost domn n-a ucis pe nimenea. Aceleaşi mîini nelegiuite stinseră apoi şi strălucitoarea lumină a conştiinţei sale. « Iar după ce i-au zugrumat, se spune în *Genealogie*, le-au tăiat capetele şi jupuindu-le le-au trimis la Odrii în ordia vizirului. »

Primul act al dramei Cantacuzinilor se consumase noaptea, în taină, la Constantinopol, dar, la două zile după aceea, actul următor se desfăşură în public, la Adrianopol unde au fost aduşi din ţară Mihai spătarul şi Radu Dudescu, ginerele Stolnicului, împreună cu alţi şase sau şapte membri de familie despre care cronicile din ţară nu scriu nimic. În schimb două rapoarte diplomatice îi menţionează în timp ce rezumă şi cea de a doua mare tragedie din istoria Ţării Româneşti.

La 18 iunie 1716, Collyer scrie: « Ştefan Cantacuzino, despoiat de toate averile lui, a fost scos duminică la 7/iunie/, din temniţă, cu tatăl său, bătrînul Constantin şi tăiat. Trupurile au fost aruncate în mare. Acum se aude că unchiul său Mihai Cantacuzino şi şapte boieri, nepoţi şi rude, au fost chemaţi din ţara lor în lagăr, ca să fie şi ei ucişi ».

Cu o săptămînă mai tîrziu, la 24 iunie, Hochepied relatează în raportul său: « În noaptea de 6 la 7 [iunie] Ştefan Cantacuzino şi tatăl său au fost gîtuiţi în închisoarea Bostangi-başei şi trupurile zvîrlite în mare. Afară de aceasta, la Adrianopol s-au tăiat, în ziua de 9, capul spătarului Mihai Cantacuzino, al fiului acestuia şi a şase alţi din nenorocita familie, în public. Aşa că toată familia s-a stins ».

Timpul va scoate la iveală, poate, cine şi cîţi au fost acei nenumiţi care i-au însoţit în moarte. Dar cu ei, sau fără ei, uciderea Cantacuzinilor rămîne o mare nelegiuire a veacului, prin suprimarea aceluia pe care Nicolae Iorga l-a considerat « podoaba culturii româneşti ».

* * *

Valurile Bosforului nu se închiseră încă peste trupurile chinuite şi decapitate ale cărturarului român şi fiului său cînd, în ţară, noul domn, Nicolae Mavrocordat, începu prigoana împotriva celor rămaşi acolo. « A fi Cantacuzin sau rudă cu ei se considera o vină demnă de pedeapsa cu moartea », scrie Del

Chiaro. Nicolae-Vodă se înrăise şi dăduse frîu liber lăcomiei. Puse să se vîndă la licitaţie lucrurile Cantacuzinilor, îi scoase din boierii, le confiscă moşiile şi-i obligă la plata unor sume mari de bani pentru a-şi răscumpăra vieţile, nepregetînd să taie pe loc capetele celor care nu le puteau împlini. Din acelaşi izvor se cunoaşte cum « un copil de opt ani, fiu al lui Radu, fratele Principelui Ştefan Cantacuzino, fu smuls din braţele mamei sale, în mănăstirea Mihai Vodă unde era închisă, şi cu sabia în mînă fu ameninţată cu uciderea copilului ei, dacă nu va plăti cinci pungi (adecă 2 500 galbeni)». Povestind şi alte întîmplări sîngeroase, autorul adaugă: « .... mărturisesc că nu-mi puteam explica cruzimea acestui prinţ erudit şi mare iubitor de talente şi mai cu seamă generos cu străinii .... »

Sub neîntrerupta prigoană a lui Mavrocordat, bogăţia de odinioară scădea, se subţia, reducîndu-se la cîteva obiecte de valoare, despre care însăşi Safta Cantacuzino, soţie şi mamă rămasă numai cu mîngîierea nepoţilor, scrie aproape ruşinată, în testamentul său din 1719, cu frumoasă semnătură autografă: « .... să porţi grija să şi dai din cele ce mi-au rămas cîte ceva; nepoţelului Dinului să-i dai inelul ce iaste pus zălog, doar se va putea scoate; Săfticăi cununa; Mândicăi, ştii unde am dat cei puţinei galbeni la Bucureşti, de vor scăpa, să cumperi cunună frumoasă să se pomenească şi pe moşă-său şi pă mene ».

Del Chiaro înseamnă în cartea sa că mijloacele materiale ale Saftei se împuţinaseră atît de mult încît nu mai avea « nici pentru traiul zilnic. Mă aflam de faţă, scrie el, şi am servit de interpret atunci cînd sărmana de ea trimise să fie rugat unul din noii miniştri greci, deţinător al unora din satele ei, ca să aibă milă să-i trimită puţină făină. Iată starea de nenorocire a Casei Cantacuzino care a fost întotdeauna adăpostul săracilor şi străinilor! », exclamă în încheiere secretarul domnesc.

Vîntul pustiirii bătea peste tot ce clădise Stolnicul în lungul vieţii. Se risipea şi rodul pasiunii sale, colecţia de cărţi frumoase şi de preţ asupra căruia se aţintise privirea jinduitoare a domnului. Cronicarul vremii scrie, cu o nuanţă de regret şi reproş: « A fost cea mai mare vivliotichi decît toate acestea [1], cu multă cheltuială şi multe cărţi elineşti, letineşti, franţozeşti, turceşti .... dar cele mai multe cărţi s-au rădicat dă Niculae Vodă şi le-au

[1] Cele de la Mitropolie, Văcăreşti şi Sf. Sava.

dus la vivliotichi al său ce făcuse la Ţarigrad, la casăle lui, la Bata . . . »

În aceeaşi vreme, la Constantinopol, Doamna Păuna a lui Ştefan Vodă, temătoare de soarta coconilor săi, Constantin şi Radu, recurse la ajutorul prietenilor şi slugilor credincioase şi, travestindu-se, rămase ascunsă un timp în oraş, apoi, după o primejdioasă călătorie de patru săptămîni, cu o corabie engleză, ajunse la Messina de unde, trecînd pe rînd prin Neapole, Roma, Florenţa, Bologna şi Ferrara se opri, în sfîrşit, la Veneţia. Aici îşi îngăduie un popas de cîteva zile, mai mult pentru odihna copiilor decît pentru a sa, şi porneşte apoi mai departe, spre Viena, unde pune capăt odiseei sale, rămînînd să trăiască acolo din cei două mii de taleri pe an acordaţi de împăratul Austriei. Fiii ei crescuţi în străinătate, în umbra unei curţi imperiale dar destul de departe de ea, se hrăneau totuşi cu visul gloriei trecute, căutînd să-şi recîştige vechile drepturi. După un întins păinjeniş de intrigi şi aventuri ei ajunseră însă unul general în armata rusă, altul colonel-maior în cea austriacă. Ironia sorţii îi azvîrli la cele două capete ale cumpenei pe care Stolnicul se străduise atîta vreme să o ţină în echilibru. Acelaşi joc al destinului stinse şi vechea duşmănie cu Mavrocordaţii, hărăzind soţie beizadelei Constantin a lui Nicolae vodă, pe fiica lui Radu, fiul cel mai mic al Stolnicului. Nunta se săvîrşi cu mare pompă şi veselie în ziua de Duminica Sfintei Treimi, aceeaşi zi în care, cu unsprezece ani mai înainte, căzuseră capetele celor din neamul tinerei mirese. Timpul, netezind ascuţimea durerilor din trecut, făcu să răzbească deasupra puterea nestăvilită a vieţii.

Din mulţimea dramaticelor întîmplări ale familiei cu tulburătoare destine, a rămas să dăinuie doar legenda unor comori pe care le-ar fi stăpînit Cantacuzinii. Ecoul ei tîrziu a făcut să se răscolească pămîntul în jurul şi sub casa zidită de Ştefan Vodă lîngă Constantinopol, « într-un loc ce se cheamă Santo Stefano ». Confiscată şi vîndută la mezat, ea a fost închiriată ambasadorului francez d'Usson de Bonnac. Într-unul din rapoartele sale, acesta povesteşte cu cîtă vîlvă începură săpăturile, din porunca marelui vistier, tulburîndu-i tihna. Însuşi sultanul pare să fi asistat, incognito, la lucrări şi cumpără pe loc casa înainte de a cunoaşte ce taină acoperă. Singur marele vizir se îndoia de adevărul zvonurilor, dar tot el fu acela care, cunoscînd puterea legendei, rosti cuvintele: « se va tot crede că există o comoară la Santo Stefano, pînă cînd se va fi dovedit că acolo nu se află nimic ».

Sub pământul şi piatra Constantinopolului nu s-a găsit într-adevăr nici o urmă, căci moştenirea cea mai de preţ pe care Constantin Cantacuzino cărturarul o lăsase posterităţii a rămas în Ţara Românească, acolo unde uimitoarea sa minte, îndemnată de înaltul sentiment al dragostei de patrie, a pus temeliile unui veac de lumină românesc, a deschis larg porţile ştiinţei şi, din adîncile izvoare ale trecutului, a scos la suprafaţă adevărul despre începuturile neamului său, făurind o nobilă operă istorică pe care nu o vor putea nimici veacurile viitoare.

GLOSAR

A

Acant = plantă decorativă şi medicinală cu frunze frumoase
acatist = slujbă bisericească cuprinzînd rugăciuni şi cîntări în cinstea Fecioarei Maria
agă = agà, ofiţer din armata otomană
agap = participant la agapă, masă comună frăţească la vechii creştini
ai = ani (formă veche a pluralului)
alabastru = un fel de marmoră translucidă
alcîrmîz = cîrmîz, plantă sau insectă din care se scoate un colorant roşu; carmin
anahoret = călugăr care trăieşte retras
anale = scriere care povesteşte întîmplările an de an; cronică; letopiseţ
anatemă = excomunicare, blestem solemn din partea bisericii
angărie = angara, sarcină sau greutate materială, necaz, belea, corvoadă
antereu = haină lungă şi subţire purtată odinioară de boieri, azi de preoţii ortodocşi
aprod = agent care-i aducea la judecată pe împricinaţi; membru al gărzii domneşti
arhiereu = denumire generală pentru gradele superioare ale clerului
arhipăstor = arhiereu, episcop, mitropolit
arhon = titlu de politeţe cu care se adresa cineva unui boier
armaş = dregători care supraveghează închisorile şi execuţiile
arz = plîngere scrisă împotriva domnului, prezentată sultanului sau marelui vizir
astruca (a) = a înmormînta
aşijderea = tot aşa, la fel, asemenea
atlas = atlaz, ţesătură de mătase lucioasă pe una din feţe
au = sau
au = oare

B

Ban = dregător delegat de domnul Țării Românești cu ocîrmuirea Olteniei
basnă = născocire, scornitură; minciună
băjenie = pribegie, fugă
bălmăji (a) = a amesteca multe lucruri, a încurca
beizadea = fiu de domn, principe
biv = fost
bîha = în expresia *a prinde bîha* = a tăgădui, a se opune
bîntui (a) = a pustii, a devasta, a asupri, a vătăma
blagorodnic = nobil, de neam bun
Blagoveștenie = Bunavestire, sărbătoare creștină la 25 martie
boală idropică = hidropizie, boală cauzată de acumularea serului într-o cavitate naturală a corpului
bostangiu = soldat turc din gardă care îngrijea și de grădinile sultanului
bostangi-başa = șeful gărzii și închisorii seraiului sultanului
brocard = brocart, stofă cu flori sau ornamente țesute în fir de aur, argint sau mătase
bucoavnă = abecedar sau altă carte tipărită cu caractere chirilice

C

Cacom = hermină, animal cu blană scumpă
cadiu = judecător la turci
caic = mică navă cu vele avînd pupa și prora mai înalte decît restul bordajului
caftan = haină albă, lungă și largă, ornată cu fir de aur sau de mătase pe care o purtau domnitorii și demnitarii
caimacam = locțiitor al domnului sau al unor demnitari turci
calcan = scut
camarilă = clică de curteni care influențează, din interese personale, actele suveranului și treburile statului
campane = clopote (plural factice de la italienescul *campana*)
cap = conducător
capugiu = portar al seraiului; trimis al sultanului însărcinat cu schimbarea domnilor
capugi-başa = comandant al capugiilor, mare șambelan
capuchehaie = reprezentant al domnilor români la Poarta otomană
caravanserai = han mare în care poposesc călătorii și căruțele
caretă = trăsură închisă
catastișe = registre, condici (pluralul de la catastih)
caterisi (a) = a răspopi, a destitui, a degrada pe preoți

cauc = potcap, acoperământ al capului purtat de preoții și călugării ortodocși
cazană = tortură, supliciu ; asuprire, nedreptate; trudă
căftăni (a) = învesti pe cineva în domnie sau într-un rang de boierie
călăraș = curier călare
cămăraș = slujitor al cămării (vistieriei) domnești
carte împărătească = ordin imperial
căzut = cuvenit
ceartă = neînțelegere, vrajbă; aici, probabil, duel
celebi = cilibiu, domn, stăpîn, nobil ; titlu ca și «domnule» sau «chir», cu sensul de teolog, savant
cemetie = cimotie, rudă
censor = cenzor, controlor
chervan = car mare pentru transportul mărfurilor și al persoanelor
chesar = cezar, împărat
chindie = timp al zilei către asfințitul soarelui (din turcescul ikindi =după amiază)
chinovar = cinabru, sulfură roșie de mercur folosită pentru colorat și ca medicament
chir = domn, jupîn
chiriacodromion = carte care cuprinde evangheliile de duminică
chirilicale = slove chirilice; scriere veche
chirix = predicator
chivernisi (a) = a administra, a conduce, a îndruma
cin = ordin, rang, treaptă, stare socială
cliros = cler, corp preoțesc și călugăresc
clucer = boier care se ocupa cu aprovizionarea curții domnești
cocon = fiu, fecior, prunc
codicil = adaos sau îndreptare ulterioară care modifică sau completează un testament
comis = boier de divan care se îngrijea de grajdurile domnești
conac = casă boierească la țară; loc de popas
conăci (a) = a face popas, a poposi, a se odihni
contăș = haină luxoasă lungă, purtată de boieri
contumatia = contumacie, absență; aici carantină (din italienescul *stare in contumacia* = a fi în carantină)
coștei = castel
crăie = crăiie, împărăție
cronograf = cronică, anale, cu caracter popular
cuhnie = bucătărie
cupar = paharnicul particular al domnului
curà (a) = a curge; cură = curge

curtezan = curtean, persoană de la curte
curuț = luptător în răscoala condusă de Francisc Rakoczi II (1703—1711) pentru eliberarea Ungariei de sub jugul austriac

D

Dajdie = impozit, dare, bir
danie = donație, dar
dărăban = dorobanț, soldat din infanterie
dăin = din
demnare = îndemnare
den = din
diac = scriitor de cancelarie, copist, om cu știință de carte
diată = testament
dichis = obiecte, unelte, accesorii, orînduială, rost ; tot ce trebuie
diorthositor = îndreptător, corector
distih = grup de două versuri care alcătuiesc o strofă
dni = zile
dragoman = interpret oficial în țările din Orient; tălmaci
dres = act, document
ducat = monedă de aur sau de argint
duhovnic = preot care spovedește pe credincioși
dulamă = haină de ceremonie purtată de domni și de boieri, făcută din stofă scumpă, împodobită cu blană și cu paftale
dvornic = vornic

E

Eparhie = diviziune administrativă bisericească, avînd ca șef un episcop
epodă = poezie compusă din distihuri
eres = credință în forțe miraculoase, supranaturale; superstiție; concepție falsă
exarh = șef al unei biserici ortodoxe autonome
ex professo = un om care posedă perfect un subiect

F

Feledui (a) = a răspunde, a garanta
ficlean = viclean
forzaț = foaia de hîrtie dintre corpul cărții și scoarță

fregată = vas de război cu trei catarge, slab înarmat, dar cu viteză mare, destinat serviciului de recunoaștere
frînc = nume generic dat odinioară la noi occidentalilor latini
frîncesc = provenit de la frînci

G

Gloabă = amendă
gramata = învățătură, scrisoare, pastorală
grămătic = slujbaș într-o cancelarie
grof = conte, mare latifundiar maghiar
gromovnic = carte care cuprinde preziceri pe baza interpretării tunetelor și fulgerelor
gropniță = cavou, criptă, mormînt
grumadzi = grumaz, gît

H

Hain = trădător, necredincios
har = însușire, dispoziție naturală ; dar sau răsplată acordată cuiva ca un semn de bunăvoință, ca o favoare deosebită
haraci = tribut anual pe care îl plăteau sultanului țările creștine supuse turcilor
hartofilax = arhivar, bibliotecar
hasnadar = vistier
hateșărif = hatișerif, ordin sau decret cu semnătura autografă a sultanului
hatman = boier de divan în Moldova însărcinat cu comanda întregii oștiri; comandant suprem al unei forțe armate
hecatombă = masacru, grămadă mare de cadavre
heraci = haraci
herb = marcă, stemă, blazon
hermelină = hermină, animal cu blana cafenie vara, albă, fină și lucioasă iarna
hexametru = vers de șase picioare, folosit în versificația latină și elină
hiastru = fiastru, fiu vitreg
hlamidă = mantie împărătească sau arhierească
hrăpi (a) = a răpi, a lua cu forța
hrisov = act domnesc prin care se acordă un grad boieresc, un privilegiu, o moșie

I

Iacint = hiacint, piatră semipreţioasă de culoare roşiatică, folosită odinioară şi în medicină; zambilă (floare)
iatrofilosof = medic
ienicer = soldat din vechea infanterie turcească
ieromonah = călugăr cu funcţie de preot
iezi (a) = a stăvili, a face iaz
iezuit = membru al unui ordin de călugări catolici întemeiat în 1534 de Ignaţiu de Loyola
ilam = încunoştiinţare, informare
incunabul = carte tipărită înainte de anul 1500
in-octavo = format de carte obţinut prin îndoirea coalei de hîrtie în opt
iproci sau i proci = şi celelalte, et cetera
ispravnic = administrator, intendent, reprezentant, locţiitor
istov = (în expresia *de istov)* cu totul, complet; (în expresia *fără istov)* fără încetare, nesfîrşit
iuzbaşa = sutaş, căpitan peste o sută de ostaşi care păzeau la poarta curţii domneşti; secretar al curţii domneşti şi al divanului
iznoavă = din nou; înnoire, schimbare
izvod = concept, plan, model
învîrteji (a) = a întoarce; a preface

J

Jale = doliu
jicnicer = jitnicer, dregător care avea grijă de magaziile cu grîne ale curţii domneşti
jupan = titlu dat în trecut marilor boieri români
jupîn = titlu de politeţe echivalent cu « domn », « cucon »

K

Kehaie = chihaie, intendentul unui vizir sau paşă; şeful pădurarilor; ostaş
kivirgic = rasă de oi grase de munte

L

Lastră = stofă scumpă de lînă
lature = margine, hotar, limită
leat = anul de la facerea lumii; an
left = obiect de podoabă, giuvaer, colier

leşesc = provenit din Polonia; care aparţine Poloniei
liturghier = carte cuprinzînd rînduiala slujbelor bisericeşti
loggia = edificiu deschis care se sprijină pe coloane sau pilaştri; portic
logofăt = cancelar, ministru; dregător care are în sarcina sa întocmirea actelor oficiale

M

Mazili (a) = a scoate din domnie, din slujbă; a destitui
mărturie = dovadă, atestare; aici citat, trimitere
measiţa = meseţa, lună calendaristică
mecenat = protecţie acordată literelor, ştiinţelor şi artelor frumoase
medelnicer = demnitar al curţii care turna domnului apă ca să se spele pe mîini, punea masa şi servea bucatele
meghistan = înalt demnitar otoman
menaret = minaret, turnul înalt al geamiilor (biserici musulmane)
mertic = cantitate fixă de alimente; tain
metoh = mănăstire mică, subordonată administrativ unei mănăstiri mai mari
metrică = totalitatea regulilor privitoare la structura ritmică a versurilor
milosărd = milosîrd, milos, îndurător
minei, minee = carte bisericească în care sînt indicate, pe luni şi zile, slujbele religioase
mirean = laic, credincios care nu aparţine clerului
mişună = mulţime, adunătură, furnicar
mîneca (a) = a sosi dimineaţa; a se scula de dimineaţă, în zori
mojic = om simplu, de rînd, ţăran
molimă = boală contagioasă, epidemie
molitvă = rugăciune
monah = călugăr
monaşi = monahi, călugări (pluralul vechi de la monah)
moschee = biserică mahomedană
moştean = moştenitor, împuternicit, stăpîn
mozaviri (a) = a calomnia
muftiu = căpetenia religioasă a musulmanilor

N

Nemăsluit = nefalsificat, neînşelat
nemernicie = mizerie, neputinţă, ticăloşie
nespăimat = neînfricat

neştine = cineva
nevoi (a) = a se strădui, a face eforturi
nisiperniţă = vas mic care conţinea nisipul de presărat peste scrisul proaspăt pentru a usca cerneala
noimă = înţeles, sens, simbol
noîmata = înţeles, sens

O

Obşte = colectivitate, comunitate, public
oblastia = oblăduire; regiune stăpînită
ocă, ocale = unitate de măsură variind, pentru greutăţi, între 1260—1291 de grame, iar pentru capacitate între 1288 şi 1520 mililitri
ocină = bucată de pămînt, moştenire; proprietate moştenită
ócniţă = adîncitură într-o sobă de zid, în cuptorul sau în pereţii caselor ţărăneşti, în care se păstrează diferite obiecte; firidă, nişă
ocolită = aici, înconjurată
odor = obiect de preţ, giuvaer; veşminte scumpe şi alte obiecte preţioase folosite la serviciile religioase
olac = curier special (călare); sol, ştafetă
olăcar = olac, curier
opreală = oprelişte, piedică, obstacol; în expresia *a pune la opreală* = a ţine închis, a băga la închisoare
ostrov = insulă
otcîrmuire = ocîrmuire, guvern, administraţie

P

Paharnic = unul din cei şapte boieri de divan care turna domnului vin la ospeţe
palancă = palisadă, întăritură de buşteni
panegiric = discurs public elogios
pan = domn, boier, nobil (la poloni)
paraclis = capelă zidită alături de o biserică sau aflată în interiorul unei clădiri
parisie = parusie, prezenţă
paroxism = febră mare, gripă
parvalia = mărunţişuri
paşalîc = provincie a imperiului otoman guvernată de un paşă
patimă = suferinţă fizică sau morală; caznă, boală, chin
pedestrime = infanterie

pentametru = vers de cinci picioare, în versificația greacă și latină
penticostar = carte bisericească cuprinzînd ritualul slujbelor dintre Paști și duminica întîi după Rusalii
peremptoriu = care nu poate fi tăgăduit; vădit, evident
peșcheș = plocon, cadou
pirostrii = ustensilă de gospodărie făcută dintr-un cerc sau dintr-un triunghi de fier, sprijinit pe trei picioare, pe care se așează la foc ceaunul, sau oala
pisanie = inscripție săpată în piatră, așezată la intrarea bisericilor sau caselor
pîrcălab = comandant de cetate
pîrgă = cele dintîi fructe sau roade dintr-un an; roade timpurii
plăieș = locuitor de la marginea țării însărcinat cu paza frontierei în părțile de munte; grănicer, străjer
plocon = dar, cadou (oferit în trecut pentru a obține o favoare)
podvadă, podvezi = cărăușie fără plată
pogribanie = slujba și ceremonia înmormîntării
pohvală = pompă, fast, strălucire
polată = aici, palat
polihistor = om care are cunoștințe în toate domeniile, erudit
ponos = consecință neplăcută, necaz, neajuns, cusur, vină
ponoslui (a) = a vorbi de rău, a ponegri, a defăima
pont = articol, paragraf de lege; principiu, condiție care stă la baza unei discuții
popreală = reținere provizorie a cuiva de către o autoritate pentru cercetări
portal = intrare principală monumentală, togat împodobită, a unei clădiri mari
postelnic = boier de divan care se îngrijea de camera de dormit a domnului
prapor = steag bisericesc purtat la procesiuni sau la alte servicii religioase
pravoslavnic = care aparține religiei ortodoxe; privitor la această confesiune
predoslovie = prefață, cuvînt înainte
prepune (a) = bănui pe cineva, a presupune ceva, a învinui
prestol = masa din mijlocul altarului
prichici = margine de zid ieșită în afară ca o poliță, la horn, cuptor, fereastră etc.
prihană, prihăni = pată morală, necinste, păcat
priință = folos, ajutor; atitudine favorabilă, bunăvoință, simpatie
primos = aici, prielnic
pristăvire = moarte
privit, priviți sau priviță, privițe = nuia de alun în care se leagă lemnele, traversă, spetează; în expresia *a pune în priviți* = a lega
procopsit = pricopsit, îmbogățit, ajuns; instruit, priceput, învățat

prolăsti (a) = a prilăsti, a înşela, a linguşi, a vrăji
prosodie = disciplină care se ocupă cu studiul versificaţiei
prost = simplu, de rînd
protodascal = prim dascăl, director
provlimă = problemă
psaltire = carte care cuprinde cei 151 de psalmi atribuiţi împăratului David

R

Răcliţă = lădiţă, cutie cu capac
raia = cetate pe teritoriul ţărilor româneşti, ocupată şi administrată direct de autorităţile militare turceşti.
rasă = haină largă şi lungă pe care o poartă călugării şi călugăriţele
răboj = bucată de lemn pe care în trecut se însemnau diferite socoteli sau datorii; socoteală
rădvan = trăsură de lux închisă, cu arcuri, trasă de mai mulţi cai
răvăşale = diminutivul de la răvaş
răvaş = scrisoare, bilet
reiz-efendi = mare logofăt al imperiului turcesc; ministru de externe
reverendă = haină preţioasă lungă şi largă, anteriu
rod = neam, rudenie; naştere
rumân = iobag, vecin

S

Samoderjeţ = autocrat, suveran absolut
samur = zibelină, animal carnivor din Siberia cu blană preţioasă
sarageá = soldat din cavaleria neregulată a Munteniei şi a Moldovei
sarascher = seraschier, comandant al armatei şi ministru de război la turci
sarasir = serasir, stofă ţesută cu fir de aur, brocart
sărac = în expresia *sărac* de = lipsit de, fără
săvai = măcar
scaun = circumscripţie teritorială politică şi administrativă; reşedinţă
scholiarcha = conducătorul şcolii, director
sculă = unealtă, instrument; obiect de preţ, giuvaer
seimen = soldat din corpul de infanterie mercenară din Muntenia şi Moldova, folosit pentru garda curţii domneşti
serai = palat
serhat = cetate turcească la graniţa ţărilor româneşti
sfeti = sfînt

sin = fiu
sipet = cufăr de lemn înflorat, boltit şi ferecat cu cercuri de fier în care se păstrau haine sau obiecte de valoare
sirá = ramură genealogică, spiţă de neam
slobozenie = libertate, permisiune, îngăduinţă, voie
sloveneţ = slovesnic, bun vorbitor
sluger = dregător însărcinat cu aprovizionarea curţii domneşti şi a armatei
slujitor = persoană care slujeşte; oştean în slujba domnului sau a unui boier
sobor = adunare (de preoţi), întrunire, sfat
solomonar = persoană care are noţiuni de astronomie, face calendare, prevesteşte vremea; vrăjitor care citeşte în stele
spahiu = soldat din cavaleria turcească
a sparge = în expresia *a sparge ţara, a sparge satele* = a împrăştia, a răzleţi, a pune pe fugă
spăsenie = mîntuire, salvare; smerenie
Spăsitoriul = Mîntuitoriul
spătar = dregător care purta la festivităţi sabia domnului; şef al armatei
spătar mare = comandant suprem al oştilor
spiţerie = farmacie; medicamente, droguri
spudie = învăţătură, studiu
spudeu = student, învăţat
stara = bătrînă
stari = bătrîn
staroste = pîrcălab, comandant al unei cetăţi
stareţ = egumen, persoană care conduce o mănăstire
stăreţie = locuinţa sau cancelaria stareţului
stepenă = treaptă, rang
stipendia (a) = a subvenţiona, a finanţa
stirpe = neam, familie, origine
stolnic = dregător care purta grija mesei domneşti
strai = haină, îmbrăcăminte
stucatură = ornament în relief pe tavanul sau pereţii caselor
surpa (a) = a distruge, a nimici, a ruina

Ş

Şiţă = şindrilă
şleau = drum natural bătătorit de care
şlic = işlic, căciulă de blană
ştirici (a) = a iscodi, a cerceta

T

Tainiță = loc ascuns, ascunzătoare
teasc = presă, tipar
telegar = cal de rasă pentru trăsură
tetrastih = grup de patru versuri care alcătuiesc o strofă
ticălos = vrednic de milă, nenorocit, în stare jalnică
tiparnic = tipograf
tituluș = titlu
tîmplă = catapeteasmă, iconostas, perete despărțitor între altar și restul bisericii
tîrnosi (a) = a sfinți (o biserică)
trapezărie = trapeză, sală de mese într-o mănăstire
trepetnic = carte cu explicația, de natură superstițioasă, a semnelor clătinării sau bătăii unor părți ale corpului omenesc
treti = al treilea
triod = carte cu cîntările și rugăciunile din cele zece săptămîni dinainte de Paști
țeca = monetărie (din italienescul zecca); aici, bancă
țesar = cezar, împărat

U

U = la, în; u București = la, în București
ughi = veche monedă ungurească de aur
uniat = unit
usărdie = osîrdie, ardoare, zel, rîvnă
utrenie = slujbă religioasă de dimineață, înaintea liturghiei

V

Vadnic = calomniator, denunțător
vameș = dregător însărcinat cu încasarea veniturilor vămii
văfaf = căpetenie de ostași sau de slugi
văleat = veleat, dată, termen, an
vătăman = conducătorul unui sat domnesc
Văvedenia Bogorodiții = intrarea în biserică a Maicii Domnului (sărbătoare creștină)
vecin = iobag, rumân
veîntr-o = vreo
vel = mare

venetic = din Veneţia: galben venetic = galben veneţian
ver = ori
veri = ori
visterie = vistierie, instituţia care administra banii publici; localul în care se păstra tezaurul public
vistier = dregător care administra finanţele ţării
volnic = liber, independent, autonom
volnicie = libertate, independenţă; încuviinţare, autorizaţie
vornic = dregător însărcinat cu supravegherea curţii domneşti, cu conducerea treburilor interne, avînd şi atribuţii judecătoreşti
vtori = al doilea

Z

Zaherea = zaharea, hrană, provizii pentru armată
zăbranic = văl de doliu
zgripţor = aquilă mare ; stemă care reprezintă un vultur cu două capete
zmăcinat = agitat, frămîntat, zguduit
zodie = constelaţie corespunzînd unei anumite lumi a anului care, după superstiţie, influenţează în bine sau în rău destinul celui născut atunci

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A l b u m u l familiei Cantacuzino cuprinzînd o alegere de portrete şi documente relative la această familie scoase mai ales din archiva şi colecţiile D-lui G. Gr. Cantacuzino, Buc., 1902.

A s e d i u l Vienei şi crucea lui Şerban Cantacuzino din anul 1683. În: *Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena pe anul* 1962, p. 63—67.

B ă l c e s c u, Nicolae. *Postelnicu Constantin Cantacuzino.* În: *Magazin istoric pentru Dacia*, 1, 1845, p. 380—401.

B e r i n d e i, Dan. *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459—1862)*, Buc., 1963.

B e t h l e n Miklos. *Önéletírása.* Kiadta Szalay László. Elsö kötet, Pest, Heckenast Gustav, 1858. (Autobiografia lui Nicolae Bethlen, vol. 1, Partea VIII—XI).

C â n d e a, Virgil. *Nicolae Milescu şi începuturile traducerilor umaniste în limba română.* În: *Limbă şi literatură*, vol. 7, Buc., 1963, p. 29—76.

C â n d e a, Virgil. *Semnificaţia politică a unui act de cultură feudală.* În: *Studii*, 16, 3, nr. 1963, p. 651—671.

C â n d e a, Virgil. *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic, umanistul.* În: *Studii*, 19, nr. 4, 1966 (I) şi 20, nr. 1, 1967 (II).

C a n t a c u z i n o, Constantin stolnicul. *Operele lui...* publicate de N. Iorga, Buc., 1901. (Scrierile Cantacuzinilor).

C a n t a c u z i n o, Constantin stolnicul. *Istoria Ţării Româneşti* întru care să cuprinde numele ei cel dintîi şi cine au fost locuitorii ei atunci. Ediţie de pe un manuscript necunoscut, îngrijită şi comentată de N. Cartojan şi Dan Simonescu, Craiova, [1944].

Cantacuzino, Theodoro Spandugino. *Histoire et origine de Principi de turchi, ordine della Corte, loro rito et costumi.* În Lucca, Per Vincentio Busdrago, 1551.

Cantemir, Dimitrie. *Istoria ieroglifică.* Ediție îngrijită și studiu introductiv de P. P. Panaitescu, Buc., 1965, 2 vol.

Cartojan, Nicolae. *Istoria literaturii române vechi*, vol. 3, Buc., 1945.

Chishull, Edmund. *Travels in Turkey end back to England*, London, 1747.

Constantinescu, N. și Cristian Moisescu. *Curtea domnească din Târgoviște*, Buc., 1965.

Costin, Miron. *Opere.* Ediție critică de P. P. Panaitescu, Buc., 1958.

Cronicari munteni. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, Buc., 1961, 2 vol. (vol. 1: Stolnicul Constantin Cantacuzino, Anonimul Cantacuzino și Radu Popescu; vol. 2: Radu Greceanu și Anonimul Brîncovenesc).

Crusius, Martin. *Turco-greciae libri octo*, Basilae (Bâle), Per Leonardum Ostenium, Sebastiani Henric Petri impensa, 1584.

Del Chiaro, Anton Maria. *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718.

Dima-Drăgan, Corneliu. *Orizonturi umaniste în cultura românească din secolul al XVII-lea* (Biblioteca unui mare cărturar român, stolnicul Constantin Cantacuzino). În *Studii*, 19, nr. 4, 1966, p. 667—682.

Dima-Drăgan, Corneliu. *Biblioteca unui umanist român — Constantin Cantacuzino stolnicul.* Cuvînt înainte de Virgil Cândea, Buc., 1967.

Drăghiceanu, V. *Casa Cantacuzinilor din Măgureni*, Craiova, 1924. (Extras din Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice).

Du Cange, Charles du Fresnes. *Historia Byzantina duplici commentario illustrata*, Paris, 1680.

Erbiceanu, C. *Cronicari greci care au scris despre români*, Buc., 1888.

Filitti, Ioan C. *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Buc., 1919

Giurescu, Constantin C. *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino.* În: *Revista istorică română*, 13, 1943, p. 1—27.

Giurescu, Constantin C. *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Buc., 1966.

Haneș, Petre V. *Istorie literară în călătorii. II. Școala de la Padova și stolnicul C. Cantacuzino.* În: *Convorbiri literare*, 66, nr. 1, ian. 1933, p. 17—34.

Ionașcu, Ion. *Întemeierea Academiei domnești de la Sfîntul Sava din București.* În: *Studii*, 17, nr. 6, 1964, p. 1253—1271.

Ionaşcu, Ion. *Din viaţa şi activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino* (1640—1716). În: *Studii*, 19, nr. 4, 1966.

Iorga, Nicolae. *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, Buc., 1898 (I); Buc., 1899 (II).

Iorga, Nicolae. *Istoria literaturii române în sec.* XVIII, vol. 1, Buc., 1901.

Iorga, Nicolae. *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu, la domnia şi sfîrşitul lui*, Buc., 1901.

Iorga, Nicolae. *Genealogia Cantacuzinilor* de Banul Mihai Cantacuzino. Publicată şi adnotată de N. Iorga, Buc., 1902.

Iorga, Nicolae. *Despre Cantacuzini*. Studii istorice bazate în parte pe documentele inedite din archiva D-lui G. Gr. Cantacuzino, Buc., 1902.

Iorga, Nicolae. *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Buc., 1902.

Iorga, Nicolae. *Radu Cantacuzino*, Buc., 1933. (Extras din Analele Academiei Române)

Iorga, Nicolae. *Constantin Stolnicul Cantacuzino*. În: *Revista Fundaţiilor regale*, 2, nr. 7, iulie 1935, p. 3—22.

Meteş, Ştefan. *Şerban Vodă Cantacuzino şi biserica românească din Ardeal*, Vălenii de Munte, 1915.

Mihalcea, Ioan, C. *Neamul Cantacuzinilor de la aşezarea lor în ţările române pînă la domnia lui Şerban Cantacuzino*, Buc., 1889.

Negulescu, P. P. *Filosofia Renaşterii*, ed. a 2-a, vol. 2, Buc., 1944.

Ortiz, Ramiro. *Per la Storia della cultura Italiana in Rumania*, Buc., 1916.

Ortiz, Ramiro şi Nicolae Cartojan. *Un grande erudito romeno a Padova*: 10 «*stolnic*» *Constantin Cantacuzino*, Buc., 1943.

Papacostea, Victor. *Originile învăţămîntului superior în Ţara Românească*. În: *Studii*, 14, nr. 5, 1961, p. 1143—1145.

Papacostea, Victor. *O şcoală de limbă şi cultură slavonă la Tîrgovişte în timpul domniei lui Matei Basarab*. În: *Romanoslavica*, 5, 1962.

Papadopulos, Nicolae Comnen. *Historia Gymnasii Patavini*, vol. 1, Venezia, 1726 şi vol. 2, Venezia, 1727.

Patinus, Carolus. *Lyceum Patavinum sive icones et vitae professorum*, vol. 1, Padova, 1682.

Paul de Alep. *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Ţările Române*, 1655—1658. Tesă pentru licenţă în istorie de Emilia Cioran, Buc., 1900.

Popescu, George B. *O rugăciune a lui Constantin Stolnicul Cantacuzino* În: *Revista istorică*, 25, nr. 1—3, ian.-mart. 1939, p. 57—60.

Rossetti, Lucia. *Constantin Cantacuzino*. În: *La Ressegna italo-romano* 21, nr. 6, iunie 1943, p. 3—7.

R o s s e t t i, Lucia. *Constantin Cantacuzino studente romeno a Padova.* În *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, 1, 1968, p. 147—154. (Matricola de student a stolnicului Constantin Cantacuzino).

R u f f i n i, Mario. *Le opere di omiletica cattolica nella biblioteca dello stolnic Constantin Cantacuzino*, Roma, 1968.

R u s s o, Demostene. *Studii istorice greco-române*, vol. 1, Buc., 1939.

Ş e r b a n, Constantin. *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, Buc., 1957. (Extras din culegerea Studii şi articole de istorie, vol. 2).

Ş e r b a n, Constantin, *Repertoriul corespondenţei stolnicului Constantin Cantacuzino.* În: *Studii*, 19, nr. 4, 1966.

S t o u r d z a, A. C. *Constantin Brancovan, Prince de Valachie (1688—1714)*. Son regne et son epoque, vol. 3, Paris, 1915.

T a g l i a v i n i, Carlo. *Un frammento di terminologia italo-rumena ed un dizionarietto geografico dello stolnic Const. Cantacuzino*, Cernăuţi, 1927. (Extras din Revista filologică).

T s o u r k a s, Cleobul. *Gli scolari greci di Padova nel rinnovamento culturale dell'Oriente Ortodosso*, Padova, [1948].

T s o u r k a s, Cleobul. *Les débuts de l'enseignanent philosophique et de la libre pensée dans les Balkans.* La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1563—1646), Buc., 1948 şi ediţia a 2-a, Thessalonique, 1967.

V ă t ă m a n u, N. *Iacob Pylarino, medic al curţii domneşti din Bucureşti* (1684—1687; 1694—1708). În: *Din istoria medicinii româneşti şi universale*. Buc., 1962.

V e r e s s, Andrei. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. 11, Buc., 1939.

V î r t o s u, Emil. *O povestire inedită în versuri despre sfîrşitul postelnicului Constantin Cantacuzino* (+1663), Buc., 1940.

V o i n e s c u, Teodora. *Pîrvu Mutu Zugravu*, Buc., 1968.

CUPRINS

I Legendă și adevăr 7
II La curtea lui Matei Basarab 24
III Temeliile cunoașterii 40
IV Dascălii 53
V Magistrul Albrichius din Corona..... 63
VI Dușmani și prieteni..... 72
VII Anul marii tragedii 83
VIII Lyceum Patavinum 99
IX Aristoteles redivivus 115
X Farmecul științei 125
XI Călător prin Europa 137
XII Stolnicul 145
XIII Asediul Vienei 163
XIV Moștenirea..... 176
XV « Le roi est mort, vive le roi! » 184
XVI Cancelarul domnilor Valahiei 191
XVII «Cinstit și bun chivernisitor» 215
XVIII Făuritor de izvoade noi 226
XIX Vlădici și tipografi 237
XX Akademos 258
XXI Prăpastia uitării 276
XXII Declinul 291
XXIII Drum fără întoarcere 307
Glosar 318
Bibliografie selectivă..... 331

Lector: MARIETA CROICU
Tehnoredactor CORNEL CRISTESCU

Apărut 1970 Comanda nr. 8123 Coli de tipar 21

Tiparul executat sub comanda nr. 1444
la Întreprinderea poligrafică „Arta Grafică"
Str. Şerban Vodă nr. 133 Bucureşti
Republica Socialistă România

Constantinopol,
cetatea primilor Cantacuzini.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ
ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ
ΑΠΟΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΒΙΒΛΙΑ Δ'.
IOANNIS
CANTACVZENI
EXIMPERATORIS
HISTORIARVM
LIBRI IV.
IACOBVS PONTANVS Soc. Iesu Latine vertit, & Notas suas cum IACOBI GRETSERI eiusdem Societatis Adnotationibus addidit.
PARISIIS.
E TYPOGRAPHIA REGIA
M. DC. XLV.

Opera istorică a împăratului
Ioan VI Cantacuzino
(ediția princeps,
Paris, 1645).

IN
CANTICVM
CANTICORVM
SALOMONIS
EXPOSITIO
Religiosissimi Regis
MATTHAEI CANTACVZENI
INTERPRETE
VINCENTIO RICCARDO
CLERICO REGVLARI.
CVM NOTIS EIVSDEM.

ROMAE
Ex Typographia Stephani Paulini. MDCXXIV.
SVPERIORVM PERMISSV.

Prima ediție greco-latină
din comentariul la *Cîntarea Cîntărilor*
atribuit împăratului
Matei Cantacuzino,
fiul lui Ioan VI Cantacuzino,
(Roma, 1624).

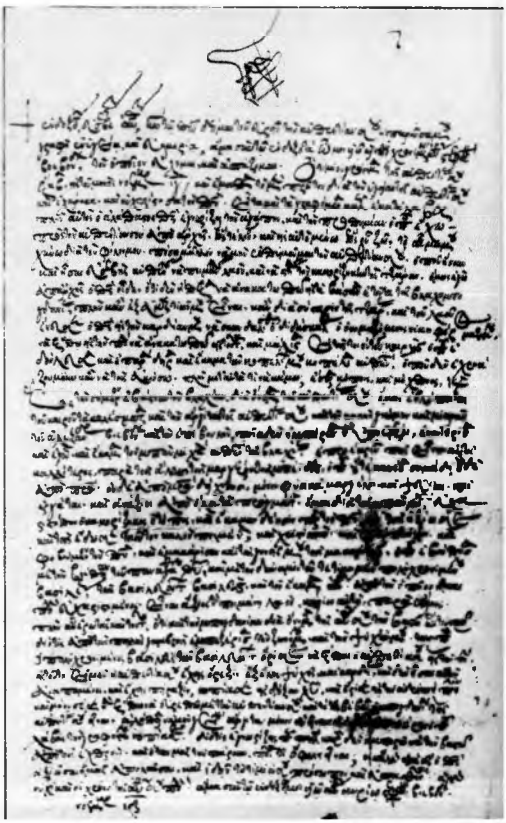

Scrisoare autografă,
în limba greacă,
a lui Andronic Cantacuzino
către Petru Șchiopul
(1593).

CONSTANTINVS CANTACVZENVS MATHAIBASARABA PRIN TRANSALPINA VALACHIÆ SVPREMVS AVLÆ ET INTIMVS CONSILIARIVS
Hoc Constantinus spirat redivivus in ære
Cantacuzena gloria prima Domus
In Patria quondam Supremus et Intimus Aulæ
Atque a Consilus Mensq Caputq fuit
PP.MARC

Postelnicul Constantin Cantacuzino (gravură contemporană)

Familia postelnicului Constantin Cantacuzino (fresca de la mănăstirea Hurezu).

Mănăstirea Mărgineni.

Patrafir dăruit mănăstirii Mărgineni de Radu Șerban Voevod (după o schită de la sfîrșitul secolului al XIX-lea).

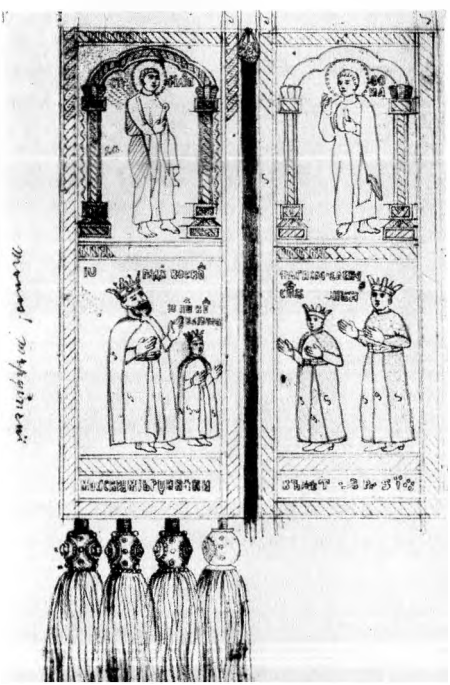

Iconostas de la mănăstirea Mărgineni

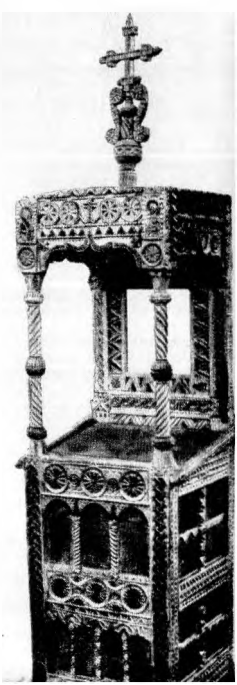

Matei Basarab,
domnul Țării Românești
între anii 1633—1654.

Elena Doamna

Palatul domnesc
din Tîrgoviște
(reconstituire modernă)

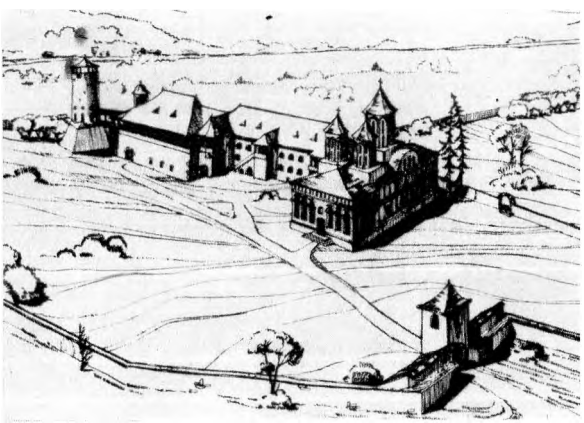

Scrisoarea autografă a
Doamnei Elena scrisă în
limba română, cu formula
de încheiere în limba latină

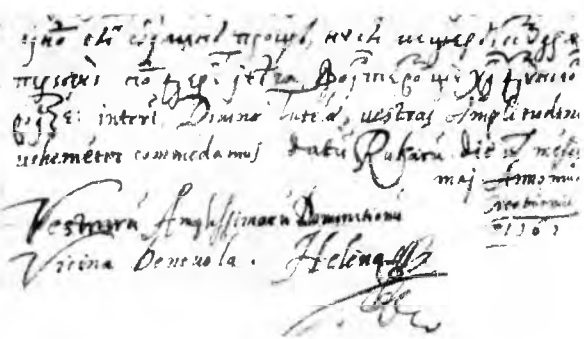

Reprezentarea simbolică a Ştiinţei care înmînează unui copil Cheia Cunoaşterii (gravură din 1651).

Ex libris-ul de la zece ani al lui Constantin Cantacuzino

Pagina de titlu a cărţii cu primul ex libris în limba latină.

Semne zodiacale notate de Constantin Cantacuzino în jurul anului 1650.

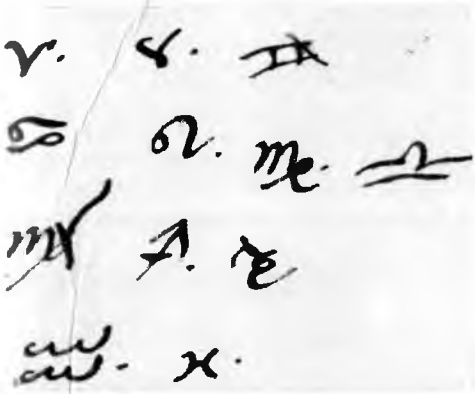

Un zodiac. Reprezentare convențională în care se văd, la mijloc, semnele zodiacale de la I la XII.

Însemnări de studiu în limba greacă (din carnetul de studii)

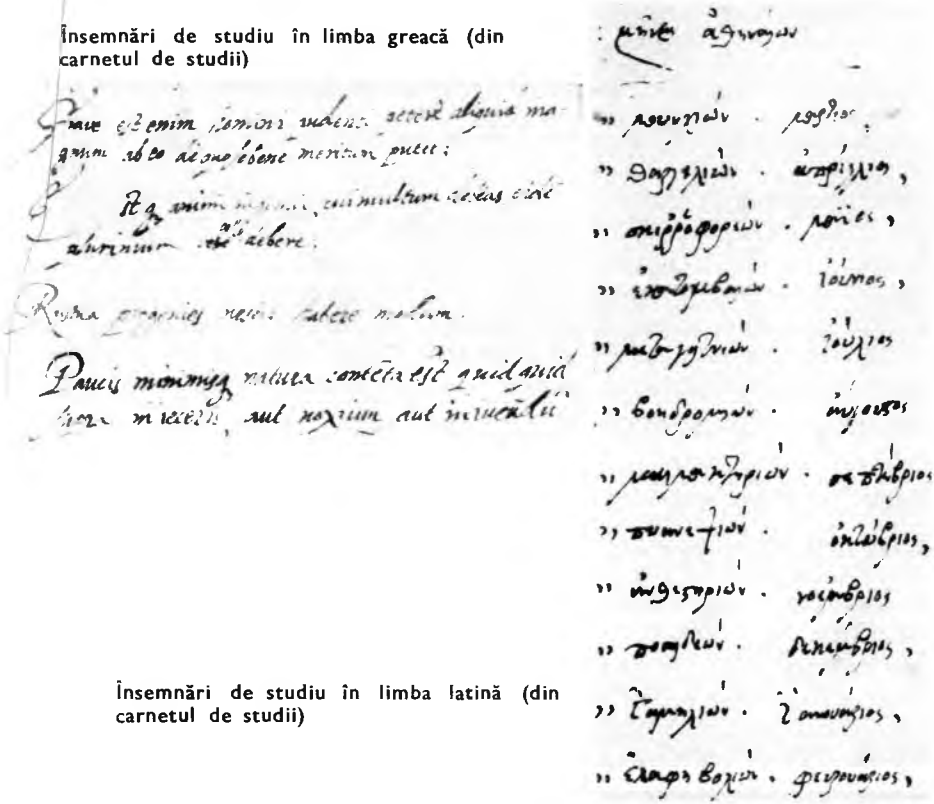

Însemnări de studiu în limba latină (din carnetul de studii)

Braşovul (după o stampă de pe la mijlocul secolului al XVII-lea)

MAGNIFICO GENEROSISSIMOQ;
Dom'no
D CONSTANTINO CAN-
TACVZENO, Wallachiæ Magnati, Domino ſuo
gratioſiſſimo S. D.

OFfero tibi hic, Magnifice ac Generoſiſſime Domine Cõſtantine Cantacuzene, quod ad literas Archiepiſcopi illius Hieroſolimitani, per T. M. ad me transmiſſas, reſpondendum putavi. Perſpicuè ſatis, ut opinor, caput diſputationis

Dedicaţia din *Disputatio theologica De invocatione sanctorum*, Coronae, 1655, pe care Martin Albrich o închină Postelnicului.

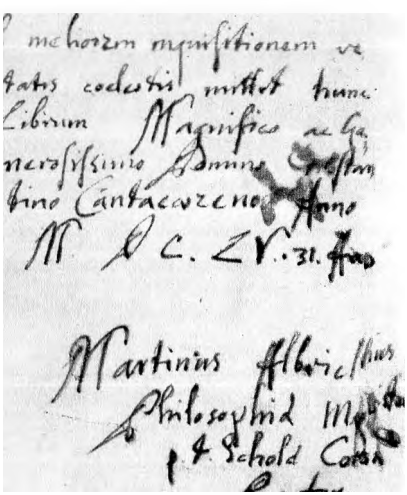

Dedicaţia autografă a lui Martin Albrich pe o carte dăruită postelniculuı Constantin Cantacuzino (31 august 1655)

Grigore Ghica,
domnul Țării Românești
între anii 1660—1664.

Vornicul
Stroe Leurdeanu.

Mănăstirea Snagov unde a fost ucis postelnicul Constantin Cantacuzino.

Execuție prin strangulare (Gravură din anul 1685).

Epitaful postelnicului Constantin Cantacuzino.
Autograful Stolnicului. (Din carnetul de studii)

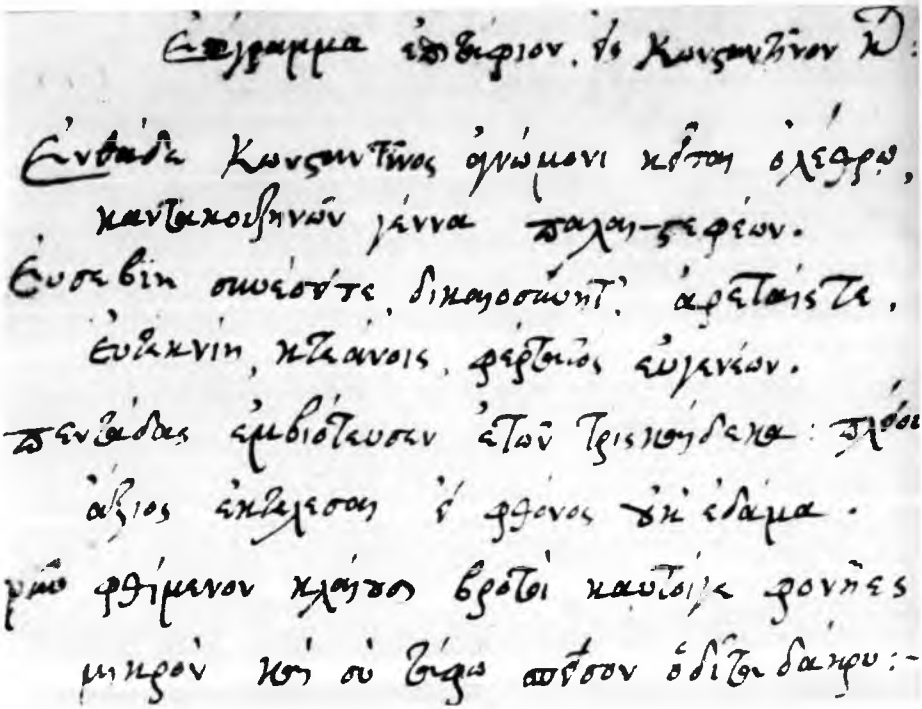

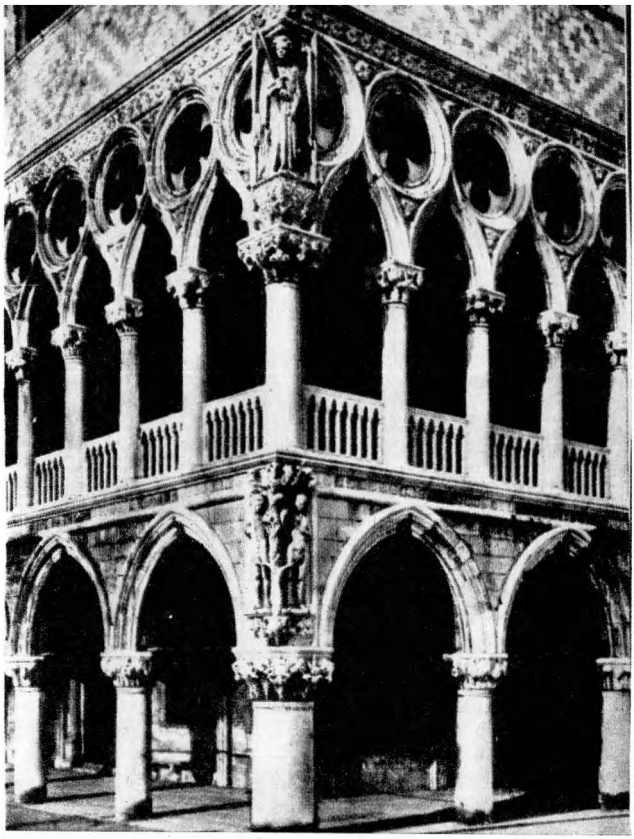

Palatul Dogilor din Veneția. (Detaliu).

Însemnare autografă a stolnicului Constantin Cantacuzino despre Palatul Dogilor din Veneția. (Din jurnalul său de călătorie).

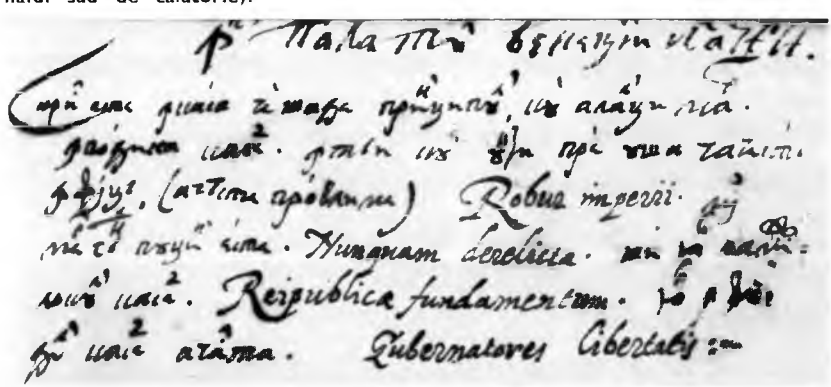

Universitatea din Padova la mijlocul veacului al XVII-lea. (Gravură de epocă)

Curtea interioară (Cortille) a Universităţii din Padova.

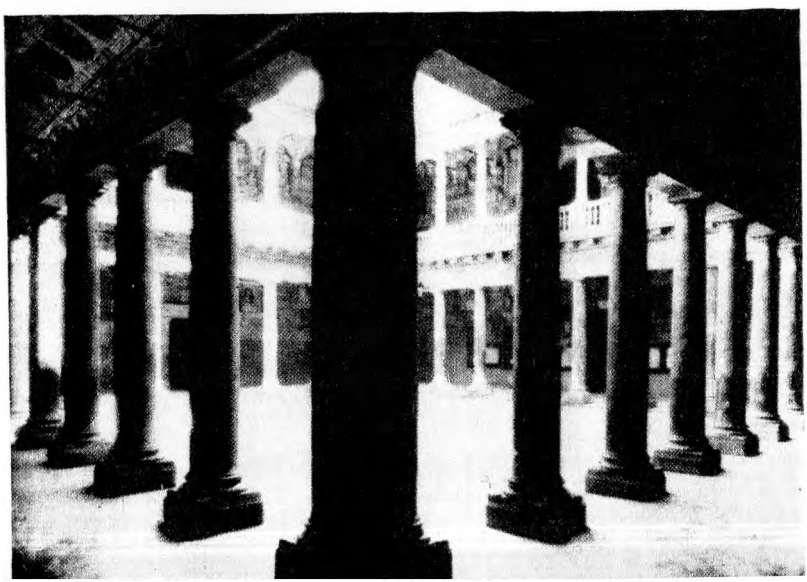

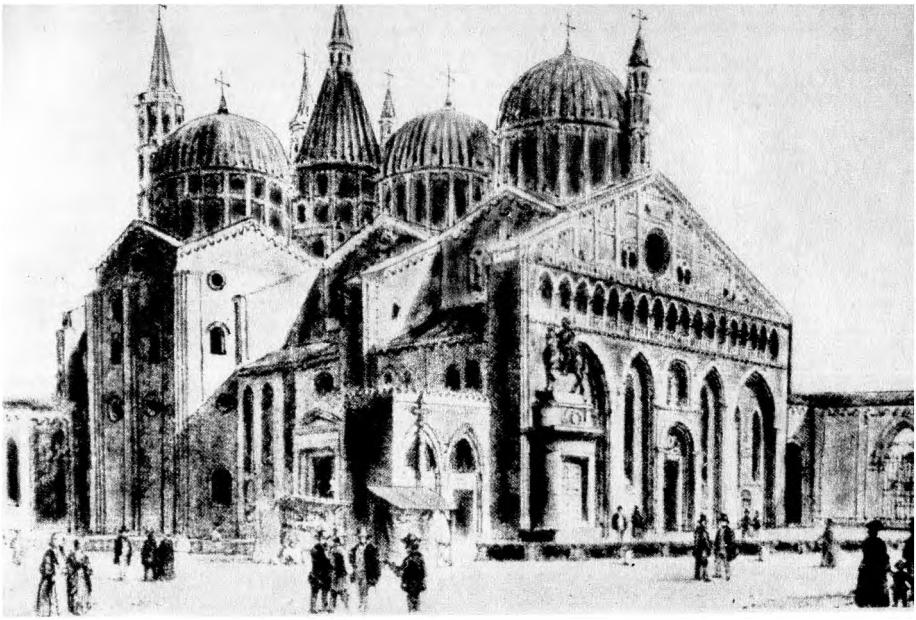

Basilica del Santo (S. Antonio) din Padova.

Colegiul Cottunian din Padova.
Intrarea cu inscripţia din anul 1658.

Matricola de student padovan a stolnicului Constantin Cantacuzino. La poziția 46 a matricolei: Nicolaus Bubuli Cretensis, primul tovarăș de învățătură al Stolnicului.

Albanius Albanesius. (Gravură din lucrarea *Lyceum Patavinum*. Padova,

Fizica lui Aristotel într-o ediție apărută la Lyon, în 1554, cu ex libris-ul stolnicului Constantin Cantacuzino.

PHYSICO-
RVM ARISTO-
TELIS
LIBRI.

Argumenta in singulos Libros, ex optimis Græcorum commentarijs conuersa iam recens adiecimus.

Catalogum uerò librorum in hoc opere contentorum sequenti pagella reperies.

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

APVD SEB. GRYPHIVM
LVGDVNI,
1554.

Ex libris Constantini Cantacuzeni

Însemnări ale Stolnicului despre profesorul său de filosofie, Albanius Albanesius. (Din jurnalul de călătorie).

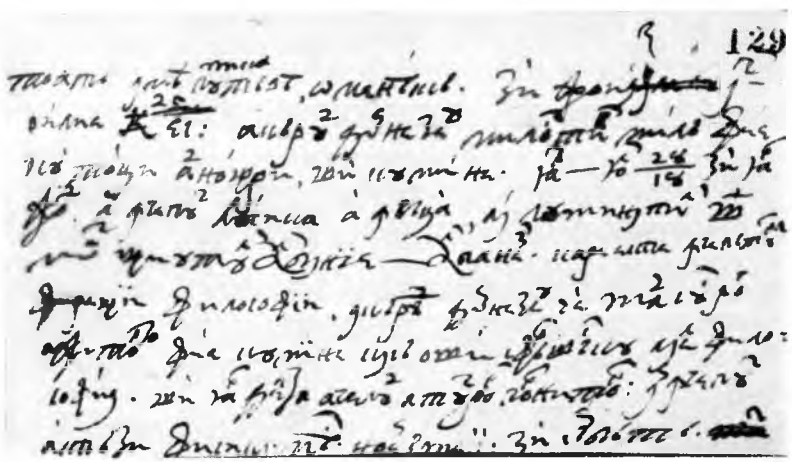

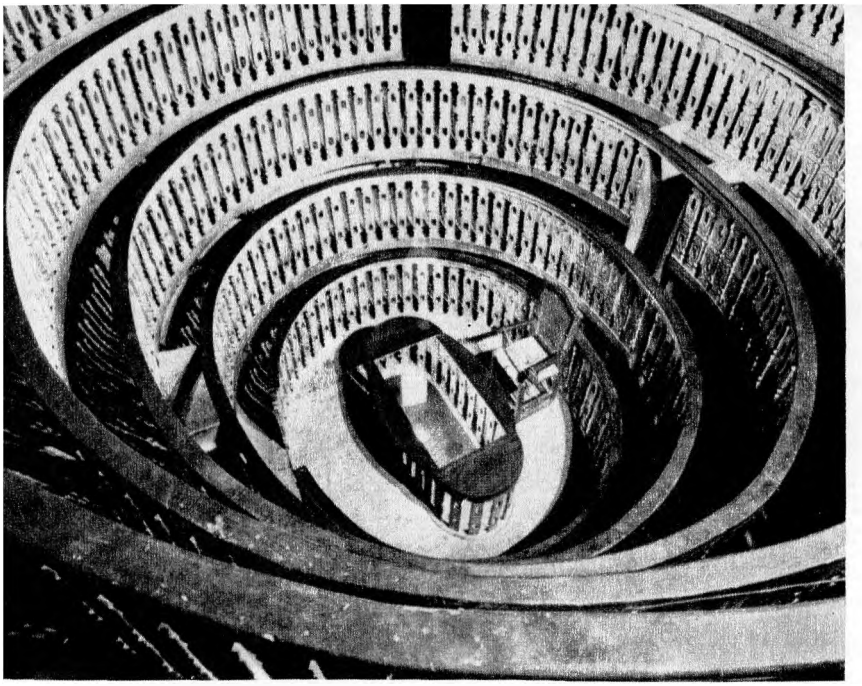

Vechiul amfiteatru pentru disecții al Universității din Padova

Amicus medicorum (Lyon, 1550). Cu ex libris-ul stolnicului Constantin Cantacuzino.

MICVS ME-
DICORVM MAGISTRI
IOANNIS GANI-
VETI,

um opuſculo, quod inſcribitur, Cæli enar-
rant: & cum abbreuiatione Abrahæ
Auenezræ de luminaribus,
& diebus criticis.

QVIBVS ADIECIMVS
Aſtrologiam Hippocratis, & indicem
copioſiſsimum.

IN VIRTVTE

LVGDVNI,
Apud Gulielmum Rouillium,
ſub ſcuto Veneto.
1550.

Instrumente chirurgicale de epocă.

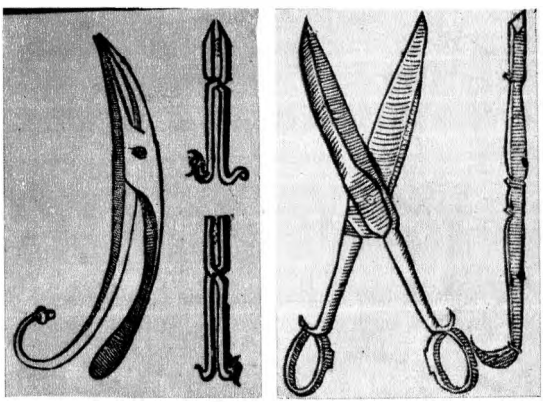

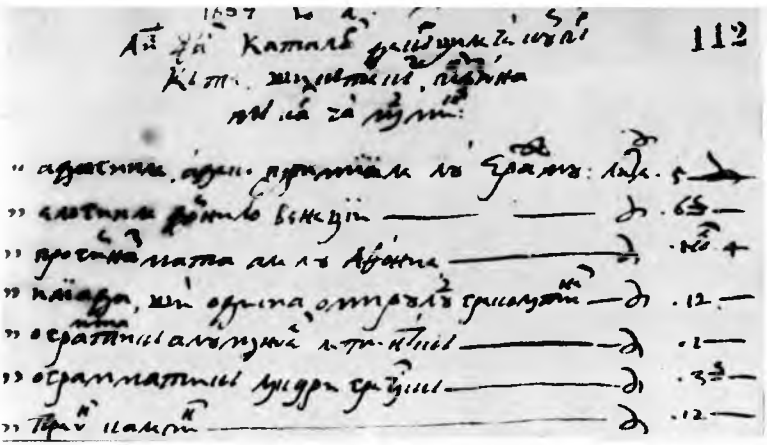

Lista cărților cumpărate la Padova de Stolnic (1 iulie 1667).

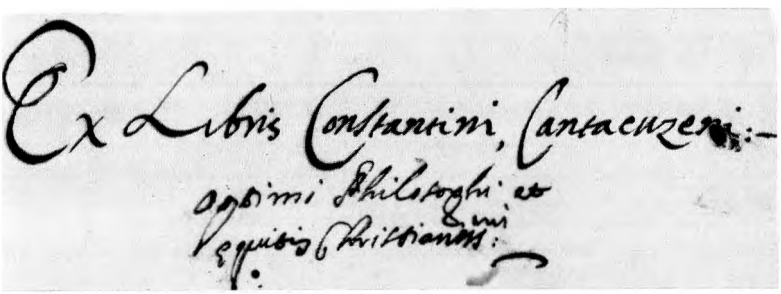

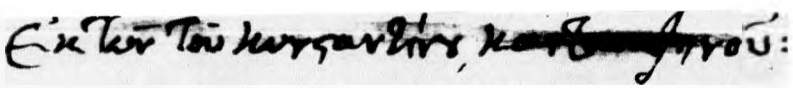

Insemnări de proprietate
(ex libris-uri)
în limbile latină, greacă și italiană.

per ſottrarſi alla perſecuzione; porta queſto fama di gran ricchezze, e qualità perſonali; diceſi, che abbia gran pratica del *Mondo*, auendo paſſeggiato l'*Italia*, la *Francia*, e l'*Inghilterra* con auere per tutto dato ſaggio di ſignore di gran talento, e letteratura; pure dopo lungo giro gli è conue-

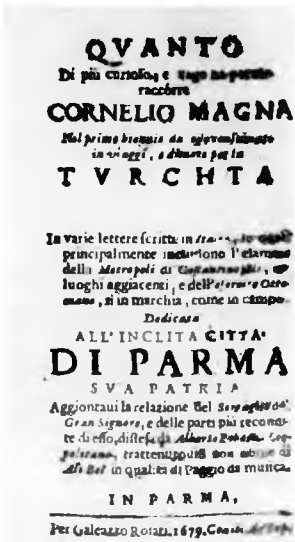
QVANTO
Di più curioſo, e vago ha potuto raccôrre
CORNELIO MAGNA
Nel primo biennio da ſ[illegible]
in viaggi, e dimora per la
TVRCHTA
In varie lettere ſcritte in *Italia*, [illegible] principalmente inſeriſcono l'eſtratto delle *Metropoli di Costantinopoli*, e luoghi aggiacenti, e dell'*Esercito Ottomano*, ſi in marchia, come in campo.
Dedicata
ALL'INCLITA CITTA'
DI PARMA
SVA PATRIA
Aggiontaui la relazione del *Serraglio del Gran Signore*, e delle parti più riconoſcite di eſſo, diſteſa da *Alberto Bobadilla Coſpolitano*, trattenutoſi non ſolo di *Bei* in qualità di Paggio da mancia.
IN PARMA,
Per Galeazzo Rotali. 1679. Con [illegible]

Lucrarea lui Cornelio Magni
apărută la Parma în 1679
și referirile sale
la călătoria Stolnicului
în Italia, Franța și Anglia

L'EROINA
VENETA
Ouero la Vita
DI ELENA LVCRETIA
CORNARA PISCOPIA
COMPOSTA
DA ANTONIO LVPIS
E dal medesimo conſegrata all'Illuſtriſſ. & Eccellentiſſ. Sig.
CATERINA VENDRAMINA
VENETIA, Per il Curti. MDCLXXXIX
CON LICENZA DE' SVPERIORI, E PRIVIL.

L'eroina Veneta
(Veneția, 1689)

și referirile lui Antonio Lupis
la stolnicul
Constantin Cantacuzino.

vedere, e conoſcere di preſenza queſta bella Deità, riſorta dalle cune Adriatiche. Conſtantino Cantenzeno addottorato nello Studio di Louanio ſi trasferì in Venetia à queſto oggetto, il Marcheſe D. Gioſeffo Cortichios portoſſi à riuerirla, per riguardare vn compendio di co-

Stolnicul Constantin Cantacuzino în 1694.
(Detaliu din fresca de la mănăstirea Hurezu).

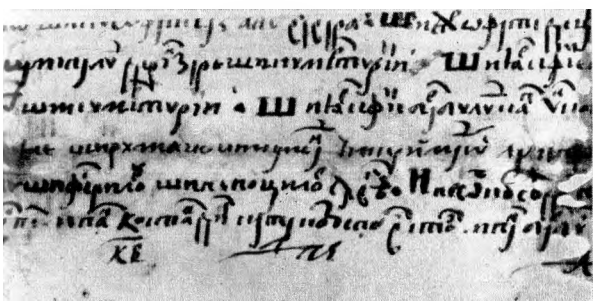

Fragment din documentul emis de Duca-Vodă la 22 decembrie 1675, în care Constantin Cantacuzino apare pentru prima oară cu rangul de mare stolnic.

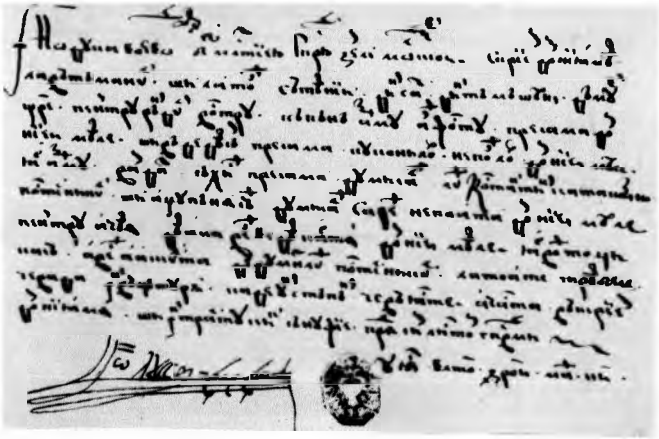

Duca-Vodă, domn al Moldovei, întăreşte « lui Costantin Catacozeno postelnicul şi jupînesei dumnealui Saftei nepoata domniei meale » satul Tămăşani din ţinutul Iaşului (28 mai 1670).

Începutul Testamentului Saftei Cantacuzino din 29 iunie 1719

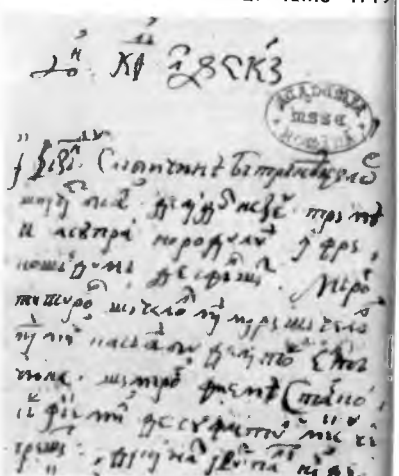

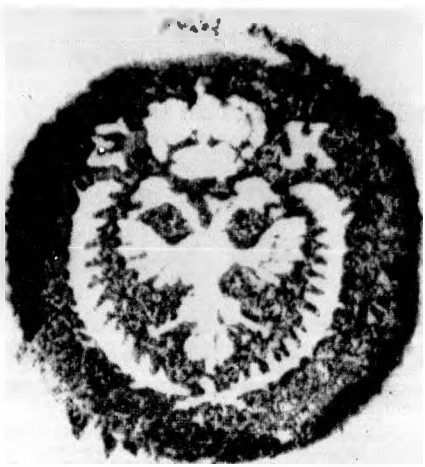

Pecetea inelară a Saftei Buhuş după căsătoria sa, în 1670, cu Constantin Cantacuzino, viitorul stolnic

« Safta a răposatului Costandin Stolnecul ». Semnătură autografă din testament

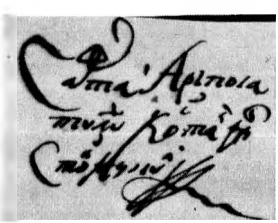

Stolnicul Constantin Cantacuzino cu soția sa, Safta și cu cei patru copii: Ștefan, Radu, Ilinca și Maria. (Detaliu din fresca de la biserica din Filipești-Tîrg).

« Să se știe cînd au învățat dascălul Damaschin coconii dumnealui stolnecului Costandin Catacozino întru zilele luminatului domnului nostru Io Costandin Voevodul Basarab Brîncoveanul. Mai 2 dni, 7204 (1696) ». (Însemnare autografă a dascălului)

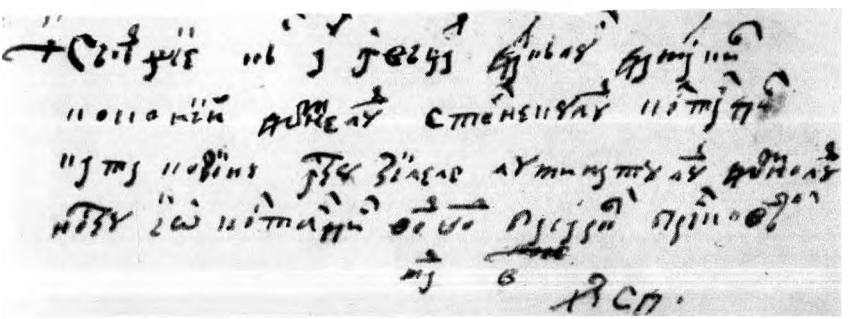

Ruinele palatului Cantacuzinesc
de la Filipeștii de Pădure.

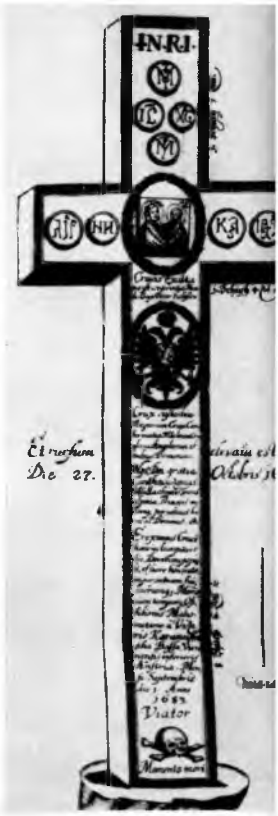

Crucea înălțată de
Șerban Cantacuzino
după asediul Viene
din 1683
(După o gravură din 1685).

Șerban Vodă Cantacuzino.

Stema lui Șerban Cantacuzino,
domnul Țării Românești.
(Din *Biblia* lui Șerban.
București 1688)

Constantin Vodă Brîncoveanu. (Gravură din 1712).

Document prin care domnul Constantin Brîncoveanu întăreste averile familiei Cantacuzino (25 noiembrie 1688).

Petru I, țarul Rusiei.
(După o gravură contemporană).

O scrisoare cifrată trimisă solilor munteneşti la curtea țarului Petru I.

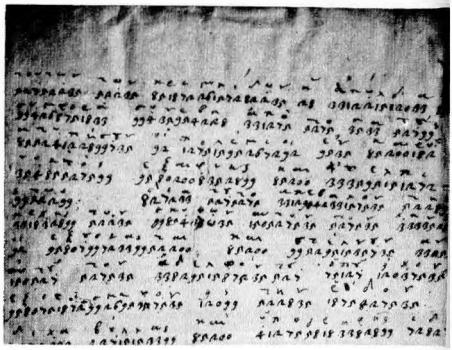

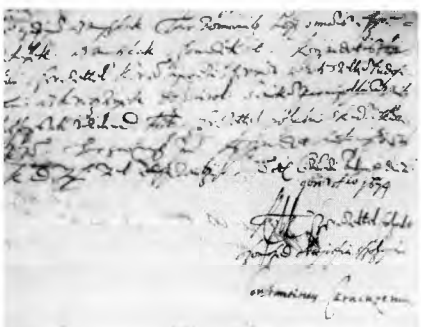

Prima scrisoare diplomatica cunoscută a Stolnicului către cancelarul Transilvaniei, Mihai Teleki (23 noiembrie 1679).

Leopold, I.
imparatul Austriei,
(După o gravură contemporană).

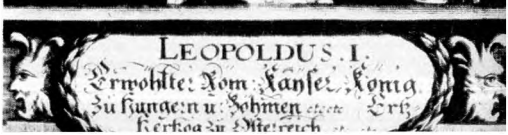

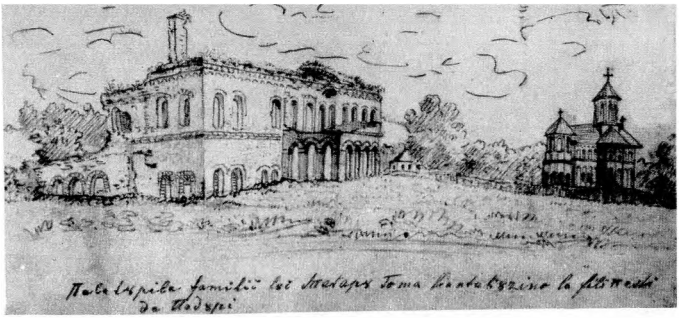

« Palaturile familiei lui Spătaru Toma Cantacuzino de la Filipești de Poduri » (de Pădure).

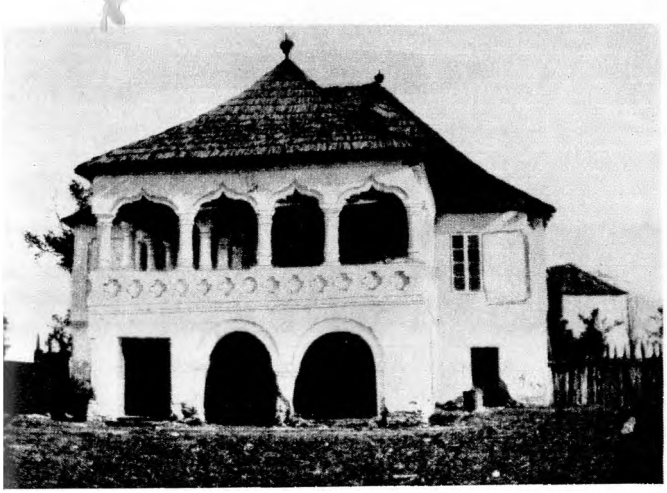

Casă boierească de epocă.

Mănăstirea Cotroceni zidită de Șerban-Vodă Cantacuzino.

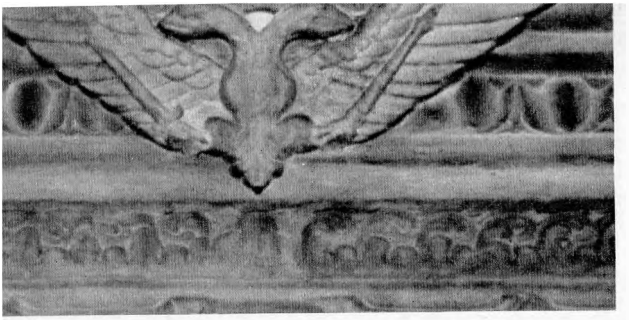

Biserica din Afumați ctitorită de Constantin Cantacuzino stolnicul

Stema stilizată a Cantacuzinilor plasată peasupra pisaniei.

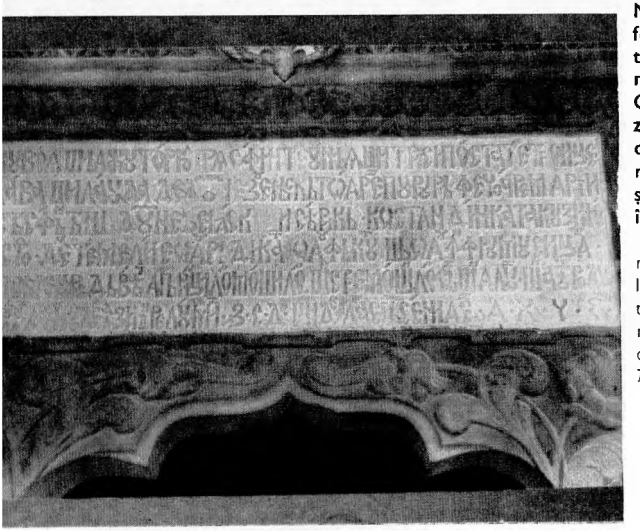

Pisania. « Cu voia și ajutoriul preasfintei uniia trisipostatei troițe, în slava și lauda de Dumnezeu Născătoarei pururea fecioare Marii, această sfântă și dumnezeiască biserică Costandin Catacuzino biv vel Stol. den temelie o au ridicat, o au făcut și o au înfrumusițat intru pomenirea dă veaci a părinților, moșilor și strămoșilor săi și a lui și a tot rodul lui și neamului lui. La anul de la zidire lumii 7204 și de la spăsenia ei 1696 »

Fereastră cu chenar de piatră original.

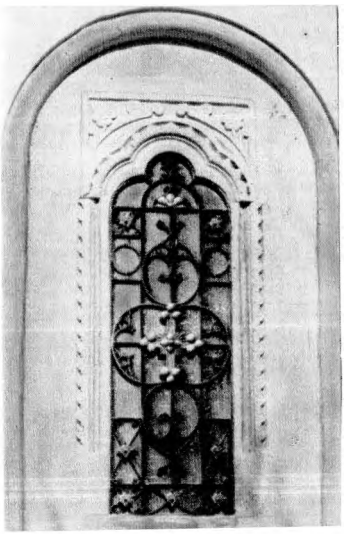

Ușa cu chenar de piatră original.

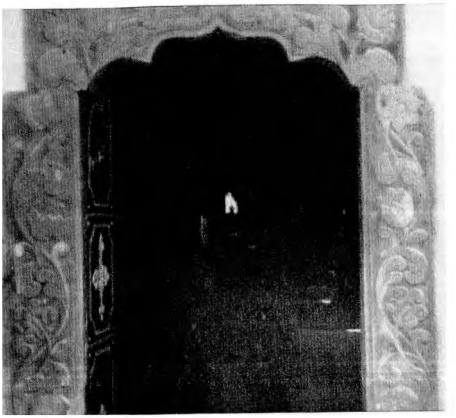

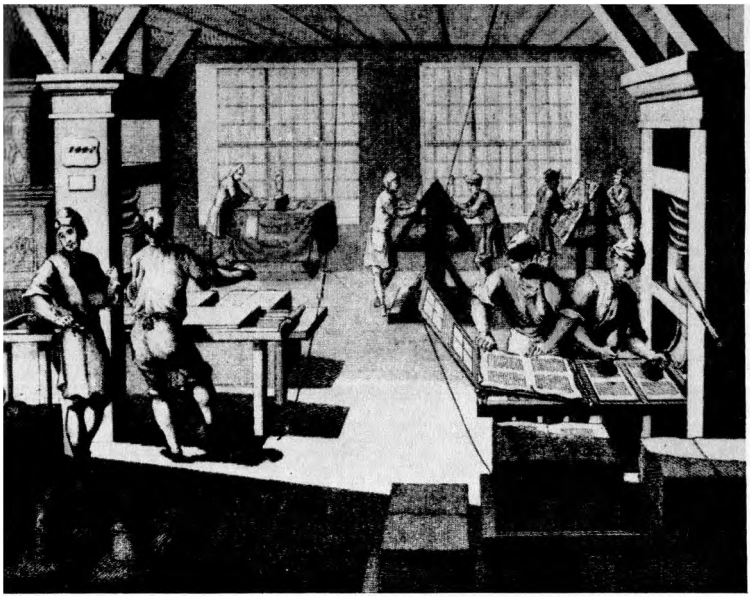

Tipografie din sec. XVII—XVIII.

Gravură în lemn din aceeași carte.

Începutul Molitvei tradusă de Constantin Cantacuzino stolnicul și tipărită pentru prima oară în *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*, București 1684—1685.

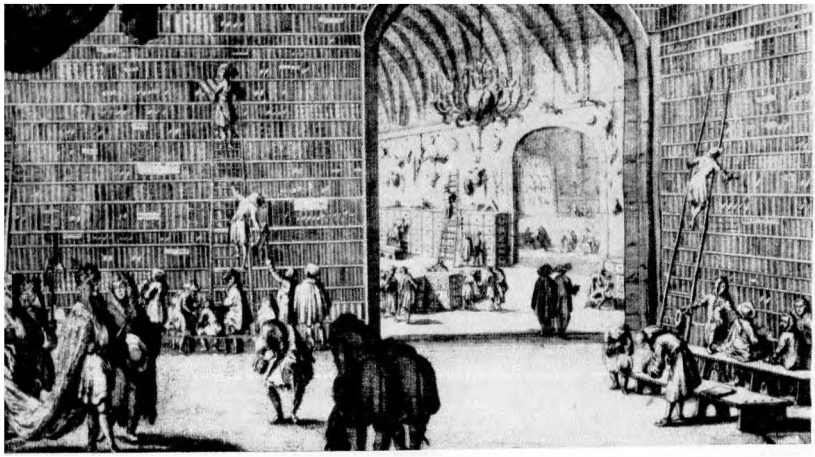

O bibliotecă de epocă. (Biblioteca imperială din Viena. Gravură din 1685)

Carte cu însemnarea autografă a Stolnicului, în care menționează că volumul « n-a fost furat, ci cumpărat ».

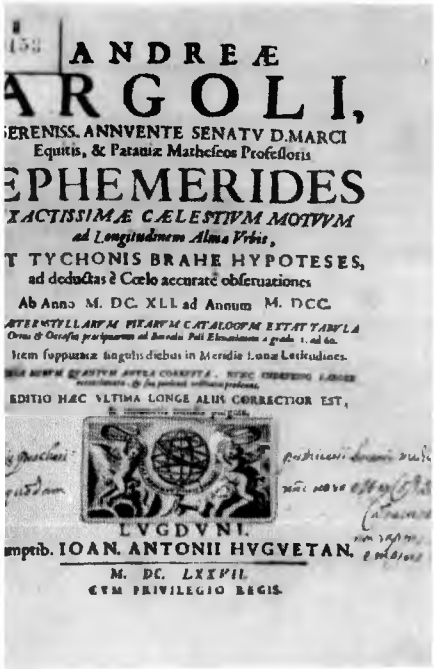

ANDREÆ
ARGOLI,
SERENISS. ANNVENTE SENATV D. MARCI
Equitis, & Patauinæ Matheseos Professoris
EPHEMERIDES
EXACTISSIMÆ CÆLESTIVM MOTVVM
ad Longitudinem Almæ Vrbis,
ET TYCHONIS BRAHE HYPOTESES,
ad deductas è Cœlo accuratè obseruationes
Ab Anno M. DC. XLI. ad Annum M. DCC.
ÆTERNITATIS ANNVM VIRGINEVM CATALOGVM ÆTATIS TABVLA
Item suppuratæ singulis diebus in Meridie Lunæ Latitudines.
EDITIO HÆC VLTIMA LONGE ALIIS CORRECTIOR EST,
LVGDVNI,
Sumptib. IOAN. ANTONII HVGVETAN.
M. DC. LXXVII.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

Carte cumpărată de mitropolitul Dosoftei al Moldovei și dăruită doctorului Iacob Pilarino, purtînd însemnarea Stolnicului care precizează: « apoi doftorul l-au dăruit lui Costandin Catacuzino stol. »

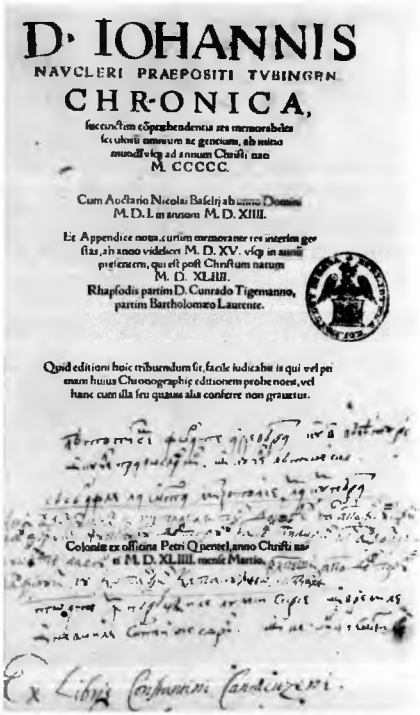

D. IOHANNIS
NAVCLERI PRAEPOSITI TVBINGEN.
CHRONICA,
Cum Auctario Nicolai Baselij ab anno Domini
M. D. I. in annum M. D. XIIII.
Et Appendice notas, curiùm memorante rei memoriam ges
stas, ab anno videlicet M. D. XV. vsq; in annum
præsentem, qui est post Christum natum
M. D. XLIII.
Rhapsodis partim D. Cunrado Tigemanno,
partim Bartholomæo Laurente.
Coloniæ ex officina Petri Quentel, anno Christi nat
M. D. XLIIII. mense Martio.
Ex Libris Constantini Cantacuzeni.

ИСТОРІЯ ДАВНЇ РУМЫНЕЩИ

ПРЕДОСЛОВІЄ

Istoria Țării Rumânești. Prima pagină din manuscrisul românesc nr. 3443 de la Biblioteca Academiei).

Pagina 473 din lucrarea istoricului italian Antonio Foresti, *Del mappamondo istorico* (Venetia, 1697 — 1714), cu însemnări marginale ale Stolnicului referitoare la Mihai Viteazul.

Imperatori Auſtriaci. 473

aſpirando a quel Dominio tutti e trè ad un tratto, Ceſare, il Turco, & il Rè Polacco detto Stefano Battori fratello di Sigiſmondo, viddeſi il Cardinale primieramente per parte dell'Imperatore combattuto da Michele, Vaivoda della Valachia nelle pianure Cibineſi; ove l'infelice Andrea rotto, e disfatto, doppo aver errato quà, e là per trè giorni ſenzà cibo, fu infine mezzo morto dalla fame ritrovato da' Valachi, & uccíſo.

VII Auviſato poi Michele, che Sigiſmondo Battori unitoſi à Geremia Moldavo, & à gran numero di Polacchi, e di Turchi, ſe ne veniva per vendicar l'ammazzato Cugino, marciò ad incontrarlo, e combatterlo preſſo il Danubio non lungi da Ortuno Caſtello. L'eſito del conflitto fù, che restati ſul Campo da otto mila Moldavi, e ſol due mila Valachi, Michele, conquiſtò la Moldavia. Mandò ſubito l'Imperatore a ordinargli, che ceder doveſſe al Baſſa ſuo Generale quella Provincia, come che acquiſtata a ſuo nome, & a ſue ſpeſe. Ciò ricuſando di far Michele, il Baſſa ſenza dimora ſpingendoſi contro di lui, e combattendo preſſo a Visburgh, lo ruppe, e'l vinſe con morte di 4000 Valachi: Siche egli abbandonato da tutti, fù coſtretto di rimetterſi alla Clemenza di Ceſare, che amorevolmente lo accolſe, fermollo in Vienna fino a nuovi ordini. Accadè indi à non molto, che i Tranſilvani ſoggettatili dianzi all'Imperatore, aven di nuovo richiamato il Battori, e creato ſuo Vicario un certo Teſchiaro, vomo ſuperbo, e crudele.

Coſtui per far diſpetto a Michele già ſuo nemico, ſe toſto prender la di lui Moglie, e figlivoli, publicandolo inoltre per traditore & architetto di tutti i mali, che fino à quel dì patito avevano li Tranſilvani. Auvifato Mi-

A. X.

Michele

Geremia

Pr. di Moldo

LEXICON
GEOGRAPHICVM
IN QVO
VNIVERSI ORBIS VRBES
Provinciæ, Regna, Maria, & Flumina recenſentur.
ILLVD PRIMVM IN LVCEM EDIDIT
PHILIPPVS FERRARIVS ALEXANDRINVS
NVNC MICHAEL ANTONIVS BAVDRAND
PATAVII. MDCLXXIV.
Typis Iacobi de Cadorinis, Sup. Permiſſu.
ET PRIVILEGIO EXCELLENTISS. SENATVS.

Lexiconul geografic al italianului Filippo Ferrari (Padova, 1674) cu ex libris-ul lui Radu Cantacuzino, fiul Stolnicului.

Pagină din *Lexiconul* lui Ferrari cu referiri la Dacia și unitatea istorică a celor trei țări românești.

Ptol. Dacia, reg. Europæ ingens, quæ Danubio ad auſtrum, & ortum. Carpate monte ad Bor. & Tibiſco fluv. ad occ. continetur, in tres regiones diviſa, in *Tranſyluaniam*, *Moldaviam*, & *Valacchiam*, Aluta fluvio Tranſylvaniã à reliquis ſeparante. Vrbes olim clarę Salinę, & Zarmiſgethuſa.

Eutrop. & al. Dacia mediterranea eſt ipſa *Tranſyluania*, quę *Sidenburgen* Germanicè à ſeptem urbibus, appellatur: inter Hungariam Tranſdanubianam ad occ. & meridiem, ac Moldaviam, & Valacchiam ad ortum, ſita.

Lib. Not Dacia Ripenſis, quę & Pannodacia, *Erdel*, reg. inter Alpes, à Tranſylvania ſeparante, ad arctos, & Danubium fluv. ad auſtrum contenta.

Dacia Alpeſtris eſt ipſa *Valacchia*, cujus metrop. eſt Tergoviſcia ſive Tergoviſta, vulgò *Tervviſch*. Al. verò eſt tractus Daciæ, qui *Vaſcapu* dicitur, & inter Hungariam ad meridiem, & occ. ac Tranſylvaniam intercedit.

Ștefan Cantacuzino Voevod.

Păuna Doamna.

Semnătura autografă
a lui Ștefan Vodă

Pecetea domnească
a lui Ștefan
Cantacuzino Voevod.

Constantin Cantacuzino stolnicul și Safta, soția sa.
(După fresca de la biserica Sfinții Apostoli din București)

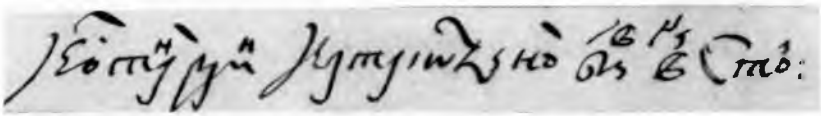

Semnătura Stolnicului cu caractere chirilice

Semnătura Stolnicului cu caractere latine

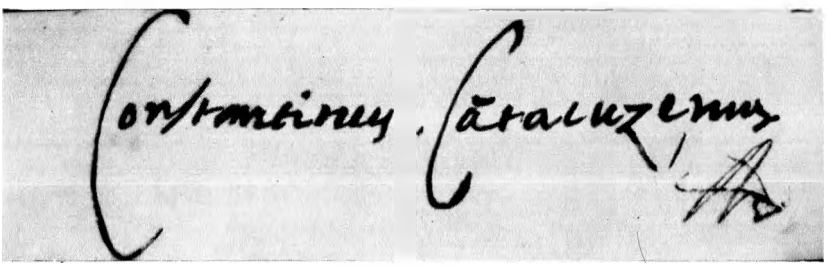

EDITURA ALBATROS